

SINIKKA MÄNTYLÄ

LÄNSIPOHJALAINEN KAAPPIKELLO

Innovaatiosta folklorismiin

The Longcase Clock in Northwestern Finland and
Northern Sweden. From Innovation to Folklorism.

ISBN 951-9056-87-4
ISSN 0355-1830

Vammalan Kirjapaino Oy 1989

KUULE KELLO LYÖPI JA AIKA KULUU, KUOLEMA JA IANKAIKKISUUS EESSÄ SEISOO

Kiitän kaikkia niitä henkilöitä, jotka itse tietävät kiitokseni ansaitsevansa.

Kiitän pitkäaikaisen työpaikkani Helsingin yliopiston kansatieteen laitoksen koko piiriä. Laitoksen perustajalta olen saanut työn aiheen ja sen nykyiseltä esimieheltä tukea työn loppuun saattamiseen.

Aikaa on kulunut eikä kiitokseni enää kaikkia tavoita kaappikelloihin piirretyn lauseen ilmoittamasta syystä.

Kiitän Suomen Muinaismuistoyhdistystä, joka on ottanut tutkimukseni painettavaksi julkaisusarjassaan.

Minun ei sen sijaan tarvitse kiittää rahastoja eikä säätiöitä, koska yksikään ei ole hakemuksiini vastannut eikä katsonut aiheelliseksi tukea tutkimustani.

Vantaalla syksyisenä sunnuntaina,
kun tämä työ saatiin päätökseen,
"nijn aijca olli culunu Meidän Herran Jesuxen Kristuxen syndymästä"
26 päivää syyskuussa 1988
ja nykymaailma oli juuri siirtynyt takaisin normaaliaikaan.

Sinikka Mäntylä

SISÄLLYS

I. JOHDANTO	11
A. Tutkimuksen viitekehykset	11
B. Tutkimusalue	14
C. Tutkimuksen lähdeaineisto	16
1. Kirjalliset lähteet	16
2. Muu lähdeaineisto	17
II. AJANNÄYTTÄJÄ JA SISUSTUSESINE	20
A. Ajannäyttäjä	20
B. Kaappikellotyyppien kehittyminen ja leviäminen	21
1. Perusmallin synty Englannissa ja Hollannissa	21
2. Uusia kaappikellomalleja Ranskassa	23
3. Kaappikello Ruotsi-Suomessa	24
III. KAAPPIKELLON SAAPUMINEN LÄNSIPOHJAAN	27
A. Kaappikellon tulo kaupunkiin	29
B. Kaappikello saapuu maaseudulle	30
IV. LÄNSIPOHJALAINEN KAAPPIKELLO ESINEENÄ	33
A. Kellokaapit	34
1. Kuningatar Annan -tyylinen kaappikello	34
a. Suoralinjainen kaappikello	36
(1) Suoraotsainen kaappikello	36
(2) Kaarevaotsainen kaappikello	38
b. Kaarevalinjainen kaappikello	38
2. Rokokookaappikello	39
a. Rokokoonomainen kaappikello	40
(1) Kellohuone	42
(2) Heilurikaappi	48
(3) Jalusta	51
b. Uusklassissävyyinen kaappikello	51
(1) Kellohuone	53
(2) Heilurikaappi	58
(3) Jalusta	60
3. Uusklassinen kaappikello	62
a. Kellohuone	64
b. Heilurikaappi	65
c. Jalusta	68
B. Kaappikellojen maalauskoristelu	68
1. Kuningatar Annan -tyyliset kaappikellot	69
2. Rokokookaappikellot	69
3. Uusklassiset kaappikellot	72
4. Maalauskoristelun yleinen luonne	75

C. Kellot ja koneistot	76
1. Kuningatar Annan -tyyliset kellot	76
a. Taulujen koristelu ja numerointi	77
b. Viisarit	79
2. Rokokoo- ja uusklassiset kellot	80
a. Taulujen numerointi ja koristelu	80
b. Viisarit	82
V. TYYLIHISTORIAALLINEN KATSAUS	86
A. Kuningatar Annan -tyylinen kaappikello	86
B. Rokokookaappikello	98
1. Rokokoonomainen kaappikello	98
2. Uusklassissävyyinen kaappikello	103
C. Uusklassinen kaappikello	105
D. Alueelliset erot	110
VI. KAAPPIKELLOJEN TEKIJÄT	115
A. Kellontekijät	115
1. Tornionjokilaakson kellontekijät	115
2. Muun Länsipohjan maaseudun ja kaupunkien kellontekijät	122
B. Kaapintekijät	124
C. Muita kaappikellojen valmistukseen osallistuneita ammatinharjoittajia	129
D. Maalarit	130
E. Tekijöiden opinsaanti	133
F. Kaupungin ja maaseudun käsityöläisten suhde	134
G. Tekijöiden sosiaalinen asema yhteisössä	135
1. Kellontekijät	136
2. Kaapintekijät	136
3. Maalarit	137
VII. KAAPPIKELLOJEN OMISTAJAT	138
A. Kaupunkilaiset	139
B. Maaseutuväestö	139
1. Säätyläiset	140
a. Virkamiehet	140
b. Papisto	140
2. Talonpoikaisväestö	141
VIII. KAAPPIKELLO UUTUUSILMIÖNÄ	144
A. Uutuusilmiö yksilötasolla	145
1. Kameraalinen asema	145
2. Varallisuus	146
3. Sosiaalinen asema	147
4. Sukulaisuus	148

5. Muut tekijät	149
B. Uutuusilmiö länsipohjalaisessa yhteisössä	152
1. Taloudelliset tekijät	152
2. Sosiaaliset tekijät	154
3. Kulttuurikontaktit	155
4. Asumismuoto	156
5. Yhteisön novaatioalttius	157
6. Yhteisöpsykologinen vaikutus	158
IX. KAAPPIKELLON FUNKTIO	160
A. Ajannäyttöfunktio	160
B. Statusesine	165
C. Esteettinen funktio	167
D. Symbolinen funktio	168
1. Uskonnollinen symboliikka	168
2. Ihmiseen liittyvä symboliikka	171
X. KAAPPIKELLON ASEMA HUONEKALUNA	173
A. Kaappikello ja vanhat huonekalut	174
B. Kaappikello ja uudet huonekalut	178
XI. KAAPPIKELLON SÄILYMINEN	183
A. Säilymiseen vaikuttaneita konkreetteja syitä	185
B. Arvostusten muuttuminen	186
XII. KAAPPIKELLON UUSI TULEMINEN	190
XIII. LÄNSIPOHJALAISEN KAAPPIKELLON ASEMA	201
LIITE	206
LÄHDELUETTELO	210
THE LONGCASE CLOCK IN NORTHWESTERN FINLAND AND NORTHERN SWEDEN. FROM INNOVATION TO FOLKLORISM.....	219

I. JOHDANTO

A. TUTKIMUKSEN VIITEKEHYKSET

Tutkimuksen kohteena on esine — kaappikello. Kaappikello voidaan määrittellä painoja voimanlähteenä käyttäväksi heilurikelloksi, joka on sijoitettu lattialla tai penkillä seisovaan tai seinään kiinnitettyyn kellokaappiin, jossa on tavallisesti kolme osaa: kellohuone, heilurikaappi ja jalusta.

Kaappikello koostuu kahdesta funktioltaan täysin poikkeavasta esineestä: ajannäyttäjistä ja huonekalusta. Esineellisen tarkastelun ensisijaisena kohteena on huonekalu, sen kokonaishahmo ja piirteet. Kelloa ja sen rakennetta käsitellään lähinnä niiltä osin, joilla on ollut merkitystä kokonaisuuden muotoutumisessa ja hahmoon vaikuttavina näkyvinä osina. Vaikka kellon koneiston ja sen rakenteen selvittely jää vähemmälle huomiolle, ei tarkastelua kuitenkaan voida suorittaa ottamatta yleisesti huomioon tämän ainakin maaseutumiljöön ensimmäisen merkittävän metallisen ja mekaanisen koneen vaiheita.

Tutkimusalueeksi on valittu suppea alue, jonka “puitteissa” makroperspektiivistä voidaan siirtyä tutkimuskohteen tarkasteluun mikrotasolla. Kohteena on ensisijaisesti kansanomaisen kaappikello, vaikka mahdollisuuksien mukaan tarkastellaan myös kaappikelloja, joita ei voida nimittää kansanomaisiksi. On puhuttu säätyläisesineistä ja kansanomaisesta esineestä. Näiden esineiden määrittely on helppoa kun liikutaan sääty-yhteiskunnan ajassa, jolloin kansa oli suurelta osalta agraariväestöä. Kansanomaisiksi voidaan luokitella talonpoikaissäädyn omistuksessa olleet kaappikellot, elleivät ne ole ilmiselvästi hienoa kaupunkilaisvalmistetta, jolloin niitä on pidettävä säätyläisesineistönä. Kansanomaiseen esineistöön kuuluvia ovat myös kaikki puhtaasti talonpoikaista valmistetta olevat kaappikellot, vaikka ne olisivat sijainneet kaupunkien tai maaseudun säätyläismiljöissä tai esimerkiksi kirkoissa. Kun tullaan myöhempiin aikoihin, ei kansanomaisen määrittely ole enää yhtä yksinkertaista. Kansa on muuttunut, suurelta osin kaupungistunut, ympäristö teollistunut, vain osa kansasta on enää agraariväestöä. Voidaan viitata ylempiin yhteiskuntaluokkiin, jotka näin ollen vastaisivat entisaajan säätyläisiä, ja heidän kulttuuriinsa vastakohtana kansanomaiselle kulttuurille. Nykyajan kansan määrittely on yhtä hankalaa kuin kansanomaisen määrittely. Kansanomaisen yhteydessä voidaan edelleenkin puhua yhtäläisestä, yhteisöllisestä ja anonyymiydestä. Vanha määritelmä kansanomaisesta kulttuurista kulttuurina, jonka ihminen on yhteisön jäsenenä luonut puolustaa edelleen paikkaansa. Nykyaikanakin on kansanomaista se, mikä edustaa laajalle kansan osalle tunnusomaista kulttuuriperinnettä, mikä on yleistä ja tyypillistä (Talve 1979, 5).

Tutkimussuuntaa valottavaksi alaotsikoksi on valittu: innovaatiosta folklorismiin. Työ käsittää esineen vaiheet keksinnöstä uutuuden omaksumiseen ja vaikutusaikaan, sen väistymiseen sekä myöhempään uudelleen syntymiseen. Käsittely kulkee eurooppalaisen kaappikellon synnystä ja kehityksestä nykypäivän pohjoismaisessa ympäristössämme valmistettaviin esineihin. Kuten alaotsikosta voidaan

nähdä ei kysymyksessä ole pelkkä konkreettisen esineen tutkimus. Monipuolista esinettä pyritään tarkastelemaan monipuolisesti eri aikoina ja ottamaan huomioon tällaiseen esineeseen olennaisesti liittyvät ilmiöt.

Selittävänä alaotsikkona olisi yhtä hyvin voinut olla kaappikellon elämänhistoria, "life history". "Life history" -tutkimus valottaa elämää ja toimintaa ihmisen elämäkerran välityksellä, mutta tällaista tutkimusta ei ole tietenkään koskaan tehty esineestä. Teoreettisen mallin etsiminen tämän suuntaisista tutkimuksista olisi epäilemättä ollut turhaa. Voidaan luonnollisesti myös kysyä, voiko kuollessa esineellä olla elämänhistoria; selvästikin voi ja yhden esineen kautta saatetaan aivan samoin tarkastella esineen ympäristön toimintaa ja tässä ympäristössä elävien ihmisten vaikuttimia, arvoja ja normeja.

Alaotsikkona olisi voinut olla myös tapaustutkimus — länsipohjalainen kaappikello. Usein oikeusantropologian piiriin kuulunut "case study" -tutkimus on käsitelty oikeustapausta tai muussa yhteydessä tätä nimitystä on käytetty tapahtumatutkimuksesta. Yhden tapauksen tai lyhytaikaisen tapahtuman tutkimisessa käytetyn teoreettisen viitekehyksen lainaaminen esineen pitkäaikaisia vaiheita käsittelevään tutkimukseen olisi kuitenkin ollut kaukaa haettua. Kuten esineellä voi olla elämänhistoria voidaan se myös käsittää tapaukseksi. Se on yhtä ainutkertainen tuotteenä kuin yksittäinen tapahtuma tai tapaus. Kaappikellotutkimuksesta voisi myös aivan tosiasiallisesti, joskin sanaleikinomaisesti käyttää nimitystä "case study"; onhan kellokaapin englanninkielinen nimi "clock case".

Kolmaskin alaotsikko olisi ollut tarjolla: esine ja ilmiö. Se on kuitenkin tässä työssä itsestäänselvyys. Sen varaan koko työ rakentuu ja sen pitäisi käydä ilmi käsittelystä, jossa kohteena on toisaalta konkreetti esine, toisaalta se mitä esine ilmentää, viestii tai tulkitsee. Tarkastelu kohdistuu myös valmistajaan ja omistajaan, ihmiseen johon esine liittyy, hänen asennoitumisiinsa, arvoihinsa, aikakäsitteiseensä ja siinä tapahtuneisiin muutoksiin. Tällaiseen tarkasteluun on tarjolla näkökulmaltaan erilaisia malleja, joille kaikille on yhteistä esineen näkeminen muunakin kuin pelkästään materiaalisena tuotteenä. Malleja voitaisiin valita kommunikaatioteorian piiristä, lainata psykologiasta tai semiotiikan tapaan puhua denotaatiosta ja konnotaatioista. Mielenkiintoinen on myös Sven B. Ekin instrumentaalinen näkemys, jonka mukaan "... ett föremål inte är ett föremål. Ett föremål är en handling". Hänelle esine itsessään on kulttuuriprosessi, ihmisen, hankkijan ja valmistajan, kokemus- ja arvomaailman ja ajatustoiminnan konkretisoituma (Ek 1983, 61, 72). Eri teorioiden käsitteistöä käytetään työssä, mutta yhden teoreettisen mallin ottamista viitekehykseksi on toisaalta pidetty liian suppeana.

Esineen välityksellä on hyvä tarkastella elämää. Se on yhtä olennainen osa kulttuuria kuin riitti, myytti tai symbolinen käyttäytyminen. Yksikään ihminen ei ole koskaan voinut elää ja toteuttaa kulttuuriaan ilman esineitä. Nykyisessä aineellisessa kulttuurissa merkkituotteet ja statusvälineet ovat liiankin silmään pistäviä. Ei tarvitse pitää esineellisen tutkimuksen puolustuspuhetta voidakseen todistaa, että esine on aina myös heijastanut kulttuuriympäristönsä arvoja ja arvostuksia. Ruotsalaisten historiantutkijoiden parissa aiheutti suurta hämmennystä 1950-luvulla — paljon aiemmin kuin kukaan oli kuullutkaan nykyisin muodissa olevista ranskalaisista annalisteista — sosiaaliantropologisia menetel-

miä historiallisessa tutkimuksessaan käyttänyt Börje Hanssen, jonka väitöskirja Österlen on ollut useammankin keski-ikäisen kansatieteilijän suuresti ihailema. Hanssen mainitsee paljon myöhemmässä samaa aihepiiriä käsittelevässä artikkelissaan: “any value has its counterparts in external phenomena” (Hanssen 1973, 70). Tämän tutkimuksen kohde on ulkoinen ilmiö, jonka täydennykseksi pyritään löytämään arvoja.

Työ painottuu suurelta osin uutuuden omaksumiseen, innovaation vastaanottamiseen, koska vuosikausia sitten aloitetun kaappikellojen tutkimisen aikoihin oli innovaatiotutkimus Suomessa ja Euroopassa osittain uusi ja vaikuttava tutkimus-suunta, joka mielenkiintoisella tavalla laajensi aikaisempaa diffusionista näkökulmaa. Kaappikellotutkimuksen luonnehdintana oli silloin kulttuurihistoriallinen innovaatiotutkimus. Monenlaisten eri aikakausia ja eri ilmiöitä käsittelevien innovaatiotutkimuksien vaikutukset ovat jääneet elämään tässäkin työssä. Ilmiötä tarkastellaan yksilö- ja yhteisötasolla, kiinnitetään huomiota arvostuskysymyksiin innovaatioprosessissa ja kommunikaation merkitykseen. Osittain esineen omistajat nähdään samoin uutuusilmiön vastaanottajina ja sen valmistajat tuodaan esiin paitsi koneen ja huonekalun tekijöinä, myös uutuusilmiöitä omaksuvan yhteisön jäseninä.

Osa syynä tällaisen historiallisen näkökulman käyttöön on ollut menneen ajan ihmistä kohtaan tunnettu vastustamaton mielenkiinto ja hänestä kertovista tutkimusaineistoista kiehtovimpana pidetty perukirjamateriaali. Tämä hyvin inhimillinen aineisto ei kerro ainoastaan sitä, mitä ihmisestä kuoleman hetkellä jää jäljelle, vaan kuvaa omalla tavallaan edesmenneen ihmisen elämäntarinan ja sen, mitä ihminen on elämässään saavuttanut ja mihin hän on kuollessaan päätenyt. Samalla kun poissiirtynyt ihminen on ollut tutkijalle elävä, omassa aineellisessa ympäristössään ja henkisessä maailmassaan vaikuttava henkilö, on hän ollut myös mitä ihanteellisin tutkimuksen kohde — vastaanväättämätön.

Tutkimuksen kohteena oleva esine ei ole kuitenkaan jäänyt historialliseksi uutuusilmiöksi, vaan se on vaikuttanut aikojen kuluessa monenlaisissa yhteyksissä. Vaikka se tiettyssä mielessä onkin menneen ajan ilmiö, on se toisaalta vaikuttamassa nykyajan muuttuneen kansankulttuurin osana, merkityksiltään osittain muuttuneena folklorismin ilmiönä. Folklorismin tarkastelu on tuonut mukanaan ajallisesti päinvastaisen näkökulman ja kohteeksi nykyajan kanssaihmisen.

Kysymys on kuitenkin esineen tutkimisesta. Esine voi kertoa mitä moninai-simpia asioita inhimillisen kulttuurin eri osa-alueista. Objektina se on yhtä ihanteellinen tutkimuksen kohde kuin menneen ajan ihminen; se on mykkä todistaja, vastaansanomaton. Aineellisen kulttuurin tuotteen mallin, hahmon ja muodon tutkiminen ja niiden jäsentäminen olisi sinällään riittävä tutkimuksen kohde, ja lähinnä näihin puoliin on aikaisempi esinetutkimus pääasiallisesti rajoittunutkin. Jäsentäminen on edelleen olennainen osa esineiden tarkastelussa: kansatieteellistä esinetutkimusta ei voida suorittaa ilman typologisointia. Vaikka jätettäisiin syrjään vanhat tai uudelleen esiin nousseet kehityso pilliset teoriat ei esineiden vertailusta tule mitään, jos ei yksityiskohtainen tyypittely ole käsittelyssä mukana. Ongelmien selvittämiseksi tätä vaatii myös kansanomaiselle esineis-

tölle ominainen anonymiys ja yhteisöllisyys. Typologisointiin liittyy luonnollisella tavalla diffuusio, jonka avulla pystytään selvittämään tyyppien muodostumista ja kehitystä. Konkreettisen esineen tutkimisessa on painopiste tyylihistoriallisessa tarkastelussa, jonka yhteydessä joudutaan sivuamaan myös kansantaiteen ongelmia. Sinänsä huonekalun, sisustusesineen, ja kellon, koneen, yhdistelmätarjoaisi monenlaisia muitakin lähestymistapoja.

Esineellisen kulttuurin tutkimukseen ovat viime aikoina monet tutkijat esittäneet omia, toisistaan poikkeavia lähestymistapoja. Olivatpa tutkimukset yksisuuntaisia, vain yhtä teoreettista mallia seuraavia tai useampaa näkökulmaa hyväksikäyttäviä, tulee niissä yhä enenevämmässä määrin esille mm. esineeseen liittyvien arvojen, yhteisöllisen ja kulttuurikontekstin huomioon ottaminen, samat seikat, mitkä tässä kaappikellotutkimuksessa ovat olleet mukana. Erityisen tervetullutta nämä erilaiset näkökulmat ovat varsinkin museoesineiden tutkijoille (Beitl 1983, 293—298). Nils-Arvid Bringéus on viimeaikaisessa yhteenvedossaan tarkastellut esinetutkimuksen näkökulmia, joiksi hän esittää seuraavat kulttuuriperspektiivit: antikvaarinen, esteettinen, teknologinen, diffusionistinen, kontekstuaalinen, instrumentaalinen, symbolistis-kommunikatiivinen ja arvostava (Bringéus 1986, 159—174). Tässä työssä ovat jääneet vähemmälle antikvaarinen ja teknologinen perspektiivi, mutta muut ovat suppeammin tai laajemmin mukana. Vaikka Bringéus esittää tutkimusperspektiivit toisaalta historiallisesti, toteaa hän niistä: *“In gewissen Fällen muss man sie eher als Komplement heranziehen, um die Dinge in einem neuen Licht erscheinen zu lassen”*. Se on ollut tämän työn tarkoitus.

B. TUTKIMUSALUE

Alue, jonka kaappikellot ovat työssä tarkastelun kohteena, on Länsipohja. Alkuaan oli kaappikellotutkimuksen tarkoituksena luoda yleisesitys suomalaisista kaappikelloista. Työ olisi rajoittunut kuitenkin pelkästään esineen typologisointiin ja ulkoisen hahmon tarkasteluun ja jäänyt omalla tavallaan pintasilaukseksi. Mitä enemmän esinettä ja sen ominaisuuksia pohti, sen välttämättömämmäksi tuli tutkimusalueen rajaaminen. Länsipohjan ja erityisesti Tornionjoen tienoon esi-
neistön erikoislaatuisuus ja muunkinlainen kiinnostus aluetta kohtaan johti tämän pohjoisen seudun tutkimusalueeksi valitsemiseen. Samalla tuli mahdolliseksi jo edellä mainittu siirtyminen *“paikallistasolle”*, jolla alueellisen kulttuurin kokonais-
hahmoa vasten oli mielekkäämpää tarkastella esinettä kokonaisuutena.

Länsipohjalla on eri aikoina ja eri pohjoisissa kielissämmme tarkoitettu hyvinkin erikokoisia alueita. Laajimmillaan Länsipohja on Ruotsin vallan aikana tarkoittanut Ruotsin pohjoisinta lääninä Västerbottenia, jota vastasi Pohjanlahden itärannalla Österbotten. Västerbotten ulottui Uumajan eteläpuolelta Tornionlaakson itäpuolelle Kaakamajokea pitkin kulkeneelle rajalle ja siihen kuului lisäksi suuri osa Suomen Lappia eli Tornion Lapin itäinen osa Rovaniemen, Kemijärven ja Sallan pitäjien pohjoisreunaa pitkin kohti Venäjän rajaa. Västerbottenin lääni oli olemassa vuoteen 1809. Koko tämä alue ei ole tutkimuskohteena.

Suppeimmillaan Länsipohjaksi on Suomessa käsitetty Tornion- ja Muonionjoen laaksot ja niihin kuuluvat Suomen puoleiset pitäjät. Kielitieteessä on Länsipohjaksi nimitetty tämän alueen lisäksi niitä Ruotsin puoleisia seutuja, joissa puhutaan suomea, länsipohjalaisia murteita. Tämän suomenkielisen väestön asuttaman alueen länsiraja on kulkenut Ala- ja Ylikainuun (Nederkalix, Överkalix) itäpuolta pitkin kohti Ruotsin Lapin Natta- ja Jällivaaraa.

Länsipohjalla on tarkoitettu myös Länsipohjan eli Västerbottenin maakuntaa, johon eivät ole kuuluneet lääniin luetut Lapit: Tornion, Luulajan, Piitimen ja Uumajan Lapit, vaan alueen alkuaan kiinteästi asutetut pitäjät.

Tässä työssä nimitetään Länsipohjaksi Västerbottenin maakunnan pohjoista osaa, jonka alue ulottuu Piitimen eteläpuolelta Tornion- ja Muonionlaaksoson pitäjien itärajalle, entiselle Kaakamajokea pitkin kulkeneelle Väster- ja Österbottenin rajalle. Se muodostuu nykyisistä Suomen puolen Länsipohjan pitäjistä ja nykyisestä Norrbottenista ilman entisiä Lapeiksi nimitettyjä alueita (kartta 1).

Länsipohjan Ruotsin puolen pitäjistä käytetään ruotsinkielisiä nimiä, vaikka niillä olisi olemassa suomenkieliset vastineet, koska halutaan käyttää virallisia nimiä ja samalla erottaa Tornionjokilaaksossa eri valtioihin jaetut pitäjien osat toisistaan. Kaupunkien nimet sen sijaan esiintyvät vakiintuneessa suomenkielisessä asussa: Tornio, Luulaja ja Piitime. Alueen pitäjät olivat alkuaan varsin laajoja. Tornionlaaksossa oli 1800-luvun taitteessa vain kaksi emäpitäjää: Alatornio, jonka kappelina oli Karunki, sekä Ylitornio, johon kuuluivat Hietaniemen, Muonion ja Pajalan kappeliseurakunnat. Vuoden 1809 jälkeen erotettiin Suomen puolelle jääneestä Ylitorniosta kappeliseurakunnaksi Turtola (myöhemmin Pello), johon kuului myös nykyinen Kolari. Nämä kappeliseurakunnat itsenäistyivät vasta 1800-luvun lopulla. Ruotsin puoleisessa Tornionlaaksossa erotettiin vastaavasti myöhemmin Nedertorneåsta Karl Gustav ja Övertorneåsta ja Pajalasta Täräntö ja Korpilombolo. Muut Norrbottenin alueen vanhat emäpitäjät olivat Kalix, Luleå ja Piteå, jotka puolestaan on eri aikoina jaettu seuraavasti: Nederkalix, Överkalix, Råneå, Nederluleå, Överluleå, Piteå ja Norrfjärden. Käytetyt pitäjien nimet edustavat itse asiassa vanhaa kantaa, sillä nykyisin sekä Suomen että Ruotsin puolella ovat monet entiset pitäjät lakanneet olemasta yhdistämisten ja liittämisien seurauksena.

Oman mielenkiintoisen lisänsä Länsipohjan, erityisesti Tornionjokilaaksoson alueeseen tuovat raja-alueeseen liittyvät ongelmat. Tornionlaakso on ollut rajaseutua aina, nykyinen raja kulkee alueen halki Tornionjokea pitkin, entinen raja Tornion seudun itäpuolella Kaakamajokea pitkin. Tämä raja on vuosisatainen ja se on erottanut toisistaan suuret läänit, Väster- ja Österbottenin, hiippakunnat, Härnösandin ja Turun, maakunnat, hovioikeuksien ja kihlakunnan alueet, valtakunnan Ruotsin puolen ja Suomen puolen aina 1800-luvun alkupuolelle asti. Tornionjokilaaksokin on liittynyt olennaisesti Ruotsin Länsipohjaan ja sen kulttuuriin.

C. TUTKIMUKSEN LÄHDEAINEISTO

1. KIRJALLISET LÄHTEET

Kuten missä tahansa tutkimuksessa muodostaa tässäkin kirjallisuus tärkeän lähdeaineiston. Teoreettista esineelliseen kulttuurin tutkimukseen liittyvää lähdekirjallisuutta on edellä sivuttu ja sitä kuten muuta mm. kulttuurihistoriallista, historiallista ja antropologista lähteistöä käytetään tutkimuksen vaatimissa asiayhteyksissä.

Itse kaappikelloa koskevaa varhempaa tutkimusta on Suomessa varsin vähän. Ainoita kaappikelloihin keskittyneitä töitä ovat kansatieteeseen ja taidehistoriaan Helsingin yliopistossa laaditut akateemiset opinnäytteet, taidehistorian työ 1950-luvulta ja kansatieteen lisensiaatintyö vuodelta 1982 ja näiden pohjalta julkaissut artikkelit. Satunnaisia kaappikellojakin koskevia artikkeleita on esiintynyt mm. Kelloseppä-lehden palstoilla (Laine-Juva 1967).

Kaappikelloja on pienemmässä tai suuremmassa määrin sivuttu myös kellontekijöitä käsittelevissä tutkimuksissa ja artikkeleissa, joita on tehty mm. turkulaisista, tammisaarelaisista ja helsinkiläisistä kaupunkien kelloseppistä (Nikander 1932; Sahlberg 1937; Bäcksbäck 1935, 1954). Kelloseppä-lehdessä on kautta vuosikymmenien ollut myös kirjoitelmia kelloseppistä ja heidän töistään. Monissa näissä on ollut tekijänä itse alkuaan loviisalaiseen kelloseppäsukuun kuulunut henkilö, jonka kiinnostus ammattiin on myöhemmin johtanut myös kelloseppiä käsittelevän, lähinnä vain kirjallisiin tietoihin pohjaavan matrikelin laatimiseen (Noin 200 vuotta...1929; Elfström 1976). Luonnollisesti myös Suomen kuuluisimmasta kansanomaisesta kelloseppäsuvusta Könneistä on olemassa joukko artikkeleita ja jopa sukukirja (Könni 1959; Laurila—Könni 1949). Paikallisesta pohjalaisesta Lassilan kelloseppäsuvusta on samoin tehty kaappikellojakin käsittelevä historiikki (Haldin 1979).

Kaappikelloja on luonnollisesti ollut esillä myös paikallisia kansanomaisia huonekaluja yleensä käsittelevissä laajemmissakin artikkeleissa (Pollari 1975; Silvennoinen 1986), paikallishistorioissa tai esimerkiksi maalareita ja puuseppiä käsittelevissä tutkimuksissa, joista on erikseen mainittava Leena Sammallahden iittiläisiä puuseppiä käsittelevä uusi tutkimus (Sammallahti 1986).

Koska varsinainen laajempi kaappikelloihin tai yleensä kelloihin ja ajanmittaamiseen keskittynyt tutkimus puuttuu Suomesta, on lähteenä käytetty lähinnä ulkomaisia tutkimuksia. Näitä löytyy jo Ruotsista sekä huonekalujen yleisesityksinä (Erixon 1926, 1938; Wallin 1933, 1935) että kelloihin ja ajannäytön historiaan keskittyvinä teoksina (Lundwall 1949, 1955; Åstrand 1969; Sidenbladh 1947). Ruotsissa on tehty myös laajoja artikkeleita Moran ja Värmlannin kaappikelloista (Trotzig 1937, 1971; Jacobsson 1987; Hedin 1928). Norrbottenin alueen huonekaluista on Ruotsissa laadittu verraten laajoja yleisesityksiä, joissa myös kaappikellot ovat olleet mukana (Waldén 1925, 1927).

Varsinainen laaja huonekaluihin ja kelloihin keskittynyt tutkimus on kuitenkin keskieurooppalaista. Sitä on tehty Ranskassa ja Saksassa, mutta erityisesti

Englannissa on kaappikellotutkimuksia niin runsaasti, että niiden luetteleminen tässä olisi ainakin suuresti tilaa vievä tehtävä. Näistä tutkimuksista tärkeimpiä on hyödynnetty esineellisen käsittelyn yhteydessä.

Esinettä käsittelevän kirjallisuuden ohella on tärkeinä kirjallisina lähteinä käytetty Länsipohjan ja erityisesti Tornionjokilaakson elämää, elinoloja, historiaa, hengenelämää ja perinnettä valottavia julkaisuja, tutkimuksia, artikkeleita ja muistelmia mahdollisimman monipuolisen kuvan saamiseksi alueesta ja sen kulttuurista. Nykyajan elämän tarkastelemisessa on käytetty hyväksi myös sanomalehdistöä. Tähän on ennen muuta tarjonnut hyvän mahdollisuuden Ylitorniolla julkaistu paikallislehti Länsiraja, jota on ajoittain toimitettu kaksikielisenäkin ja joka leviää kautta alueen kummassakin valtakunnassa.

2. MUU LÄHDEAINEISTO

Esinetutkimuksen tärkeimmän materiaalin muodostaa luonnollisesti esine- ja kuva-aineisto. Työn kuva-aineiston pohjana on Niilo Valosen Suomalainen talonpoikaiskoti -projektin (STK) valokuvakortisto, jossa Länsipohjan kaappikelloaineistoa on Alatornion ja Pellon väliseltä alueelta. Koska tutkimusalue on paljon laajempi on materiaalia jouduttu runsaasti täydentämään. Sitä on hankittu sekä Suomen että varsinkin Ruotsin puolelta museoista, kotiseutuyhdistyksiltä, yksityisiltä henkilöiltä ja kirjallisista lähteistä. Omien havaintojen teko itse esineistä on tärkeää, mutta monesti hyvä valokuva voi ilmaista saman asian. Erilaisten kuva-aineistojen yleinen puutteellisuus onkin kuvien useasti heikko taso ja niissä esitetyistä esineistä annettujen tietojen huomattava vajavaisuus. Tämä koskee valitettavan yleisesti museoiden varsinkin vanhempaa aineistoa. Esineistä annettu kirjallinen kuvaus saattaakin monesti antaa siitä paremman käsityksen kuin huono valokuva.

Toisena sekä esinettä että elämää valottavana aineistona on työssä käytetty kyselymateriaalia. Pääasiallinen aineisto perustuu Kansallismuseon, myöhemmin Museoviraston laatimiin kyselyihin saapuneihin vastauksiin. Tärkein ja laajin kansanomaista esineistöä ja asumista valottava kysely on Kansallismuseon kysely n:o 1 vuodelta 1956 "Muistatko vanhan tuvan ja pirtin", josta käytetään myös nimitystä tupakysely. Tässä kyselyssä on kuvallisin esimerkein tiedusteltu kysymyksessä n:o 19 kaappikelloja ja kysymyksessä n:o 20 seinäkelloja ja mm. niiden hankkimista, sijoittelua ja omistajia. Muita aihetta läheisesti koskevia kyselyjä ovat n:o 15 "Ajan ottaminen kelloon" vuodelta 1968 ja n:o 22 "Kello" vuodelta 1975. Näistä kyselyistä on tutkittu Länsipohjan pitäjien lisäksi itäisistä naapuripitäjistä lähetetyt vastaukset. Tupakyselyyn annettuja vastauksia voidaan pitää verraten edustavina ja antoisina; niissä on annettu monia tietoja juuri esineen sijoituksesta, omistajista ja valmistajistakin. Vastauksista huomaa, etteivät kyselyssä esitetyt huonekalujen kuvat ole vastanneet alueella tavattavia esinetyyppejä. Tästä on ollut toisaalta hyötyäkin, sillä parhaat vastaajat ovat juuri tämän takia päättäneet esittämään asuinalueensa esineistä tarkkoja selostuksia. Vastausten tiedot voisivat olla antoisampia, jos samasta pitäjästä olisi useampia toisiinsa

verrattavia vastaajia ja jos he edustaisivat toisistaan poikkeavia sosiaaliryhmiä. Vaikka vastaukset ovat heterogeenisiä eikä niiden luotettavuusaste ole todennettavissa, antavat ne kuitenkin muistitiedon yltämältä melkoisen määrän paikallista tietoa ja ovat muulle materiaalille hyvänä täydennyksenä. Tämän aineiston täydentämiseksi on paikallislehden välityksellä kysely kaappikelloon liittyviä asioita Tornionlaakson asukkailta ja käyty kyselyluonteista kirjeenvaihtoa heidän kanssaan.

Kolmannen aiheiston muodostaa historiallinen arkistomateriaali. Perukirja-aineisto perustuu pääasiallisesti Museoviraston kansatieteen toimistossa säilytettyyn varhaiseen ja mittavaan peruluetteloiden kopiokokoelmaan. Tätä aineistoa on tutkittu aikaisemminkin ja eri yhteyksissä selostettu kokoelman laatua ja luonnetta (viimeksi Mäntylä 1988, 26—27). Tornionjokilaakson esineistön ja niiden omistajien selvittämiseksi on tutkittu Alatornion ja sen kappelin Karungin peruluettelot. Säätyläisväestöä koskevan kuvan täydentämiseksi on Oulun maakunta-arkistosta suoritettu satunnainen poiminta Tornion kaupunkilaisten perukirjoista vuosilta 1741—1767. Tornioista on myös julkaistu kaupunkilaisten ”pesäluettelointa” vuosilta 1666—1800 (Tamelander 1941). Tämä kokoelma ei ole kovin luotettava eikä varsinkaan esinetutkijalle kovinkaan antoisa, sillä perukirjoista on jätetty huomioon ottamatta lähes kaikki huonekalut eikä teoksen antaman kuvan mukaan koko kaupungissa olisi ollut kuin yksi seinäkello.

Muusta arkistomateriaalista muodostaa antoisimman lähteen alatorniolaisen kellosepän vuosina 1798—1808 pitämä tili- ja muistiinpanokirja, joka tarjoaa monenlaista alkuuperätietoa mm. kellojen valmistuksesta ja myynnistä (TornionlaaksonM 321).¹

Lähinnä valmistajien vaiheiden selvittämiseksi on käytetty hyväksi mm. rippikirjoja, kirkontilejä ja Museoviraston historian toimiston topografista arkistoa. Länsipohjan ja myös Tornionlaakson varhemman ajan selvittämiseksi on ollut huomattavana häirtana se, että valtaosa aluetta koskevasta Ruotsin vallan aikaisesta historiallisesta materiaalista on luonnollisesti ja valitettavasti emämaan monien eri arkistojen kätöksissä.²

Lähteenä on käytetty myös perimätietoa ja suullista kansanperinnettä. Osittain käytön tarkoituksena on ollut paikallisen elämän elävöittäminen. Sanomusten, sananlaskujen ja paikallisten ilmaisujen avulla on pyritty saamaan lisävalaistusta ihmisten suhtautumisesta asioihin ja ilmiöihin sekä osittain myös tulkitsemaan ilmiöitä kuten aikakäsitystä ja uskomusmaailmaan liittyviä käsityksiä kansanperinteen välityksellä. Vastaavasti on nykyajan ihmisten käsitysten ja tuntemusten tulkkeina otettu huomioon populaarikulttuurin tuotteet. Työssä on käsitelty myös tarinoita ja yritetty käyttää niitä hyväksi esimerkiksi kellonvalmistajia koskevien

¹ Nimistöntutkimusseminaarissa aikoinaan saadun opin mukaan ovat henkilö- ja talonnimet tässä työssä siinä muodossa kuin ne lähteissä esiintyvät. Asiakirjassa mainittua suomenkielisen henkilön patronymiaa ei ole käännetty suomeksi. Tilikirjan pitäjä esimerkiksi kirjoittaa itse nimensä Per Persson Kurtio; häntä ei ole katsottu aiheelliseksi ristiä Pietari Pietarinpojaksi tai Pekka Pekanpoika Kurttioksi.

² Tämän työn valmiina ollessa ja liian myöhään ilmoitti Valtionarkisto tiedotteellaan syyskuussa 1988 viimeinkin mikrofilmanneensa tutkijoiden käyttöön osia Tornionlaaksoa koskevasta materiaalista mm. Västerbottenin lääninarkistosta ja Härnösandin tuomiokapitulin arkistosta.

tietojen esiinsaamiseksi. Tarinoihin ja vastaavaan perinteeseen liittyy epäilemättä hiven historiallista totuuttakin, henkilö ehkä, mutta samalla niistä käyvät ilmi uskomattomat sekaannukset, ihmeelliset väritykset ja ajan määrittelyn mahdottomuus. Ne antava kuitenkin kuvan kertojien käsityksistä. Menneen ajan määrittelyn vaikeus on havaittavissa kaikessa perimätiedossa ja monissa tiedonantajien selityksissä. Itseä vanhempi esine saatetaan määritellä helposti ainakin satavuotiaaksi ja vähintään viime vuosisadalta periytyväksi, nuori henkilö voi lisätä vielä toiset sata vuotta, vaikka esine olisi 1900-luvun tuote.

Viimeisenä, mutta ehkä arvokkaimpana tutkimusaineistona ovat olleet monet tornionlaaksolaisten ja norrbottenilaisten museoihmisten, kotiseutuyhdistysten jäsenten ja yksityishenkilöiden kanssa käydyt suulliset ja kirjeelliset keskustelut. Nämä henkilöt ovat tunteneet kiinnostusta aiheeseen ja heiltä olen saanut tutkimusmateriaalia ja tietoa.

II. AJANNÄYTTÄJÄ JA SISUSTUSESINE

A. AJANNÄYTTÄJÄ

Historiallisessa perspektiivissä kaappikello on suhteellisen nuori esine. Nykyajan näkökulmasta sitä voidaan pitää melkein pelkästään menneiden aikojen ajannäyttäjänä. Se edustaa erästä vaihetta siinä ajannäyttäjien historiassa, joka kulkee julkisista kelloista ”huonekellojen” kautta henkilökohtaisiin ajanmittaajiin.

Kaappikellon syntymisen edellytyksenä on ollut heilurikellon keksiminen ja käyttöönotto. Heilurin säännöllisen liikkeen sovelsi ajannäytön palvelukseen hollantilainen tiedemies Christiaan Huygens, jonka keksinnön mukaan haagilainen kelloseppä Salomon Coster vuonna 1657 konstruoi ensimmäisen heilurikellon. Tarve ajannäytön kehittämiseksi oli vallitsevana, ja keksintö omaksuttiin nopeasti (Tallqvist 1939, 166—167; Bruton 1964, 21, 25). Se olikin mullistava, sillä ensi kertaa pystyttiin tämän säätölaitteen avulla rakentamaan säännöllisesti käyviä ja luotettavia ajannäyttäjiä. Keksinnön on myös katsottu edustavan tarkkuuden vaatimusta, mikä oli ominaista 1600-luvulle, ja pyrkimystä ”puhdasoppisuuteen”, ehdottomaan säännönmukaisuuteen, mikä vaikutti yhteiskuntajärjestyksessä, talouselämässä ja painoi leimansa myös rakennusten muotoon ja sisustukseen (Wühr s.a., 17).

Mekaanisia kelloja oli valmistettu jo varhaisesta keskiajasta lähtien ja ne keksinnöt, jotka liittyvät heilurikelloonkin, esimerkiksi lyöntilaite, astronomiset ja viikon ja kuukauden osoittimet, minuuttiviisari, oli tehty jo aiemmin (Åstrand 1969, 19—21; Tallqvist 1939, 77). Varhaiset mekaaniset kellot olivat linnojen, kirkkojen tai kaupunkien omaa aikaa osoittavia julkisia ajannäyttäjiä, monesti yksinkertaisia ja epätarkkoja tornien seijareita tai komeita astronomisia monumentaalikelloja, jollainen pohjoismaissakin oli saatu rakennettua Lundin tuomiokirkkoon (Åstrand 1969, 25—27; Lundwall 1955, 39). Huonekellot yleistyivät mannermaan johtavissa piireissä 1400—1500-luvulla ja niitä tunnetaan Suomestakin 1600-luvulta. Henkilökohtaisetkin kellot olivat tunnettuja jo 1500-luvulla, ja myös 1600-luvun Ruotsin johtohenkilöiden muotokuvissa on huomiota herättävän näyttävästi esillä koristekello (Henschen—Blomberg 1962, 1031—1032; Lundwall 1955, 93—95; Nikander 1935, 216). Varsinaiset huonekellot ja henkilökohtaiset ajannäyttäjät olivat harvinaisia ja kalliita ja niiden näyttämä aika oli vain yhteiskunnan johtavien henkilöiden omaisuutta.

Kaappikellon esikuvana pidetään englantilaistyyppistä nelikulmaista seinäkelloa, lyhtykelloa (lantern clock) (Åstrand 1969, 42—43). Kelloon liittyvän kaappimaisen huonekalun idea on kuitenkin peräisin mannermaalta, jossa tällaisia poikkeuksellisia huonekaluja on säilynyt mm. vuodelta 1580 (Bruton 1964, 50; La pendule française 1961—62, 38—41). Kaapin idea lieneekin syntynyt pöytäkellon pylväsmäisestä alustasta tai esteettisestä vaatimuksesta peittää seinäkellon rumat punnukset katseilta.

Funktionaalisesti kaappi tulee seinäkellolle välttämättömäksi kellon kehittymisen myötä. Uusien keksintöjen teko tapahtuu Englannissa, joka on Euroopan johtava kellomaa noin 1660—1750 (Britten 1956, 77). Heilurin säätöominaisuuksia parantamaan keksitään ankkurikäynti varhaisemman hakalappukäynnin tilalle (Robert Hook v. 1666) ja myöhemmillekin kaappikelloille ominainen n. metrin mittainen heiluri (Royal pendulum), jonka heilahdus on sekuntin pituinen ja heilahduskulma pienempi kuin lyhyen heilurin (William Clement v. 1671). Aika jaetaan pienempiin yksiköihin, joita mittamaan kelloihin tulee sekuntiviisari. Heilurista tulee tarkoin pölyltä, kosketukselta ja lämmönvaihteluilta varjeltava säädin, joka vaatii suojan ympärilleen. Uusien tarkemmin käyvien kellojen käyntiaikaa ryhdytään myös pidentämään. Kahdeksan päivää yhdellä vedolla käyvät kellot yleistyvät, mutta vuodenkin yhdellä vedolla käyviä valmistetaan. Kun pitempi käyntiaika saadaan aikaan rattaiden lukua ja punnusten painoa lisäämällä, tulee koneistosta myös liian raskas seinällä pidettäväksi, ja kaapin antama tuki tulee kellolle välttämättömäksi (Ulyyett, 1968, 14—15; Britten 1956, 98, 104).

Muita heilurikellon tarkkuutta lisääviä, jopa parhaissa kansanomaisissa kelloissa esiintyviä keksintöjä syntyy Englannissa: tasainen ankkurikäynti (George Graham v. 1715), lämmönvaihtelun aiheuttaman epätasaisuuden torjuvat metalliseoksista valmistetut heilurit (Graham, John Harrison), lyöntimekanismien parannukset mm. repeetteri eli lyönnintoistolaite (Edward Barlow v. 1676). (Lloyd 1958, 99; Cescinsky—Webster 1969, 22—24; Symond 1947, 45—47.) 1600- ja 1700-luvun kellosepät olivat johtavia teknisiä asiantuntijoita ja useat monipuolisia tiedemiehiä, monet 1700-luvun koneiden keksijät olivatkin kelloseppiä tai ainakin he olivat hankkineet mekaaniset ja tekniset tietonsa kelloja tutkimalla (Kulischer 1958, 455—456).

Tarkkuus teki kellosta käyttökelpoisen ajannäyttäjän, ja lisääntyvä ja helpompi valmistaminen saattoi sen vähitellen huonekellona, koristeellisessa kaapillisesakin muodossa laajempien kansankerrosten omaisuudeksi, ensin kaupunkien porvareille, sitten myös muulle kaupunkiväestölle ja maaseudun asukkaille. Huonekellojen ja myöhemmin henkilökohtaisten ajanmittaajien myötä syrjäyttää astronomisen ajan vähitellen kellon ilmoittama aika (vrt. Nahrstedt 1972, 87, 95, 199).

B. KAAPPIKELLOTYYPPIEN KEHITTYMINEN JA LEVIÄMINEN

1. PERUSMALLIN SYNTY ENGLANNISSA JA HOLLANNISSA

Englannissa kaappikello yleistyy nopeasti 1600-luvulta lähtien. Se saavuttaa täällä ehdottomasti suurimman suosionsa, ja siitä muodostuu englantilainen

institutio, joka säilyttää elinvoimaisuutensa vankkana parin sadan vuoden ajan. Heilurikelloon omaksutaan kaappimalli, joka noudattelee englantilaisten 1600-luvulla suosiman italialaisen renessanssin arkkitehtoonista tyyliä (Bruton 1964, 50; Symond 1947, 45—47). Kaapissa on neliömäinen kellohuone, suora ja korkea heilurikaappi ja kellohuoneen levyinen, sitä hieman matalampi jalustaosa. Tästä perusmallista tulee traditio, josta poiketaan vain äärimmäisen harvoin ja silloinkin vain yhdeltä kaapin osalta (esim. Chippendale 1754) (Cescinsky—Webster 1961, 242—243, 247).

Kaappikello on Englannissa ollut ensisijaisesti ajannäyttävä. Kellonkoneiston muoto ja mittasuhteet ovat säädelleet kaappien mallia ja mittasuhteita. Vaikka Englannissa syntyy oma huonekalupuuseppien ala kellokaapintekijät, kaappikellot tunnetaan aina kellontekijän mukaan (Britten 1956, 207, 209; Ulliyett 1968, 75—76).

Kaappikellossa tapahtuu muutoksia, mutta siihen omaksutaan uusien sisustustyylien piirteitä hitaasti ja paljon pienemmässä määrin kuin muihin huonekaluihin (Ulliyett 1968, 71). Kaappikellon taulu roomalaisine numeroineen on aluksi neliömäinen kuten kellohuone, jossa on suora, noin vuodesta 1700 lähtien kupolihiippuinen, usein kahdella tai kolmella pallokoristeella varustettu otsa. 1700-luvun taitteessa tulee käyttöön myös kaaripäätteinen kellotaulu, ja 1720-luvulta lähtien on kaaripäätteinen kellohuone yleisin. Tyypillisen englantilaisen kaapin kellohuoneeseen kuuluvat pylväät: suoraotsaiseen kierteiset, kupoliotsaiseen suoraat tai kierteiset ja kaaripäätteiseen aina suorat, myöhemmin rihlatut (Bruton 1964, 51—54; Britten 1956, 104—107). Muut kaappikellon muutokset ilmenevät kaapin mittasuhteissa. Kellon suuretessa myös kaapin leveys kasvaa ja hyvin leveät kaapit ovat ominaisia juuri myöhäistuotannolle (Hughes 1970, 58—60). Pyöreä kellotaulu ja arabialaiset numerot ovat hyvin harvinaisia, lähinnä 1700- ja 1800-luvun taitteen tarkkuuskelloille kuuluvia piirteitä.

Vaikka heilurikello keksitään Hollannissa ja kaapin ideakin on mannermaalta, pidetään Englantia esineen kehittäjämaana. Kaappikellot eivät koskaan saavuta samanlaista suosiota manner-Euroopassa kuin Englannissa, ja Hollannissa ovat heiluriseinäkellot kaappikelloja paljon yleisempiä (Hughes 1947, 43). Hollannissa tehdään 1600-luvulla ja 1700-luvun alussa hyvin samantapaisia kaappikelloja kuin Englannissa, mutta alusta alkaen on koristelussa sekä tauluissa että kaapeissa selviä eroja. Varsinainen hollantilainen kaappimalli syntyy 1730-luvulla varhaisrokokoon myötä, kun suoralinjainen kaappikello saa kaarevalinjaisen jalustaosan ja myöhemmin myös kaarevalinjaisen heilurikaapin kellohuoneen säilyttäessä kuitenkin neliömäisen kaaripäätteisen muotonsa (Berendsen 1967, 94; Bruton 1964, 128; Cescinsky—Webster 1969, 167—168). Rokokoo vaikuttaa koristelusakin enemmän kaappikellomalliin Hollannissa kuin Englannissa.

Tässä työssä nimitetään Kuningatar Annan -tyyliseksi kaappikelloiksi myöhäisbarokin ja varhaisrokokoon englantilaiseen ja hollantilaiseen tyyppiin pohjaavia kaappikelloja. Kyseessä on suoralinjaisen ja mittasuhteiltaan sitä muistuttavan kaappikellon yleisnimitys, jolla halutaan korostaa Englannin suurta merkitystä kaappikellon kehittäjänä, sillä ei tarkoiteta pelkästään niitä kaappikellomalleja, joita Englannissa mainitun kuningattaren aikana (1702—1714) valmistettiin.

2. UUSIA KAAPPIKELLOMALLEJA RANSKASSA

Ranskassa kaappikello on pöytä- ja konsolikelloihin verrattuna varsin harvinaisen ennen 1700-lukua ja sen nimityksetkin ovat vakiintumattomia (*regulateur de parquet*, *pendule longue ligne*, *pendule à gaine*, *horloge à coffre*). Se yleistyy vasta Ludvig XIV:n hallituskauden lopulla ja varhaisrokokoon aikana. (La *pendule française* 1961—62, 41; Boulanger 1966, 327; Britten 1956, 210; Smith 1979, 89.)

Ranskassa ei ollut käytössä heilurikelloille tärkeää ankkurikäyntiä, mikä ilmeisesti vaikutti kaappikellojen hitaaseen kehittymiseen. Kelloissa käytetty käyntilaite oli hakalappuhillike ja se aiheutti heilurille suuremman heilahduskulman (Bruton 1964, 129), mikä osittain lieenee vaikuttanut myös kaappikellon malliin heilurikaapin kaarevalinjaisuutena. Varhaisimmissa kaappikelloissa on juuri pendelin kohdalla heilurikaapissa kömpelö levennys (La *pendule française* 1961—62, 40—41).

Ranskassa luodussa kaappikellossa on pyöreä kellotaulu ja siihen kuuluu korkea kaarevalinjainen heilurikaappi, korkea suoralinjaisempi jalustaosa ja pyöreäaukkoinen runsaalla otsakoristelulla varustettu kellohuone. Ranskassa kaapit ovat kiinteästi aikakausien tyylivaihteluihin sidottuja. Kaappikellot tunnettaankin ennemmin huonekaluina ja puuseppien tuotteina, ei kelloseppien töinä kuten Englannissa (Britten 1956, 207).

Euroopan johtavan muotimaan Ludvig XV:n -tyylinen kaappikello on pohjoismaisten kaarevalinjaisten rokokookaappikellojen esikuva. Sen heilurikaappi on kaulaosan ja heiluriaukon kohdalta muhkeasti kaartuva ja kellohuoneen otsa on korkea. Koristelun muodostavat pronssireliefit, rocaille, kartussi, simpukka ja kukka- ja lehtiaiheet, se on keskittynyt otsaan, mutta saattaa seuralla myös kaapin ääriviivoja (La *pendule française* 1961—62, 88, 94—95; Henschen—Blomberg 1962, 1035—1036). Vaikka kaappikello on Ludvig XV:n alkuaikoina vallitseva huonekellotyyppi, syrjäyttävät sen muotikellona vähitellen pienet vieterikäyttöiset seinä- ja konsolikellot, jotka sopivat paremmin rokokoon intiimiin sisustukseen ja yhtenäiseen kalustukseen (Lundwall 1955, 77—78).

Ludvig XVI:n aikana valmistetaan kaappikelloja yläluokan tarpeita varten; kuningas oli myös itse intohimoinen ihastunut kellojen tekoon (Palacios 1969, 15). Kaappi saa klassisen tyylin suoralinjaiset muodot; muoto voi perustua pylvään, pyramidin tai obeliskin malliin. Kellohuone on välistä neliömäinen, mutta kellotaulu säilyy pyöreänä. Empirekaappikelloja tehdään vain tarkkuuskelloihin suojiksi, sisustusesineinä ne ovat epämuodikkaita. (La *pendule française* 1961—62, 151—152, 225—226; Henschen—Blomberg 1962, 1036.)

Rokokookaappikelloiksi nimitetään ranskalaisiin Ludvig XIV:n ja XV:n aikakauden kaappikelloihin mallinsa pohjaavia *kaarevalinjaisia*, pyöreätauluisia ja pyöreäaukkoisella kellohuoneella varustettuja kaappikelloja. Uusklassisia taas ovat kaikki Ludvig XVI:n -tyylin ja sen jälkeisten klassisoivien tyylikausien kelloista esikuvansa saaneet *suoralinjaiset* kaappikellot, joissa on yleensä pyöreä kellotaulu ja koristeina uusklassiset aiheet.

3. KAAPPIKELLO RUOTSI-SUOMESSA

Ruotsi-Suomessa kaappikellojen valmistus aloitetaan 1600-luvun lopulla, ja vuonna 1695 Tukholmaan perustetaan kelloseppien ammattikunta, joka jää koko maan ainoaksi (Sidenbladh 1947, 85; MV:HTKA 81790 vl. 1691; Lundwall 1955, 113). Kaappikellojen määrä lisääntyy vuodesta 1700 lähtien. Tämä johtuu toisaalta varsin huomattavasta sisustusesineiden suorasta tuonnista, jota harjoittivat aatelistet ja kaupunkien porvarit ja joka 1600- ja 1700-luvun taitteessa tapahtui Englannista ja Hollannista. Suomenkin kartanoissa ja rikkaimpien kaupunkilaisten kodeissa tavataan tältä ajalta joukko englantilaisia ja hollantilaisia kaappikelloja (esim. Suomen kartanot ja suurtilat I 1939, 337; Herrgårdar i Finland I 1928, 182; Saari 1950, 86).

Toisaalta kaappikellojen määrän lisääntyminen ja laajempi leviäminen johtuu juuri päinvastaisesta tekijästä: tuonnin rajoittamisesta ja omavaraisuuden kehittämisestä. Merkantilismin suosimaa kauppaa, merenkulkua ja teollista tuotantoa säädellään järjestelmällisesti (Möller 1968, 97—99). Vuonna 1731 annetulla ylellisyystuontiasetuksella kielletään mm. huonekalujen maahantuonti (Henschen—Blomberg I 1961, 962—963). Kotimaista käsityötä ja teollisuutta kehitetään määrätietoisesti, oppia haetaan ulkomailta ja maahan houkutellaan ammattitaitoisia väestöä, myönnetään erioikeuksia ohi ammattikunta-asetusten ja perustetaan kotimaista kysyntää palvelemaan joukko manufaktuureja (Annala 1928, 124, 129, 143—146). Näistä on kaappikellojen kannalta ensimmäinen ja merkittävä Taalainmaalla vuonna 1700 toimintansa aloittanut Stjärnsundin manufaktuuri, jonne kellontekotaito tuodaan Englannista (Lundwall 1949, 7, 45). Merkantilismin seurauksena kehittyi 1700-luvun alussa vapauden ajalla kauppaa harjoittavasta porvaristosta merkittävä yhteiskunnanluokka, jolla on mahdollisuudet seurata kehitystä ja hankkia uutuuksia. Näihin kuuluu myös kaappikello. Se ilmentää yhdessä kirjoituspöytien ja kirjakaappien kanssa sisustuskulttuurissa tapahtuvia muutoksia, mutta ajanmittaajana myös aikakauden sosiaalisten muutosten ja taloudellisten katsomusten seurauksia (Wallin 1933, VII, vrt. Hayward 1947, 89—90).

Ruotsissa heilurillisten kellojen valmistus, joka pohjaa lähinnä Saksasta aiemmin hankittuun ammattitaitoon, tapahtuu 1700-luvun alkupuoliskolla lähes täysin englantilaista tekniikkaa ja malleja noudattaen. Valmistus on merkittävää pääkaupungissa Tukholmassa ja Stjärnsundissa (Henschen—Blomberg 1962, 1038). Suomen kaupungeissa kehittyi kellontekotaito verkkaisesti. Turku saa ensimmäisen vakinaisen kelloseppämestarin 1740-luvulla ja useimmat muut vasta 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alkupuolella (Sahlberg 1937, 1).¹

Kaappien mallit noudattelevat myös englantilaisia ja hollantilaisia malleja, jopa Saksassa tai Tanskassa opinsaaneilla tekijöillä (Henschen — Blomberg 1962,

¹ Esimerkiksi Loviisa 1763 (Noin kaksisataa vuotta...1929,14); Vaasa 1773 (VA:MaTk 41, 25/10 1773), Helsinki 1775 (Bäcksbäck 1954, 75), Pori 1778 (VA:MaTk 17, 25/5 1778), Pietarsaari 1784 (VA:MaTk 13, 20/9 1784), Tammisaari 1798 (Bäcksbäck 1935, 25), Oulu 1700-luvun loppu (Halila 1953, 371, 385), Tornio 1802 (Mäntylä 1971, 393), Kokkola 1806 (Nikander 1945, 90).

1003).¹ Kaapit ovat suoralinjaisia, otsa suora tai kupolimainen ja kellotaulu neliömäinen 1730—1740-luvulle asti. Yksinkertainen kaarevaotsainen, usein lakkamaalauksin koristeltu kaappikello on 1700-luvun puolivälissä suosituin (Lundwall 1949, 85—87; Åstrand 1969, 47; esim. Herrgårdar i Finland II 1928, 173, 1929, 158; MV:HTKA 75260, 100413).

Rokokoo tuotetaan Ruotsi-Suomeen suoraan Ranskasta. Tyylin on katsottu levinneen vähitellen jo 1730—40-luvuilla, mutta tehneen läpimurtonsa Tukholman kuninkaan linnan valmistuttua 1751 (Henschen—Blomberg I 1961, 776—777). Lukuisat ranskalaiset mestarit työskentelivät Tukholmassa, ja Ranskasta tuli 1750-luvulla opinkäyntimää myös kellosepille (Sidenbladh 1947, 93—94, 38, 59, 167). Kaappikello sai aluksi 1750-luvulla massiivisen, myöhemmin sirostuvan kaarevalinjaisen muotonsa ja pyöreän kellotaulun (Fischer 1931, 114). Kaapeille on ominaista runsas lakkamaalauskoristelu ja veistoskoristelu otsassa, heiluriaukon ympärillä ja jalustan alaosassa. Tukholmalaiset ranskalaistyyppiset huonekalut saavuttivat suuren suosion, ja niitä tuotettiin Suomen puolelle ja vietiin myös ulkomaille; kaappikellot kuuluivat näiden vientitavaroiden joukkoon (Lagerquist 1949, 128—171).

Kaappeja valmistivat huonekalupuusepät ja koristeveistäjät ja maalauksen suorittivat lakkamaalarit lähinnä Tukholmassa. Vain suurimmilla tukholmalaisilla kelloverstailla oli omia huonekalupuuseppiä, sen sijaan Stjärnsundin kellot myytiin usein Tukholmassa ja kaapit ja koristelu tehtiin siellä ostajien tilauksesta (Wallin 1933, XX; Lundwall 1949, 84, 86; Lagerquist 1949, 135). Ensiluokkaiset rokokookaappikellot muistuttavat varsin suuresti toisiaan koko valtakunnassa. On esitetty, että mm. turkulaiset kellosepät olisivat hankkineet kelloihinsa kaappeja pääkaupungin huonekaluntekijöiltä (Nikander 1932, 267).

1750—1770-luvuilla kellontekotaito yleistyy koko maassa ja rokokoon kaarevalinjaisesta kellokaapista tulee yleisesti suosittu. Tästä suoraan Ranskasta tuotetusta mallista tulee myös laajimmalle levinnyt kansanomaisen kaappikellotyyppi. Sitä voidaan täydellä syyllä pitää ruotsalaisen ja suomalaisen kansankulttuurin erikoisilmionä; muissa pohjoismaissa ja Keski-Euroopan alueella vastaava tyyppi tunnetaan varsin harvinaisena (vrt. alaviite). Kaarevalinjaisen kaappikellon yleistymiseen lienee vaikuttanut myös se, että säätyläiskaappikellot yksinkertaistuvat 1770-luvulla ja mallit tulevat helpommin vaatimattomampienkin puuseppien jäljiteltäviksi. Tämä tapahtuu Ranskasta omaksuttavan kustavilaisuuden myötä. Siirtyminen rokokooista kustavilaisuuteen tapahtuu hitaammin kuin rokokoon omaksuminen. Kaappikellotkin säilyttävät kaarevalinjaisen mallin, ja ensin omaksutaan koristeluun uusklassisia tyylipiirteitä ja aiheita. Vähitellen kaappikin

¹ Saksa oli pohjoismaihin vaikuttava kellomaa 1600-luvulle, 30-vuotisen sodan jälkeen tulivat oppi ja tyylit Englannista. Englantilaiset tyylit olivat vaikuttavia Pohjois-Saksassa, hollantilaiset ja ranskalaiset Etelä-Saksassa (Kreisel 1968, 284; Zinner 1959, 117; Deneke 1969, 351; Bochers 1970, 69; Schmitz II 1923, 261—263). Ranskalaisen rokokoon kaarevalinjainen kaappikello ei kuulu saksalaiseen sisustukseen, kaappikellot ovat suoralinjaisia maaseudullakin ja kansanomaisena kellona on suosituin kaapiton seinäkello (Schmitz III 1923, 38—39, 112—113; Meier-Oberist 1956, 241). Tanskasta puuttuu myös kaarevalinjainen rokokookaappikello, kaapit ovat suoralinjaisia. Englantilainen vaikutus on suuri myös tanskalaisessa huonekalukulttuurissa (Steensberg 1964, 261, 260—270; Mäntylä 1976, 139).

muuttuu suoralinjaisemmaksi, ensin heilurikaapiltaan ja myöhemmin jalustaosaltaan, mutta täysin suoralinjaiset kustavilaiset kaappikellot ovat harvinaisia Ruotsissa (Sidenbladh 1947, 211, 212; Henschen—Blomberg 1962, 1039). Sen sijaan saavuttaa varsinkin Etelä-Suomessa johtavissakin piireissä suosiota heilurikaapiltaan alaslevenevä ja jalustaosaltaan suora, lähinnä myöhäiskustavilaisuuteen pohjautuva kaappikello, jota sitten valmistetaan 1800-luvulla empireaiheinen koristeltuna (MV:HTKA 53074, 53075; Herrgårdar...II 1928, 333, 1929, 99; Suomen kartanot...II 1941, 258; Heinonen—Vuoristo 1964, 66, 20; Heinonen—Vuoristo 1979, 118—119). Myöhemmin 1800-luvulla valmistetaan kaappikelloja lähinnä tarkkuuskelloiksi, mutta toisin kuin Ruotsissa tavataan empiren suoralinjaisia kaappikelloja Etelä-Suomessa myös säätyläiskotien ja julkisten tilojen kelloina (Rácz—Cleve 1968, 124; Noin kaksisataa...1929, 15; Suomen kartanot...I 1939, 558).

Kaappikellon suosion väheneminen 1700-luvulla Ruotsi-Suomen johtavissa piireissä liittyy koristeellisten salonkikellojen saamaan suosioon, ja kaappikellot jäivät usein suurten salien ja julkisten tilojen esineiksi (Sidenbladh 1947, 224–231; Lundwall 1955, 124—125, 115—116). Sama suuntaus jatkuu 1700-luvun lopun, ja tästä syystä kustavilaiset seinäkellot ovat huonekelloina myös kaappikelloja suosittumia. Suurten huonekellojen suosion vähenemiseen vaikuttaa myös henkilökohtaisten ajannäyttäjien lisääntyminen. Mestarinäytteet olivat Tukholmassa jo 1700-luvun alusta lähtien yleensä pöytä- tai taskukelloja; muualla heilurikello säilytti näytekellon aseman pitempään (Lundwall 1955, 114). Turussa pääsi mestariksi 1700-luvun puolivälissä seinäkellontekotaidolla, mutta 1770-luvulla olivat näytekellot yleisesti taskukelloja (Sahlberg 1937, 3, 8).

Kaappikellon suosion jatkumisen nimenomaan kansanomaisena ajannäyttäjänä ja sisustusesineenä takaa se, että pitkäheilurillisten heilurikellojen ja kellokaappien valmistus alkaa myös maaseutumiljöössä jo varhain, esimerkiksi Morassa ja Kokkolan tienoilla jo 1740- ja 1750-luvulla (Trotzig 1937, 168; Jacobsson 1987, 1213; MV:HTKA 74459; VA:UK 644).

Kansanomaisten seinäkellojen ja niiden komeiden muunnosten, kaappikellojen yleistyminen tapahtuu kuitenkin myöhemmin eri seuduilla ja eri aikoina paikallisista tekijöistä johtuen.

III. KAAPPIKELLON SAAPUMINEN LÄNSIPOHJAAN

Kaappikellon ilmestymisestä Länsipohjaan ja sen varhaisesta yleistymisestä saadaan tietoja lähinnä kolmesta aineistosta. Ensinnä tietoja antavat säilyneet dateeratut esineet, joiden vuosiluvut kertovat esineen vaiheista. Paljon käytetty aineisto ovat säilyneet peruluettelot, joista on usein etsitty tietoja esineiden esiintymisestä. Kolmantena ovat itse esineet ja varsinkin niissä ilmenevät yksityiskohdat ja tyylipiirteet, jotka kertovat tyylivaikutteiden vastaanottamisesta ja ovat näin tietyllä tavalla myös ajoittavia. Niitä käsitellään erikseen esinetarkastelun yhteydessä.

Kaappikelloissa dateeraukset ovat yleisiä. Niitä tavataan sekä kelloissa että kaapeissa. Niihin on kuitenkin suhtauduttava varauksin koko esinettä ajoitettaessa. Vuosiluvulla varustettu kello esineen primaarina osana antaa luotettavaa ajoitustietoa. Kello saattaa kuitenkin olla itse kaappia huomattavasti vanhempi, joten koko esineen iästä ei sekään kerro. Kaapeissa tavattavat dateeraukset ovat yleisimmin osa maalauskoristelua. Maalaus on kuitenkin voitu suorittaa varsin paljon esineen valmistumisen jälkeen tai se voi olla myös jälkeen päin tehty ja ajoitettu uusinta. Kaapin syntyajasta ei maalattu dateeraus anna varmaa tietoa. Kellokaappeihin ei ole veistetty valmistusvuosilukua kuten on saatettu tehdä eräissä tapauksissa tuoleihin tai pienempiin esineihin kuten rukinlapoihin, joissa esiintyvä vuosiluku kertoo myös valmistusajan. Kaappikelloissa tavattavat dateeraukset antavat parhaassa tapauksessa vain viitteellistä tietoa iästä ja uuden esineen ilmestymisestä alueelle. Joissain tapauksissa valmistajia koskevat tiedot voivat varmentaa myös esineen ajoitusta.

Länsipohjassa on säilynyt kellokaapeissa olevia vuosiluvullisia kelloja 1750- ja 1760-luvuilta (1756, 1763, 1766, 1767). Varhaisin kaapissa oleva dateeraus on vuodelta 1760 ja se esiintyy vanhimman tyyliisessä kellokaapissa. Vanhin kaarevalinmaisessa kaappikellossa oleva säilynyt vuosiluku on puolestaan maalattu vuonna 1765. (Erixon 1926, 243; Hammarström 1960, 112, 138; Nordberg 1934, 86.) Näitä varhaisia kelloja tunnetaan koko Länsipohjan alueelta Piteåsta, Luleåsta, Råneåsta ja Tornion tienoilta. Vuosilukujen pohjalta voidaan päätellä, että kaappikello on ollut Länsipohjan maaseudulla tuttu jo 1750-luvulla ja että kaarevalinjaista kaappikelloa on alueella valmistettu seuraavalla vuosikymmenellä.

Peruluettelot antavat tietoja esineiden varhaisvaiheista. Tätä lähdeaineistoa on yleensä pidetty periaatteessa luotettavana, koska vuoden 1734 lailla pesänselvitöksen tekeminen oli vaadittu rangaistuksen uhalla suoritettavaksi jokaisen kuoleman tapauksen yhteydessä; samasta syystä on arvokkaan omaisuuden salaamista pidetty miltei mahdottomana (Renvall 1947, 217—218; Sveriges Rikes Lag ... 1734. 1754, 51—52). Aineisto asettaa kuitenkin omat rajoituksensa. Kaikissa tapauksissa ei perunkirjoitusta pidetty, esimerkiksi omaisuuden joutues-

sa testamentin tai sopimuksen perusteella yhdelle jälkeläiselle, vainajan ollessa hyvin köyhä tai vaatimattomassa sosiaalisessa asemassa. Tornionjokilaakson perukirja-aineistoa on käsitelty muussa yhteydessä ja todettu tämän alueen luetteloiden olleen ainakin sosiaaliselta jakaumaltaan varsin edustavia (Mäntylä 1988, 28-29). Toinen rajoittava tekijä on luonnollisesti materiaalin varsin vaihteleva säilyminen jälkipolville. Muita aineiston rajoituksia ei ole tässä yhteydessä tarpeen pohtia. Kaappikello, yleensä kello on ollut sen luokan esine, että se on jäämistön joukkoon kirjattu, jos sellainen on omaisuuteen kuulunut. Suhtautuminen uuteen esineeseen ja vaikeus sen sijoittamisesta vakiintuneiden omaisuusryhmien joukkoon näkyy peruluetteloista. Se on aiheuttanut ongelmia luetteloiden laatijoille, kuin myös niiden tutkijalle. Kaappikelloa ei ole läheskään aina lueteltu huonekaluna muiden sisustusesineiden joukossa, vaan se on voitu mainita esimerkiksi rautaesineiden ryhmässä tai vielä yleisemmin perukirjan lopussa ryhmässä muut (”diwerse”), ei suinkaan viimeitingassa muistettuna, vaan muun arvokkaan tai poikkeavan omaisuuden kuten kirjojen, lasiesineiden, kompassin tai viljan joukossa. Kaappikellojen osalta on toisena aineiston aiheuttamana hankaluutena ollut se, että esinettä ei ole useinkaan nimetty kaappikellona (”wägguhr med foutral”), vaan kaikista seinällä olleista kelloista on saatettu käyttää nimitystä ”wägguhr”. Vertailu tarkemmin määriteltyihin kaapillisiin seinäkelloihin, esineen arvoon, omaisuuden määrään ja muihin huonekaluihin on oikeuttanut luetteloissa mainittujen ”wägguhrien” jaon kaappikelloihin ja yksinkertaisiin seinäkelloihin (Mäntylä 1988, 30—31; Nurmi 1964, 3).

Kaappikellojen ensi esiintymisestä ei ole tietoja maaseudulta, koska Tornionlaakson luetteloita on säilynyt varsin vähän 1770-lukua edeltävältä ajalta ja 1770-luvulta, vastaavasti 1800-luvun alun peruluettelot ovat aukollisia. Ajallisesti Alatornion (ja Karungin) peruluetteloihin kirjatut kaappikellot jakautuvat prosentuaalisesti seuraavasti (KTA:Tornio 2—23):

Kaappikellot Alatornion peruluetteloissa 1770-1810

	koko väestö	talonpoikaisväestö
1770-luku	3	..
1780-luku	18	16
1790-luku	29	26
1800-1810	50	58

1770-luvun ja 1800-luvun perukirjakadosta huolimatta voidaan luvuista nähdä uuden esineen omaksumisen ja yleistymisen linja. 1800-luvun taitteeseen mennessä on kaappikello saavuttanut jo vankan aseman Tornion tienoon esineenä.

Peruluetteloita tarkasteltaessa on kuitenkin lähdettävä siitä, ettei henkilö yleensä ole hankkinut omistamiaan esineitä kuolinvuonnaan. Esineen hankinta-

ajankohta voidaan arvioida ainakin 5—10 vuotta taaksepäin; vanhaksi mainittu esine on voitu hankkia toistakymmentäkin vuotta varhemmin (Mäntylä 1982, 21; Mäntylä 1988, 30).¹ Esineen arvosta voidaan päätellä paitsi sen kunto myös ikää ja todennäköistä hankinta-aikaa.

A. KAAPPIKELLON TULO KAUPUNKIIN

Kaupunkien väestöllä oli tietenkin ollut huonekelloja, yksinkertaisia seinäkelloja jo ennen kaappikellojen käyttöön ottoa. Niiden tarkistamista varten ja kaupungin ajan ylläpitämiseksi oli esimerkiksi Torniossa raatihuoneen tornikello ilmoittanut julkista aikaa vuodesta 1658 lähtien (Mäntylä 1971, 157).

Torniossa tavataan monien varakkaiden henkilöiden peruluetteloissa kaappikelloja 1740—1760-luvulla (OMA B I a/2, B I a/3; B I a/4). Kaappikellojen yleistymistä voidaan kaupungissa katsoa tapahtuneen jo ainakin 1730-luvulla, kun varhaisimmat maininnat 1740- ja 1750-luvuilta kertovat vanhoista ja vähäarvoisiksi merkityistä kaappikelloista. Nämä kaappikellot mainitaan maalatuiksi ja niiden kellot yleensä lyöntilaitteella ja minuuttiviisarilla varustetuiksi.²

Ainakin suurta osaa kaupungin kaappikelloista voidaan täydellä syyllä pitää pääkaupungista Tukholmasta hankittuina. Vuonna 1753 on esimerkiksi kirjattu tieto kahdeksan päivää yhdellä vedolla käyvästä kaappikellosta (*“et wägguhr med slagwärk som updrages hwar 8nde dag nog gammalt och blåfärgat fotral”*). Kysymyksessä on ilmeisesti samanlainen, todennäköisesti kuitenkin vanhempi esine kuin Nordiska museetissa oleva harvinaisena säilynyt sinisellä lakkamaalauksella Tukholmassa koristeltu ja Stjärnsundin tehtaan koneistolla varustettu vanhan tyyppinen kaappikello vuodelta 1746 (Sidenblad 1947, 208—209; Lundwall 1949, 104).

1760-luvulla tavataan kaupungin peruluetteloissa enemmän kelloja, ja selviä muutoksia on tämän ajan luetteloissa havaittavissa. Vuonna 1756 mainitaan torniolaisen miehen omaisuuden joukossa vanhan kaappikello, mutta hänen leskellään vuonna 1767 sitä kolmanneksen arvokkaampi. Vuonna 1765 kirjataan perunkirjoihin arvokkaita uusia kaappikelloja ja niiden määrittelyissä esiintyy myös uusia värejä. Tämä viittaa siihen, että Torniossa on jo 1750- ja 1760-luvun taitteessa yleistynyt myös uuden tyylinen kaappikello.

¹ Tämä käy epäsuorasti ilmi myös verrattaessa toisiinsa peruluetteloita ja tietoja kellojen hankinnasta. Suurin osa vuosien 1799—1808 välisenä aikana kellon ostaneista henkilöistä oli elossa vielä vuonna 1810. Kahdessa mainittuna vuonna laaditussa peruluettelossa sen sijaan mainitaan kaappikello, joka tiedetään ostetun 11 vuotta aiemmin vuonna 1799 (Tornionlaakson M321; Tornio 22/3 1810, 30/4 1810).

² Näiden kellojen vähäarvoisuus tarkoittaa suhdetta uudempiin kaappikelloihin, sillä halvimmaksikin arvioitu kaupunkilaisen kaappikello 1750-luvulla vastasi saman henkilön peruluettelossa kahta markkina-arvoa tai neljää porohärkää, kolmea tynnyriä suolaa tai kolmea tynnyriä ohraa (Tamelander 1941, 45).

B. KAAPPIKELLO SAAPUU MAASEUDULLE

Maaseudulla ilmestyivät kaappikellot siellä asuvan säätyläisväestön koteihin suurin piirtein samoihin aikoihin kuin kaupunkilaisille. Pappien, virkamiesten ja upseerien peruluetteloissa mainitaan useimmilla kaappikelloja 1700-luvun lopun vuosikymmeninä (Nurmi 1964, liite 12). Kuten kaupungeissa on maaseudun säätyläisväestöllä omaisuutensa joukossa monenlaisia kelloja. Taskukellot ovat olleet tavallisimpia ja varsinkin kultaiset ovat olleet hyvin arvokkaita, mutta myös huonekelloja on saattanut esiintyä useampia samassa taloudessa, esimerkiksi seinäpendyyli ja kaksi kaappikelloa, toinen arvokas repeetterikello ja toinen vähäarvoinen ja vanhaksi mainittu (Tornio 21/8 1780). Peruluettelosta käy ilmi, että vanhaksi ilmoitettu kaappikello vastasi arvoltaan kahta mahonkista teepöytää ja paria päällystettyä tuolia ja uudemman arvo oli niin suuri, että se hyvin vastasi kahden suhteellisen muodikkaasti sisustetun huoneen kalustoa; vain yksi huonekalu ylittää perunkirjoitusarvoltaan lähelle kaappikelloa, intarsiakoristeinen pähkinäpuinen piironki (”inlagd wahnöts birong med marmor skifwa och förgyld beslag”). Peruluetteloissa kaappikellon lähempi määrittely koskee yleensä kelloa ja sen koneistoa, vain parissa tapauksessa 1790-luvulla mainitaan kellokaappi ruskeaksi maalatuksi, mikä viitanee uuden tyylliseen esineeseen ja sisustukseen.

Talonpoikaisväestöllä esiintyy peruluetteloissa kaappi- ja seinäkelloja Alatorniolla ja Karungissa vasta 1780-luvulla, jolloin niitä tavataan yhtäkkiä verraten runsaasti. Kyse ei ole laajemmasta äkillisestä uutuuden omaksumisesta, vaan peruluetteloiden vähäisyydestä. Ensimmäiset tiedot koskevat uudisasukkaan ja matruusin kaappikelloja; heitä tuskin voidaan pitää ensimmäisinä kaappikellojen hankkijoiden joukkoon kuuluvina henkilöinä. Nämä kaappikellot, kuten muutamat muut varhaisista mainitaan myös vanhoiksi ja niitä voidaan täydellä syyllä pitää ainakin edellisellä vuosikymmenellä hankittuina. Mikäli kellojen hankinta-aikaa ”rukataan” taaksepäin ja verrataan säilyneisiin dateerattuihin kelloihin, voidaan heilurillista seinäkelloa ja kaappikelloa pitää Tornionlaakson talonpoikaisväestön piirissä tunnettuna viimeistään 1760-luvulla.

Peruluetteloiden maininnat maalaisväestön kaappikelloista ovat hyvin lakonisia, vain joskus viitataan kellon ominaisuuksiin, esimerkiksi lyöntilaitteistoon. Sen sijaan 1700-luvulla sen enempää kuin 1800-luvullakaan ei ”futraalin” maalauksesta juuri puhuta mitään. Tämä voisi tarkoittaa sitä, ettei kaappia maalattu tai päin vastoin sitä, että maalaus on ollut niin yleistä, ettei se ole aiheuttanut lisämaininnan tarvetta esineen kohdalla, jonka sisältämä kone oli ulkokuorta tärkeämpi. Peruluetteloista ei liioin saa minkäänlaisia tietoja kaappikellojen tyypeistä.

1700-luvulla vaihtelevat talonpoikaisväestön omistamien kaappikellojen arvot peruluetteloissa yhden ja kuuden riikintaalarin välillä. Vuonna 1809, suurena kuolonvuonna, saattaa esiintyä jopa 14 taalarin arvoisia kaappikelloja, jotka ovat ilmeisesti uusia tai tavallista parempaa tekoa (Tornio 31/8 1809). Vuonna 1810 arvotaan hyvälaatuinen kaappikello keskimäärin 8–10 riikintaalarin arvoon. Pieniheiluriset viisarikellot ovat sen sijaan saaneet vain killingeissä luettavia

arvoja (Tornio 4/5 1790, 9/7 1793). Peruluetteloita hyväksi käyttäen on kaappikellojen arvoa verrattu muuhun talonpoikaisväestön omaisuuteen ja mainittu useissa yhteyksissä, että kaappikellon hinta vastasi lypsylehmän hintaa (Vuorela 1958, 238; Hedin 1928, 54; Nordberg 1934, 88). Tornion tienoilla näyttäisi kaappikellon arvo peruluetteloissa olevan vastaavanlainen, mutta se on saattanut 1700-luvun lopulla lähennellä kahden lehmän tai hevosengin luetteloarvoa. Tornionjokilaakso oli tosin karjanhoitoaluetta ja mainitut tärkeät kotieläimet ehkä yleisempiä kuin monin paikoin. Tämä vertailu osoittaa joka tapauksessa, kuinka paljon omaisuutta pantiin kiinni tärkeänä pidetyn uutuuden hankkimiseen. Kaappikelloa voidaan verrata myös muuhun omaisuuteen. Yksikään muu huonekalu ei peruluetteloissa yllä lähellekään kaappikellon arvoa. Maalattu pöytä, kaappi tai sohva vastaa arvoltaan korkeintaan viisarikellolle annettua hintaa, 12—32 killinkkiä. Joku poikkeus löytyy, ilmeisen uusi esine maalattu kaksoiskaappi (”målad skåp med 2ne afdelningar”) on voinut saada vanhaa kaappikelloa vastaavan perunkirjoitusarvon (Tornio 19/3 1810). Eräs talonpojan tärkeimpiä ja kalleimpia hyötytavaroita oli kuparinen viinapannu (Mäntylä 1985, 26—27). Monessa peruluettelossa kaappikello ja viinapannu kilpailevat kalleimman käyttöesineen asemasta (Tornio 2/6 1794, 13/6 1797, 29/3 1798, 10/2 1806). Samoin on laita taskukellon, joita 1700-luvun lopulla tavataan myös omaisuuden joukossa, jos taskukello oli jalometallia, oli sen arvo yhtä suuri tai suurempi kuin kaappikellolla (Tornio 9/7 1793, 14/7 1809, 17/7 1809, 21/3 1810, 22/3 1810). Myös Raamattu kuului 1700-luvun lopulla arvo-omaisuuden joukkoon; eräässä tapauksessa uusi Raamattu ja vanha kaappikello, hengellisen tien ohjaaja ja maallisen ajannäyttäjä saavat jäämistössä saman arvon (Tornio 7/3 1782).

Omaisuuden hankintahinnat antanevat paremman kuvan todellisesta arvosta. Kellot maksoivat 1798—1808 välisenä aikana Alatorniolla käynti-, lyönti- ja näyttölaitteista riippuen 14—29 riikintaalaria ja lyhytheilurinen viisarikello 5 riikintaalaria (TornionlaaksonM 321). Kaappikellon arvoon on lisättävä vielä koristeelliseksi veistetyin kaapin hinta ja maalarin palkkio, joista ei kuitenkaan ole tarkkoja tietoja. Kovin korkeita ne eivät varmaankaan olleet, mikä käy ilmi, jos verrataan kellon hankintahintoja ja kaappikellon perunkirjoitusarvoja.¹

Hintaa voidaan verrata myös muihin myyntihintoihin Tornionlaaksossa 1700- ja 1800-luvun taitteessa: tynnyri viljaa 8—10 riikintaalaria, tollti lautoja 8—12 killinkkiä, hevonen 50—100 riikintaalaria (Portin 1967, 255, 226, 217).

Perunkirjojen antamat tiedot kaappikelloista rajoittuvat vain Alatorniolle, mutta kirjallisista lähteistä tiedetään, että myös Ylitorniolla oli taskukelloja ja kaappikelloja vuonna 1780 sekä talonpoikaisväestöllä että ruukkien säätyläishenkilöillä (Portin 1967, 234).

Peruluetteloiden ja dateerattujen esineiden tietoja verrattaessa voidaan havaita, että Länsipohjassa kaappikello oli kaupunkiväestön esine jo 1700-luvun alkupuol-

¹ Vuonna 1805 oli kellon myyntihinta 16 riikintaalaria ja sen ostaneen henkilön peruluettelossa vuonna 1809 oli kaappikellon perunkirjoitusarvo 9 riikintaalaria, vastaavasti kellon hinta vuonna 1803 16 riikintaalaria ja kaappikellon arvo vuonna 1806 10 riikintaalaria, toisaalta vuonna 1799 ostettu kello oli osana kahdeksan riikintaalarin arvoiseksi arvioitua kaappikelloa ostajan peruluettelossa vielä vuonna 1810 (TornionlaaksonM 321; Tornio 27/9 1809, 10/2 1806, 30/4 1810).

liskolla ja että pitkäheilurinen kello ja siihen liittyvä kellokaappi olivat maaseudulla tunnettuja jo 1750- ja 1760-luvuilla. Materiaalin avulla on myös yritetty antaa kuva siitä, kuinka arvokkaita esineitä kaappikellot olivat 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alkuvuosina. Sitä, keillä oli varaa ja mahdollisuuksia kaappikellojen hankkimiseen ja mitkä syyt hankkimista edistivät, käsitellään omistajia ja uutuusilmiön syitä tarkasteltaessa.

IV. LÄNSIPOHJALAINEN KAAPPIKELLO ESINEENÄ

Jotta esineitä voitaisiin tarkastella ja tutkia konkreetteina materiaalisina tuotteina, ne on luokiteltava ja määriteltävä tyypeiksi (Lehtonen 1974, 56—57), koska kansanomaisen kulttuurin aineelliset aikaansaannokset yleisesti muodostavat ajallisia ja paikallisia, omaleimaisiakin ryhmiä ja kokonaisuuksia. Nämä ryhmät poikkeavat toisistaan omien kansatieteellisten kriteeriensä: lukumäärän, laadun, muodon, materiaalin, tekniikan, miljöön mukaan. Kansanomaisen esineistön typologisoinnin pohjaksi voitaisiin ottaa mikä tahansa edellä mainituista kriteereistä. Typologisointi on luontevaa suorittaa historioivassa kansanelämän ilmiöiden tutkimuksessa diakronisesti. Vanhan kehitysopillisen luokituksen kokeileminen voisi olla houkutteleva verraten monimutkaisen ja uuden esineen kohdalla. Se kääntäisi diffusionistisen mallin pääläelleen ja saattaisi antaa mielenkiintoisen näkökulman uudempien aikojen esineiden tutkimukseen. Luokittelun yleisrunoksi on otettu kaappikellojen tyylihistoriallinen, tietyllä tavalla myös kehitysvaiheiden mukainen edellä esitetty tyypittely: Kuningatar Annan -tyylinen kaappikello, rokokookaappikello ja uusklassinen kaappikello. Sen puitteissa tarkastellaan alueen kaappikelloa yksityiskohtaisesti samalla kun pyritään saamaan esiin eräänlaiset länsipohjalaisen kaappikellon ideaalityypit.

Tarkastelun lähtökohtana on idea kulttuurityyliin kansanomaistumisesta (Valonen 1976). Tässä on ensisijaisesti kohteena esineen muodon kriteeri, mutta tarkasteluun kuuluu myös esineen tyylipiirteiden maantieteellinen leviäminen ja mahdollisen yhtenäisen omaleimaisuuden, seutu- tai aluetyylin käsittely. Miljöön vaikutuksen ja arvostuksen ja esineen funktion käsittely samoin kuin perinteen kantajien ja uudistajien tarkastelu kuuluvat ilmiön pohdinnan yhteyteen.

Muotoa tarkasteltaessa jää laatu, esineen materiaali ja sen sopeutuminen kansanomaiseen tekniikkaan vähemmälle. Sen sijaan lähdetään siitä, että kansanomaisen esineen muodossa ja tyylien käytössä on aina kysymys erilaisista sovellutuksista, mikä itsestään selvästi johtuu osin juuri käytettävissä olevasta tekniikasta, taidosta ja materiaaleista. Sovellutuksiin on jouduttu myös suhteutettaessa uusia tyylipiirteitä ja aiheita perinnäiseen esineistöön ja ympäristöön tai vastaanotettaessa uusia tietyn tyylikauden leimaamia tai sille ominaisia esineitä. Kulttuurityyleistä omaksutut muodot yksinkertaistuvat (degeneroitumisesta ei ole syytä puhua, se sisältää arvoarvostelman, ”gesunkenes Kulturgut” -ajatuksen hyvin alas vietyä), ne voivat pienetä, surkastua, voidaan ottaa käyttöön vain yksittäisiä piirteitä, risteyttää eri tyylien muotoja niitä vastaanotettaessa tai entiseen muokattaessa. Tyylipiirteet ja muodot voivat myös rönsyillä ja kasaantua, mutta usein tällaisissa tapauksissa on kysymys samanlaisesta tyhjänpaikankammosta, mitä voi hyvin esiintyä yksilöllisessäkin taiteessa. Kansanomaiseen esineeseen käytettyjen kulttuurityyliin muotojen soveltamisessa on aina kysymys — ei pelkästään lainaamisesta ja kulttuurityylin piirteiden ”laskeutumisesta” — vaan myös uuden omaperäisen muodon luomisesta, mahdollisesti kansanomaisen uuden tyylin syntymisestä. Samalla nousee esiin kysymys koko kansankulttuurista, mikä osuus siinä ja

yksittäisessä kulttuuri-ilmiössä on lainaa, mikä sisäsyntyistä. Tähän liittyy myös käsitys kansasta, onko sitä pidettävä vain kulttuuria käyttävänä, vastaanottavana ja lainaavana vai voiko se olla myös luovaa, millaisena se on nähty toisaalta romantiikan, toisaalta sosialismin näkökulmasta. Ennen kuin sitä voidaan pohtia, on tarkasteltava muotojen kokonaisuutta, yksityiskohtia ja tyylipiirteitä kansanomaisessa kaappikellossa tyypeittäin.

A. KELLOKAAPIT

1. KUNINGATAR ANNAN -TYYLINEN KAAPPIKELLO

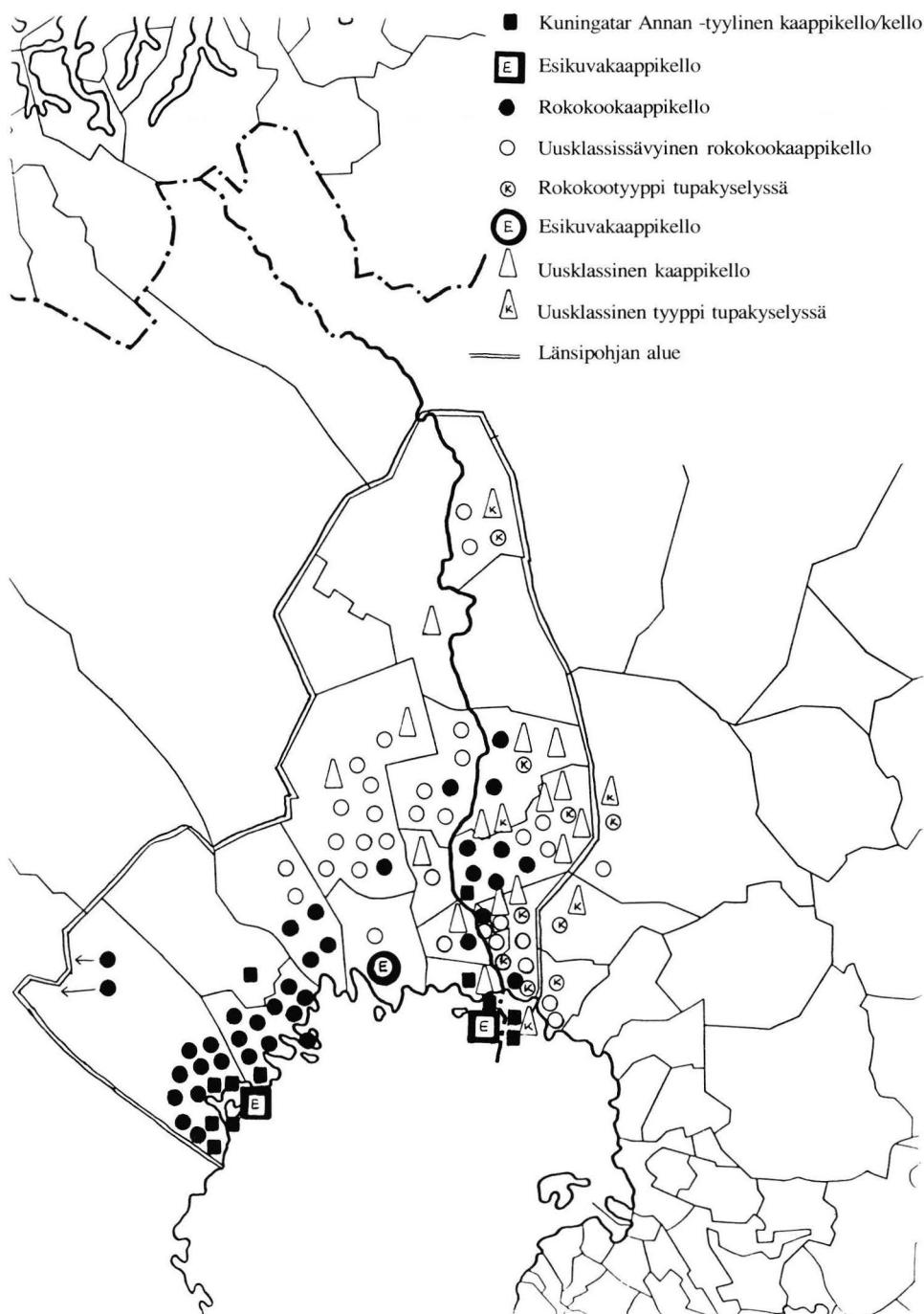
Säilyneet Kuningatar Annan -tyyliset kaappikellot ovat Länsipohjassa harvinaisia, ja niissä esiintyvät dateeraukset ovat peräisin varsin pitkältä aikaväliltä (1763—1779—1852). Kansanomaisia kaapiltaan kokonaan suoralinjaisia tunnetaan vain muutama kappale ja lisäksi on tietoja parista kellohuoneeltaan suoralinjaisesta ja kaapiltaan kaarevalinjaisesta kaapista (Liite KA ¹; kartta 1). Tupakyselyyn tulleissa vastauksissa ei liioin mainita tämän tyyppisiä kaappikelloja (K 1: kuva 45).

Yksikään kansanomaiseksi luokiteltu kaappikello ei ole kotoisin Tornionjokilaaksosta. Lähimmät säilyneet esineet ovat Nederluleåsta ja Överluleåsta, muut suoralinjaiset Piteåsta ja kaarevalinjaiset Piteåsta ja Luleån eteläpuoleisesta Norrfjärdenin pitäjästä. Lähimmät Suomenpuolelta olevat kansanomaisina pidettävät Kuningatar Annan -tyyliset kaappikellot ovat Pohjois-Pohjanmaan museossa; nämä yksinkertaiset esineet on saatu talteen Oulun kaupungista ja toinen niistä on dateerattu niin myöhään kuin vuonna 1848 (STK:PPoM inv. 4048:1, 3986:1). Länsipohjassa on säilynyt Kuningatar Annan -tyylinen stjärnsundilaiskello Piitimessä ja Tornion kaupungista peräisin oleva säätyläiskello; tämä Kansallismuseon kokoelmiin saatu kello on vuonna 1890 ostettu alatorniolaisesta maalais-talosta (E 1a, 1b).

Vaikka Tornionlaaksosta ei olekaan Kuningatar Annan -tyylisten kaappikellojen säilymiä, voidaan jo perukirjatietoihin nojaten pitää hyvin todennäköisenä, että tämän tyyppinen kaappikello ei ole ollut vieras laaksossa kansanomaisenakaan. Tornionlaakson museossa on säilynyt Alatorniolta ja Tornioista saatuja seinäkelloja, joissa on Kuningatar Annan -tyylinen kaarevaotsainen kellotaulu (SK: ATor, Tor 1, 2). Jälkimmäiset ovat säilyttäneet Kuningatar Annan -tyylisten kellohuoneen idean koristeaiheita myöten. Edellinen on 1700-luvun tyyppiä oleva kello, jonka taulu on yksinkertainen ja ilmeisesti paikallista valmistetta. Tornionjokilaaksossa tavataan lisäksi uudemman tyyppisissä kellokaapeissa Kuningatar Annan

¹ Katso liite, jossa on esitelty tutkimusaineisto ja viitteissä käytetyt lyhenteet: pitäjälühenteet, KA = Kuningatar Annan -tyyliset kaappikellot, R = rokokookaappikellot, U = uusklassiset kaappikellot, E = esikuvakaappikellot/säätyläiskaappikellot, SK = seinäkellot, K 1 = tupakyselyvastaukset, K 15:57 = Ajan ottaminen kelloon -kyselyn vastaukset, K 22 = Kellokyselyn vastaukset.

LÄNSIPOHJAN KAAPPIKELLOTYYLIT

Kartta 1. Längsipoj area ja alueen kaappikellotyypit.

-tyylisellä taululla varustettuja verraten korkeatasoisilta näyttäviä kelloja, jotka ovat ilmeisesti periytyneet vanhemman tyyppisistä kaapeista uusiin. Ylitorniolta oleva on myöhäisessä uusklassisessa kellokaapissa, ja Torniossa säilyneeseen rokokookaappikelloon on hieman kömpelösti istutettu suoralinjainen Kuningatar Annan -tyylinen kello, jossa on valmistusvuosi 1766 (R:Tor 2; U:YTor 2).

a. Suoralinjainen kaappikello

Vaikka säilyneistä kaappikelloista jokainen on erilainen, voidaan ne kuitenkin "kaappikellohistoriallisista" syistä ryhmitellä englantilaistyyppisiksi suoralinjaisiksi ja varhaisrokoko- tai hollantilaisvaikutteisiksi kaarevalinjaisiksi typeiksi.

(1) Suoraotsainen kaappikello

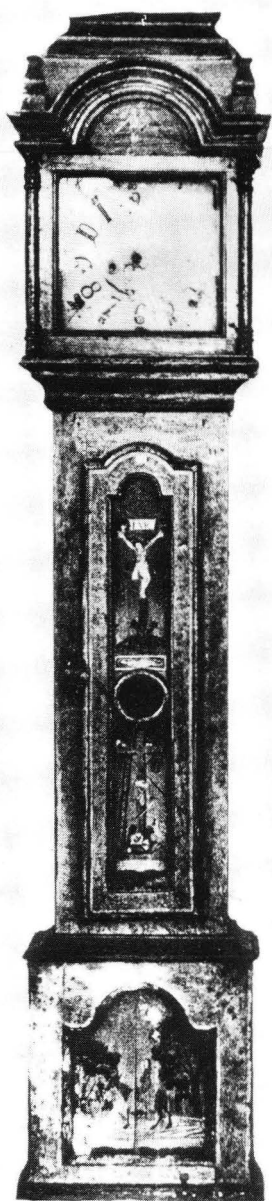
Suoralinjaisista kaappikelloista voidaan englantilaisten kaappikellojen tapaan erottaa sellaiset, joissa on neliömäinen kellohuone ja neliönmuotoinen kellonaukko. Neliönmuotoinen kellotaulu on tyypissä määräävä piirre, siitä nimitys suoraotsainen kaappikello. Kellokaapin huippu saattaa vaihdella kokonaan suorasta erilaisiin kupolirakenteisiin.

Länsipohjassa on näitä tyyllisesti vanhinta kantaa edustavia neliömäisellä kellonaukolla varustettuja kellokaappeja säilynyt Piteässä ja Nederluleässä (KA:Pit 1, 2, NLul). Kaapit ovat massiivisia, niiden heilurikaappi on lähes yhtä leveä kuin kellohuone ja jalusta.

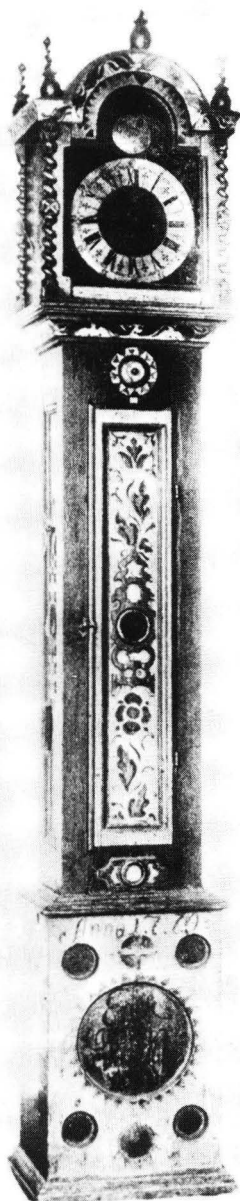
Nederluleän kaappikellossa on kokonaan suora, vanhahtava voimakkaasti profiloidulla listalla varustettu otsa ja kellohuoneen sivuilla kierteiset pylvää ja alaosassa karniisiprofiili. Heilurikaappi ja jalusta vaikuttavat myöhemmältä valmisteelta kuin kellohuone. Kaapissa on suora ovi ja jalustan alle on ilmeisesti myöhemmin lisätty jatke; kaappi on maalattu vuonna 1852.

Piteän toisessa neliömäisellä kellonaukolla varustetussa kaapissa on pagodi-mainen kupoliotsa ja kellohuoneen alaosassa samoin karniisiprofiili. Heilurikaapissa on suora kaksipeilinen ovi. Heilurin kohdalla on kaappiin tehty levennys. Kaappi vaikuttaa yksinkertaiselta työltä, mihin viittaa myös se, ettei heilurin liikkeen heilahduskulmaa ole osattu ottaa huomioon kaappia tehtäessä, vaan kaappia on täytynyt heilurin kohdalta leventää (KA:Pit 2).

1760-luvulta peräisin olevassa piteälaiskaapissa on neliömäisen kellonaukon yläpuolella tasahuippuinen kupoliotsa, johon on veistetty kaaripäätteinen profiili ja jota alkuaan lienee koristanut myös kaksi palloa. Kellohuoneen sivuja koristavat suorat pylvää. Heilurikaapin ovi on kaaripäätteinen otsaan veistetyn profiilin tavoin; myös jalustaosassa oleva peili on kaaripäätteinen (kuva 1). Kaapin kellohuone on vastaavanlainen kuin Nordiska museetin vuodelta 1746 peräisin olevassa tukholmalaiskaapissa, mutta sikäli ainutlaatuinen, ettei vastaavanlaista kaariprofiililla koristettua otsarakennetta tavata muualla neliömäinen kellon yhteydessä (Lundwall 1949, 93; Sidenbladh 1947, 209).

Kuva 1. Suoralinjainen Kuningatar Annan-tyylinen kaappikello, jossa on neliömäinen kellonaukko ja kelluhuoneessa suorat pylväät. Tämä Piteästä peräisin oleva kello on dateerattu vuonna 1763 ja kaapin maalauskoristeet ovat uskonnollisaiheisia (KA:Pit 1).

Kuva 2. Suoralinjainen kaaripäätteinen Kuningatar Annan-tyylinen kaappikello, jossa on sorvatut kierteiset pylväät ja huippukoristeet. Tämän piteälaispariskunnalle Erick Larsonille ja Maria Hans Dotterille kuuluneen kellokaapin on vuonna 1779 koristanut 1700-luvun jälkipuoliskolla vaikuttanut räneälaismaalari (KA:Pit 3).

(2) Kaarevaotsainen kaappikello

Kaarevaotsaisessa kaappikellossa ei kellonaukko ja kellotaulu ole enää neliömäinen, vaan niihin on liitetty yläosaan puolikaari. Länsipohjan kaarevaotsaiset kaappikellot ovat peräisin Piteåsta ja Överluleåsta (KA:Pit 3, ÖLul). Piteån kaapissa on vuosiluku 1779. Kaapit ovat siroja verrattuna tyypiltään vanhempiin kaappeihin. Niiden heilurikaappi on kapea ja jalusta matala ja kaarevapäätteinen kellohuone jalustaosaa korkeampi.

Piteån kaappi on varsin koristeellinen. Kellohuonetta reunustavat kierteiset, sorvatut pylväät ja otsaa koristavat sorvatut pallot, jotka päättyvät kapeaan liekkimäiseen kierresorvaukseen. Heilurikaapin ovena on suora yksipeilinen ja heiluriaukollinen luukkuovi. Oven ylä- ja alapuolella on myös sorvatut koristeet. Jalustaosan koristeaiheina ovat suuri koverrettu ympyrä keskellä ja sitä reunustavat kuusi pientä ympyrää (kuva 2). Överluleån kaappi on koristelultaan yksinkertainen, mutta samalla tasasuhtainen. Sen ainoana heilurikaapin koristeena on kaaripäätteinen ovi ja sivuissa verkkomaiset koristeleikkaukset. Jalustaa sen sijaan koristaa suuri taidokkaasti leikattu ruusumainen reliefi.

Suoraa kaarevaotsaista mallia edustavat myös piitimeläinen Stjärnsundin kaappikello ja torniolainen säätyläiskellokaappi (E 1a, kuva 20; E 1b). Torniolaisen kaapin kellohuoneen otsakaari on voimakkaasti profiloitu, otsakaaren takana on taso, jolla ilmeisesti on alkuaan sijainnut pallokoristeita. Kellon aukkoa reunustavat suorat pylväät. Heilurikaappi on kapea ja siinä on kapea kaaripäätteinen, heiluriaukoton ovi ja ala- ja yläkulmissa kukkaleikkaukset. Tämän siron ja yksinkertaisen säätyläiskaapin varsinainen koristelu on kuitenkin lakkamaalauskoristelua. Punaisella pohjalla on ovesa alhaalla henkilöahmoja, keskellä rakennus ja sivuilla ristikkoaiheita, myös jalustassa on maalauskoristelua. Kansallismuseon luettelossa englantilaistyyliseksi mainitun kaappikellon siro malli ja maalauskoristeiden aiheet viittaavat Tukholmaan ja siellä 1700-luvun puolimaissa valmistettuihin kaappeihin (vrt. Cescinsky—Webster 1969, 1969, 187—201; kelloja koskeva luku).

Mitään yhtenäistä länsipohjalaista Kuningatar Annan -tyylistä suoralinjaista kaappikellotyyppiä ei harvojen säilyneiden kellokaappien perusteella ole todettavissa. Voidaan havaita, että länsipohjalaiset kellokaapit noudattelevat yleisiä Kuningatar Annan -tyylisten kaappikellojen malleja ja piirteitä. Näitä käsitellään erikseen tyylihistoriallisessa luvussa. Toisaalta on huomattavissa varhaisten kaappikellojen kohdalla myös omaleimaisuutta heilurikaapin rakenteessa ja muodossa (KA:Pit 2, NLul) ja kellohuoneen mallissa, jossa on yhdistetty sekä suoraotsaisen että kaarevaotsaisen kaappikellon piirteitä (KA:Pit 1).

Yhteistä kansanomaisille kaapeille on heilurikaapissa esiintyvä heiluriaukko ja sellainen on myös Piitimen stjärnsundilaiskaapissa, mutta torniolaisesta säätyläiskaapista sen sijaan heiluriaukko puuttuu ja koko osan peittää maalauskoristelu.

b. Kaarevalinjainen kaappikello

Kellohuoneeltaan suoralinjainen ja kaapiltaan kaarevalinjainen kaappikello

on Länsipohjassa tiedoista päätellen suoralinjaista harvinaisempi. Tällainen useimmiten Kuningatar Annan -tyylisen ja rokokookaappikellon välimuoto ei muutenkaan ole kovin yleinen valmiste. Länsipohjasta on mainintoja kahdesta tällaisesta kellokaapista, mutta kaappien osien suhteista ei ole tarkempia tietoja (KA:Pit 4, Norrf). Olettaa voidaan, että kaappien kellohuone on kaarevaotsaista, myöhempää kellomallia noudatteleva, kuten tämän tyyppiset kansanomaiset kellokaapit muuallakin Ruotsissa ja Suomessa yleensä ovat. Epäselvää on, jäljittelevätkö Länsipohjan kaapit hollantilaisperäistä kaappimallia kuten myöhäinen Oulun kaappi (STK:PPoM 3986:1) vai onko kyseessä paikallinen rokokoonomainen kaappikello, joka on valmistettu varhempaa tyyliä edustavaa ja vanhemmaa kelloa varten.

Joka tapauksessa myös kaarevalinjainen Kuningatar Annan -tyylinen kaappikello on ollut kansanomaisena tunnettu Länsipohjassa ja sitä on valmistettu suoralinjaisen kaapin rinnalla.

2. ROKOKOOKAAPPIKELLO

Kaapiltaan kaarevalinjaiset ja pyöreälinjaisella kellohuoneella varustetut rokokookaappikellot ovat Kuningatar Annan -tyyliseen kaappikelloon verrattuna yleisiä Länsipohjassa. Ne edustavat 76 % kaappikellomateriaalista. Tornionlaaksosta on tietoja ja säilyneitä esineitä Tornion tienoilta, Alatorniolta, Karungista—Karl Gustavista, Hietaniemestä, Ylitorniolta—Övertorneåsta, Pellosta ja Muoniosta, Länsipohjan naapurista Suomen puolelta tunnetaan rokokookaappikello Kemin mlk:sta ja Rovaniemeltä. Länneästä Ruotsin Norrbottenista on aineistossa rokokookelloja Överkalixista, Råneåsta, Nederluleåsta, Luulajan tienoilta ja Piitimen tienoilta, lisäksi on tietoja Piitimen Lapin Arvidsjaurin pitäjältä (Liite R; kartta 1).

Tupakyselyn tornionlaaksolaisvastaajat mainitsevat tuntevansa kotiseudultaan yleensä useampia kaarevalinjaisia kaappikelloja. "Suomen maalta" kemiläinen vastaaja tuntee myös tämän kellotyyppin, samoin yksi rovaniemeläinen ja kaksi tervolalaista tiedonantajaa kertovat joskus nähneensä kaarevalinjaisia kellokaappeja (K 1: kuva 46).

Kansanomaisten kaappikellojen lisäksi tunnetaan Länsipohjasta yksi säätyläisrokookaappikello. Se on peräisin Nederkalixin Björkforsin sahan päärakenuksesta (E 2; kuva 31). Myös Ylitornion 1810-luvulla rakennetun Suomen puoleisen kirkon saarnatuolissa on kaarevalinjainen kaappikello. Se on vuonna 1833 pitäjäläisen kirkkoon veistänyt eikä sanottavasti poikkea kansanomaisista kaappikelloista (MV:HT:topogr. & MV:HTKA 98766).

Vanhimmat kelloissa tai kaapeissa olevat dateeraukset ovat Tornionlaaksossa vuosilta 1789 ja 1794 (R:ATor, Kar 1). Ruotsin Länsipohjasta tunnetaan Råneån ja Piitimen väliseltä alueelta monia 1790-luvulla dateerattuja kaarevalinjaisia kaappeja, yksi jopa vuodelta 1765 alueen pohjoisosasta Råneåsta (R:Rån 6). Tupakyselyvastaukset kertovat myös 1780- ja 1790-luvuilla dateeratuista kaarevalinjaisista kaappikelloista (K 1: Pel, Muon 2, YTor). Tämän tyyppinen kaappikello on ollut

suosiossa myös koko 1800-luvun, sitä on tehty 1900-luvullakin ja samaa mallia käyttävät eräät valmistajat nykyisinäkin aikoina (R:Kar 5, YTor 6, Muon 1, Hiet).

Länsipohjalaiset kansanomaiset kaarevalinjaiset rokokookaappikellot voidaan karkeasti jakaa kahdeksi tyyppiä, joita voidaan pitää länsipohjalaisen rokokookellon ideaalityyppeinä. Toiseen tyyppiin kuuluvat kaappikellot, jotka ovat yleismuodoltaan ja ornamentiikaltaan lähellä säätyläisrokookokelloa (kuva 3) ja toisen ryhmän kaappikelloille on ominaista uusklassinen koristelu ja jyrkempi muoto (kuva 11). Kovin jyrkkää eroa ei ryhmien välillä voi tehdä, sillä monet rokokoosta periytyvät piirteet varsinkin yksityiskohdissa kertautuvat uusklassispiirteisissäkin kaappikelloissa. Tyypit ovat myös siinä suhteessa ideaalityyppejä, että aivan kaikkia Länsipohjan alueella tavattuja kaappikelloja ei suoranaisesti voida niihin sijoittaa, tämä koskee esimerkiksi muualta alueelle tuotuja satunnaisia esineitä, vaikka nämä tietenkin kuuluvat myös länsipohjalaiseen kansanomaiseen kulttuuriin siinä missä toisenlaiset muualta hankitut esineet kuten elinkeinon harjoittamiseen liittyvät työkalut. Tyypeistä käytetään nimityksiä: rokokoonomainen kaappikello ja uusklassissävyyinen kaappikello. Luonnollisesti kaappikellojen koossa ja mittasuhteissa, ”muodonannossa”, koristeaiheiden käsittelyssä on melkoisesti vaihtelua, kuten kansanomaisissa esineissä aina. Tiedetyt piirteet ovat kuitenkin ryhmien esineissä yhteisiä. Edelliselle ovat tunnusomaisia rokokoon aiheet, jälkimmäisen ryhmän kaappikelloissa esiintyy muiden uusklassisten aiheiden ohella leimaa-antavana piirteenä klassinen nauhaornamentiikka.

a. Rokokoonomainen kaappikello

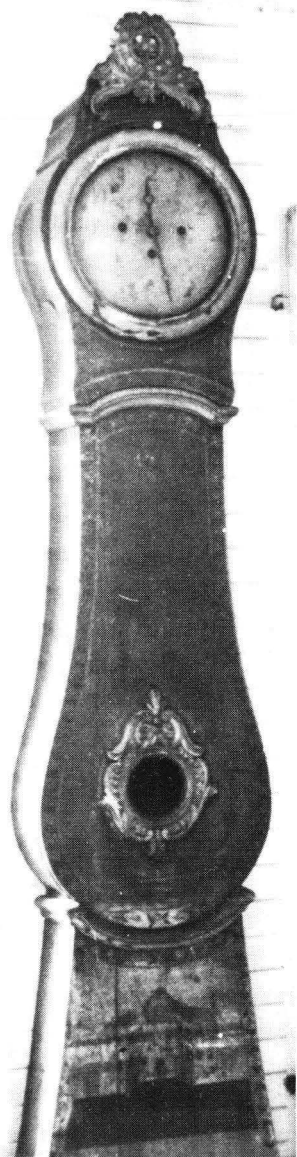
Rokokoonomainen länsipohjalainen kaappikello on yleisvaikutelmaltaan siro ja kapealinjainen. Sen muodostavat korkea ja kapeahko loivasti kaarevalinjainen heilurikaappi, yleensä tätä matalampi ja alaspäin koverasti kaartuva jalustaosa, joka päättyy pieniin jalkoihin ja monessa tapauksessa myös profiloituun alalistaan, sekä kellohuone, joka on varsin kookas korkean otsarakenteensa takia. Kaapin kapea kaulaosa kuuluu kellohuoneeseen ja kellohuoneen liittää heilurikaappiin tavallisesti loivasti alaspäin kaartuva lista. ”Vyötärölista” heilurikaapin ja jalustan välissä on kaikissa kellokaapeissa, myös uusklassissävyyisissä heilurikaapin kaarevuutta noudatteleva (kuvat 3—7). Vastaavat piirteet ovat ominaisia säätyläisvalmistetta oleville rokokookaappikelloille, mutta eivät läheskään kaikille kansanomaisille kaappikelloille (esim. Könnin kelloissa mm. kaulaosan ja listojen toteutus on poikkeava ja säätyläiskelloista etääntynyt, STK).

Rokokoonomaisia kaappikelloja tunnetaan Tornionjokilaaksosta Karungista, Ylitorniolta—Övertorneålt ja Pellosta sekä lisäksi Karungista mittasuhteiltaan rokokoonomainen, ornamentiikaltaan uusklassissävyyinen kaappikello (R:Kar 2, YTor 1, 4, 7, 8, ÖTor 3, Pel 1, 2, Kar 1). Lännempää Ruotsin puolelta kuuluu tähän ryhmään kaappikelloja Överkalixista, Råneåsta, Luulajan tienoilta ja Nederluleåsta (R:ÖKal 5, Rån 1, 4, 5, 6, NLul 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, Luul 1, 2, 3) sekä Piitimen tienoilta ja Norrfjärdenistä (R:Pit 1, 2, 3, 4, 5, 6, Norrf 1, 2), myös Piitimen Lapin Arvidsjaurissa tavataan vastaava malli (R:Arv 1, 2).

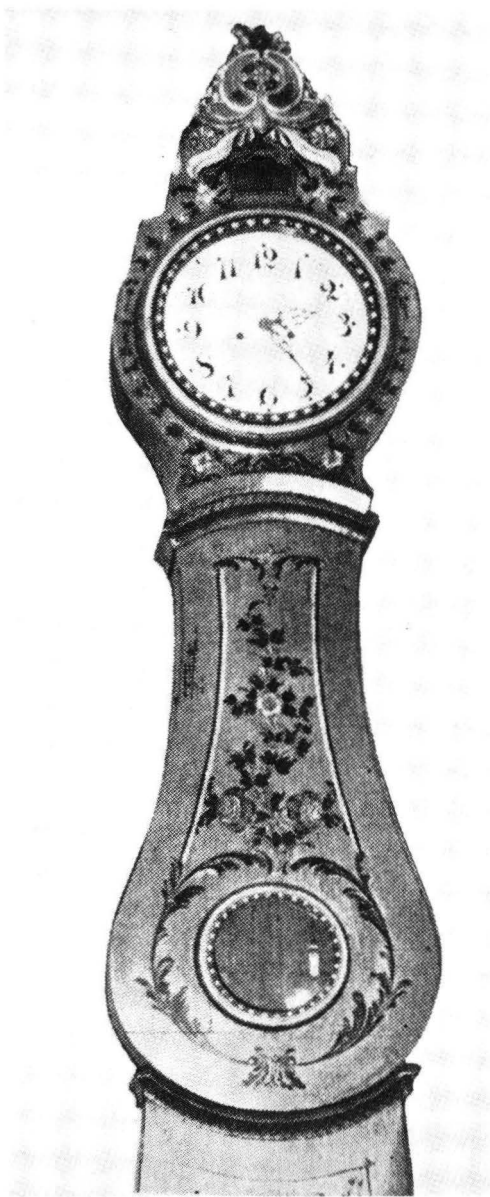
Varhaisin dateeraus rokokoonomaisissa kaappikelloissa on vuodelta 1765 Râneästä, vuosiluku liittyy kellon maalaukseen. Seuraava on vuodelta 1789 Karungista ja kyseessä on kellon dateeraus. Muut maalauksen dateeraukset ovat 1790-luvulta (6 kappaletta) ja 1800-luvun alkuvuosilta, esimerkiksi 1802 Ylitorniolla ja 1800 etelässä Norrfjärdenissä. Myös tupakyselyvastajat mainitsevat tuntevansa vuosiluvulla varustettuja rokokoonomaisia kaappikelloja vuosilta 1780, 1786 ja 1796 (K 1: Pel, Muon 2, YTor). Tiedot viittaavat kuitenkin myös siihen, että kyseistä mallia olisi valmistettu myöhemmin 1800-luvun puolella Karungissa (R:Kar 2).

Kellokaapin rakenteesta ja koosta on hyvin vähän tietoja. Kapeahko malli, sirot linjat ja matala jalustaosa antavat vaikutelman verraten pienestä kaapista. Tornionlaakson museossa oleva kaappi on 220 cm korkea ja saman korkuinen on myös Norrbottenin museon rokokoonomainen kaappi (R:Luul 3). Arvidsjaurin kaappi on 243 cm korkea, mutta siinä on myös poikkeuksellisen näyttävä otsarakenne. Mistään kovin pienistä kaapeista ei ole kysymys; kaapit ovat kapeita, mutta runsaan otsakoristelun vuoksi niille on kertynyt mittaa. Kuvista päätellen jotkut kaapit saattavat tosin olla vain kahden metrin korkuisia (R:Kar 2, Pel 2). Kaapit vastaavat tyypin luonnehdinnassa mainituilta piirteiltään yleisesti säätyläisrokokokokelloja, mutta ovat kooltaan näitä matalampia. Säätyläiskaappien korkeus on suurempi, noin 240 cm, korkeimmat lähes 2,5-metrisiä (Wallin II 1933, 216). Yleinen seikka on, että varhaisemmat kellokaapit ovat usein pienempiä, mataliin tiloihin tarkoitettuja, noin kahden metrin korkuisia tai matalampia. Toisaalta eivät kansanomaiset kaappikellot liioin ole kuin poikkeustapauksissa 2,5 metrin mittaisia ja tällöin korkeutta yleensä lisää juuri runsas otsakoriste.

Kun länsipohjalaisista rokokoonomaisista kaappikelloista on harvoja tietoja mitoista, kaapin leveydestä esimerkiksi ei lainkaan, ei tarkempaa vertailua erilaisten kaappien suhteen voida suorittaa. Kellokaappien korkeuteen on luonnollisesti vaikuttanut huoneiden korkeuden lisäksi myös se,

Kuva 3. Kapealinjainen ylitorniolainen rokokoonomainen kaappikello, jossa on taitavasti veistetty 'simpukka-risti'-otsakoriste ja kartussiaihe heiluriaukkoa reunustamassa. Kaapin jalustaosan maalauksoristelussa esiintyy Länsipohjan kansanomaisille rokokookaappikelloille tyypillisiä rakennus- ja maisema-aiheita (R:ÖTor 3).

Kuva 4. Länsipohjan eteläosasta Norrfjärdenistä peräisin oleva rokokoonomainen simpukka-risti-koristeinen kaappikello, jonka maalauskoristelu on vuodelta 1800. Kellossa on näkyvissä laajalti Länsipohjassa tunnettu viisarimalli. (R:Norrf 1).

että kaapit on ollut tapana kiinnittää seinälle eri korkeudelle lattiasta. Leveydestä voidaan kuvien perusteella havaita joitain eroja. Råneäläinen kaappi on "suhteettoman" kapea ja se antaa vaikutelman varhemmas-ta, Kuningatar Annan -tyyppisestä kaapista. Se on myös yksi harvoja Länsipohjasta tunnettuja kaarevalinjaisia kaappikelloja, joissa on heilurikaapissa vanhempaan tyyppiin viittaava peilikoristeinen ovi (R:Rån 1, ÖKal 5, Arv 1). Toisaalta taas muutamat matalalajulustaiset kaapit Luulajan tienoilta ovat yleiseen tyyppiin verrattuna leveitä (R:NLul 1, Luul 3). Samoin antavat leveämmän vaikutelman pari saman seudun kaappia, joissa heilurikaappi on varsin kaareva heiluriaukon kohdalta (R:NLul 2, Luul 2). Leveää kaappia voidaan pitää tyylillisesti myöhäisempänä kuin yleistä kapeahkoa mallia, mutta kovin suuria eroja ei kaapeissa ole. Luulajan tienoon "vatsakas" malli on maalauksessa dateerattu vuonna 1805 ja nederleäläisessä kaapissa on puolestaan koristeellinen rokokoomaalaus.

(1) Kellohuone

Erityisen silmiinpistävä on länsipohjalaisten rokokoonomaisten kaappikellojen kellohuone. Sen koko, muoto ja koristeaiheet kiinnittävät huomion itse kelloon ja korostavat näin kaappikellon tärkeintä osaa. Kellonaukkoa reunustaa verraten leveä kellohuoneen pinnasta ulkoneva sileä tai lievästi profiloitu rengas, joka ei yleensä peitä kokonaan kellohuoneen etusivua. Kellohuoneen näyttävien osa on sen porras-

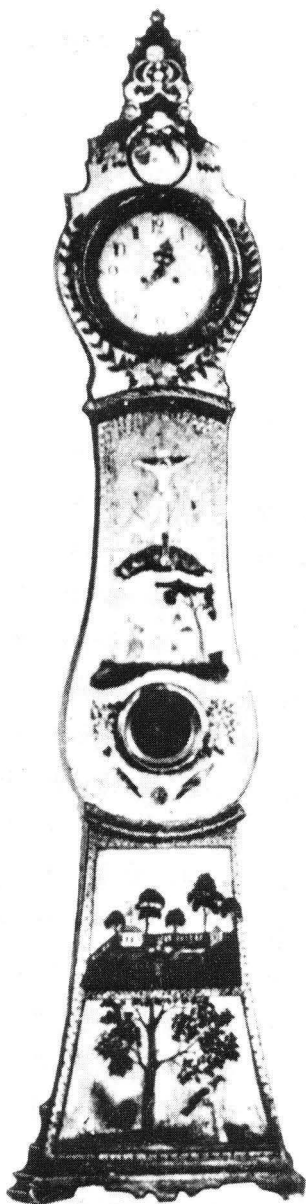
maisesti kohoava korkea otsa ja siinä veistetty rocaille- ja simpukka-aihetta muistuttava koriste.

Otsakoristeen keskeinen aihe on simpukka tai vastaavasti kahden ympyränkaaren rajaama ala, jonka keskellä on nelisakarainen ristin muotoinen lehti- tai kukka-aihe tai selvä risti. Koristeen alaosassa ovat lehtiaiheet ja kaksi kukkaa sekä simpukan alla pienempi simpukkamainen lisä. Otsakoriste tunnetaan rokokoonomaisissa kaappikelloissa Tornionlaakson Pellosta ja Kalixjokilaakson Överkalixista Luulajan tienoon ja Norrfjärdenin kautta Piitimen seudulle asti, korkea otsarakenne aina Piitimen Lapin Arvidsjauriin saakka. Sitä ei esiinny aivan kaikissa rokokoonomaisissa kaappikelloissa, mutta korkea otsarakenne on yleinen ja muutamissa kaapeissa on selviä merkkejä kadonneesta koristeesta tai kaappiin liittyy tieto aiemman otsakoristeen särkymisestä (esim. R:Kar 2, 4, Tor 4). Ajallisesti ornamentti kuuluu rokokoonomaisissa kelloissa lähinnä 1700-luvun puolelle, varhaisin on 1765 dateeratussa räneälaisessa kaappikellossa, mutta kuten koko kaappimalli on koristekin ollut käytössä 1800-luvulla. Tätä otsakoristetta, jota voidaan nimittää ”simpukka-risti”-aiheeksi, tavataan lähes koko Länsipohjan alueella ja etäällä toisistaankin olevilla seuduilla hyvin samantapaisena, mutta toisaalta esiintyy eri jokilaaksoissa myös erilaista ornamentin toteutusta (kuvat 3—8).

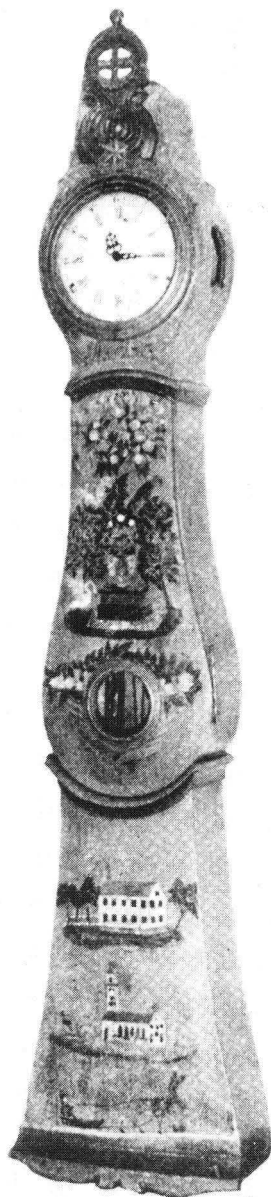
Yksikään näistä otsakoristeista ei ole tarkalleen toisensa kaltainen. Rokokoonomaisimpana tunnetaan koriste Ylitorniolla (R:YTor 7, ÖTor 3). Simpukka on jäykästi symmetrinen, mutta siinä esiintyy rokokooimpukan kampamainen pintakäsittely, keskustan nelisakara-aihe on lehti- ja kukkaristi. Ornamentin alaosan lehti- ja kukka-aiheet on siroasti veistetty. Toisessa kaapissa on ”simpukka-risti” aihe korostuneempi ja lehtiaihe vaatimattomampi. Etelässä Norrfjärdenistä vuodelta 1800 peräisin olevassa kellossa on hyvin samantapainen koriste, mutta se on jäykempi, simpukan muodostavat kaksi kaarta ja keskustassa on selvä risti, myös koristeen huipussa on pieni pallomainen lehtien reunustama lisäke (R:Norrf 1; kartta 2). Överkalixissa on aihe osin toteutettu ylitorniolaisen malliin, itse ”simpukka-risti” on varsin samanlainen. Kokonaisuudessaan koriste on kuitenkin poikkeava. Kun muissa kelloissa aihe ikään kuin laskeutuu kellohuoneen huipulta alaspäin, on tässä kaapissa koriste kokonaan huipun ylälistan päällä. Koristeeseen liittyvät kukat ovat jäykkiä ja keskeisaiheen sivuilla, alaosan lehdet kankeita ja ylöspäin kääntyneet. Koristeen huippuun on veistetty useampia lehtiaiheita, mikä toisaalta tuo siihen eteläisen toteuttamistavan leimaa (R:ÖKal 5).

Luulajan ja Räneän tienoilla esiintyy ornamentti yleensä yksinkertaisena ja jäykästi veistettynä. Luulajan tienoon kaappikellossa vuodelta 1793 on simpukka pelkkä kaari ja keskellä oleva risti on keskeisin aihe, alaosan lehtikoristelu on tyyliä ja kankeaa (R:Luul 1). Samanlainen on koriste myös muissa kaapeissa (R:Luul 3, NLul 7). Joskus lehtikoristelu on saattanut muuttua pelkästään kahdeksi kaareksi kuten vuonna 1805 dateeratussa kaapissa (R:NLul 2). Tämän alueen koristeeseen kuuluu myös pallomainen huippu (kuva 6).

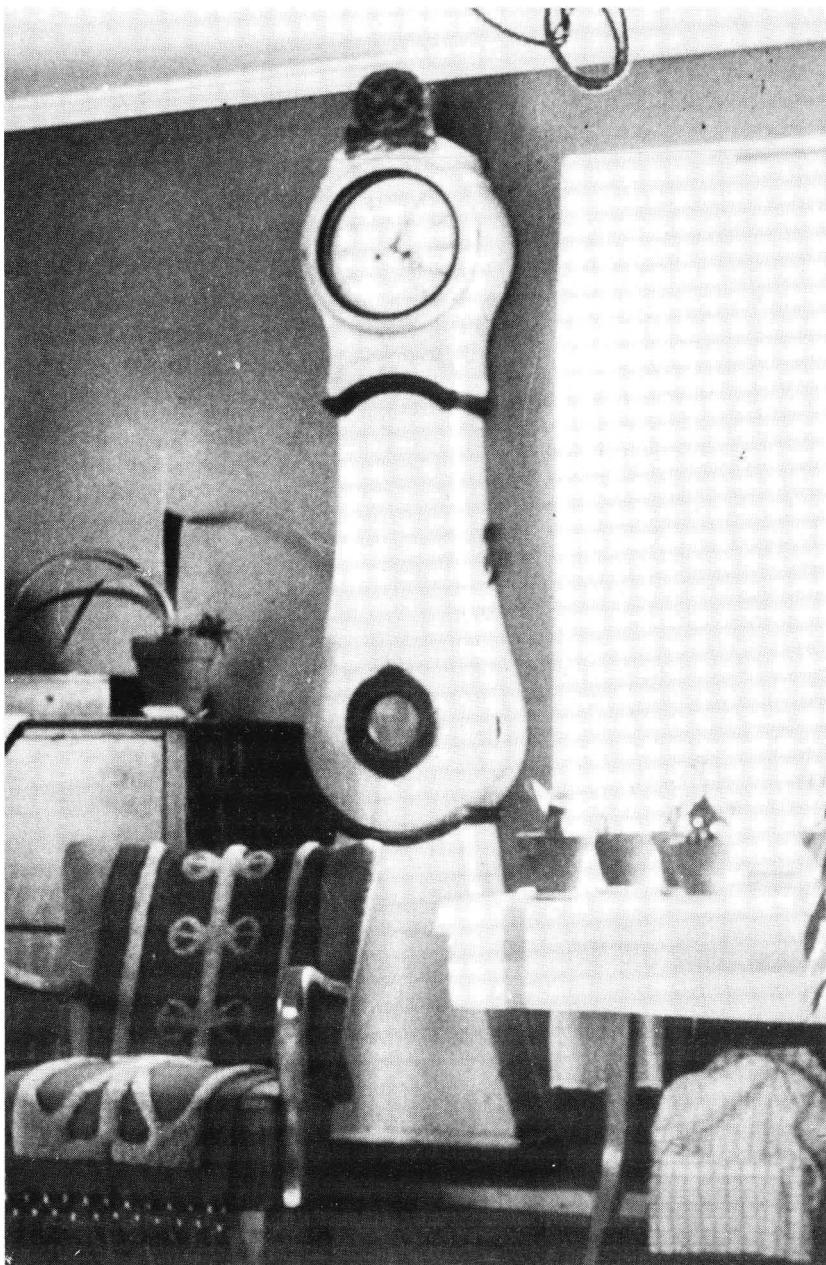
Esiintymisalueen eteläisimmässä osassa Piteässä ja Arvidsjaurissa on otsarakenne erittäin korkea ja huippua kohti kapeneva. Koristeaihe poikkeaa suuresti pohjoisemman alueen koristeesta. Simpukka esiintyy kahtena kuunsirpejä

Kuva 5. Korkeaotsainen piteäläinen rokokookaappikello, jonka runsas uskonnollis- ja profaani-aiheinen maalauskoristelu on tehty vuosien 1793—1795 välillä (R:Pit 1).

Kuva 6. Luulajan—Råneån tyyppiä edustava korkeaotsainen rokokookaappikello, jonka vuonna 1793 dateeratussa maalauskoristelussa rokokoon rakennusaiheiden ohella esiintyy tyypillinen länsipohjalainen aihe: porolla ajava lappalainen (R:Luul 1).

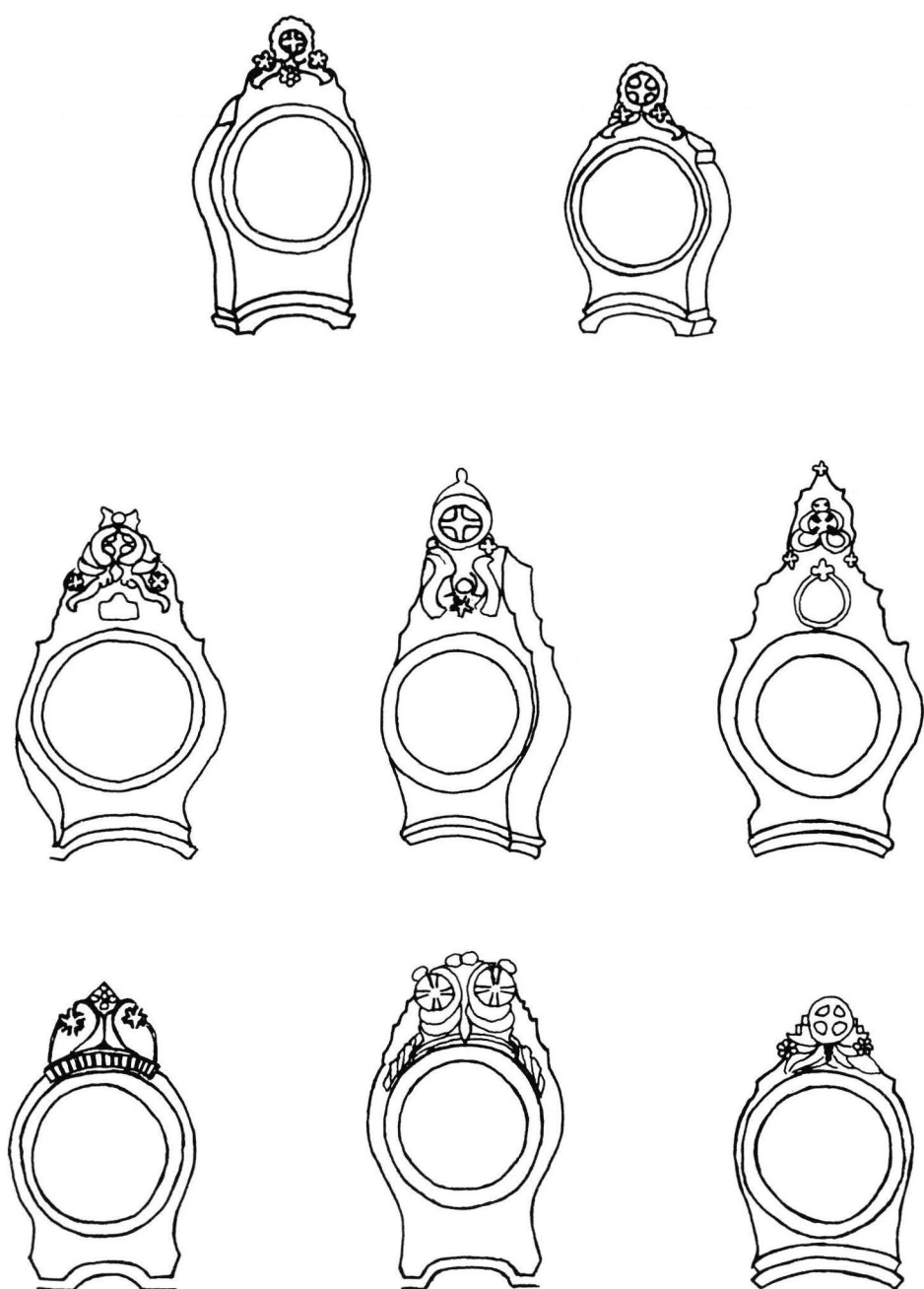

Kuva 7. Ylitorniolainen rokokookaappikello perinteellisellä paikallaan uudemman esineistön ympäröimänä. Tornionjokilaaksolaisessa sisustuksessa keinutuoli ja myöhemmin 'laiskanlinnakin' on usein saanut sijansa kaappikellon edessä (R:YTor 7).

muistuttavana kaarena ja ja keskustan ristimäinen kuvio on hyvin pieni (kuva 5). Koko ornamentti on venytetty pitemmäksi, alaosan lehdet muistuttavat akantusta ja kukat ruusuja, simpukan alapuolinen pyöröylä on suuri ja siihen on kuvattu pääkallo, simpukka-risti -aiheen yläpuolella on lehtikoristelua ja korkealla huipussa pallomainen ruusu. Pohjoisemman seudun selvä simpukka-risti -aihe näyttää hukkuvan vanhempaa perua olevan ornamenttiikan joukkoon (R:Pit 1). Arvidsjaurin kellon huipussa on myös kirkollisesta koristelusta tuttu renessanssiperua oleva liekkihuippuinen pallo (R:Arv 2). Vanhempaa vaikutusta esiintyy myös vuonna 1797 dateeratussa nederluleälaisessa kaappikellossa, jossa ristin sijasta on siivekäs enkeli, jonka sanotaan muistuttavan länsipohjalaisissa saarnatuoleissa yleisesti esiintyvää aihetta (R:NLul 4). Myös täysin poikkeavia otsakoristeita on säilynyt muutamassa alueen eteläisen osan kaappikellossa, huipun koristeena esittäytyy kukko (R:Arv 1, Pit 7).

Alueen pohjoislaidalla Ylitorniossa ja Pellossa tavataan koristeaihetta myös hyvin erimuotoisena. Täällä on simpukka-risti -aihe kokonaan kadonnut ja keskeisinä koristeissa ovat kaksi kukkaa ja niitä ympäröivät lehdet. Ylitorniolaisessa kaapissa on tosin kukkien välissä vielä havaittavissa ristikoristeinen käpymäinen huippu, mutta tässä vuodelta 1802 olevassa kaapissa korvaa koristeaiheen alimmaisista lehtiä jo klassisiin aiheisiin kuuluva uurre- ja helmisauva (R:YTor 1). Toisenlaisen koristeiden muodostavat kaksi munanmallista kukkaa ja niitä reunustavat pitkälle tyylitellyt lehdet, ristiäihe esiintyy kukkien keskustassa (R:Pel 1, YTor 8). Varsinkin pellolaisen koristeiden malli saattaisi viitata myös varhaiskustavilaisissa säätyläishuonekaluissa tavattavaan aiheeseen, jonka muodostavat kaksi yksinäistä ruusua (Wallin 1933, 184). Kuitenkin kellokaappien hahmo ja muu koristelu liittävät nämä esineet siksi läheisesti vallitsevaan rokokoonomaiseen kaappikellotyyppiin, että otsan ornamenttiakin voidaan pitää simpukka-risti -aiheen pitkälle etäännyneenä paikallisena toteutuksena (kuvat 8, 19).

Tämä rokokoon simpukka-risti -aihe on ollut laajalti käytetty ornamentti Länsipohjan kelloissa, ja se on säilynyt paitsi uusklassisia piirteitä saaneissa rokokoonomaisissa kaappikelloissa myös koristelultaan muuten täysin uusklassissävyyisissä kaappikelloissa. Tyylisen harmonoinen yhdistelmä on Tornionlaakson museon karunkilaisessa kaappikellossa (R:Kar 1), jonka kello on dateerattu vuonna 1789. Sen malli on samantapainen kuin rokokoonomaisten kaappikellojen, mutta ornamenttiikka muuten kustavilaista. Simpukka-risti -aihe esiintyy kukkineen ja lehtineen aivan vastaavana kuin muissa seudun rokokoonomaisissa kaappikelloissa, sen toteutus on kuitenkin täysin uusklassinen (kuva 10). Råneäläisessä uusklassissävyyisessä kaapissa on sama ornamentti jäykästi veistettynä (R:Rån 2). Aiheen etäännyminen voidaan pitää myös Övertorneån Matarengin museon uusklassissävyyisen kaappikellon vahvasti tyylitellyä otsaa, jossa puolestaan ei esiinny kukka-aihetta, mutta jossa lehtimäisten koristeiden ympäröimänä simpukka-risti -aiheen paikalla on sitä muistuttava valtakunnanomenan tapainen ristihuippuinen pallo (R:ÖTor 2). Kaapin kellohuoneessa tavataan kaksi kukkaa, mutta ne esiintyvät kellotaulun alapuolella eikä niitä voida pitää otsan rokokooaiheen etäännyminä. Myös parin överkalixlaisen uusklassissävyyisen kaappikellon

Kuva 8. Tyypipiirroksia 'simpukka-risti' -otsakoristeesta. Ylitorniolaisia toteutuksia Ruotsin ja Suomen puolelta, Norrfjärdenin ja Luulajan—Råneån tyypit, piitimeläistoteutus ja ylitorniolainen ja pellolainen kehitelmä sekä kustavilaissävyinen toteutus Karungista vuodelta 1789 (R:ÖTor 3, YTor 7; Norrf 1, Luul 1, Pit 1, YTor 1, Pel 1, Kar 1).

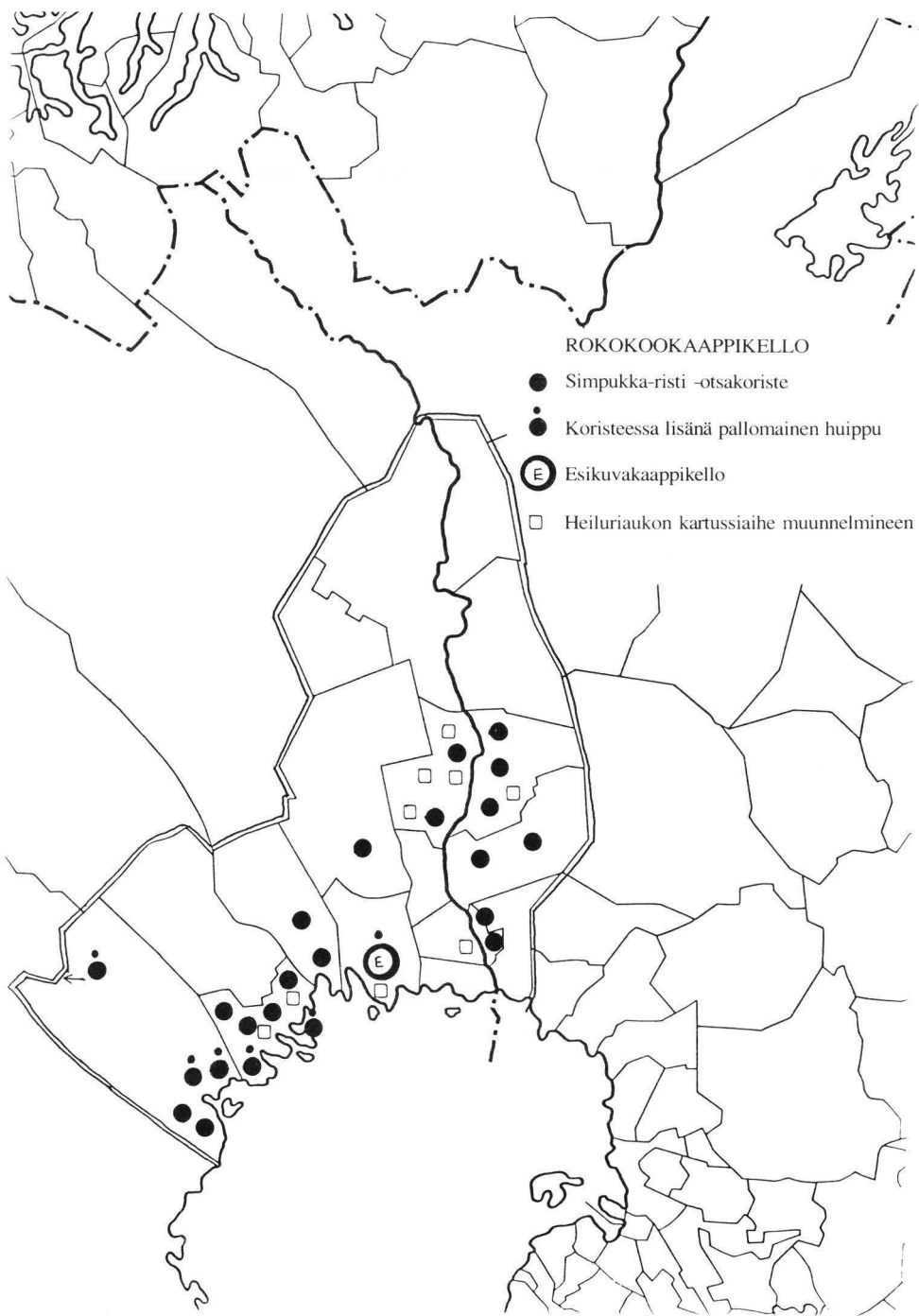
kellohuoneen korkeassa otsassa olevan veistoskoristelun tyyllitellyissä leikkauksissa voidaan nähdä piirteitä, jotka ovat peräisin simpukka-risti -aiheesta (R:ÖKal 1, 7).

Rokokookaappikellojen kellohuoneen ainoana koristeena on yleisesti vain veistetty otsakoriste. Toisena koristeluna saattaa esiintyä kellonaukon alapuolella tai sen sivuja kiertävinä kukka- ja lehtiaiheita. Sivuja kiertävät ornamentit ovat tavallisesti maalauskoristelua, mitä käsitellään toisessa yhteydessä. Muutamissa kaappikelloissa esiintyy kaulaosassa myös veistoskoristeluna lehtiaihe (R:ÖKal 5) tai edellä mainitut kaksi kukkaa (R:Pel 2, YTor 1, 8, NLul 7). Tämä rokokoon koristeaihe on saanut myös uusklassisia muotoja ja on voinut muodostua uusklassisten tyylien suosiman kulmakoristeina esiintyvien ja sauva-aiheen yhdistämien kukkien malliseksi. Sama aiheen käyttö jatkuu myös uusklassissävyyisissä rokokookaappikelloissa ja esiintyy myös muissa huonekaluissa varsinkin Tornionjokilaaksossa (R:YTor 5, esim. sohva YTor MVKT:KA 3337:641).

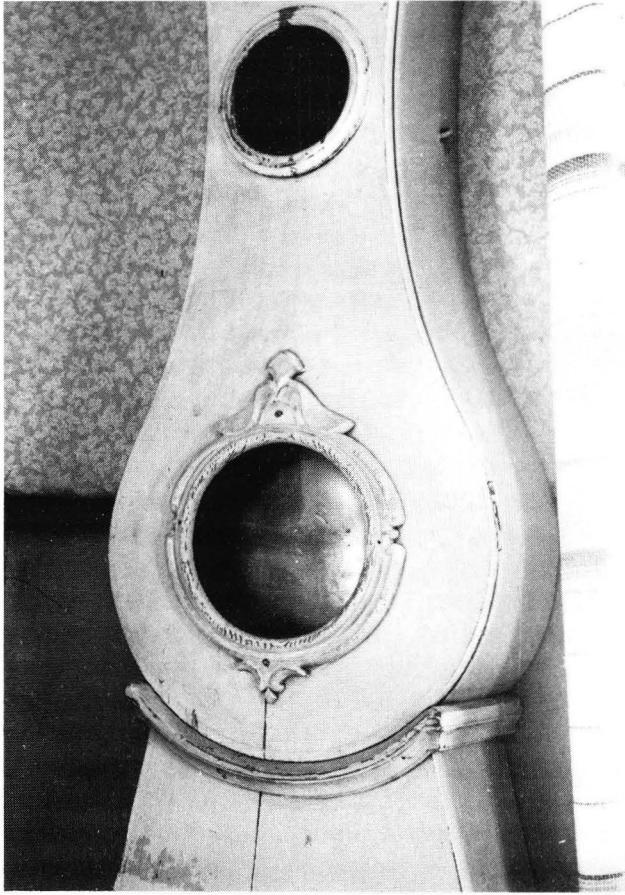
(2) Heilurikaappi

Tyypillisen rokokoonomaisen kaappikellon heilurikaappi on yksinkertainen. Heilurikaapin ovi yleisesti koko osan levyinen ja oven saranat sijaitsevat edestä katsoen kaapin oikeassa sivussa ja ovi on ns. oikeakätisesti aukeava. Kaikissa kaapeissa on heiluriaukko ja yhdessä kaapissa on lähellä kaulaosaa lisäksi toinen aukko, josta voidaan nähdä ylösvedetyt punnukset (R:Kar 2). Ovi on aivan sileä, joissain tapauksissa hivenen kupera, eikä siinä esiinny peiliä. Peilikoristeinen ovi on harvinainen poikkeus (R:ÖKal 5, Rån 1, NLul 7) ja vain Luulajan tienoilla muutamissa kaapeissa kiertää heilurikaapin reunaa kapea lista (R:Luul 2, NLul 2).

Ainoa heilurikaapissa oleva veistetty koristelu on keskittynyt heiluriaukon ympärystään, koristeellisista ja tyyllillisistä syistä, osittain myös kiinnittämään huomio heilurin liikkeeseen. Niissä kaapeissa, joissa tavataan taitavasti muotoiltu otsakoriste, esiintyy usein myös heiluriaukon ympärillä rokokoonomainen kartus-sikoriste, joka reunustaa aukkoa simpukka- ja lehtiaiheisena. Koristeen yläosassa on kahden lehden ja niiden välissä olevan kukan muodostama ryhmä ja aukon alapuolella on kukkamainen osa (kuvat 9, 3). Tämä rokokookoriste on kuitenkin ollut käytössä suppeammalla alueella kuin otsan simpukka-risti -aihe (kartta 2). Sitä tavataan useimmissa Tornionlaakson kaappikelloissa ja satunnaisesti lännempänä Nederluleän kellokaapissa, mutta etelämpänä se on tuntematon. Rokokoonomaisimpana se tunnetaan Ylitorniolla ja Karungissa ja tyylliteltynä Pellon kaappikelloissa, joissa otsakoristekin on omalaatuisesti toteutettu. Nederluleälaisessa ja ylitorniolaisessa kaapissa vuosilta 1797 ja 1802 aihe esiintyy jäykästi veistettynä, nederluleälaisessa uurrepintaisena. Heiluriaukon ympärystäkoristeen toteutusta voidaan seuralla vastaavasti kuin otsan simpukka-risti -aiheenkin. Nederluleän toisessa rokokoonomaisessa kaapissa se esiintyy säännöllisenä rihauspintaista kukkaa muistuttavana (R:NLul 1). Luulajan tienoilla on kaapeissa heiluriaukon ympärillä sensijaan leveä ympyrärengas, joka on välistä myös rihlattu (esim. v. 1805 R:NLul 2), rihlattu rengas on myös räneälaisessa hyvin kapeassa kellokaapissa.

Kartta 2. Länsipohjalaisten rokokookaappikellojen otsan ja heiluriaukon ympäristän koristelu.

Kuva 9. Rokokookaappikellon heiluriaukon ympärystäkoristeen kansanomainen toteutus Karungista. Tämän kaappikellon heilurikaappiin on tavanomaisesta poiketen tehty aukko myös ylösvedettyjen punnusten näyttämiseksi (R:Kar 2).

Samoin kuin otsakoriste on heiluriaukon rokokoosta periytyvä koristeaihe säilynyt välistä uusklassissävyyisissäkin kaappikelloissa Överkalixissa ja Ylitorniolla (esim. R:ÖKal 1, ÖTor 2). Kaapissa, jossa on valtakunnanomenaa muistuttava otsakoriste, on heiluriaukon ympärillä rengasmaisen reunus, jossa rokokoo-ornamentin kaarevat lehtiaiheet ovat typistyneet lähes tunnistamattomiksi nystyröiksi ja yläosan kaksi koukeroa ovat jääneet muistuttamaan rocaillekoristeen lehtiaiheista. Alaosan kukkamaisen osan tilalla on sauvamainen uurraihe, joka on yleinen 1800-luvun alkuvuosikymmeninä tornionjokilaaksolaisissa huonekaluissa (esim. sohvasänky MV:KTKA 3337:641, vl. 1814; vrt. maalauskoristelu). Toisaalta saattaa koristeaihe esiintyä myös aivan rokokoonomaisena uusklassissävyyisessä kaapissa, mutta myöhemmän tyylin mukaisesti helmisauvan palasista muodostettuna (R:Tor 2, ÖTor 4, kuva 15).

Muissa Tornionjokilaakson rokokoonomaisissa kaappikelloissa ympäröi heiluriaukkoa pelkkä profiloitu reunus, joka on useimmiten kapea, mutta esim. Överkalixissa se tehty leveäksi profiilirenkaaksi. Yksinkertainen heiluriaukon reunus on yksinomainen myös Luulajan eteläpuoleisella alueella Piitimen tienoilla ja Norrfjärdenissä (kuvat 5, 6).

(3) Jalusta

Jalustaosa on rokokoonomaisessa kaappikellossa myös yksinkertainen ja aivan sileä. Tavallisesti sen ainoana veistoskoristeluna on alareunan profiloitu lista, joka välistä päättyy pieniin jalkoihin. Jalustan korkeus ja leveys, samoin kuin kaarevalinjaisuus saattavat hieman vaihdella, mutta koristeltu alaosa on lähes kaikille rokokoonomaisille kaapeille yhteistä, vain Råneån ja Nederluleån kaappikelloissa tavataan suora alalista (R:Rån 4, NLul 1). Kapea reunalista tavataan jalustaosaa reunustamassa harvoin Luulajan tienoilla ja tämäkin vain silloin kun vastaavanlainen lista on veistetty myös heilurikaappiin (R:NLul 2).

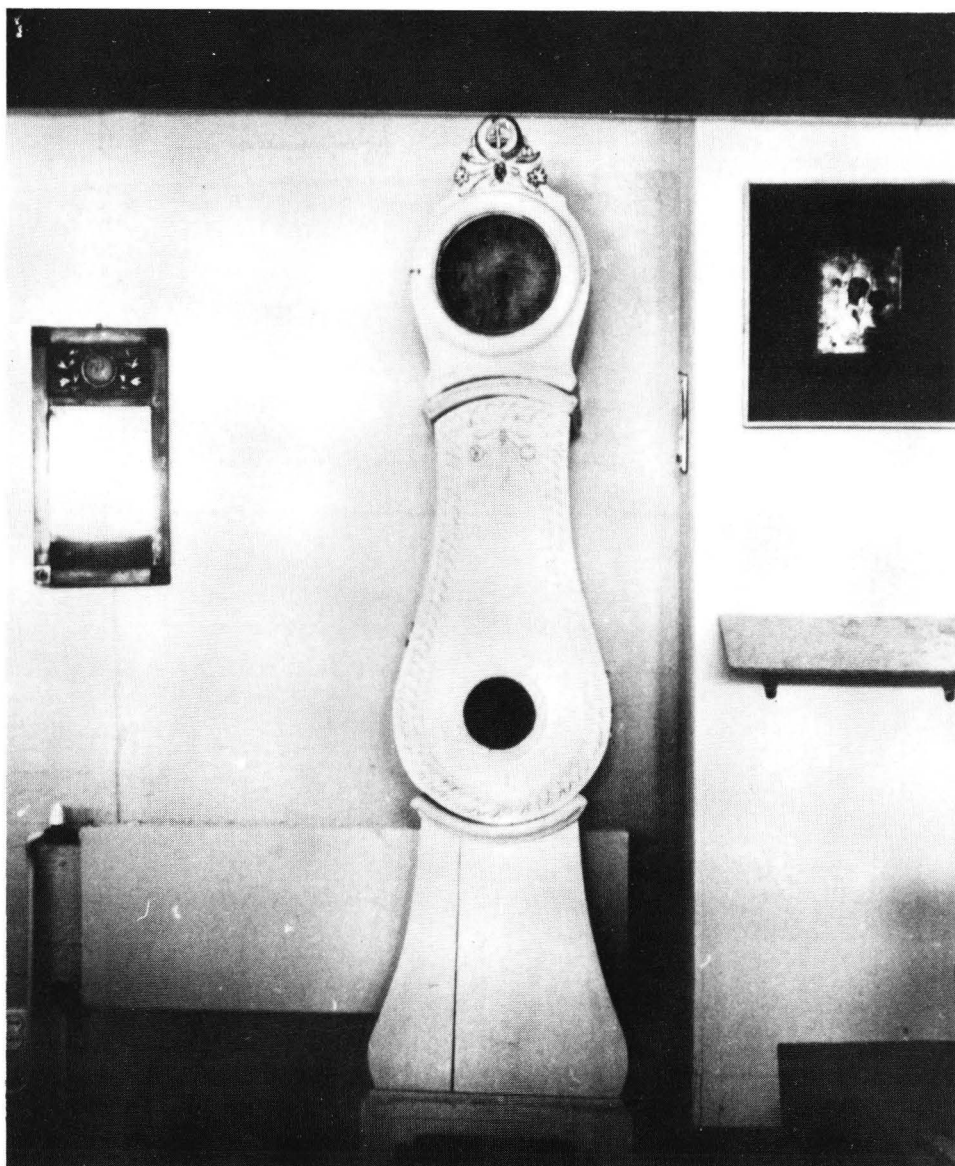
Rokokoonomaisen kaappikellon kellohuoneen, heilurikaapin ja jalustan muu ornamenttiikka on maalauskoristelua, mikä täydentää tai korvaa veistoskoristeita. Sitä tarkastellaan erikseen kellokaappien maalausta käsittelevässä luvussa.

b. Uusklassissävyyinen kaappikello

Uusklassissävyyisiä kaappikelloja määrittävänä yhteisenä piirteenä on heilurikaappia ja usein myös jalustaosan reunaa kiertävää nauhaornamenttia, gillosi- tai palmikkonauhaa, joka antaa toisistaan poikkeavillekin kaapeille yhtenäisen klassisen leiman.

Uusklassissävyyiset kaappikellot erovat myös malliltaan rokokoonomaisista. Tämän tyyppin esineet ovat yleensä jyrkempiä, korkeuteensa nähden edellisen ryhmän kaappeja leveämpiä. Toisin kuin rokokoonomaisissa kaappikelloissa ovat näiden kaappien heilurikaappi ja jalusta yleensä saman korkuiset. Jalusta saattaa joskus olla heilurikaappia korkeampikin, alaosastaan kuitenkin aina selvästi leveämpi kuin edellisen tyyppin kaappikelloissa. Länsipohjalaisen uusklassissävyyisen kaappikellon ”ideaalityypillisenä” piirteenä voidaan pitää myös sitä, että jalusta on muutamia poikkeuksia lukuunottamatta (esim. R:Kar 1) aina suoralinjainen, ”vyötäröstä” alalistaa kohti levenevä tai alhaalta hieman ulospäin kaartuva (kuvat 10—15). Kaappien korkeus vaihtelee 203 cm:stä 230 cm:iin ja jalustan leveys on suurimmillaan 95 cm (ÖTor 6).

Tämän ryhmän kaappikelloja tunnetaan Tornionjokilaaksosta Alatorniolta, Karungista—Karl Gustavista, Hietaniemeltä, Ylitorniolta—Övertorneålt ja lisäksi on tietoja kahdesta muonilaisesta kaappikellosta. Lännempää Ruotsin puolelta on kelloja Nederkalixista ja Överkalixista ja Råneåsta sekä Suomen puolelta Kemistä kaksi kelloa; tähän ryhmään kuuluvaksi voidaan lukea myös Rovaniemeltä peräisin oleva kaappikello (Liite: R:tyyppi B; vrt. myös Paulaharju

Kuva 10. Karunkilainen kaappikello, jossa on yhdistetty rokokoonomaisen ja uusklassissävyyisen kaappikellon piirteitä. Rokokoonomaisuus ilmenee otsakoristeen mallissa ja kaapin kaarevalinjaisessa muodossa, uusklassinen vaikutus taas heilurikaapin palmikkonauha-aiheena ja veistoskoristelun sävyssä (R:Kar 1).

1961, 224). Uusklassissävyyisten kaappikellojen määrä on noin puolet kaikista kaarevalinjaisista, rokokookaappikelloiksi nimeämistäni kelloista (kartta 1).

Tornionjokilaakso on uusklassissävyyisten kaappikellojen keskeisalue, johon liittyy suoraan Överkalix pohjoisessa. Tyyli on vaikuttanut myös etelämpänä

Ruotsin puolella Råneälle saakka ja heijastunut myös Suomen puoleisiin naapuripitäjiin.

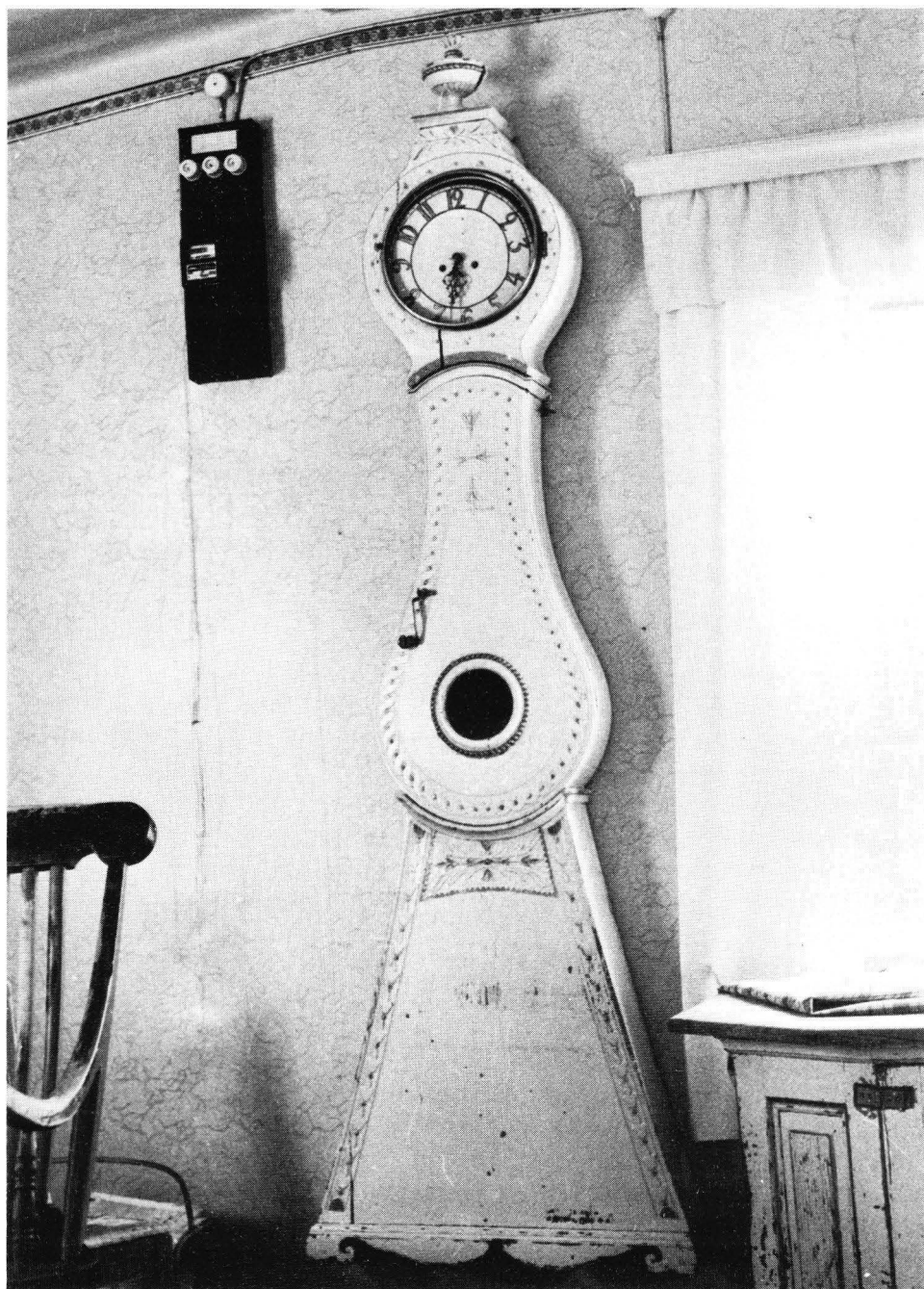
Uusklassissävyyisiä kaappikelloja on Tornionjokilaaksossa valmistettu 1780- ja 1790-luvuilta lähtien ja niitä on ajallisesti tehty rinnan rokokoonomaisten kaappien kanssa. Osoituksena tästä on myös molempien tyylien koristeaiheiden esiintyminen tällä alueella rinnakkain samassa kaapissa ja tyyppien välimuodot, jotka ajoittuvat lähemmäs toisiaan kuin puhtaammin eri tyylejä noudattelevat kaappikellot. Valtaosa 1800-luvun puolella valmistetuista kaappikelloista on uusklassissävyyisiä, ja juuri tämän mallin suosio on jatkunut 1900-luvun puolelle, aina nykypäiviin asti (R:Hiet, Kar 5, YTor 6).

(1) Kellohuone

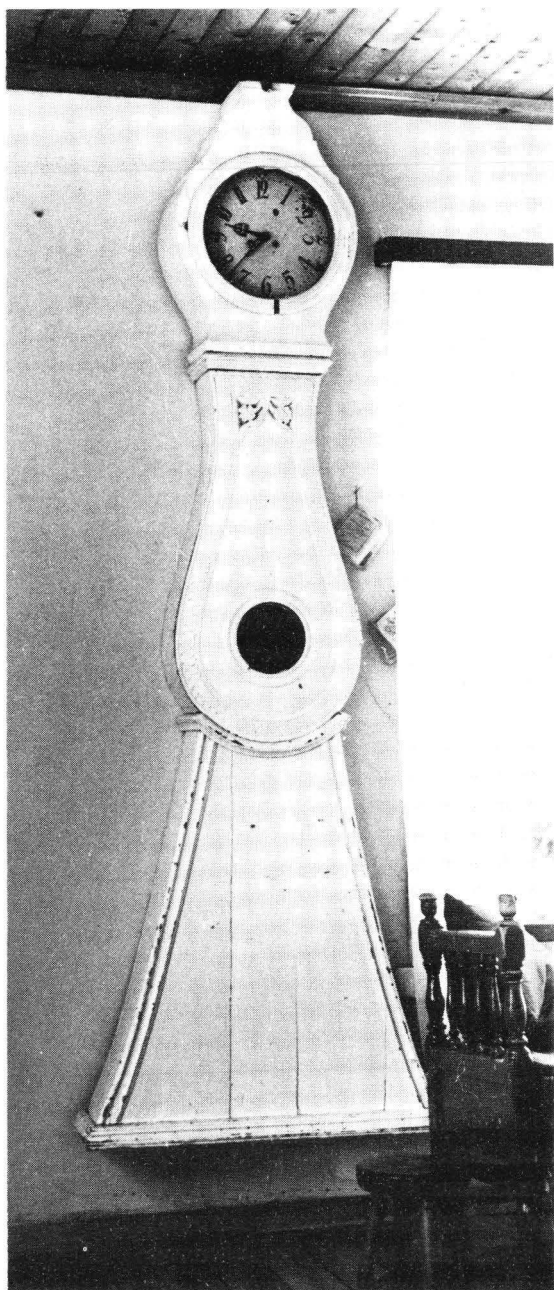
Uusklassissävyyisissä kaappikelloissa on muutamia edellisen ryhmän yhteydessä mainittuja kaappikelloja lukuunottamatta myös erilainen otsan koristelu kuin rokokoo-aihteissa, joiden tyypillisenä otsakoristeena voidaan pitää simpukka-risti -aihetta. Tämän ryhmän kaappien kellohuoneen otsa on yleisimmin myös korkea. Se saattaa olla kaartuvasti ylöskapeneva tai porrasmaisesti ylöspäin kohoava kuten rokokoonomaisissa kaappikelloissa, mutta otsa on uusklassissävyyisissä suorapäätteinen (kuvat 11–12, 15). Suuria ajallisia tai paikallisia eroja ei otsan yleisrakenteessa voi erottaa. Dateeraukset ovat uusklassissävyyisissä kaappikelloissa edellisen ryhmän kaappeja vähäisempiä, ja samoilla seuduilla tavataan erilaisia otsarakenteita rinnakkain.

Otsan huipussa on useimmin suora profiloitu reunalista. Lista on muutamissa kelloissa hyvin voimakas ja vaikuttaa pylvään kapiteelin jäljittelemiseltä (kuva 15; R:Kar 2). Reunalistaa ei kuitenkaan tavata eteläisimmissä Råneän seudun uusklassissävyyisissä kaappikelloissa (R:Rån 3) eikä niissä kelloissa, missä on simpukka-risti -aihe tai sen jäljitelmä (R:Rån 2, Kar 1, ÖKal 7) tai muunlainen otsan koristelu. Profiloitunut reunalistan päällä on tavallisesti myös yksi urna tai useampiakin tai kelloa koskevassa tiedossa mainitaan, että huipun koriste on kadonnut (R:Kar 3), mutta ilmeisesti se ei ole kaikkiiin kaappeihin kuulunutkaan ja otsa huippukoristeen on muodostanut pelkkä listan profiili. Uurnan malli saattaa vaihdella uusklassisesta uurnasta sorvattuun tai veistettyyn ”pampulaan”, tai se voi muistuttaa alueella varhemmin tunnettua liekkihiippuista koristetta (R:YTor 6). Överkalixin kotiseutumuseon kaappikellossa on uusklassisen uurnan lisäksi kaksi pienempää pikaria, samanlainen huippu on myös toisessa överkalixilaisessa kaapissa, molemmat kellot ovat myös muuten verraten sirolinjaisia (R:ÖKal 6, 2).

Puhtaasti uusklassisista otsakoristeista poikkeaa ylitorniolaisen ja överkalixilaisen kaappikellon otsa (R:YTor 2, ÖKal 8; kuva 13). Se on läpileikattu lehti- ja medaljonkiaiheinen ja ylöspäin kapeneva. Koristelu on taidokasta työtä, ja lehtiaihe muistuttaa Länsipohjan kirkkoihin 1700-luvun alkupuolella valmistettujen kuoriaitausten akantusreunusta ja keskustan medaljonki puolestaan kuoriaitausten keskellä olevaa ympyrää (esim. Överkalix v.1740, Norrbotten 1951, 7). Medaljonkiaihe on myös kustavilaisen tyylin suosima, mutta siihen liittyy yleensä

Kuva 11. Uusklassissävyyinen kaappikello, jonka veistoskoristeluun kuuluvat heilurikaapin tyypillinen gillosinauha ja huipun uurnakoriste. Ylitorniolaisissa ja överkalixlaisissa uusklassissävyyisissä kaappikelloissa on usein myös muunlaista veistoskoristelua kuten lehtisauva-aiheita kellohuoneessa ja jalustaosassa. Kaappikello sijaitsee perinnäisellä paikalla pirtin peräikkunan ja kaappipöydän vieressä 'lautainpuolella' (R: YTor 3).

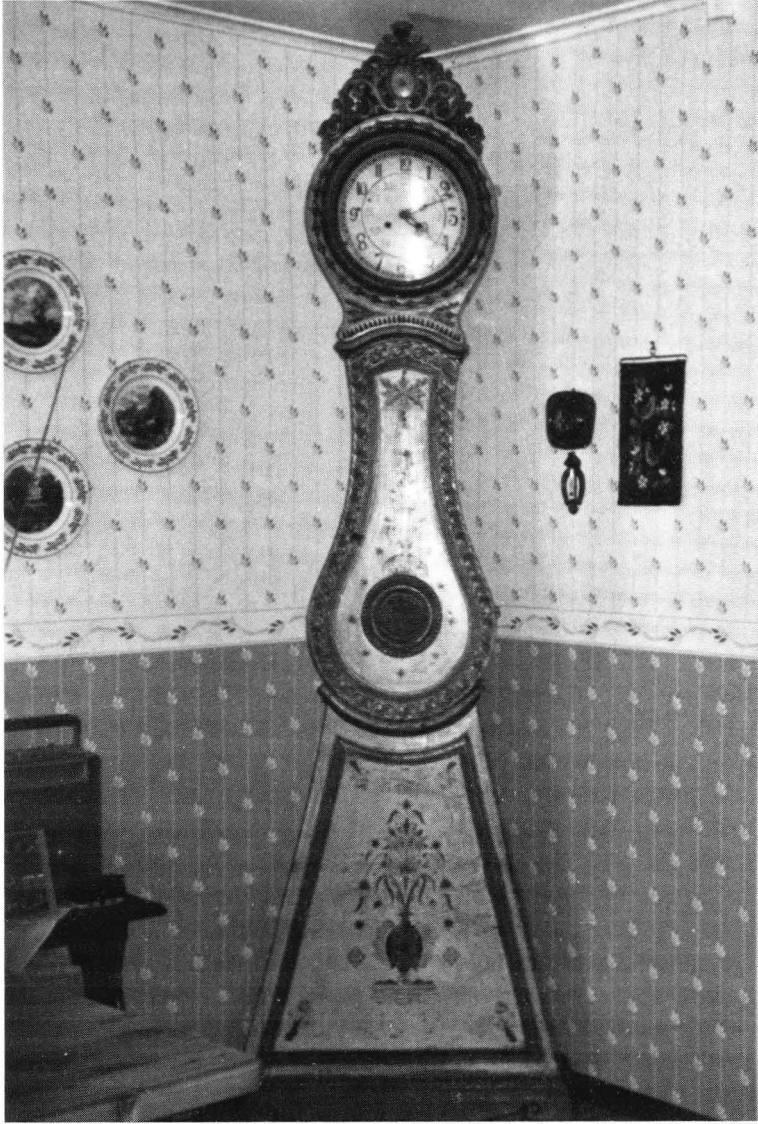

Kuva 12. Perinteellisellä paikalla oleva seinään kiinnitetty ja kalenterit viereensä saanut kaappikello Karungista. Kello edustaa kapeampaa ja sirompaa, niukemmin veistuskoristeltua tornionjokilaaksolaista uusklassissävyyistä kaappikellotyyppeä. Kaappikello on peräisin Ruotsin puolelta Vaaralta ja siihen alkuaan kuulunut uurnakoriste on kadonnut (R:Kar 3).

lehti- ja kukkaköynnös, ei akantuslehtiaihe kuten Ylitor-nion ja Överkalixin kelloissa. Kaappikellot ovat muutenkin hyvin samantapaisia ja ilmeisesti saman valmistajan tuotteita.

Aivan vastaavasti koristettu uusklassissävyyinen kaarevalinjainen kaappikello tunnetaan Porvoon Kullon kartanosta (Herrgårdar i Finland I 1928, 443; kuva 14). Tämän kaappikello voisi olla saman tekijän tuotetta, niin suuresti kellot muiltakin piirteiltään muistuttavat toisiaan. Kaappikelloille saattaisi tietysti löytyä yhteinen säätyläisesine esikuvaksi, mutta toisaalta on talonpoikaisvalmistetta oleva kaappikello voinut pohjoisten sukujen välityksellä kulkeutua myös etelään (vert. Kaappikellojen säilyminen). Tämä ei olisi ainoalaatuinen esimerkki siitä, kuinka alkuaan säätyläiskulttuurista omaksuttu esine olisi talonpoikaisvalmisteenä hyväksytty takaisin säätyläispiireihin. Sama ilmiö voidaan havaita muidenkin pohjalaisten kaappikellojen, esimerkiksi Könnien ja kaarlelalaisen Widlundin kellojen, kohdalla. Niitä tunnetaan myös monista Etelä-Suomen kartanoista (MV:KTKA 3390:1742; Suomen kartanot ja suurtilat 1941, 595; Herrgårdar i Finland 1929, 21, 45).

Länsipohjassa ja sen naapuristossa tavataan myös muutamia malliltaan poikkeavia uusklassissävyyisiä kaappikel-

Kuva 13. Överkalixlainen kaappikello, jossa on läpileikattu lehti- ja medaljonkiaiheinen otsakoriste ja gillosi heilurikaapin reunassa. Tämä kaappikello edustaa Ylitorniolla ja Överkalixissa tavattavaa koristeellista ja harvinaista uusklassissävyyistä kaappikellotyyppeä (R:ÖKal 8).

loja, joiden kellohuoneen mallikin yleisestä tyypistä poikkeava (R:NKal, Kem 2). Kellohuoneen otsassa on säätyläisrokokokelloista periytyvä kaarikoriste kellonaukon yläpuolella päätelistan ja uurnan alla. Kaappimalli muistuttaa jossain määrin muuallakin Ruotsissa ja Suomessa käytössä ollutta uusklassisin aihein koristeltua myöhäistä kaarevalinjaista kaappikelloa. Kellot on saatettu tuoda etäältäkin. Toisaalta tällainen malli on voinut olla yleisempi Länsipohjassakin.

Kuva 14. Koristeellista länsipohjalaista uusklassissävyyistä kaappikelloa suuresti muistuttava gillorsikoristeinen kello Porvoon Kullon kartanon eteisaulassa (Suomen kartanot ja suurtilat I 1939, 558).

Naapuristosta, Kemin mlk:sta peräisin olevassa kaapissa on kello, joka taulussa olevan nimen mukaan on valmistettu Piitimessä (Ceterlund, Piitimessä). Tämä tyyppi voisi edustaa Länsipohjan eteläisellä alueella käytössä ollutta, muuten tuntematonta uusklassissävyyistä kaappikellotyyppiä, joka olisi levinnyt alueen pohjoisosaankin. Kaapeissa esiintyvä palmikkonauha liittyy sen kuitenkin läheisesti Tornion seudun uusklassissävyyisiin kaappikelloihin, ja tyyppi näyttää pikemminkin pohjoisen alueen valmistajien tekemältä tavanomaisesta mallista poikkeavalta sovellutukselta.

Kellohuoneiden muu koristelu rajoittuu monessa kaapissa kellonaukon ympärystän renkaaseen, joka voi muistuttaa rokokoonomaisten kaappien verraten leveää sileää rengasta, mutta se voi olla myös rihlattu tai helmisauvan muodostama (R:Kar 4, YTor 5, ÖTor 4, ÖKal 1—4, 6, 7). Rengas saattaa olla myös hyvin ohut, mikä piirre on ominaista myöhäisrokokoon ja kustavilaisen tyylin säätyläisseinäkelloille (Sidenbladh 1947, 230, 233). Tornionlaakson pohjoisosassa ja Överkalixissa esiintyy lisäksi kellohuoneen etuseinässä lehtisauvakoriste, joka voi jatkua lehti- ja kukka-aiheisena kaulaosassa ja kellohuoneen huipussa (R:Kar 4,

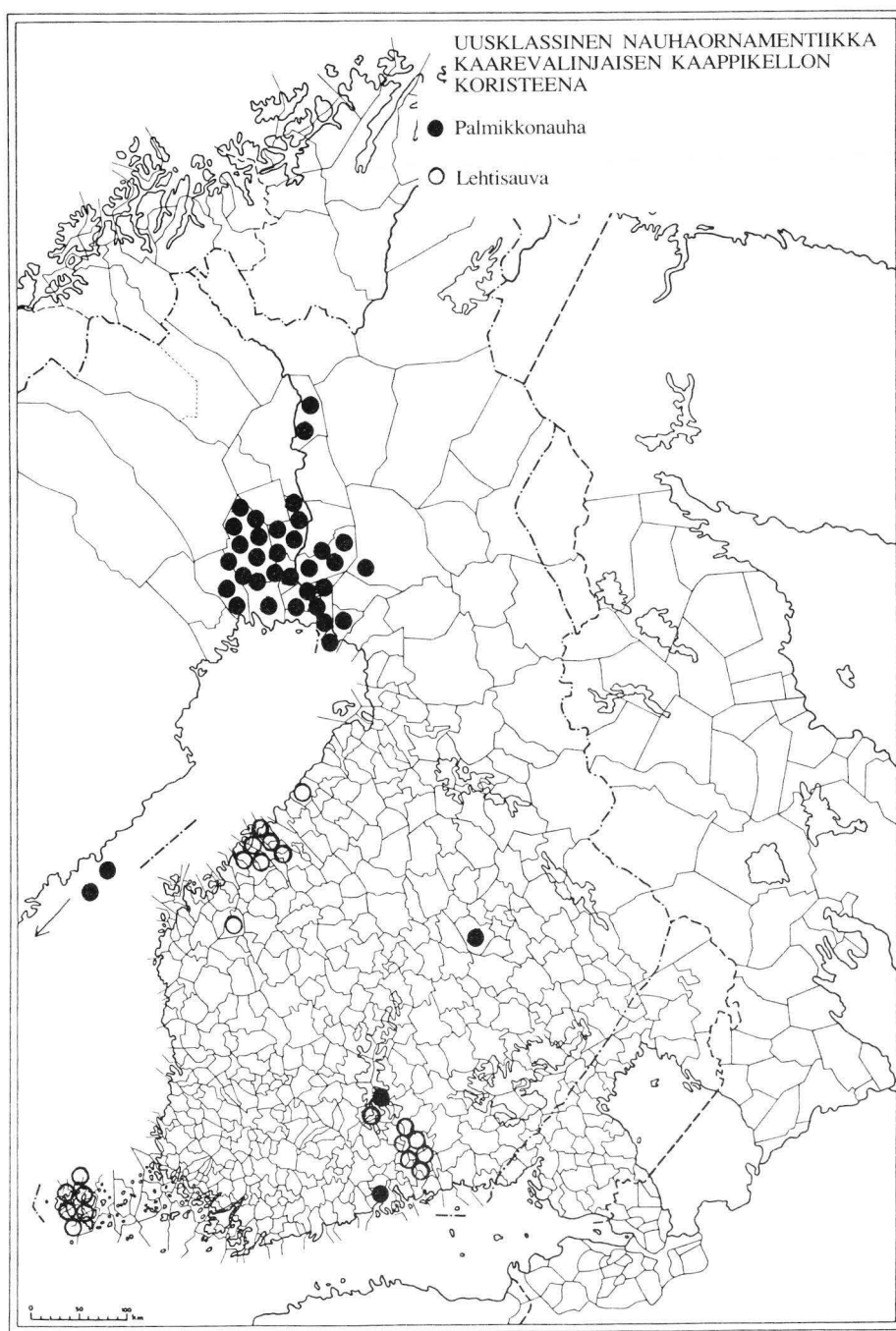
YTor 6, ÖTor 5, ÖKal 9, 10). Tämä otsan ja kaulaosan varsin taidokas tyyllitelty veistoskoristelu on leimaa-antava monille ylitorniolaisille ja överkalixlaisille uusklassissävyyisille kaappikelloille. Etusivulla lehtisauvan tilalla tavataan välistä helmisauvaa tai gillosia (R:YTor, 2, 5, ÖKal 1). Helmisauva voi kiertää myös kellohuoneen ulkoreunaa (R:ATor, Rån 2). Uusklassinen kukka- ja sauva-aihe koristaa muutamassa kaapissa kellohuoneen kaulaosaa (R:YTor 5, ÖTor 2, ÖKal 7), kuten eräissä edellä mainituissa saman alueen rokokoonomaisissakin kelloissa. Muihin uusklassissävyyisten kaappikellojen kellohuoneen veistoskoristeihin viitattiin samoin edellä simpukka-risti -aihetta käsiteltäessä. Kellohuoneen koristeluun kuuluu myös maalauskoristelu, jolla on kuvattu mainittuja aiheita tai korostettu veistoskoristelua.

Tämä monien yksityispiirteiden selvittely osoittaa, kuinka monenlaisia uusklassisia ja varhempaakin perua olevia aiheita kellokaappien tekijät tunsivat ja saattoivat käyttää ja yhdistellä eri kaappiensa yhdessä osassa, kellohuoneessa.

Kellohuoneen ja heilurikaapin välinen "kaulalista", joka rokokoonomaisissa kaappikelloissa on kaartuva, esiintyy uusklassissävyyisissä suorana. Molempia listatyyppejä tavataan samoilla seuduilla. Varhaisimmissa dateeratuissa uusklassissävyyisissä kaapeissa esiintyy kaareva lista (Kar 1789, ATor 1794) ja selvimmin empirevaikutteisessa (Karl Johanin -tyylisessä) taas suora (R:YTor 5). Listoitus näyttää olevan vaihtelevaa samantaisissakin kaapeissa. Kaareva lista korostaa kaapin muita rokokoonomaisia piirteitä ja suora taas antaa kaapille selvemmin uusklassisen leiman. Kaapeissa ja sirommissa kaapeissa, niissä, missä on otsakoristeessa simpukka-risti -aiheen jäljitelmää tai yllä kuvattua akantusaiheista läpileikkauskoristelua, on lista rokokoonomaisesti yleensä kaareva. Ylitornion ja Överkalixin leveämmissä kaappikelloissa, joissa on kellohuoneessa lehtisauva- ja kukka- ja lehtiaiheista veistoskoristelua on lista tavallisimmin suora. Muutamissa kaapeissa on lista voimakkaasti kaareva ja uusklassisin aihein korostettu (R:Kar 4, Tor 2, ÖTor 4). Näissä on suoran listoituksen idea ilmaistu tekemällä heilurikaapin oven yläreuna suoraksi (kuva 15).

(2) Heilurikaappi

Heilurikaapin ovi on kaapin levyinen kuten rokokoonomaisissakin kelloissa ja siinä on myös leveimmässä kohdassa aina heiluriaukko. Oven reunaa kiertää tunnusomainen palmikko-ornamentti (kartta 3). Samassa kohdassa tavataan muutamissa Luulajan tienoon rokokoonomaisissa kaappikelloissa sileä maalauskoristeinen lista (R:NLul 2, Luul 2). Useimmissa kaapeissa, kuten Porvoon Kullon kartanon kaapissakin, esiintyy koristeena gillosi, palmikkonauha, jossa osat muodostavat löyhän palmikon ja jossa punosten väliin jää selvästi merkitty pallonmuotoinen ala. Muut nauhat ovat piukemmin "letitettyjä" ja ympyrän ala saattaa esiintyä hyvin pienenä, jopa palmikon osien päälle merkittynä tai se saattaa puuttua kokonaan. Toinen yleinen reunaornamentti on palmikkonauha, jossa toinen punos esiintyy niin heikosti, että palmikko vaikuttaa s-kirjainten muodostamalta riviltä, juoksevalta koiralta. Samat palmikkoaiheet ovat yleisiä myös muissa

Kartta 3. Uusklassinen nauhaornamentiikka kaarevalinjaisen kaappikellon heilurikaapin reunakoristeena (Liite, STK).

Kalixin—Tornionjoen seudun huonekaluissa, esim. sohväsängyissä ja arkkutuo-leissa (esim. KM:KE 4713:20a, 6684). Erilaisten nauhakoristeiden alueellisia ja ajallisia eroja on vaikea osoittaa ainakaan kaappikellojen kohdalla, ilmeisesti niitä on käytetty rinnakkain. Kaappikelloissa näyttää gillosi tai sitä muistuttava pallollinen palmikko olevan tavallisempi Karungista pohjoiseen tavattavissa kelloissa. S-palmikko ja puhdas palmikkonauha näyttävät esiintyvän yleisemmin Tornion tienoilla ja sen eteläisessä naapuristossa Råneassa ja Kemissä ja varhain dateeratuissa kaapeissa (Kar 1789, ATor 1794). Monet s-palmikolla koristetut kellokaapit ovat samoin yleishahmoltaan gillosi-koristeisia sirompia. Myös Alatornion kirkon saarnastuolin kaappikellossa on käytetty s-palmikkoa reunakoristeena (MV:HTKA 59819).

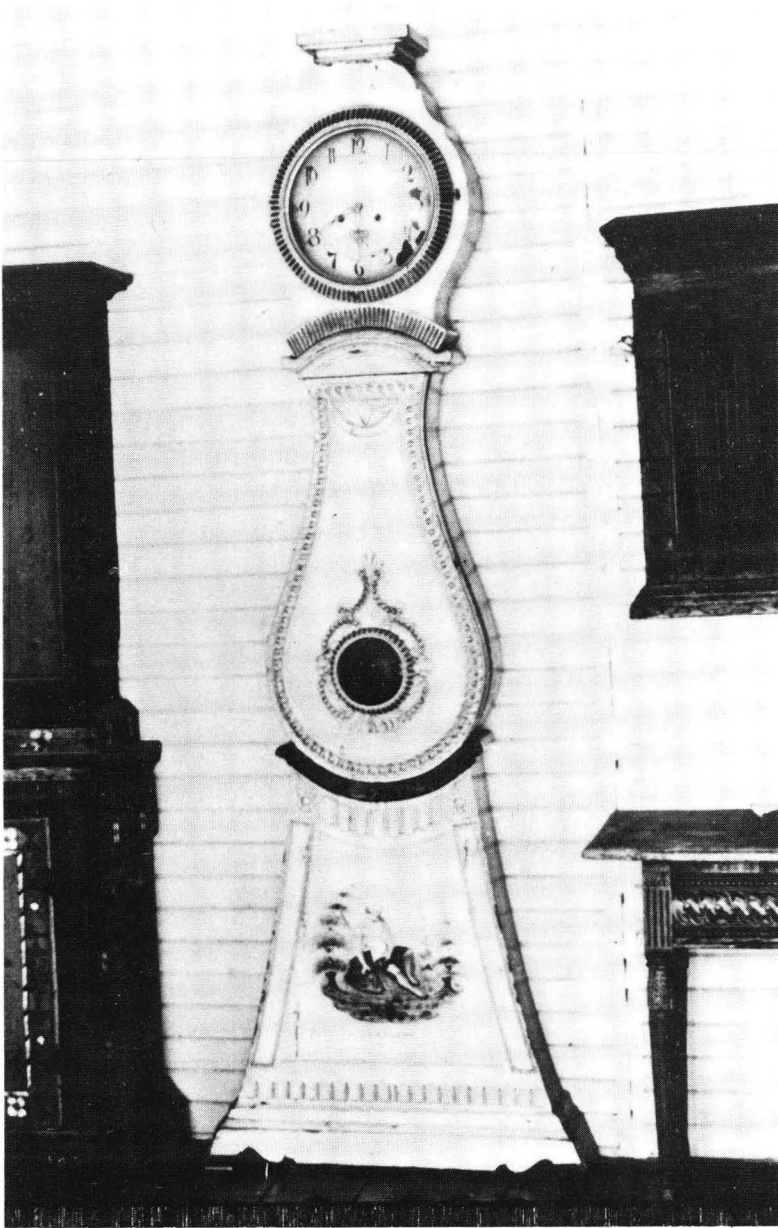
Heiluriaukon ympäristän muodostaa, edellä mainittuja rokokoonomaisen koristelun tavalla tai toisella säilyttäneitä kaappikelloja lukuunottamatta, pelkkä rengas. Sitä saattaa koristaa lisäksi rihlaus (R:Kar 4), useammin kuitenkin helmisauva, mikä esiintyy varsinkin niissä kaapeissa, missä helmisauvaa on myös kellonaukon reunassa (R:YTor 2, 5, ÖKal 1, 8, 9).

Monien kaappikellojen heilurikaapissa tavataan myös kaulaosassa erilaista veistoskoristelua. Veistoskoristeet ovat yksinäisiä toteutuksia, mutta myös selviä tyypillisiä aiheita tavataan. Ovessa voi esiintyä kukka-aihe: pelkkä yksinäinen ruusumainen kukka (R:Tor 2, ÖKal 4) tai omaperäinen kukka- ja lehtiaihe (R:ÖKal 2). Tornionlaakson eteläosan, Råneån ja Rovaniemen uusklassissävyyisten kaappien heilurikaapin kaulaosassa on kahden kukan ja lehtien muodostama veistetty koriste, joka muistuttaa rokokoon simpukka-risti -ornamentin alaosan kukka- ja lehtiaihetta (kuvat 10, 12). Varsinkin karunkilaisessa kaappikellossa, jossa on simpukka-risti -otsa, on kaulaosan koriste aivan vastaavanlainen (R:Kar 1) ja hyvin samankaltainen myös muissa suoraotsaisissakin karunkilaiskaapeissa (R:Kar 3, 4). Eteläisemmillä alueilla on kukka-lehtiaihe sen sijaan yksinkertainen ja tyylielty (R:Rån 2, 3). Pohjoisempana Ylitorniolla ja Överkalixissa on vastaavassa kohdassa neliönmuotoon veistetty lehtiaihe, joka muistuttaa alueella esimerkiksi kaappipöydissä käytettyä maalauskoristetta ja näyttää liittyvän vain sellaisiin kaappikelloihin, joissa esiintyy lehtisauva-aihe muussakin koristelussa (YTor, MV:KTKA 3337:615—616; R:ÖKal 6, 8; kuva 11). Myös pelkkä Karl Johanin (empire) -tyylinen kaariaihe saattaa Ylitorniolla esiintyä heilurikaapin kaulaosan koristeena (Andrén 1961, 180; R:YTor 5, ÖTor 4).

Uusklassissävyyisten kaappikellojen heilurikaappi on veistoskoristelultaan rikkaampi kuin rokokoonomaisten kellojen. Siinä on käytetty sekä uusklassisia ornamentteja että rokokoonomaisia aiheita, paikoin jopa sellaisia, joita ei edellisen ryhmän kaapeissa veistettyinä edes esiinny. Alueittain runsaanakin tavattava maalauskoristelu tuo uusklassissävyyiseen kaappikelloon lisäaiheita ja täydentää heilurikaapin veistoskoristeiden näyttävyyttä.

(3) Jalusta

Jalustan alareuna on aivan suoraan listaan päättyvä tai kahden voluuttimaisen kaaren ja jalkojen muotoon profiloitu, mikä on tavallisin reunan koristelu

Kuva 15. Uusklassissävyinen kaappikello, jota koristavat voimakkaasti profiloitu otsalista, vahva rihlattu kaulalista ja jalustaosan laatukuvamaalaus; heiluriaukkoa sen sijaan reunustaa helmisauvasta muotoiltu rokokooista periytyvä kartussiaihe (R:ÖTor 4).

rokokoonomaisissa kaappikelloissa. Molempia jalustan reunamuotoja tavataan rinnakkain samoilla seuduilla. Räneässä näyttää suora reunalista olevan yksinomainen kuten alueen rokokoonomaisissakin kelloissa. Samoin on laita niissä uusklassissävyyisissä kaappikelloissa, joissa on muista länsipohjalaisista kelloista

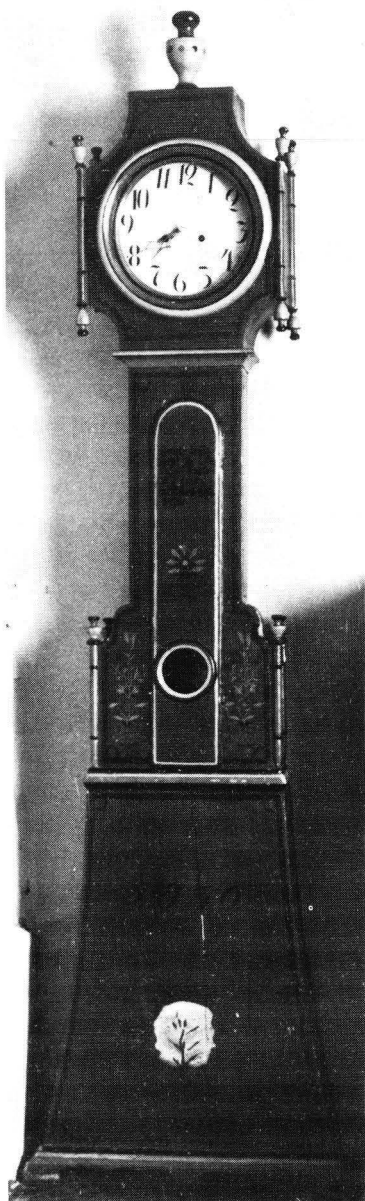
poikkeava otsarakenne. Kun muissa länsipohjalaisissa uusklassissävyyisissä kaappikelloissa on jalustaosa suoraan alaslevenevä tai yläosaltaan loivasti koveralinjaisesti sisäänpäin kaartuva, on näissä kaapeissa myös muista poiketen jalusta keskiosaltaan kuperalinjaisesti kaartuva (R:NKäl 1, Kem 2, 1).

Kun rokokoonomaisissa kaappikelloissa jalustan veistoskoristelu yleensä rajoittuu alareunan muotoiluun, on uusklassissävyyisissä koristelua myös jalustan sivureunoissa. Reunakoriste saattaa olla heilurikaapin palmikkonauhan kaltainen, mutta etenkin Ylitorniolla ja Överkalixissa on jalustassa usein heilurikaapista poikkeava reunan koristelu. Tällä alueella on lehtisauva suosittu aihe jalustassa varsinkin niissä kaapeissa, joissa sama ornamentti esiintyy kellohuoneen reunassa (R:YTor 3, 6, ÖTor 1, 5, ÖKäl 3, 10). Jalustassa saattaa olla myös reunassa uurrettu lista sekä lisäksi uurresauva-aihe ”vyötärössä” ja ”helmassa” (R:Kar 3, KarlG, Tor 2, YTor 2, ÖTor 4, Kar 4). Överkalixin ja Ylitornion kaappikelloissa, joissa on akantuskoristeinen otsa, on jalustassa osan reunoja myötäilevä peiliihe. Råneåssa on jalustan reunassa myös lista ja keskellä kolmionmuotoinen peili, jota on mainittu ”mystiseksi kolmioksi” (Beskow 1952b, 91), mutta joka on kuitenkin Karl Johanin -tyylin käyttämä koristeaihe. Reunoja kiertävien koristenauhojen tai -listojen lisäksi on uusklassissävyyisen kaappikellojen jalustassa veistoskoristelu harvinaista. Sitä esiintyy siellä täällä ylitorniolais- ja överkalixlaiskaapeissa ”vyötäröllä” neliömäisenä lehtikoristeena tai kaaren mallisena (R:YTor 3, ÖKäl 11). Uusklassissävyyisten kaappikellojen jalustassa yleisen maalauskoristelun paikalle on välistä voitu veistää sitä vastaava maljakkoaihe (R:ÖKäl 1).

Uusklassissävyyisissä länsipohjalaisissa kaappikelloissa voidaan erottaa periaatteessa kolme ”ideaalityyppiä”, joiden yhteisenä piirteenä on uusklassisen nauhaornamentiikan käyttö kaapin eri osien koristeaiheena. Kaksi ensimmäistä muodostavat yhdessä länsipohjalaisen uusklassissävyyisen kaappikellon perustyyppien. Niiden alueellisia ja ajallisia eroja on tarkemmin vaikea selvittää, ja kuten edellä on käynyt ilmi molempiin kuuluu kansanomaiselle esineistölle tyypillinen erilaisten tyylipiirteiden moninainen hyväksikäyttö. Ensimmäinen tyyppi on kuitenkin yleismuodoltaan sirompi ja kapealinjaisempi ja siinä voidaan havaita rokokoosta periytyvien aiheiden runsaampaa käyttöä. Toisessa taas on usein jyrkevämpään kaappiin liitetty enemmän uusklassista ornamenttiikkaa: lehtisauvaa, helmisauvaa, rihausta ja käytössä olleet rokokooaiheet on toteutettu usein tyyliytellen ja klassisia koristeaiheita hyväksikäyttäen. Kolmas ”ideaalityyppi” Nederkalixissa ja Kemissä tunnettu on harvinaisin ja uusklassisia koristeaiheita niukimmin käyttävä. Mallin klassiset aiheet rajoittuvat lähinnä otsakoristeeseen ja kaapin reunoja kiertävään palmikkonauhaan.

3. UUSKLASSINEN KAAPPIKELLO

Edellisessä ryhmässä käsiteltyjä ornamenttiikaltaan kustavilaisuuteen pohjaavia uusklassissävyyisiä kaarevalinjaisia kaappikelloja voitaisiin sinänsä pitää myös uusklassisina kaappikelloina. Tämä olisikin kaappikellojen luonnollinen tyyppitelly sellaisilla alueilla, missä kaikki myöhemmätkin kaappikellot ovat säilyttäneet

Kuva 16. Tornionlaaksoilainen uusklassinen kaappikello, jonka ominaispiirteitä ovat lyhtymäinen pikarikoristeinen kellohuone, heilurikaapin muoto ja loivasti kaartuvalinjainen jalustaosa. Kaappikellon vuonna 1830 tehtyyn maalauskoristeluun liittyy teksti: »Kuule kello lyöpi ja aika kuluu / kuolema ja iankaikkisuus eessä seisoo» (U:YTor 1).

kaarevalinjaisen mallin ja uusklassisuus ilmenee vain ornamenttikassa kuten esimerkiksi Keski-Pohjanmaalla ja suuressa osassa ruotsinkielistä Etelä-Pohjanmaata tai Iitin tienoilla. Kaarevalinjainen kaappimalli pohjautuu kuitenkin rokokooon ja puhtaasti uusklassinen säätyläiskaappikello on aina suoralinjainen.

Suomen yleisin uusklassinen kaappikello on lähinnä obeliskin ideaa toteuttava malli, joka on kellohuoneesta jalustan alareunaa kohti viistosti levenevä tai jossa on ylhäältä alas levenevän heilurikaapin alla suorakaiteen muotoinen jalusta. Edellinen on ominainen Etelä-Pohjanmaan kansanomaisille uusklassisille kaappikelloille ja jälkimmäinen on yleisin eteläisen Suomen kartanoiden, kirkkojen ja kansanomaistenkin kaappikellojen mallina (STK; esim. Ilmajoki MV:KTKA 8538; Sauvo, Lemppälä Herrgårdar i Finland II 1928, 33, III 1928, 192, 99; Lemu MV:HTKA 53074; Askainen, Paattinen MV:HTKA 16231, 69660). Tämä kaappikellomalli, joka on Etelä-Suomessa usein vahvasti empirenomainen, on tuntematon Länsipohjassa. Mallin koristeet, kuten uurna ja erilaiset nauha-aiheethan ovat Länsipohjassa olleet jo uusklassissävyyisen kaarevalinjaisen kaappikellon koristeita.

Länsipohjassa uusklassinen kaappikello, joka on eteläisten alueiden mallista selvästi poikkeava, tunnetaan lähinnä vain Tornionlaakson tienoilta (kuvat 16—18). Kuva-aineistoa on tästä kaappikellotyypistä Karungista, Ylitorniolta, Hietaniemeltä, Pellosta, Pajalasta ja Tornion tienoilta sekä Överkalixista (Liite U; kartta 1). Uusklassisia kaappikelloja on koko kaappikelloaineistosta 16 %. Tupakyselymateriaalin mukaan näyttää kaappikellotyyppi olevan kuva-aineiston kertomaa yleisempi ja tunnettu myös Muoniossa ja naapuristossa Tervolassa ja jopa Rovaniemellä (Liite K 1: kuva 47).

Länsipohjalaisen uusklassisen kaappikellon ”ideaalittyyppi” on yleishahmoltaan verrattain jyrkempi. Siinä on suuri, leveä ja korkea kellohuone, jossa on pyöreä kellonaukko. Heilurikaappia hallitsevat pystysuorat linjat. Se on

ylhäältä kapea, kaulalistasta alaspäin pysty-suora ja heiluriaukon kohdalta taas kellohuoneen levyinen. Jalustaosa ei ole koskaan aivan suora, vaan eriasteisesti alaslevenevä ja usein alaosastaan hieman ulospäin kaartuva kuten rokokookelloissa.

Jalusta on korkeudeltaan vaihteleva, mutta heilurikaappia yleensä matalampi. Kaappi on kokonaisuudessaan verraten korkea. Tornionlaakson museon kellokaappi (U:Kar 1) on 243 cm korkea, ja muut kaapit vaikuttavat kuvista päätellen samankokoisilta eli ne ovat hieman kookkaampia kuin kaarevalinjaiset kaappikellot yleensä. Tornionlaakson uusklassisesta kaappikellosta puuttuvat yleensä kaapin reunojen veistetyt nauhaornamentit ja pinnat ovat sileät.

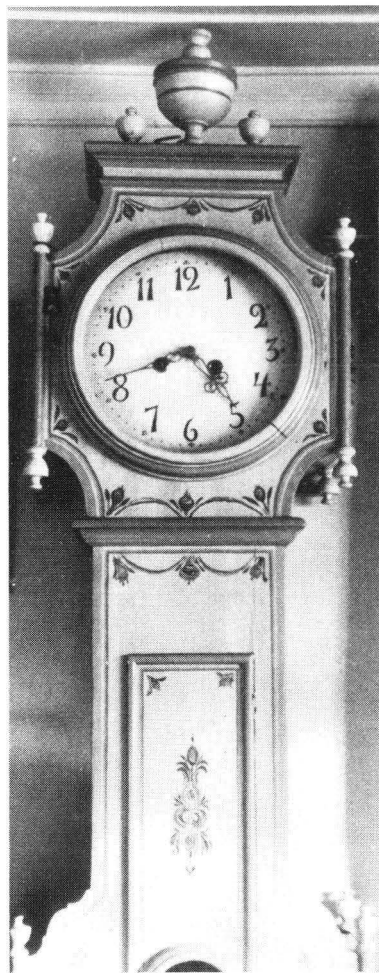
Varhaisin maalattu dateeraus tämän tyyppin kellokaapeissa on vuodelta 1830 ja myöhemmin vuodelta 1878, muut ovat vuosilta 1847, 1855, 1859, 1867 (U:YTor 1, 3, Hiet, Tor, YTor 2, ÖKal 1). Myös tupakyselyvastauksissa tunnetaan tämän tyyppinen kaappikello vuodelta 1845 (K 1: Muon 1). Tämä on myös toinen niistä malleista, joita nykyisinkin Tornionlaaksossa valmistetaan (U:Paj).

a. Kellohuone

Uusklassisen kaappikellon kellohuone on hahmoltaan neliömäinen. Se on ylä- ja alakulmistaan koveraksi muotoiltu ja muistuttaa lyhtyä. Sivuilla on pylväsmäiset koristeet, joiden ala- ja yläosassa on sorvattu pikarimainen lisä.

Kaapin kellohuoneen otsaosa on yleensä muita sivuja kookkaampi ja vahvasti profiloituun listaan päättyvä kuten osa uusklassissävyyisistäkin kaarevalinjaisista kaappikelloista. Otsan malli on yleinen myös 1800-luvun taitteesta lähtien valmistetuissa kustavilaisuuteen pohjautuvissa länsipohjalaisissa sohasängyissä (esim. Erixon 1970, 119).

Tyypillisen kellohuoneen huippukoristeiden muodostavat sorvatut uurna- ja pikarikoristeet. Niitä saattaa olla yksi, kolme tai viisikin, ja ne ovat usein reunapylväiden päiden tapaisiksi sorvattuja. Otsan keskellä oleva uurna on verraten kookas, ja mikäli uurnia tai pikareita on huipulla enemmän, ovat kulmissa

Kuva 17. Hietaniemeläinen uusklassinen kaappikello, jonka otsaa koristaa useampi pikariaihe. Kaapin maalauskoristelu on vuodelta 1847 ja sen kello on Mora-kello (U:Hiet).

olevat pienempiä (kuva 17). Samantapainen on myös Alatornion kirkon uusklassissävyyisen kaappikellon otsan huippu; siinä korkein koriste on kuitenkin risti (MV:HTKA 59819). Useampia uurnia esiintyy myös parin överkalixlaisen uusklassissävyyisen kaarevalinjaisen kaappikellon huipulla (R:ÖKal 1, 6), muissa länsipohjalaisissa kaarevalinjaisissa kaappikelloissa ei yhtä uurnaa enempää tavata, sen sijaan Kuningatar Annan -tyylisissä kaappikelloissa on kellohuoneessa voinut olla useampi huippukoriste.

Myös huippukoristetta vailla olevia kaappikelloja tavataan. Osasta on koriste saattanut kadota, ja tilalle on myöhemmin voitu istuttaa vaikka sorvattu pallo (U:YTor 5). Osa on ilmeisesti tarkoitettu olemaan vailla huippukoristeita; niiden otsaan on veistetty voimakkaasti profiloitu huippulista (U:Tor, YTor 2); sama on havaittavissa eräissä uusklassissävyyisten kaappikellojen sinänsä toisenmallisissa kellohuoneissa, joista otsan huippukoriste puuttuu.

Muuta veistokoristelua ei kellohuoneessa Tornionlaakson kelloissa tavata. Överkalixissa esiintyy kaarevalinjaisesta uusklassissävyyisestä kaappikellosta tuttuja lehtinauha- ja kukka- ja lehtiaiheita myös uusklassisen kaappikellon kellohuoneessa (U:ÖKal 1). Paikalliseen aiheistoon voimakkaasti kuuluneet ornamentit on siirretty myös uudemman esinetyypin koristeluun.

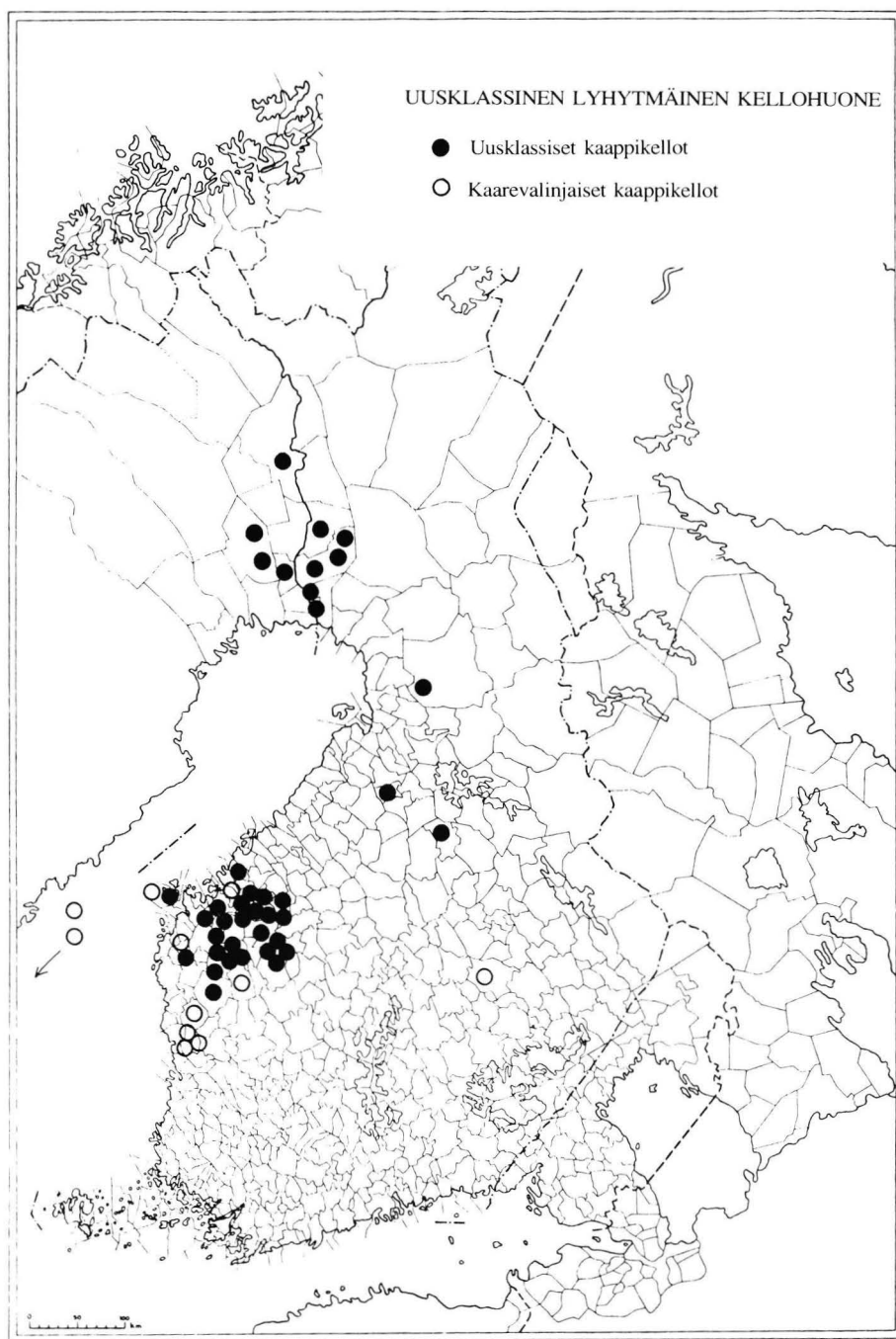
Tämä lyhtymäinen kellohuoneen malli ei ole pelkästään Tornionlaakson uusklassisille kaappikelloille ominainen; useampi sorvattu otsakoriste sen sijaan näyttää paikalliselta piirteeltä. Samantapainen kellohuone on yleinen varsinkin eteläpohjalaisissa kaappikelloissa, niin uusklassissa kuin rokokookelloissakin (STK). Myös etelämpänä Ruotsin Härnösandin tienoilla Merenkurkun länsirannalla on kaarevalinjaisia kaappikelloja varustettu samanlaisella kellohuoneella (Hofrén 1929a, 215—216, Erixon 1938, 272; kartta 4).

b. Heilurikaappi

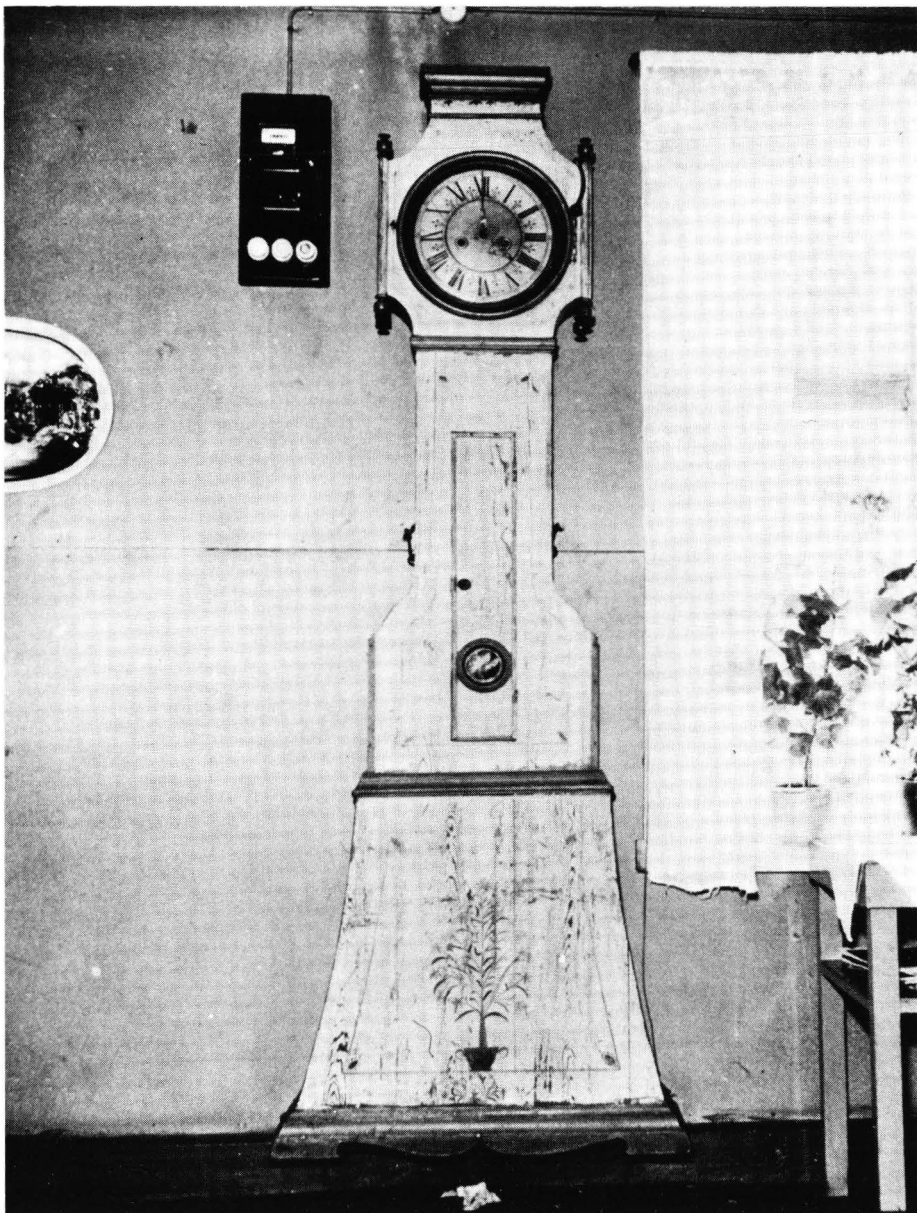
Heilurikaappi on se länsipohjalaisen kaappikellon osa, joka on Suomessa yleisesti tunnetusta alaspäin levenevästä uusklassisesta kaappikellomallista selvimmän poikkeava.

Heilurikaapin ylä- ja alalista on suora kuten yleensä uusklassisissa kaappikelloissa, ja kaikissa kaapeissa on heiluriaukko. Heilurikaapin yläosa on kapea ja suora kuten Kuningatar Annan -tyylisissä kaappikelloissa. Heiluriaukon yläpuolelta kaappi levenee porrasmaisesti ja jatkuu pystysuorana kohti heilurikaapin alalistaa. Tämä on kaikille Länsipohjan uusklassisille kaappikelloille yhteinen malli, mutta sen lisäksi on levennys antanut aiheen myös muiden piirteiden liittämiseen heilurikaapin levennyskohtaan. Varsinkin laakson pohjoisen osan kaappikelloissa on tähän kohtaa usein veistetty samanlaiset pylvä- ja pikarikoristeet kuin kellohuoneen reunaan (U:YTor 1, 5, Hiet, Pel 1, Tor, ÖKal 2, Paj), mutta lähes yhtä usein ne puuttuvat ja pelkkä porrasmainen levennys toimii koristeena (Kar 1, 2, YTor 2, 3, 4, Pel 2, ÖKal 1).

Heilurikaapissa on koristeena suora- tai kaaripäätteinen peilimäinen osa tai monessa tapauksessa se on pieni ja kapea luukkuovi (U:ÖKal 2, YTor 1, 2, 4, 5,

Kartta 4. Kaappikellojen uusklassinen lyhtymäinen kellohuone (Liite, STK).

Kuva 18. Ylitorniolainen uusklassinen kaappikello, jonka heilurikaapista puuttuvat pikarikoristeet. Kaappi on maalattu vuonna 1867, mutta sen Kuningatar Annan -tyylinen kello on kaappia huomattavasti vanhempi (U:Tor 2).

Tor, Pel 1), mikä vanhahtavana piirteenä lisää Kuningatar Annan -tyylin vaikutelmaa uusklassisissa kaapeissa. Poikkeavia ovat eräät kaapit, joissa heilurikaapin jako on toisenlainen. Tällainen on edellä mainittu överkalixlainen kaappi, jossa heilurikaappia koristavat gillosi- ja lehtisauvanauhat. Siinä heilurikaapin

suora osa muodostaa gillosin reunustaman peilin kaltaisen suuren oven ja alaosa toisen kokonaisuuden. Tämän mallisen kaapin jälkeläisiltä näyttävät myös pohjoisen alueen pari myöhempää kaappikelloa, joissa yläosassa on suorakaiteen muotoinen ovi ja heiluriaukkona on suuri kaaripäätteinen lasiruutu (U: Pel 2, YTor 3). Toiseen kaappiin on maalattu vuosiluku 1878, molemmat vaikuttavat saman myöhäisen valmistajan töiltä. Myös nykyaikana valmistetuissa kaapeissa on heilurikaapissa aiemman peilioven tilalla suuri lasi, josta näkyy kellon kompen-saattoriheiluri kokonaan (U: Paj).

c. Jalusta

Jalustaosa on yleisimmin koristeeton. Se saattaa olla suoralinjainen ja vain hieman suoraa alalistaa kohti levenevä, jolloin koko kellokaapilla on selvästi uusklassisempi leima (U: Kar 1, YTor 4, 5). Useimmissa kaapeissa on kuitenkin alalistaa kohti kaartuva jalusta, joka noudattelee rokokookelloista periytyvää jalustan mallia. Monissa näistä kelloista on myös saman mallin mukaisesti säilytetty profiloitu alalista tai pienet jalat (U: Pel 1, 2, YTor 2, 3, ÖKal 1, 2). Ne profiloitulistaiset kaappikellot, jotka ovat säilyneet alkuperäisessä ympäristös-sään, on myös kiinnitetty seinälle "seinäkelloiksi" muutama senttimetri lattiasta perinnäisen tavan mukaan. Veistoskoristelua esiintyy jo aikaisemmin mainitun överkalixlaisen kaappikellon jalustassa. Se on lehtisauvakoristelua, ja muutenkin tämän kaapin jalusta on linjoiltaan eniten kaarevalinjaisten kaappikellojen jalustaa muistuttava. Koristelua on myös hahmoltaan tätä kellokaappia mukailevien myöhäisten kaappien jalustassa, johon on veistetty kaaripäätteinen peili, saman mallinen kuin suuri lasinen heiluriaukko (U: Pel 2, YTor 3).

Länsipohjan uusklassisessa kaappikellossa on käytetty aiheita, jotka ovat perua alueen varhemmista kaappikelloista. Se osoittaa, kuinka kansanomaiseen esineistöön kerran omaksutut tyylipiirteet saattavat muodostua vallitseviksi ja kuinka perinnäiset sekä tilaajan että valmistajan silmää miellyttävät piirteet säilytetään valmistuksessa ja siirretään tyyllisesti täysin erityyppiseen ympäris-töön. Toisaalta länsipohjalaisessa uusklassisessa kaappikellossa on paitsi tyyllilli-sesti uusia aiheita, myös omaperäisiä ja erikoislaatuista piirteitä, joita käsitellään tyylihistoriallisessa katsauksessa.

B. KAAPPIKELLOJEN MAALAUSSKORISTELU

Edellä käsiteltyjen veistoskoristeiden lisäksi maalauskoristelu on tärkeä osa länsipohjalaisen kaappikellon ulkoista hahmoa ja antaa sille myös oman paikallisen leimansa. Maalusta käsitellään erikseen, koska se on eri puolilla Länsipohjaa varsin vaihtelevaa muodoltaan ja tyypiltäänkin samankaltaisissa esineissä ja koska sitä monessa tapauksessa voidaan pitää itse kellokaappiin erikseen, usein paljon

myöhemminkin hankittuna. Vasta maalauksen yhteydessä on kaappikello saatettu myös dateerata, kun tekijä on sen signeerannut tai varustanut omistajan toivomuksesta työnsä omistajan nimellä ja vuosiluvulla (esim. R:NLul 2). Kuten eivät kellot ja niiden koneistot aina eivätkä kaapit useinkaan ole valmistajan nimellä varustettuja eivät maalaustyötkään ole kovin usein tekijänsä merkitsemiä. Tämä korostaa kansanomaiselle esineelle ominaista tietyllä tavalla yleisluontoista ja yhteisöllistä luonnetta.

Samoin kuin itse kaappikellon ja sen veistoskoristelun tarkastelun lähtökohtana ovat kulttuurityylit ja niihin perustuva esineiden tyypittely, on maalauskoristeluakin syytä käsitellä kaappikellotyypeittäin.

1. KUNINGATAR ANNAN -TYYLISET KAAPPIKELLOT

Länsipohjan Kuningatar Annan -tyyliset kaappikellot ovat maalattuja, mutta harvojen säilyneiden kaappien maalauskoristelusta ja väreistä on vain niukalti tietoja. Piteän kaarevaotsaisessa kaapissa on vihreä pohjaväri ja oven peileissä tyylytelty kukkamaalaus punaisella, sinisellä ja valkoisella (KA:Pit 3; Laquist 1945, 121—122). Piteän 1760-luvun kaapissa on myös sinertävä tai vihertävä pohjaväri, mikä mainitaan tämän tyyppisten kaappien yleisimmäksi (KA:Pit 1; Hammarström 1960, 129). Samassa kaapissa on heilurikaapin ovesa ja jalustan kaaripäätteisessä peilissä sekä otsakaaressa Jeesuksen kärsimyshistoriaa kuvaava maalauskoristelu (kuva 1). Ornamenttimaalaus näyttää Kuningatar Annan -tyylisissä kellokaapeissa rajoittuvan lähinnä peileihin. Edellisistä poikkeaa pagodihuippuinen piteälaiskaappi, jonka maalaus näyttää vanerointia jäljittelevältä ootaukselta (KA:Pit 2). Väreiltään ja maalaukseltaan kansanomaisista kaapeista poikkeaa Kansallismuseon punainen, henkilö- ja maisema-aihein koristeltu säätyläiskaappikello (E 1a).

2. ROKOKOOKAAPPIKELLOT

Selvemmin kuin varhaisten Kuningatar Annan -tyylisten kellojen kohdalla voidaan maalauskoristelua tarkastella rokokookellokaapeissa, jotka jo lukumäärältään muodostavat edellistä suuremman ryhmän ja joissa eri tyylit tarjoavat useampia maalauskoristeluaiheita kansanomaistenkin esineiden koristelulle.

Rokokookaappikellojen maalauksessa ilmenee selvä, mutta verraten hämmennävä kahtalaisuus. Melkein kaikki Suomen puolen kaappikellot ovat yksivärisiä ja vailla maalattuja koristeaiheita, lähinnä vain listojen ja paikoin veisto-ornamenttien maalauksessa on saatettu käyttää pohjaväristä poikkeavaa väriä. Rokokoomaisista ja uusklassissävysisistä kaapeista puuttuvat ne moninaiset värit ja koristekuviot, mitä alueen muissa huonekaluissa esiintyy. Kaappikellojen pohjavärinä on tavallisesti valkoinen tai muu vaalean sävy. Ruotsin puoleisissa kaappikelloissa tavataan sen sijaan monenlaisten pohjavärien käyttöä ja koriste-maalauksia. Ero ei välttämättä tarkoita sitä, etteikö joen itärannalla olisi ollut myös

koristeellisesti maalattuja kaappikelloja. Suomenpuoleisista rokokoonomaisista kaappikelloista on tietoja, että niiden alkuperäinen väri on ollut toinen (R:Kar 1, YTor 1). Rokokoonomaisten kaappikellojen kohdalla ainakin on kyseessä ehkä moneenkin kertaan tapahtunut uudelleen maalaus, koska tämän tyylisten kaappikellojen alkuperäinen väri ei ole voinut olla ainakaan valkoinen eikä listojen korostus kultaa. Toisaalta uusklassissävyyisten kaappikellojen pohjaväriä voidaan alkuaankin pitää vaaleita sävyjä tai jopa valkoista. Näin on usein laita myös Ruotsin puoleisissa klassisin koristeaihein varustetuissa kaappikelloissa. Monet uusklassissävyyiset kaappikellot ja myöhemmin vastaanotettu empiren vaikutus ovat ehkä aiheuttaneet valkoisen värin käyttöönoton lähes kaikissa Suomen puolen kaarevalinjaisissa kaappikelloissa 1800-luvulla ja myöhemmin, kun kotien käyttöesineenä toimineet kaappikellot ovat saaneet uuden pintasilauksen sopeutuakseen esimerkiksi huoneen seinäpinnan uuteen väriin tai muuhun vaaleasävyiseen sisustukseen. Sama valkoisen värin ja listojen kultamaalauksen ihanne on säilynyt nykyaikanakin seudun perinnäisen mallin mukaan valmistetuissa kaappikelloissa (R:Kar 5; Viita, A. 1983). Voidaan toisaalta ajatella, että Ruotsin puolella kielellisestä yhteydestä erotetulla ja myöhemmin periferiaan joutuneella alueella on vanhaa perinnäistä mallistoa ja maalaustapaa pyritty myös paljon huolellisemmin säilyttämään kuin Suomen rannalla. Kun itse kellokaapit ja muun esineistön maalauskoristelu on Tornionjoen molemmilla rannoilla samanlaista, voidaan Ruotsin puolella museoissa ja kodeissa säilyneiden kaappikellojen maalauksen ja aiheiden käsittelyn katsoa koskevan myös suomalaisten kaappikellojen varhaisempaa koristelua.

Rokokoonomaisessa kaappikellossa, jossa veistetyt ornamentit rajoittuvat yleensä kellohuoneen otsaan ja heiluriaukon ympärystään, muodostaa kaapin näyttävimmän koristelun sileiden pintojen maalauskoristelu. Pohjaväri on etelässä ollut yleisimmin vihertävä, sininen tai siniharmaa, pohjoisessa suositut värit ovat olleet sinivihreä ja kirkkaan punainen (Hammarström 1960, 129; BW 1925, 4; R:ÖKal 5). Kaikki ovat rokokoon lakkamaalauksen suosimia värejä. Tornionjokilaaksossa sinoberinpunainen väri tavataan Tornion Kuningatar Annan -tyylisen säätyläiskaappikellon lakkamaalauksessa (E 1a) ja kansanomaisessa esineistössä myös jo 1780-luvulla (arkku, vl. 1785, MV:KTKA 8910:2).

Maalauskoristelun aiheita 1700-luvulla ovat uskonnolliset aiheet, joita tavaataan Piitimen ja Råneån välisen alueen kaappikelloissa. Uskonnollisten aiheiden tyyliä ja esikuvia on selvitelty piitimeläistä maalaria käsittelevässä työssä (Hammarström 1960, 116—120). Tornionjokilaaksossa ei uskonnollista aihepiiriä kaappikelloissa tavata, mutta koska muut koristelussa käytetyt aiheet ovat myös siellä eteläisempien seutujen kellojen aiheiden tapaisia, voisi olettaa, että kristillinen ornamenttiikka olisi ollut tunnettu kellojen maalauskoristelussa tälläkin alueella.

Näitä muita aiheita, joita esiintyy sekä etelässä että Tornionjokilaaksossa, ovat profaanit aiheet (kuvat 3, 5, 6). Ne esiintyvät jalustan maalauskoristeluna ja ovat vastaavia kuin Kuningatar Annan -tyylisissä ja säätyläisrokokokokelloissa lakka- maalauksessa käytetyt. Huomattavaa on, että Ruotsissa lakkamaalaus oli suosituinta juuri kaappikelloissa (Henschen—Blomberg II 1961, 546). Kansanomais-

sa kelloissa on jalustan yläosassa rakennus- ja maisema-aihe ja alaosassa henkilöitä tai erilaista toimintaa kuvaava maalaus. Jalusta on saatettu jakaa myös kolmeen kenttään, jolloin keskimmäisenä on joko toinen rakennus tai elinkeinonharjoitusta esittävä kuva. Parissa tapauksessa keskellä oleva rakennus on kristillisesti kirkko (R:Luul 1, Luul 2, Rån 4, ÖKal). Koristeina saattaa esiintyä maanviljely- tai purjehduskuvia, hyödyn- ja valistusajan suosimia taloudellista ajattelua korostavia aiheita tai aikakauden ajanvietteeseen ja kulttuurin harjoittamiseen liittyvää esineistöä, musiikki-instrumentteja, aseita. Myös paikallisten olojen erikoispiirteiden esittäminen kuuluu asiaan aikana, jolloin paikallisilla oppineilla oli harrastuksena kirjoittaa aluekertomuksia ja historiikkeja väitöskirjoiksi. Länsipohjan rokokoonomaisissa kaappikelloissa on paikallisena erikoisuutena kuvattu lappalaisaiheita. Näistä yleisin on Ylitorniolta Piitimen tienoille tavattava jalustan alaosassa kuvattu aihe: porolla ja pulkalla ajava lappalainen. Aihe on symboloinut Lappeja keskiajalta lähtien. Se on piirretty Olaus Magnuksen Carta Marinaan ja esiintyy mm. Norrbottenin museon Maunu-kaapissa ja Schefferuksen Lapponiassa (Odenrantz 1938, 87—88, 1939, 94—96). Poro ja pulkka on ollut koko Länsipohjassa talven liikkumisväline. Kuva-aiheena sillä on 1700-luvulla varmaan haluttu korostaa myös sitä taloudellista merkitystä, mikä Lapeilla oli alueen kaupungeille ja ympäristön pitäjien asukkaille.

Kaapeissa kuvattu rakennus on tavallisesti kaksikerroksinen, siipirakennuksin varustettu esimerkiksi Luulajan tienoon ja Övertorneån kaapeissa. Sen mallia on haettava upseerinpuustelleista, ruukkien rakennuksista, kaupungeista tai säätyläishuonekalujen lakkamaalausten aiheiden joukosta. Parissa kaapissa esiintyvää kirkkoa on puolestaan pidettävä paikallisen seurakunnan hengellisenä keskuksena (R:ÖKal 5, Luul 1).

Heilurikaapeissa esiintyy uskonnollisten kuva-aiheiden sijasta varsinkin eteläisemmillä seuduilla ajankulkua ja läisyä korostavia tekstejä, joskus myös omistajan nimi ja vuosiluku, 1700-luvun henkilökuvia tai rokokoonomaisia epäsymmetrisiä kukka-asetelmia (R:Luul 2, 3, NLul 2, Norrf 1, ÖKal 5). Ylitorniolaisen kellon heilurikaapin koristemaalaus on pelkkä listamaisesti reunaa kiertävä kukkanauha. Vastaavanlainen reunamaalaus kiertää myös kellon jalustaosaa. Reunalistaksi maalattu kukka- tai lehtiköynnös tai voluuttiaihe kuuluu myös useimpien muiden Länsipohjan rokokoonomaisten kaappikellojen heilurikaapin ja jalustan koristeluun (R:Pit 1, NLul 1, 2, 3, Norrf 1, Rån 4).

Kellohuoneessa saattaa maalattu lehti- tai kukka-aihe kiertää kellonaukon rengasta rokokoonomaisissa kaappikelloissa koko Länsipohjan alueella (R:ÖTor 3, NLul 1, Norrf 1, Pit 1). Rokokoonomaisiin kaappikelloihin maalatut reunakoristeet vastaavat pohjoisen alueen uusklassissävyyisten kaappikellojen veistettyjä nauhaornamenteja.

Kaikki Ruotsin puolella tavattavat kaappikellot eivät ole koristeellisesti kuvioituja, mm. ootrattu pinta on myöhemmin maalattu sekä rokokoonomaisiin että uusklassissävyyisiin kaappeihin (R:NLul 7, Rån 3).

Pohjoisen alueen uusklassissävyyisiä kaappikelloja on myös koristettu maala-
tuin aihein. Ne ovat melkein pelkästään kukka- ja lehtiaiheita. Kuten edellä on mainittu, on kaappien pohjaväri useimmiten vaalea, kellertävä tai valkoinen.

Överkalixissa on paria valkopohjaista kaappia lukuunottamatta suosittu pohjaväri ollut vaaleankeltainen. Myös pohjoisen Länsipohjan varhempi suosikkiväri punainen tai uudempi punaruskea on välistä saattanut peittää uusklassissävyyserkin kaappikellon pinnan (R:ÖTor 6, KarlG, ÖKal 1). Useampia värejä käyttäen on lähinnä Övertorneällä ja Överkalixissa koristettu myös reunojen veistetyt palmikkonauhut ja heilurikaapin kaulaosan ja heiluriaukon veistoskoristeet. Missä ”simpukka-risti” -aiheeseen pohjautuvaa heiluriaukon ympäristän veistettyä ornamentiikkaa ei esiinny, siellä on usein kruunumaisella kukka- ja lehtimaalauksella saatu aikaan saman koristeaiheen vaikutelma (R:ÖTor 1, 5, ÖKal 4, 9, 10). Myös muita kukka- ja lehtiaiheita on saatettu maalata heilurikaappiin ja kukkamaljakko tai elämänpuu usein jalustan keskeen.

Kukkamaljakkoaiheita ovat käyttäneet pohjoisessa mm. Överkalixissa tunnetut maalarit 1800-luvulla (Laquist 1939, 48; Laquist 1945, 121—123; Erixon 1970, 74). Ornamenti- ja reunamaalauksin koristelluissa kaappikelloissa ei kuitenkaan näytä koskaan esiintyvän samaa ”horror vacui” -maalaustapaa kuin monissa muissa 1800-luvulla samoin aihein maalatuissa Tornionlaakson tienoon huonekaluissa (esim. kaappipöytä YTor MV:KTKA 3337:653; Erixon 1970, 74, 178). Myös uusromanttinen laatuksivalmainen henkilö- tai maisemakuva on saatettu maalata uusklassissävyyserin kaappikellon jalustaa koristamaan aiempien rokokooaiheiden paikalle (R:ÖTor 4).

Tornionjokilaaksolle ja sitä reunustaville alueille, mm. Överkalixille, ominaista 1800-luvun maalaustapaa on käytetty myös kaappikellojen koristamiseen. Tämä maalaustapa on ruotsiksi nimeltään ”buskmålning” ja suomeksi sitä nimitetään ”puskamaalaukseksi”. Siinä on kellertävälle pohjalle tummanruskealla piirretty kiehkuraviivoin eri tavoin kaartuvaa kuviointia, ja sillä on Tornionlaakson liepeillä peitetty lukuisia huonekaluja. Tämä 1800-luvun maalaustapa on sekin jo 1700-luvun peruja ja pohjautuu ilmeisesti rokokoon suosimaan marmorointiin, vaikka onkin poikkeavia lähinnä oottraukselle ominaisia värejä käyttäen toteutettua (esim. arkku vl. 1798, STK:ÖTor). Kaappikellon kelta-ruskea ”marmorointi” on kuitenkin säännöllistä ja pienikuvioista ja poikkeaa yksinkertaisempaan varsinaisten käyttöhuonekalujen pintaan tehdystä välistä ”neuroottisen” kiemuraisesta kuvioinnista (esim. pöytäkaappi YTor, Kar MV:KTKA 3337: 615—616, 408—409; sohasänky ÖKal Erixon 1970, 118).

Arvokkaiden tai affektipitoisten huonekalujen, kuten kaappikellojen ja kapiokirstujen, maalauskoristelu on ilmeisesti poikennut välttämättömyyshuonekalujen maalauksesta. Arvostetuissa esineissä on ensin omaksuttu uusien muotien koristelutapa, toisaalta niissä on käytetty yleisiä aiheita huolitellummin ja taidokkaammin kuin jokapaikan huonekaluissa.

3. UUSKLASSISET KAAPPIKELLOT

Uusklassisten kaappikellojen maalaus on vaihtelevaa. Kaapit on maalattu myöhäiskustavilaisen tyylin suosimaa mahonkia jäljitellen oottraamalla punaruskeiksi, tai ne ovat saaneet valkoisen pinnan ja pikarit kultaisen värin (U:Kar 1,

YTor 1, 3, 4; Wallin 1935, X). Kaapeissa voi olla myös vanhempaa perua oleva väri: vaalean keltainen tai sininen (U:Tor, ÖKal 2). Jälkimmäisen värin aitoudesta ei ole takeita, sillä maalaus on 1930-luvulla uusittu; sen on tosin suorittanut alkuperäisen tekijän poika (Johansson, A. 1987). Dateeratuissa kaapeissa tavataan sekä vaalea että tumma pohjaväri ajallisesti rinnakkain, joten tämän ryhmän kaappikellojen maalauksen “ideaalityypii” ei voi osoittaa.

Muotojen korostamiseksi on kellokaapin eri osia erottavat listat, peilioven reuna, otsan profilointi, pylväät ja pikarit saatettu maalata pohjaväristä poiketen. Samoin on kaapin reunoja kiertämään voitu maalata kapea reunaviiva, tai mikäli kaapissa on säilynyt perinnäistä palmikko- tai lehtinauhaa, on myös tämä reunaornamentti maalattu eri värein uusklassissävyyisten kellokaappien malliin (U:ÖKal 1). Kaappeihin on usein maalattu vuosiluku, niihin on myös voitu kirjata uskonnollisia tekstejä tai tehdä kukka- ja lehtimaalausta samaan tapaan kuin uusklassissävyyisissä kaarevalinjaisissakin kelloissa. Monessa tapauksessa maalauskoristelu on kuitenkin varhemmasta poiketen jäykkää ja esimerkiksi jalustan elämänpuu/maljakkoaihe on voinut muuttua “oudon näköisiksi puiksi” (U:YTor 1, 2; Pel 2).

Tämän ryhmän kellokaapit noudattelevat useimmiten uusklassisten tyylien suosimia pohjavärejä. Niissä ei esimerkiksi “puskamaalausta” esiinny. Vanhoja värejä ja aiheita on myös kaapeissa käytetty, ei kuitenkaan kaikkein onnistuneimmalla tavalla. Eräiden myöhäisten kaappien maalauskoristelu vaikuttaakin varsin amatöörimäiseltä ja edustaa juuri sitä, mitä voidaan pitää kansanomaisen koriste-maalauksen viimeisenä vaiheena. Tyyllillisesti näyttävimpiä ja “ideaalityypiksi” sopivimpia ovat ne uusklassiset kaappikellot, jotka ovat niukasti maalauksin koristeltuja tai lähes yksivärisiksi maalattuja.

4. MAALAUSSKORISTELUN YLEINEN LUONNE

Länsipohjan kaappikelloissa voidaan panna merkille varsinkin rokokookelloissa koristemaalauksen varsin korkea taso ja aiheiden läheinen liittyminen varhais- ja täysrokoon suosimaan lakkamaalaukseen. Rokokoonomaisten kellojen, kuten myös muutamien Kuningatar Annan -tyylisten kellojen värit noudattelevat myös lakkamaalauksen värejä. Pohjoisen alueen värit sininen ja kirkas punainen saavuttavat suosion paitsi kelloissa erityisesti kapiokuissa, ja värien suosio jatkuu ohi rokokoon vaikutusajan myös eräissä uusklassissävyyisissä kaappikelloissa pohjavärinä ja veistettyjen ornamenttien mm. palmikkonauhan koristeena.

Toisaalta myös kustavilaisuuden vaaleat värit omaksutaan helposti ja varhain kaappikelloon, muussa kansanomaisessa esineistössä ne eivät ole kovin yleisiä. Sama seikka on havaittavissa myös uusklassisen kaappikellon mahonginpunaisessa värissä ja erilaisissa ootauksissa. Monet kustavilaissävyyiset tuolit, sohvut ja pöydät ovat myöhemmin saaneet valkoisen värin.

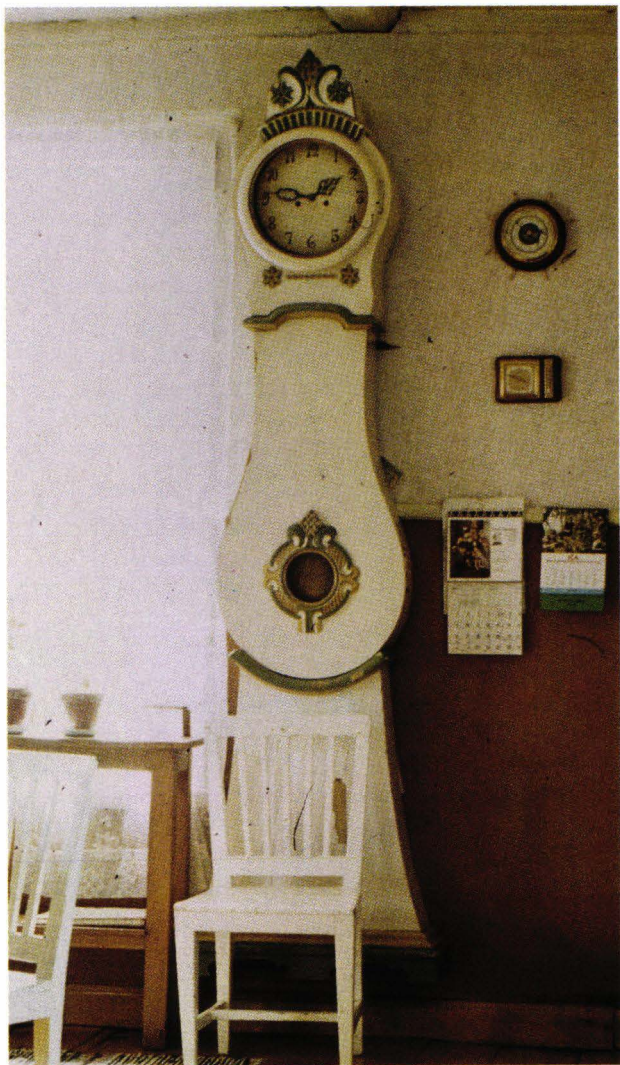
Maalauskoristeluista kansanomaisessa esineistössä harvinaisena ja vain kaappikelloon kuuluvana voidaan pitää uusklassisuuden ja ajallisesti läheisen uusro-

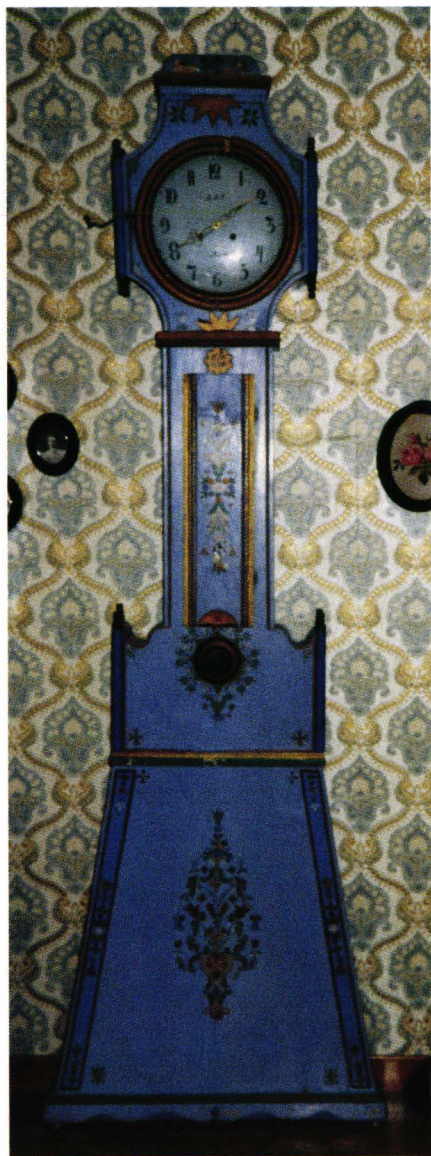
Kuningatar Annan -tyylinen kaappikello, jossa on sorvatut kierteiset pylväävät ja huippukoristeet. Piteälaispariskunnalle kuuluneen kaappikellon on vuonna 1779 koristanut 1700-luvun jälkipuoliskolla vaikuttanut räneälaismaalari. Kaappikellon veistos- ja maalauskoristelussa tavataan samoja aiheita kuin Nils Fluurin koulukunnan Länsipohjan kirkkoihin valmistamissa saarnatuoleissa, alttari-kaiteissa ja taulujenkehyksissä. Norrbottens museum, valok. Margareta Rantatalo.

Kaappikellon maalaus- ja veistoskoristelua. Palmikkonauha on tyypillinen aihe Tornionjokilaakson ja Norrbottenin pohjoisosan uusklassissävyyisissä kaarevalinjaisissa kaappikelloissa. Lehtiaiheet puolestaan antavat leimansa Ylitornion ja Överkalixin kaappikelloille. Valok. Anitta Johansson.

Sirolinjainen valkeaksi maalattu kaappikello, jonka vihreällä ja ruskealla korostettu otsa ja heiluriaukon koristelu pohjaa Länsipohjassa yleisenä esiintyneeseen rokoosta periytyvään aiheistoon. Ylitorniolaisessa vanhasa pirtissä ikkunan sivuun seinälle kiinnitetty kaappikello muodostaa yhdessä lämpömittarin, ilmapuntarin ja kalentereiden kanssa talon 'ajännäyttökeskuksen'. Valok. Matti Räsänen.

Länsipohjalainen uusklassinen kaappikello, jonka omaperäisyys korostuu kellohuoneen ja heilurikaapin muodossa. Sukukuvien arvokkaasti reunustama kellokaappi on peräisin viime vuosisadalta, siihen vanhahtavin värein ja uusvanhoin aihein 1900-luvulla tehty maalauskoristelu puolestaan edustaa mukailtua perinnettä, folklorismia. Valok. Anitta Johansson.

mantiikan vaikutuksen seurauksena ylitorniolaisessa kaappikellossa esiintyvää laatu kuvamaalausta.

Kaappikellojen maalauskoristelu liittyy kuitenkin läheisesti muun kansanomaisen esineistön maalaukseen esimerkiksi 1800-luvun omaperäisessä ”puskamaalauksessa”, kukka- ja maljakkoaiheissa, varhain omaksutuissa kirkkaissa väreissä. Aiheiden käsittelyssä on eroja ja näyttääkin ilmeisestä, että kaappikellojen maalauskoristelulla olisi muutamissa tapauksissa ollut edellä käyvä ja esikuvanomainen asema alueen muulle kansanomaiselle huonekalumaalaukselle. Kaappikellojen maalauksessa tavataan myös piirteitä, jotka eivät koskaan ole päässeet tavanomaisten huonekalujen koristeiksi.

Itse kaappikellossa, varsinkin rokokookellossa, tavataan vastaavuuksia toisaalta maalaus-, toisaalta veistokoristelussa. Rokokoonomaisen kellokaapin heilurikaapin ja jalustan reunaa kiertävän kukka- ja lehtiaiheisen maalauksen paikalla esiintyy pohjoisen alueen uusklassissävyyisissä kaapeissa veistetty reunakoriste välistä moniväriseksi maalattuna. Sama ilmenee myös kellohuoneen maalatun lehtiaiheen ja Ylitornion—Överkalixin seudun suosiman veistetyn lehtisauvakoristelun välillä. Tornionlaakson tienoon uusklassissävyyisten kellokaappien kaulaosan veistetyn ”simpukka-risti” -ornamentin paikalla saattaa Luulajan—Piitimen tienoilla rokokoonomaisissa kelloissa välistä esiintyä epäsymmetrinen kukkamaalaus. Rokokookaappikelloissa on koristeaiheiden paikka vakiintunut, vaikka niiden toteutus on tyyleistä riippuen vaihdellut maalauksesta veistoskoristeluun.

Myös ornamenttimaalauksin varustetuissa uusklassisissa kaappikelloissa on varhempi sijoittelu säilynyt, kuten reunaviiva heilurikaapissa ja jalustassa nauha-ornamentin paikalla, uskonnollinen teksti heilurikaapissa, kukka- ja lehtikoristelu kellohuoneessa ja heiluriaukon ympäröstössä.

C. KELLOT JA KONEISTOT

1. KUNINGATAR ANNAN -TYYLISET KELLOT (neliömäinen taulu)

Edellisissä luvuissa on esitetty piirteitä heilurikellojen kehittymisestä ja Kuningatar Annan -tyylisiin kaappikelloihin liittyvistä kelloista, varhemmasta neliömäisellä ja myöhemmästä kaaripäätteisellä taululla varustetusta kellosta sekä siitä kuinka kellojen muoto on säädellyt kaappikellon kellohuoneen muotoa.

Länsipohjan säätyläisten kaappikellot ovat noudatelleet koko maan säätyläiskellojen piirteitä. Sitä, milloin muutos neliömäisestä kellosta kaaripäätteiseksi on kansanomaisissa kelloissa tapahtunut, on vaikea määritellä. Länsipohjassa on 1760-luvun kellossa suorakulmainen taulu ja 1770-luvun kellossa kaaripäätteinen. Samanaikaiselta näyttää dateeratuista Kuningatar Annan -tyylisistä kaappikelloista päätellen olleen myös muualla Suomessa siirtyminen vanhemman tyyppisestä kellotaulusta uudempaan (STK). Erixon arvelee useimpien Ruotsin kansanomaisien kellojen olleen kaaripäätteisiä 1760- tai 1770-luvulta lähtien (Erixon 1926,

LXII). Toisaalta kuitenkin tiedetään, että Morassa tehdyt Kuningatar Annan -tyyliset kellot ovat vanhimpia säilyneitä myöten olleet kaaripäätteisiä; siellä kellojen valmistus alkoi jo 1740-luvulla (Trotzig 1937, 169; Trotzig 1971, 6—7).

Kellojen mekaanisesta puolesta on vähän tietoja. Peruluetteloista käy ilmi, että kelloissa on usein lyöntilaite. Tämä käy ilmi myös valokuvista. Kaikkien länsipohjalaisten Kuningatar Annan -tyylisten kellojen tauluissa on nähtävissä kaksi aukkoa kellon vetämistä varten, toinen käyntikoneistoa, toinen lyöntikoneistoa varten. Heiluriaukon kohdasta voidaan myös päätellä, että kelloissa on ollut pitkä, noin metrin mittainen, sekunnin heilahtava heiluri. Kelloissa on myös minuuttiviisari. Sen sijaan ei voi päätellä sen enempää Kuningatar Annan -tyylisistä kuin myöhemmistäkään kelloista, oliko niissä nk. nykivä minuuttiviisari kuten kelloissa, joissa on epätasainen heilahdusluku vai oliko sekä heilahdus että viisarin käynti tasaista tai oliko kelloissa yksinkertainen vai kaksoislyöntilaitteisto. Joskus on perukirjoissa mainintoja repeetterikelloista, kelloista, joissa on lyönnintoistolaite. Muita kehittyneemmän kellon ominaisuuksia kuten viikonpäivännäyttöä tai sekuntiviisaria ei Länsipohjan kansanomaisissa Kuningatar Annan -tyylisissä kelloissa ole.

Englantilaisissa kelloissa on kellotaulut 1770-luvulle asti valmistettu messingistä, sen jälkeen ovat taulut olleet maalattuja tai emaloituja kupari- tai rautatauluja. Numerorengas, johon on merkitty tunnit ja minuutit, on hopeoitu. Tauluun kuuluvat kulmakoristeet ja kaarevaotsaisen kellon otsakoristeet on tehty kullatusta messingistä (Hughes 1970, 60—63). Ruotsalaisten säätyläiskellojen taulut mm. Stjärnsundissa valmistettiin kimröökillä ja pellavaöljyllä kiilloitetusta rautapellistä tai messingistä ja ne kullattiin lehtikullalla (E 1a, 1b; Lundwall 1949, 68). Länsipohjan kansanomaisten kellojen taulut on valmistettu pronssatusta rautapelistä, mutta niissä on keskiosa messingistä, numerorengas ja kulmakoristeet tinasta ja samantapaisia olivat myös Morassa valmistetut vanhimmat Kuningatar Annan -tyyliset kellot (SK:Tor; BW 1925, 20; Jacobsson 1987, 15). Kellon koneisto valmistettiin teräksestä ja messingistä mm. rattaat, tolpat, tiuut, mutta kellon tekoon tarvittiin myös rautaa ja muun muassa “engliska tinaa, plyijyä, lagerfärnis-saa, tärpättiöljyä” (TornionlaaksonM 321).

a. Taulujen koristelu ja numerointi

Kellojen taulujen tutkiminen tarjoaisi oman tyylihistoriallisen tutkimusaiheen, mm. kulmakoristeiden mallien, numerorengaan koon, numeroiden muodon ja viisarityyppien muotojen tarkastelussa. Englantilaisessa kellotutkimuksessa on hyvin tarkkaan eritelty kellotaulujen eri piirteiden kehitys. Länsipohjan muutamaa Kuningatar Annan -tyylistä kelloa tarkasteltaessa voidaan esittää vain hajahuomioita. Kuningatar Annan -tyylisissä kelloissa ovat numerorengaan tuntinumerot roomalaisia, minuutit on jo varhain merkitty renkaan ulkoreunaan arabialaisin numeroin. Numerot kiertävät taulua kohtisuorassa keskusakselia vasten. Roomalaisin numeroin varustetuissa kellotauluissa, myös pyöreissä, on ollut tapana merkitä neljän numero IIII. Tämä koskee sekä englantilaisia, kotimaisia säätyläis-

kelloja että Länsipohjan kansanomaisia kelloja. Tämä numerointitapa (III) kuuluu olennaisesti kellotaulujen roomalaiseen numerointiin. Se on lähes ehdoton kaikissa varhaisissa kelloissa, mutta myös 1800-luvun lopun seinäkelloissa, jopa 1980-luvulla valmistetuissa japanilaisissa miesten ja naisten rannekelloissa ja monissa pöytä- ja seinäkelloissa vuonna 1988, kun vanhahtavat kellotaulut ovat taas muoti-ilmiö. Numerointitapa on traditio; se on peräisin ensimmäisten taulullisten kellojen ajalta, jolloin vanha roomalainen neljän numero oli vielä käytössä kirjoitetussa tekstissäkin. Siirtyminen IV:n käyttöön kirjoitetussa tekstissä on tapahtunut Ruotsissakin jo varhain ja painetussa tekstissä se esiintyy Raamatun painoksissa ja hengellisessä kirjallisuudessa ja mm. Ruotsin valtakunnan laissa vuodelta 1734. Se on ollut yleisessä käytössä muualla paitsi kellotauluissa 1600- ja 1700-luvuilla. Tätä toista numerointitapaa (IV) tavataan kellojen tauluissa hyvin harvinaisena siellä täällä. Ensimmäisiä ja lähes ainoa Englannissa tunnettu näin numeroitu kellotaulu kuuluu merkittävän valmistajan ja kellotekniikan kehittäjän kaappikelloon vuodelta 1685; tekijä on ilmeisesti tavoitellut uutuutta myös modernimmassa numeroinnissa, mutta se on jäänyt hänelläkin tradition varjoon muissa kelloissa (*The Country...* 979, 35). Yksittäisiä ja harvinaisia esimerkkejä löytyy myös mm. Firenzestä 1700-luvulta (Zeller 1980, 54), lautas- ja pöytäkellosta Augsburgista 1730-luvulta ja Ranskasta 1800-luvulta (Mühe—Vogel, 1976, 160, 118) ja pyöreästä Mora-kellon taulusta 1800-luvulta (Jacobsson 1987, 70). Tunnetun englantilaisen huonekalupuuseppän Sheratonin mallikirjasta “*Cabinet Maker’s and Upholsterer’s Drawing Book*” 1791—94 löytyy myös IV kaappikellon piirroksista. Näitä kaappikellojen mallipiirroksia tarkasteltaessa on todettu, että kellon sijoittaminen Sheratonin kaappiin on mahdotonta ja että “he knew very little about clocks or their manufacture” (Cescinsky—Webster 1969, 147—148). Tämä pitää myös paikkansa hänen piirtämänsä kellotaulun perinteisestä poikkeavan numeroinnin suhteen. Tämä harvinainen neljän numero (IV) esiintyy myös yhdessä vuonna 1766 dateeratussa länsipohjalaisessa Kuningatar Annan -tyylisessä kellossa, joka on myöhemmin istutettu rokokookaappiin (R:Tor 2). Kello on signeerattu ja verraten hyvää työtä; taulun tekijä on syystä tai toisesta päättänyt merkitä yleisesti käytössä olevan numeron kellojen traditionaalisen numeroinnin sijaan.

Muutamassa länsipohjalaisessa Kuningatar Annan -tyylisessä kellossa on havaittavissa samanlaiset kulmakoristeet kuin Stjärnsundin kellotehtaan kelloissa 1730-luvulta lähtien (KA:Pit 3, R:Tor 2; SK:Tor; Lundwall 1949, 87, 94—96). Keskeiset aiheet kulmakoristeissa ovat naisen pää ja palmetti. Kaarevaotsaisissa tauluissa kaaren koristeena esiintyvä delfiini tavataan samoin Stjärnsundin kelloissa. Samat aiheet ovat ominaisia myös ensimmäisille kaarevaotsaisille englantilaiskelloille (Cescinsky—Webster 1969, 97, 99). Kaaren delfiinikoristeiden välissä on näissä kelloissa myös pyöreä tinalaatta, kuten ruotsalaisissa säätyläiskelloissakin. Stjärnsundin kelloissa on laatassa joskus tekijän nimi ja tukholmalaiskelloissa usein “*Af Stockholms Manufabrique*”, yleisimmin on Stjärnsundin kelloissa latinalainen teksti “*Sic volvitur aetas*” ja 1760-luvulta lähtien “*Fugit irreparabile tempus*” (Lundwall 1949, 87). Englantilaisissa kelloissa on sen sijaan vastaavassa kohdassa usein kuunkierro ja päivämäärän osoittimet, rukkaussäätö, sekuntivii-

sari tai joskus tekijän nimi (Hughes 1970, 60). Tornion museon kellossa on epäselvä latinalainen teksti (SK:Tor) ja Tornion säätyläiskellossa “Fugit irreparable tempus” (kuva 20). Teksti viittaisi Stjärnsundiin, mutta kellon numerorenkaan suhteet ovat samantapaiset kuin tukholmalaiskelloissa, englantilaisena sitä ei voida pitää.

Stjärnsundin ja pääkaupungin Kuningatar Annan -tyylisissä kelloissa on lukuisia pieniä tunnistettavia eroavuuksia, joiden mukaan voisi myös kansanomaisten kellojen piirteitä ja esikuvasuhteita selvittää. Siihen ei ole kuitenkaan mahdollisuuksia kuvien perusteella eikä mieltäkään pientä kansanomaista kellokantaa tarkasteltaessa. Se vaatisi myös kellojen koneistojen yksityiskohtaista tutkimista. Voidaan kuitenkin sanoa, että torniolaiset kellot näyttävät viittaavan lähemmin tukholmalaiskelloihin, kuten myös useimmat Piteån kellot, vaikka seudulla on säilynyt stjärnsundilainen kaappikellokin, ylitorniolainen kello voisi sen sijaan olla suorainen Stjärnsundin manufaktuurin tuote (U:YTor 2).

b. Viisarit

Viisarit ovat myös tyylihistoriallisia viitteitä antava osa kellotaulussa. Yleensä tekijöillä oli omat valumallinsa, joita harvoin muutettiin. Viisarit ovat tosin helposti rikkoutuvia osia, ja kelloissa tapaa usein uusitut tai tauluun sopimattomat viisarit kuten esimerkiksi Tornion säätyläiskellossa, jossa on “rahvaanomaiset” Mora-tyyppin viisarit (E 1a). Vanhat kellot saattavat myös olla viisareita vailla.

Kuningatar Annan -tyylisissä kelloissa edustaa vanhinta tyyppiä silmukkapäinen suora tuntiviisari; yleisin on kuitenkin voluuteista muodostunut lyhyt ja leveä “lapiomalli” (spade; kuva 23). Minuuttiviisarissa on parin voluutin muodostama tyvi ja suora varsi (Cescinsky—Webster 1969, 85—87). Periaatteessa tuntiviisari säilyttää tämän mallin aina 1700-luvun lopulle, jolloin viisarit saavat yhtenäisen muodon. Minuuttiviisari sen sijaan saa ajan myötä koristeellisemmän muodon, jossa kaari- ja s-aiheet jatkuvat lähes kärkeen asti (Hughes 1970, 61; Sidenblad 1947, 231—232). Kuningatar Annan -tyylisiin säätyläiskelloihin omaksutaan englantilainen lapiomalli ja suora minuuttiviisari. Sama malli toistuu vähemmän koristeellisena ja yksinkertaisemmin valmistettuna myös Länsipohjan kelloissa.

Yleisestä kellotaulutyyppistä poikkeaa piteälaisen 1760-luvun kellon taulu (KA:Pit 1). Se on maalattu, yhdestä levystä valmistettu ja vailla numerorengasta. Lisäksi kellossa on sekä tunteja että minuutteja osoittamassa arabialaiset numerot, mikä on Kuningatar Annan -tyylisiin kelloihin täysin kuulumaton piirre. Taulun numerot ovat kohtisuorassa keskusakselia vasten, mutta numerot 4—8 kääntyvät luettaviksi. Hollantilaisissa kelloissa on arabialaiset minuuttinumerot 20—40 joskus käännetty pystyasentoon helpommin luettaviksi (Cescinsky—Webster 1969, 167). Tämä kello lienee alkuperäisesti kaappiin kuulunut, mutta enemmän kuin hollantilaisista kelloista se on todennäköisesti saanut mallia valmistusaikanaan yleistyvistä pyöreätauluisista kelloista (vrt. edellä, omaperäinen kellohuone).

Muista suoralinjaisista länsipohjalaisista kellokaapeista puuttuvat kellot tai

niihin on asetettu uudemmat kaappeihin kuulumattomat kellot, mitä tavataan välistä kotien mutta usein museoiden kaappikelloissa.

2. ROKOKOO- JA UUSKLASSISTYYLISET KELLOT (pyöreä taulu)

Länsipohjan rokokookaappikelloissa ja uusklassisissa kaappikelloissa on aina pyöreä kellonaukko ja kelloissa pyöreä, valkeaksi maalattu rautainen taulu. Pyöreä kellotaulu on ominainen ranskalaisille kaapillisille kelloille. Jopa varhaisrokoon, regencen, ja Ludvig XIV:n -tyylisissä kaapeissa, joissa on neliömäinen kellohuone, on pyöreä kellotaulu yleinen (La pendule française 1961—62, 40—41). Pyöreä kellotaulu on kotimaisten säätyläisrokokokellojen ominaisuus ja se kuuluu myös yleisesti uusklassisiin kelloihin. Harvoissa kustavilaisissa ja ranskalaisissa Ludvig XVI:n -tyylisissä kelloissa saatetaan tavata neliömäinen taulu (La pendule française 1961—62, 152; Fischer 1931, 180—181), mutta yleensä, myös Länsipohjassa, säilytetään kerran omaksuttu rokokookaappikellon taulun malli niin kauan kuin kaappikelloja valmistetaan. Mikäli esimerkiksi uusklassisiin kaappeihin on asetettu vanhempi Kuningatar Annan -tyylinen kello, on siitä pyöreässä kellonaukossa näkyvissä vain pyöreä numerotaulu (U:YTor 2).

a. Taulujen numerointi ja koristelu

Ranskalaisten kaapillisten kellojen tauluissa on aina roomalainen numerointi, myös neljän numero = IIII, ja samat piirteet kuuluvat kotimaisiin säätyläisten rokokookaappi- ja seinäkelloihin. Vasta 1760- ja 1770-luvun taitteen rokokookaappikelloissa ja kustavilaisissa seinäkelloissa ovat arabialaiset numerot yleisiä (Sidenbladh 1947, 231—232; Fischer 1931, 114—115). Mistään jyrkästä muutoksesta ei kuitenkaan ole kysymys; esimerkiksi taskukelloissa ja pöytäkelloissa otetaan Ruotsissa arabialaiset numerot ensin käyttöön, mutta näissä roomalainen numerointi toisaalta muita pitempään (Sidenbladh 1947, 199, 201, 246). Klassisuuden ihannoinnin aste on ilmeisesti vaikuttanut roomalaisten numeroiden myöhempään käyttöön.

Länsipohjan kansanomaisissa kelloissa ei jako erityyppisiin numerointeihin ole liioin selvä. Ehdottomasti suurimassa osassa pyöreätauluisia kelloja tavataan arabialaiset numerot. Toisaalta tunnetaan 1700-luvun lopun kelloja, joissa on sirot roomalaiset numerot, toisaalta 1800-luvun jälkipuoliskon kelloja, joissa roomalaiset numerot samoin näyttävät tuntien kulun (R:Luul 1, ÖKal 2; U:Tor, YTor 3; SK:YTor 1); edelliset liittyvät ranskalaisperäiseen rokokookellojen numerointitapaan. Ilmeistä on, että kansan tuntemat numerot ovat yleisesti olleet arabialaisia numeroita. Niillä on dateerattu huonekaluja ja niillä on piirretty yleensä päiväyksiä (BW 1925, 18; vrt. myös Paunonen 1970). Kun pyöreä rokokookello syrjäyttää neliömäisen Kuningatar Annan -tyylisen kellon ja sen jäykät numerot, siirrytään kellotauluissa yleisesti ajanmerkkeinäkin käyttämään tutumpia ja sirompia numeroita. Länsipohjan rokokoonomaisiin kaappikelloihin vaikuttaneessa tukholmalai-

sessä 1760-luvun rokokookaappikellossa on myös arabialaisin numeroin varustettu kellotaulu.

Länsipohjan kellojen roomalaiset numerot ovat aina kohtisuorassa keskustaa vasten. Arabialaisten numeroiden asento on vaihtelevaa. Numerot saattavat olla kohtisuorassa, jolloin numerot 4—8 on käännetty luettaviksi tai kaikki numerot on voitu piirtää pystyasentoon. Taulun keskustaan suuntautuva numeroiden asento seuraa varhemman tyylin mallia, ja esimerkiksi säätyläiskelloissa on havaittavissa, että se esiintyy samalta ajalta peräisin olevissa kelloissa usein niissä, joissa on tyylliltään vanhemman sävyiset viisaritkin (Sidenbladh 1947, 232—233). Numerointitapa on ilmeisesti ollut hyvin suuressa määrin tekijäkohtaista. Yleistä kuitenkin on, että kelloissa, joissa on uusklassiset koristelultaan symmetriset, suoralinjaiset viisarit tavataan pystyasentoon maalatut numerot.

Jälkimmäinen piirre on ominainen myös Tornionlaakson 1800-luvun uusklassisille kelloille, mutta esiintyy myös 1700-luvun rokokookaappeihin sijoitetuissa uusklassissävyisissä symmetrisin viisarein varustetuissa kelloissa (U:YTor 1, Kar 1, Paj, R:Kar 1, ÖTor 3). Muuten numeroiden asento on rokokoonomaisten kellojen samankaltaisissakin tauluissa vaihteleva. Paikallista valmistetta olevissa rokokoonomaisissa tauluissa on suuressa osassa kohtisuora numerointi. Vaikka numerointitapa on voinut olla eri kellontekijöille tyypillinen, tunnetaan toisaalta myös erilaista numeroiden maalaustapaa saman tekijän kellotauluissa (R:Pel 2, U:Kar 2; vrt. Kellontekijät, Kurtio). Sen sijaan Länsipohjassa runsaasti tavattavissa Mora-kelloissa on yleensä aina pystysuora numerointi (kuva 17); näitä kelloja valmistettiin sarjatuotantona ja numerot maalattiin usein shablunoita käyttäen (Trotzig 1971, 16—17). Mora-kellojen vaikutus länsipohjalaisten numeromaalaukseen on vain arvattavissa.

Kelloissa esiintyy tavallisesti vain tuntinumerointi. Alatorniolaisen kellosepän kellossa on erikoisuutena myös tunnit 13—24 merkittyinä varsinaisen tuntinumeroinnin sisäpuolelle (U:Kar 1; vrt. Kurtio). Minuutit on tauluun merkitty pistein, tavallisimmin pisterivinä tuntinumeroiden ulkopuolelle. Joskus esiintyy myös minuuttinumerointia, ainakin neljännestuntien kohdalla (U:Kar 1, R:Pit 1). Sama minuuttinumeroiden väheneminen on ominaista myös säätyläisrokokokelloille (Sidenbladh 1947, 212—213). Eräissä ylitorniolaisissa kelloissa on numerointi suoritettu vanhaa mallia noudattaen (kuva 11). Tunnit on maalattu renkaan sisään ja minuutit erilliseksi renkaaksi näiden ulkopuolelle kuten Kuningatar Annan -tyylisten taulujen metallisessa numerorenkaassa on ollut tapana (R:YTor 2, 3, ÖKal 8). Tämä viittaisi myös siihen, että Kuningatar Annan -tyyliset kellotkin ovat olleet alueella yleisempiä kuin mitä niiden säilymät osoittavat.

Kellojen numeroita voitaisiin tarkastella myös tyylikehityksen kannalta. Tämä on kuitenkin vaikeaa pienten valokuvien perusteella ja edellyttäisi perehtymistä numeromallien kehittymiseen eri aikoina. Yleisesti voidaan todeta, että numerot ovat verraten kapeita ja korkeita, varmalla kädellä tasasuuriksi maalattuja eivätkä kovinkaan paljon poikkea säätyläiskellojen arabialaisista numeroista. Ykkönen on tavallisesti suora viiva, roomalaisen ykkösen kaltainen, harvemmin siinä on yläosassa viisto viiva. Kakkosessa on suora alaviiva yleisin, joskin esimerkiksi edellä mainitussa vanhahtavassa ylitorniolaiskellossa on myöhempää tyyliä

edustava kaarevalinjainen kakkonen (R:YTor 2). Kolmonen on lähes aina ylhäältä suoraviivainen kuten 1700-luvun lopun ja 1800-luvun alun säätyläiskelloissa ja vain harvoin kaareva (R:Norr 1). Yläosaltaankin kaareva kolmonen näyttää vastaavana aikana olevan paremmin pieniin taskukelloihin kuuluva piirre (Sidenbladh 1947, 246—247). Muut kaarevalinjaiset numerot, esimerkiksi kuuden numero, päättyvät tavallisesti siroon kaareen, jonka päässä saattaa olla myös piste (esim. R: Pel 1).

Tauluissa ei yleensä muuta koristelua esiinny. Välistä on tauluun kirjattu tekijän nimikirjaimet, vuosiluku tai viikonpäivät, joskus myös epäselväksi kulunut valmistajan nimi (R:Kem 2, YTor 8). Muutamissa kellotauluissa on myös maalauskoristelua. Tornion tienoilla esiintyy rokokoon maalauskoristelussa tavalinen maisema-aihe, puita ja rakennus, jossa on pariovet ja savupiippu (R:Tor). Nedertorneån Mattilasta on tieto kellosta, jonka tauluun on kuvattu rakennus ja maalattu teksti “Kråklunds Herrgård, utsigt österifrån, 1834”, rakennus esiintyy myös karunkilaisen kellon taulussa (Lindfors, L. 1987). Kyseessä on muualta kuin kellotaulujen koristelusta saadun idean toteuttaminen paikallisena inspiraationa, mikä saattaa olla yhden tekijän luomusta tai yleisemmin harrastettu; kellon taulu on myös jälkeenpäin voitu kaunistella paikallisella maisemalla tai omistajan asuinrakennuksella (vrt. rokokookaappikellojen maalauskoristelu). Myös muuta maalausta on kellotauluihin tehty, kuten kukkamaalausta, mutta se on myöhemmän restauroinnin tulosta (R:ÖKal 4). Välistä myös kellotaulun keskusrengas on saattanut vaihtaa väriä valkoisesta poikkeavaksi kaapin maalauksen yhteydessä (R:ÖKal 2, U:ÖKal 1). Pyöreissä tauluissa ei säätyläiskelloissakaan tavata koristelua muualla kuin ranskalaisissa laatukelloissa metallikaiverruksena (La pendule française 1961—62, 41; Scherer s. a., VII). Taulun koristeikaiverrukset ovat laatukelloissa kuuluneet Kuningatar Annan -tyyliisiin kelloihin ja koristemaalaukset mm. samantyyppisiin saksalaisiin ja hollantilaisiin seinäkelloihin 1600-luvulta 1800-luvulle (Mühe—Vogel 1976, 162—168, 222—225).

b. Viisarit

Viisarit ovat kellotaulun selvästi vaihtelevimmat osat. Länsipohjassa esiintyy useammanlaisia viisarimalleja. Näyttävin ja laajalle varsinkin Tornionjokilaaksossa levinnyt malli pohjautuu Kuningatar Annan -tyylisten kellojen lapiomalliseen viisariin tuntiviisariltaan (esim. R: Pel 1, kuva 19). Se on kuitenkin erittäin siro ja huomattavasti koristeellisempi kuin Kuningatar Annan -tyylisten kellojen tuntiviisari. Se muodostuu verkkomaisen ohuista silmukka- ja s-kaarista, joita koristavat pienet lehdykät, ja muistuttaa suuresti parhaiden tukholmalaisten rokokookellojen viisaria (Sidenbladh 1947, 226—229, 245). Minuuttiviisari on myös koristeellisempi kuin Kuningatar Annan -tyylisten tai Stjärnsundin rokokookellojen minuuttiviisari. Kun viimeksi mainituissa on tavallinen koristelu kaksi voluutti- tai kaariosaa, on tornionlaaksolaisessa minuuttiviisarissa voluutti ja kaksi lehdykkämäistä kaarta tavallisin. Mikäli kuvista voidaan päätellä esiintyy minuuttiviisarin koristelussa pieniä eroja. Koristeellinen minuuttiviisari on tyypillinen rokokookelloille, mutta sen toteutus on ilmeisesti puhtaasti paikallinen.

Tätä viisarityyppiä, joka on selvästi todennettavissa Alatorniolla toimineen kellösepan käyttämäksi, mutta jonka ei kaikissa tapauksissa välttämättä tarvitse olla hänen tekemänsä, tunnetaan Tornion tienoilta, Alatorniolta, Karungista, Ylitorniosta kuudesta ja Pellosta kahdesta kellosta sekä lisäksi Kemistä ja Norrfjärdenin pitäjistä (vrt. Kurtio). Kello liittyy yleisimmin rokokoonomaisiin kaappeihin, mutta parissa tapauksessa se on saanut uusklassissävyyisen kaapin, se on voitu sijoittaa uusklassiseen kaappiin ja yhdessä tapauksessa kello on vailla kaappia (R:ATor, YTor 3, 8, Kem 2, U:Kar 2, SK:YTor 3). Piitimestä peräisin olevassa kemiläiskellossa ja Norrfjärdenin kellossa on siro tuntiviisari samanlainen, mutta minuuttiviisari hieman poikkeava.

Samantapaista viisarimallia tavataan myös Överkalixissa, mutta viisarit ovat paljon raskastekoisempia (R:ÖKal 3, 7) ja tekijä on varmasti eri henkilö kuin edellä mainituilla kelloilla. Piteästa ja Luulajan tienoilta tunnetaan myös samantyyppinen viisarimalli, mutta se on niin ikään kömpelömpi ja tuntiviisari muistuttaa enemmän stjärnsundilaiskellojen tyvestä leveää ja lyhyempää viisaria (vrt. kuva 32) ja minuuttiviisarissa on puolestaan vain kaksi voluuttikoristetta (R:Pit 1, Luul 1; Lundwall 1949, 108). Näiden kellojen kaapit ovat rokokoonomaisia ja ne on dateerattu 1790-luvulle.

Överkalixissa ja Karungissa tavataan useammassa kellossa viisarimalli, jossa minuuttiviisari on edellisen tyyppin viisarin kaltainen ja tuntiviisari yksinkertainen, tylppää lehteä ja hieman englantilaista silmukkamallia muistuttava. Vaikka tyyppi vaikuttaa vanhalta, on sama malli löydettävissä lähempää tukholmalaisen ”esikuvakellon” taulusta (kuva 31). Kellojen kaapit ovat uusklassissävyyisiä ja kaarevalinjaisia. Kaappikelloja koskevista tiedoista viitataan eräissä tapauksissa Ruotsin puolelle ja viisarien valmistaja on ehkä löydettävissä Karungista (vrt. Kellontekijät, Wara).

Karungissa ja Ylitorniolla esiintyy kaappikelloissa myös yksinkertaista symmetristä pyöryläkoristeista mallia olevat viisarit (kuvat 3, 10). Tämä viisarityyppi tunnetaan pääkaupungin Tukholman taskukelloissa 1770-luvulla ja pendyleissä noin vuoden 1800- tienoilla (Sidenbladh 1947, 247, 221; vrt. myös Laine-Juva 1967, 5—7). Tornionlaaksossa tyyppi esiintyy varhaisissa rokokookaappikelloissa (vl. 1789 R:Kar 1, ÖTor 3). Toisaalta sitä on käytetty samalla alueella 1800-luvun jälkipuoliskolla valmistetuissa kelloissa (U:YTor 3, vrt. Ajo) ja se esiintyy tällä vuosisadalla valmistetun kellokaapin kellossa, joka tosin lienee ainakin jonkin verran kaappiaan vanhempi (R:YTor 6). Kellojen kaapit edustavat kaikkia rokokoonomaisia ja uusklassisia tyyppejä. Symmetriset suunnikaskuvioiset viisarit ovat ominaisia 1700-luvulta eteenpäin monille pääkaupungin uusklassisille seinäkelloille (Sidenbladh 1947, 232, 239). Myös Karungin ja Ylitornion suunnikasviisariset 1800-luvun kellot kuuluvat uusklassisiin kaappeihin (kuva 16), ja samanlainen on myös nykyisin valmistettaviin uusklassismallisiin kaappikelloihin hankittujen kellojen viisarimalli (U:Paj).

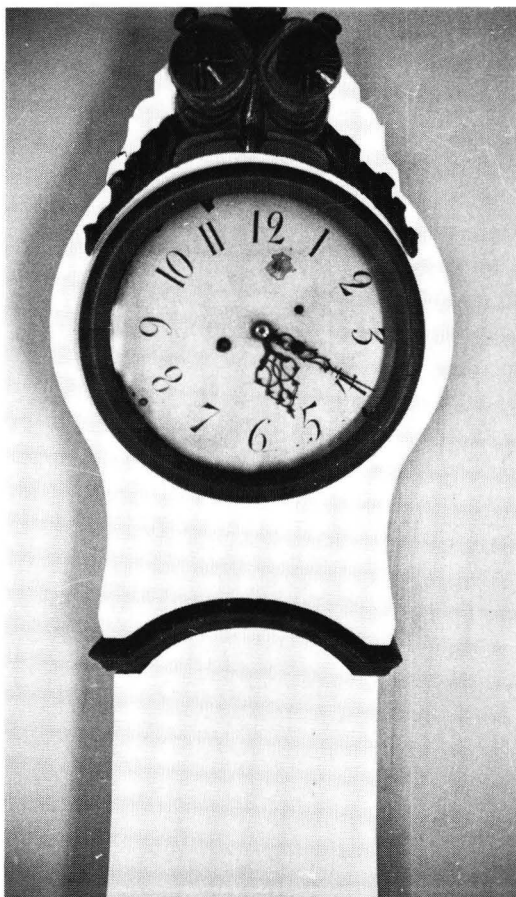
Oman ryhmänsä muodostavat kautta koko alueen tavattavat hyvin erityyyppiin kaappeihin sijoitetut Mora-kellot (kuva 17). Niille tyyppillinen viisarimalli on helposti tunnistettavissa, vaikkei kellotaulussa Mora-kellon tekijöiden merkintöjä esiintyisikään. Minuuttiviisari muodostuu kahdesta voluuttiosasta ja pisaramai-

sesta pitkään kärkeen päättyvästä osasta, ja tuntiviisarin koristeena on kaksi loivaa voluuttia tyvessä ja niiden välissä kärkeen päättyvä pieni avoin soikio.

Edellä käsitellyt viisarimallit edustavat alueella tavattavia eri tyyppejä. Sen lisäksi tavataan kaapeissa kelloja, joissa on keskenään selvästi erityyppiset viisarit. Viisarit ovat kellon helposti särkyviä osia, ja korjattaessa on kello voinut saada vanhan tilalle minkälaisen viisarin tahansa. Kellokaapeissa tavataan myös yksi-viisarisia kelloja, mikä osoittaa, että myöhemmin on voitu tehdä kaappi vanhalle ja yksinkertaiselle seinäkellollekin kuten Överkalixissa, jossa yksiviisarisen kellon kellotaulun keskiosakin on uusklassisen kaapin maalauksen yhteydessä säilytetty kaapin väreihin (U:ÖKal 1).

Kellojen mekaanisen puolen kehitystä ei voida kuvien perusteella seurata eikä suorittaa vertailua paikallisiin Kuningatar Annan-tyyliisiin kelloihin. Ainoastaan yksi uutuus on havaittavissa. Parissa kellossa on tauluun liitetty viikonpäiväosoitin. Kellosepän tilikirjasta selviää lisäksi, että viikonpäivät näyttävä vuonna 1800 valmistettu kello "löi puolitiimaa", oli kaksitiukuinen ja että seitsemän tuumaa leveän heilurin heilahdusleveys oli yhdeksän tuumaa (TornionlaaksonM 321). Kuun kierron näyttäviä ja sekuntiviisarilla varustettuja kelloja ei länsipohjalaisen kansanomaisen kellomateriaalin joukosta löydy.

Mitään kansanomaisen kellontekotaidon huippusaavutuksia eivät länsipohjalaiset heilurikellot ole. Niissä on kuitenkin piirteitä, jotka osoittavat, että kellonteossa oli jo 1700-luvulla pystytty kehittymään varsin korkealle tasolle. Tätä osoittaa mm. tornionlaaksolainen viisarimalli, mikä on erittäin taitavan ja viimeistellyn työn tulosta ja kaikesta päätellen omaperäinen esteettinen kehitemä. Länsipohjalaiset kaappikellot osoittavat myös, että niiden tekijät pystyivät varsin läheisesti seuraamaan Ruotsin vallan aikana pääkaupungin erilaisten kellojen piirteiden kehitystä ja omaksumaan uutuudet. Esimerkkinä voidaan pitää pyörylä-

Kuva 19. Pellolaisen kaappikellon kellon taulu ja viisarit, jotka edustavat Länsipohjassa laajalle levinnyttä mm. tunnetun alatorniolaisen kellosepän Per Persson Kurtion käyttämää viisarimallia (R: Pel 1).

koristeisen viisarin erittäin nopeaa omaksumista ilmeisesti jo tasku- eikä heilurikellosta. Voidaan havaita, että eräät viisarimallit saavuttavat suosiota hyvin laajalti, toisaalta taas että suppeammalle alueelle omaksuttu malli saattaa säilyttää suosionsa yli sadankin vuoden ajan ja että nykyisiinkin kaappeihin pyritään hankkimaan kello, jossa on alueen perinnäinen viisarimalli.

Kelloja ja niiden kaappeja vertailtaessa voidaan havaita seikka johon jo dateerauksen yhteydessä on viitattu. Tyyllillisesti saattavat kello ja kaappi olla hyvin läheisesti toisiinsa liittyviä eli ne on valmistettu samoihin aikoihin ja samojen vaikutteiden alaisina (R:Kar 1, 2). Toisaalta havaitaan, että kello ja kaappi edustavat aivan eri tyylipiirteitä ja että kello on voitu siirtää myöhemmän tyyppiseen kaappiin, se on voinut jäädä kokonaan ilman kaappia tai saanut kaapin suojakseen vasta kauan valmistuksen jälkeen (U:YTor 2, Kar 2, SK:Tor 1).

V. TYYLIHISTORIALLINEN KATSAUS

Länsipohjalaista kaappikelloa tarkasteltaessa on kiinnitetty huomio kaappikellon muotoon yleensä ja lukuisiin kaapin erityispiirteisiin. Tyylihistoriallisen katsauksen tarkoituksena on selvittää kansanomaisten kaappikellojen esikuvia ja paikallisen kulttuurin vaikutusta kellokaappien muotoiluun ja piirteisiin. Edellä on viitattu kellojen ja osin maalauskoristelun esikuviin ja niiden vaikutukseen.

A. KUNINGATAR ANNAN -TYYLINEN KAAPPIKELLO

Säilyneiden kansanomaisten Kuningatar Annan -tyylisten kaappikellojen lähipinä esikuvina voidaan pitää niitä säätyläisten, kaupunkien porvareiden, ruu-kinomistajien ja maaseudulla asuneiden virkamiesten, kaappikelloja, joista peruluettelot ja paikalliskuvauksetkin kertovat (Portin 1967, 234) ja joita Piitimessä säilyneen stjärnsundilaiskellon lisäksi edustaa Museoviraston torniolaiskaappikello (kuva 20). Missä määrin nämä kaappikellot ovat olleet ulkomaisia tuontiesineitä, missä määrin kotimaista valmistetta, ei voi tarkasti selvittää. Kun kuitenkin tiedetään Pohjanlahden kaupunkien kauppapakon jatkuneen vuoteen 1766 saakka ja Peräpohjolan kaupunkien kaupan sen vallitessa suuntautuneen pääkaupunkiin Tukholmaan, voidaan pitää hyvin todennäköisenä, että säätyläisten englantilaisytyypiset kaappikellot olisivat lähinnä pääkaupungin ja Stjärnsundin tuotantoa ja englantilaisten kaappikellojen mallit ja piirteet olisivat maan keskeisten alueiden tekijöiden tulkitsemina siirtyneet pohjoiseen.

Sitä, kuinka kansanomaiset kaappikellot noudattelevat esikuvien malleja ja piirteitä, voidaan tarkastella vertailemalla niitä sekä englantilaisiin että kotimaisiin säätyläiskaappikelloihin (kuvat 21—25).

Kaappien perusmuoto noudattelee hyvin läheisesti englantilaisperäisiä kaappikelloja lukuun ottamatta muutamia jalustamuotoja, joiden voidaan katsoa johtuneen kaappikellon sijoituksen aiheuttamista vaatimuksista. Korkea jalusta-osa esiintyy tosin eräissä tukholmalaiskaapeissakin (Sidenbladh 1947, 208; STK:PietarsariM, k. 7), vaikka se yleisesti säätyläiskelloissa ja aina englantilaiskelloissa on kellohuonetta matalampi tai samankorkuinen. Neliömäisellä kellohuoneella varustettujen, varhaista tyyppiä edustavien kaappikellojen massiivisuus, heilurikaapin leveys, on ominaista Englannin 1720-luvun jälkeisille varsinkin provinssikeskusten kaappikelloille, kun taas siellä varhaisimmat suoraotsaiset kaapit ovat hyvin siroja (Hughes 1970, 56, 59). Samaa raskautta on havaittavissa muutamissa 1700-luvun alun ruotsalaisissa säätyläiskelloissa (Lundwall 1949, 70; Suomen kartanot...I 1939, 425). Ilmeisesti englantilaisen Kuningatar Annan -tyylin sirous pääsee kaappikelloissa ainakin yleisemmin vaikuttamaan vasta kaa-revaotsaisen kaapin yleistymisen yhteydessä vapauden ajan alkupuolella, eikä

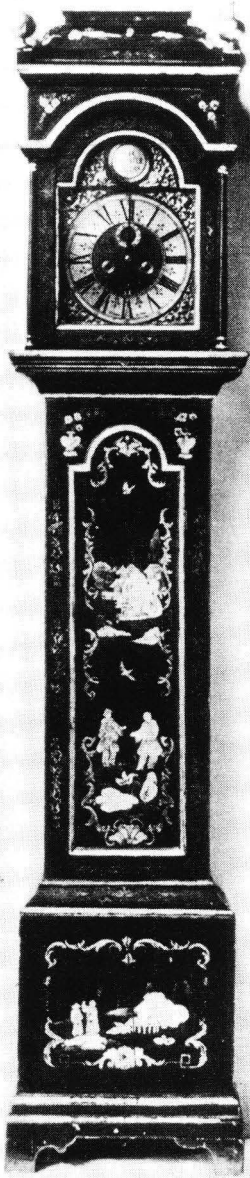
Kuva 20. Tornioista peräisin oleva Kansallismuseon Kuningatar Annan-tyylinen kaappikello, joka on vuonna 1890 saatu alatorniolaisesta talonpoikaistalosta. Tämä sinoberinpunainen maalauskoristeinen kellokaappi ja sen »Fugit irreparabile tempus» -tekstillä varustettu kello edustavat pääkaupungista Tukholmasta 1700-luvun alkupuolella hankittuja kaappikelloja (E 1a).

kansanomaisten länsipohjalaisten kaappien raskaus johdu yksinomaan tekotaidon vajavuudesta.

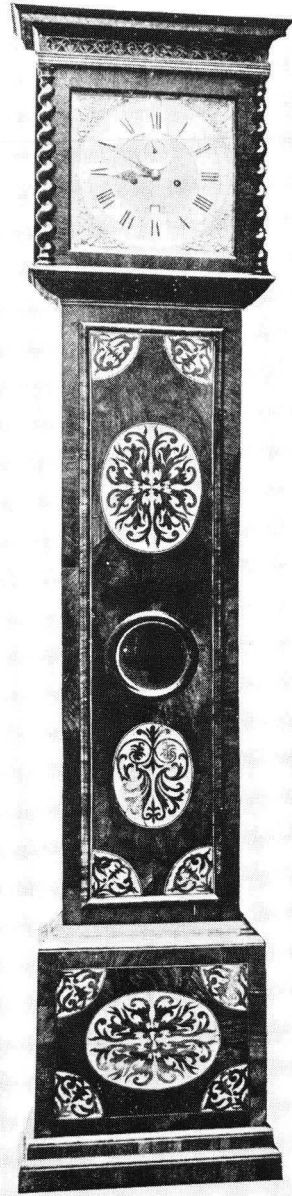
Länsipohjalaisissa kansanomaisissa kaappikelloissa on joukko piirteitä, jotka voidaan johtaa suoraan englantilaisista esikuvista. Kellohuoneiden otsamalleista on tasahuippuinen kupolimalli, jota pallot koristavat, yleisin Englannissa 1600-luvun loppuvuosilta 1720-luvulle, Tukholmassa sitä tehdään 1700-luvun ensimmäiseltä vuosikymmeneltä 1750-luvulle ja Piteässä kansanomaisena 1760-luvulla (Bruton 1964, 54; Britten 1956, III; Sidenbladh 1947, 166; KA:Pit 1). Kellohuoneen suorat pylväät ovat tyypilliset tällaisessa englantilaiskaapissa ja ne ovat yleisiä myös säätyläiskelloissa. 1670-luvulta alkaen Englannissa käytössä ollut suora otsa tavataan Nederluleässä lähes samalla lailla profiloituna kaappikellossa, johon on maalattu vuosiluku 1852. Kaappia tai ainakin sen kellohuonetta voidaan pitää maalauskoristelua vanhempana. Samaa otsatyyppiä esiintyy säätyläiskelloissa Ruotsissa 1730-luvulla (Sidenbladh 1947, 210). Tähän kellohuoneeseen liittyy myös muita alkuperäisen englantilaisen kellon piirteitä. Siinä on kierteiset sorvatut pylväät, mikä on englantilaisen suoraotsaisen kellohuoneen tunnus aina 1710-luvulle (kuva 22) sekä kellohuoneen alalistan karniisiprofiili (Britten 1956, 104). Karniisiprofiilia pidetään Englannissa 1600-luvun kaappikelloihin kuuluvana ja sitä tavataan välistä vaatimattomissa säätyläiskelloissakin 1700-luvun alkuvuosikymmeninä (Britten 1956, 54; Bruton 1967, 139; Sidenbladh 1947, 210). Karniisiprofiili on myös pagodiotsaisessa kellokaapissa (KA:Pit 2). Tämä otsamalli on käytössä Englannissa sikäläisen rokokoon aikana 1740-luvulla ja esiintyy mm. Chippendalen vuonna 1754 piirtämissä huonekalumalleissa (Cescinsky—Webster 1969, 242—244). Pagodi on yleisempi englantilaissa pöytäkelloissa ja on ilmeistä, että se on samantapaisten kotimaassa valmistettujen pöytäkellojen välityksellä levinnyt pohjoiseenkin.

Kaarevaotsaisessa kellohuoneessa on Englannissa yleensä aina suorat pylväät ja samoin on laita monien säätyläiskellojen mm. Tornion kaappikellon (kuvat 20—21). Yhtä usein ovat kotimaiset säätyläiskellot vailla kellohuoneen pylväitä. Pylväätön on myös Överluleån kaappikello kuten monet kansanomaiset Kuningatar Annan -tyyliset kaappikellot Suomessa ja Ruotsissa. Piteån kaarevaotsaisen kellon kierteiset sorvatut pylväät ja otsan huippukoristeet edustavat vanhempaa suoraotsaiseen kaappikelloon liittyvää tyyppiä.

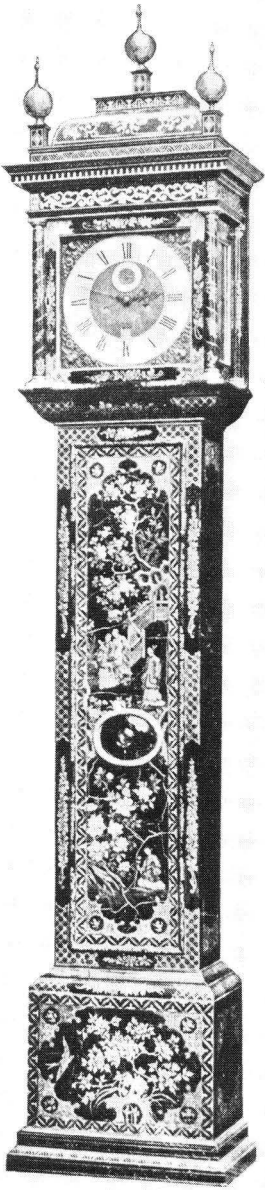
Heilurikaappien koristelu on vähemmän esikuvien mukaista. Englantilaisissa ja säätyläiskaappikelloissa on yleisesti suora ovi käytössä suoraotsaisen kellotaulun yhteydessä ja kaaripäätteinen ovi kaarevaotsaisissa kaappikelloissa. Länsipohjan kansanomaisissa kaapeissa saattaa esiintyä suora ovi kaarevaotsaisessa kellokaapissa (KA:Pit 3) tai päinvastoin. Toinen vanhahtava kansanomaisissa kaapeissa yleinen piirre on heiluriaukko. Englantilaisissa kaappikelloissa on heiluriaukko yleinen varhemmissa suoraotsaisissa malleissa. Kaarevaotsaisista kaapeista se puuttuu kuten usein kotimaisista säätyläiskelloistakin (E 1a). Heiluriaukon katoaminen Englannissa 1720-luvulla liittyy myös kaapin koristelun muuttumiseen, lakkamaalaus ja vanerointi valtaavat heilurikaapin (esim. Cescinsky—Webster 1969, 145—153, 194—195; Hughes 1970, 56—59). Heilurin liike on ilmeisesti varhemmissa kelloissa ollut tärkeä ja mielenkiintoa herättävänä

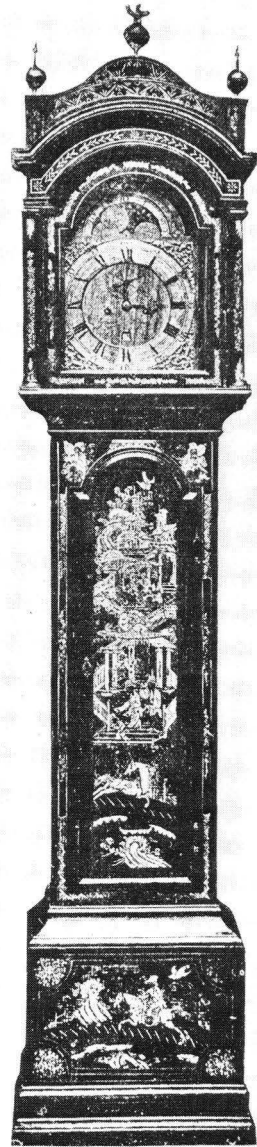
Kuva 21. Tummansininen lakkamaalauskoristeinen tukholmalaiskellokaappi ja siihen kuuluva vuonna 1746 valmistettu stjärnsundilaiskello, jonka taulun pyörylässä on teksti »Sic volvitur aetas». Vuonna 1753 torniolaisen porvarin peruluettelossa mainittu hyvällä koneistolla varustettu ja siniseksi maalattu kaappikello on mitä todennäköisimmin ollut vastaavansalainen Kuningatar Annan -tyylinen kello (Wallin 1933, 213).

Kuva 22. Englantilainen suoraotsainen kaappikello vuodelta 1705. Koristeaiheista kiertäiset pylväät, kaulaosan karniisiprofiili ja jalustan pinnan jako tunnetaan myös länsipohjalaisista kansanomaisista Kuningatar Annan -tyylisistä kaappikelloista (Cescinsky—Webster 1969, 149).

Kuva 23. Kupoliotsainen neliömäisellä kello-
naukolla varustettu lontoolainen lakkamaa-
lauskoristeinen kaappikello. Samoja aiheita
tavataan sekä tukholmalaiskelloissa että länsi-
pohjalaisissa kansanomaisissa kaappikelloissa
(Cescinsky—Webster 1969, 193).

Kuva 24. Kaarevaotsainen lakkamaalausko-
ristein englantilaiskello noin vuodelta 1735.
Kiinalaismaisemat ovat Länsipohjan kansan-
omaisessa lakkamaalausaiheita toteuttavassa
kaappikellojen koristelussa vaihtuneet kotoi-
siksi ja ratsastajan tilalle on ilmestynyt porolla
ja pulkalla ajaja (Cescinsky—Webster 1969,
196).

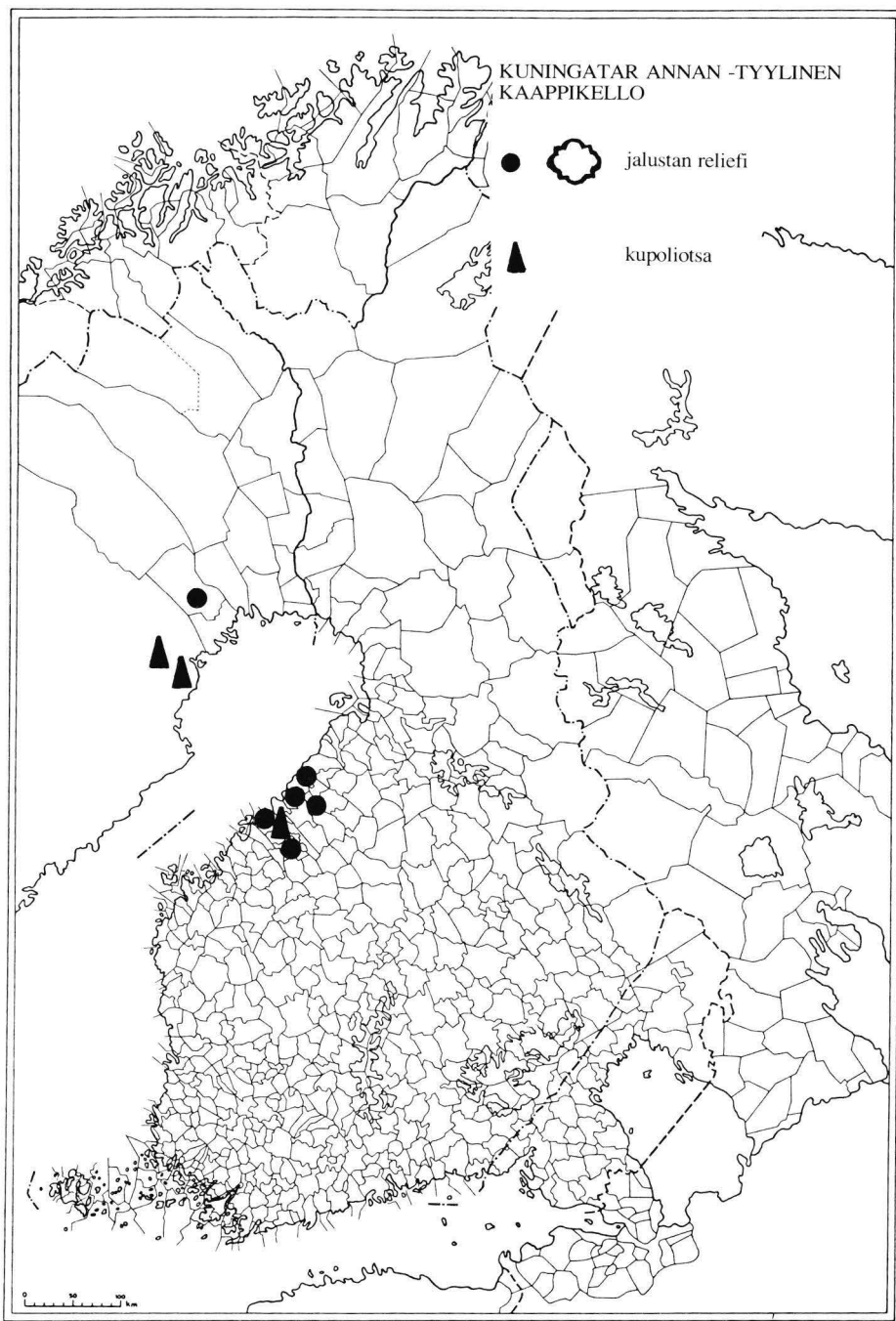
muodostanut osan koristeluakin. Kellojen yleistyessä on heilurin ihme voitu piilottaa koristeellisen kaapin sisään. Kansanomaisissa kaappikelloissa on heilurikauppo säilytetty, ja heilurin liikkeen on ilmeisesti katsottu tehokkaammin kuvaavan ajan kulumista kuin kellon säännöllisen tikityksen.

Heilurikaapin koristelu on yleisesti esikuvakelloissa rajoittunut myös oveen, mutta välistä on ovelle esiintyvän peilin mallisia peilikoristeita tehty myös kaapin sivuille. Överluleän kaapin sivuilla olevien peilien ristikkokoristelu voidaan johtaa rokokoon ristikko- ja rombiaiheisiin. Ristikkoaihe esiintyy myös Tornion kaappikellossa lakkamaalauksessa.

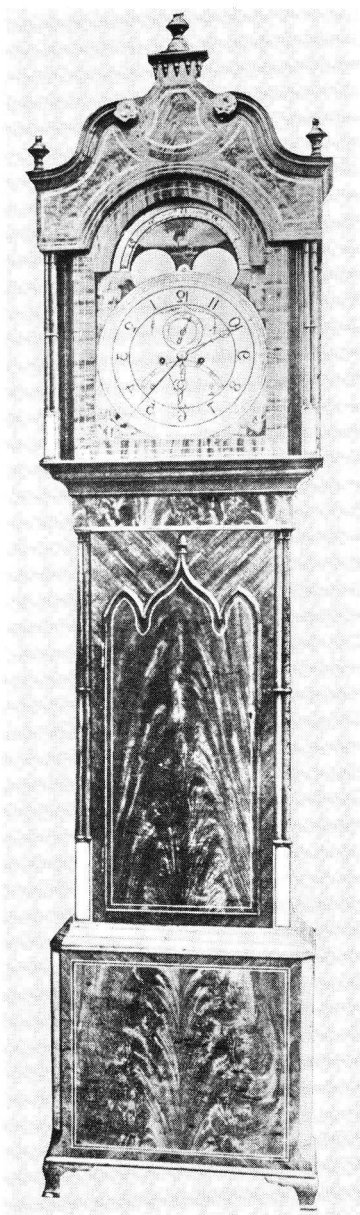
Jalustan koristelu on kaappikelloissa yleistä. Säätyläiskelloissa se liittyy tavallisesti kaapin muuhun koristeluun. Kansanomaisissa kaappikelloissa se saattaa hyvin poiketa kaapin muiden osien koristeaiheista. Länsipohjan kansanomaisten kaappikellojen jalustaosan aiheille voidaan kuitenkin löytää esikuvia aina Englannista asti. Överluleän kaappikellon ruusureliefi on tavallinen varhaisrokoon koristeaihe. Sitä tavataan englantilaisissa kaappikelloissa arabeski- tai kukkaintarsiakoristeluun liittyvänä (kuva 23; Cescinsky—Webster 1969, 133, 134, 166). Sama alaosan koristeaihe esiintyy lähempänäkin, Ruotsissa esimerkiksi tapettikuviona 1730-luvulla (Andrén 1961, 85), ja se on tuttu aihe myös kansanomaisissa Kuningatar Annan -tyylisissä kaappikelloissa Keski-Pohjanmaalla Kokkolan ympäristössä (Martin Widlund, Gla Karleby, esim. Rautio KM:KE B 3042, Kokkola STK:VaasaM 8571). Läpileikattuna sama aihe on tunnettu mm. Tornion kirkon kuoriainan portissa ja myös muualla 1700-luvun aiheena, esimerkiksi Pietarsaaren seudulla (Rácz—Cleve 1967, 173). Aihe on voitu saada säätyläiskellosta tai kirkon sisustuksesta. Yhteys Kokkolan tienoille-kaan ei ole poissuljettavissa. Länsipohjan ja ruotsinkielisen Keski-Pohjanmaan Kokkolan, Pietarsaaren ja Uudenkaarlepyyn tienoon välillä on ollut kautta vuosisatojen runsaasti yhtäläisyyksiä ja yhteyksiä puoleen ja toiseen (Hofrén 1929b, 34—43; Hederyd 1982, 219; Ahlbäck 1945, 114—115, 149—150). Niihin viitataan jäljempänäkin; alueiden varhaisten kaappikellojen samanlaiset piirteet kuvastavat myös näitä yhteyksiä (kartta 5).

Kaaripäätteinen jalustaosan peili on paikallinen toteutus kupoliotsaisessa suoratauluisessa kellokaapissa (KA:Pit 1), mutta kaaripäätteinen intarsiakoriste esiintyy usein englantilaisten suoraotsaisten 1680- ja 1690-luvun kaappikellojen heilurikaapin alaosassa (Cescinsky—Webster 1969, 131, 135, 137). Piteälaisen kaappikellon jalustan ympyräkoristeaiheille voidaan löytää esikuva myös saman ajan englantilaisten kaappikellojen intarsiakoristelusta, joissa on keskellä suuri ympyrä tai soikio ja kulmissa puoliympyrät (kuva 22; KA:Pit 3; Cescinsky—Webster 1969, 122, 130, 149).

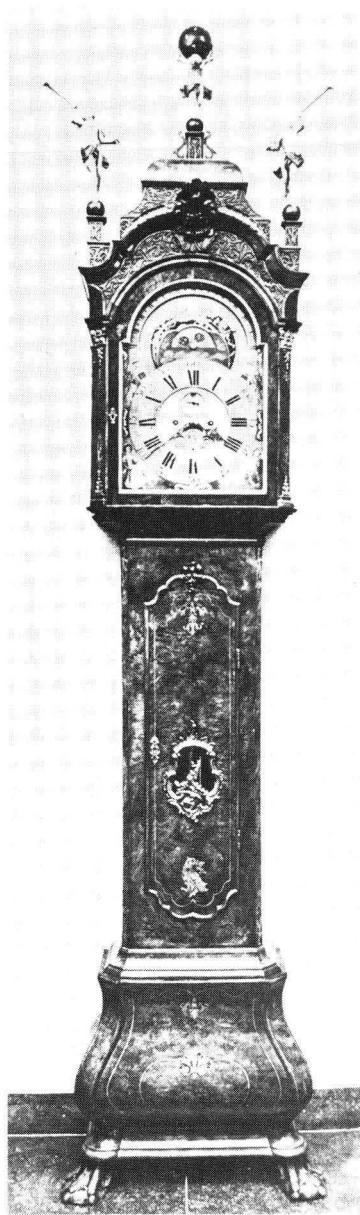
Länsipohjan kansanomaisten Kuningatar Annan -tyylisten kaappikellojen moninaiset piirteet osoittavat, että esikuvia on ollut käytettävissä runsaasti. Kellojen muodot ja piirteet seurailevat säätyläiskellojen muotoja. Aina Englannista alkunsa saaneita aiheita on säilytetty kaappikellojen koristelussa. Usein ne ovat kuitenkin toisin yhdistettyjä kuin etäisissä esikuvissaan, kuten vanha karniisiprofiili rokokoonomaiseen pagodiotsaan. Sovellutuksiin liittyy uusien muotojen luominen, eikä kysymys ole pelkästään lainasta ja jäljittelystä.

Kartta 5. Kuningatar Annan -tyylisen kaappikellon piirteitä Länsipohjassa ja Kokkolan—Pietarsaaren tienoilla (Liite, STK).

Kuva 25. Leveä englantilainen maaseutukeskuksessa valmistettu kaappikello 1790-luvulta. Sen mahonkikaapissa esiintyy jo uusgotiikan aiheita (Cescinsky—Webster 1969, 239).

Kuva 26. Hollantilainen kaappikellotyyppi, johon kuuluu kaarevalinjainen jalustaosa. Amsterdam noin 1755 (Mühe—Vogel 1976, 250).

Paikallista Kuningatar Annan -tyylistä kaappikellotyyppiä ei säilyneiden esineiden vähäisyyden takia ole osoitettavissa. Piteälaisessa vuonna 1779 dateeratussa kaarevaotsaisessa kaappikellossa (kuva 2) on kuitenkin muista alueen kelloista poiketen havaittavissa selvä paikallinen leima. Voitaisiin myös olettaa, että tämän tapainen Kuningatar Annan -tyylinen kaappikello olisi ollut alueella yleisempikin.

Kaapin kellohuoneen kierteiset pylväät ja kaarevan otsan huipussa ja sivuilla olevat sorvatut liekkipäätteiset pallokoristeet ovat Länsipohjassa tunnettuja laajalti muussa yhteydessä, kirkkojen sisustuksessa.

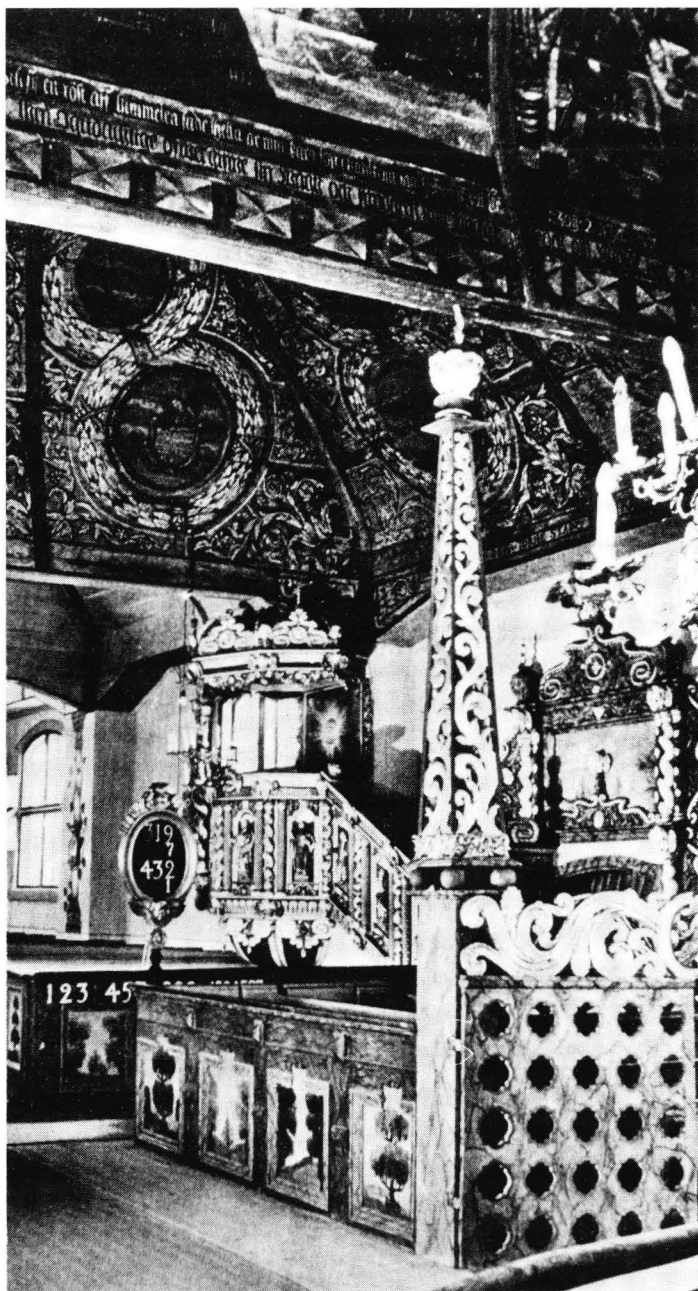
Erityisen selvästi esiintyvät kierteiset pylväät ja liekkihuippuinen koriste niissä renessanssinomaisissa saarnastuoleissa ja taulujen ja ovien kehyksissä, joita Länsipohjan keskiaikaisiin ja 1600-luvun kirkkoihin rakennettiin 1700-luvun alkuvuosina (Tornio 1701, Piitime 1706, Nederluleå 1712) ja syrjäseutujen kirkkoihin aina 1760-luvulle asti (Beskow 1953, 51—53). Liekkipäätteinen koriste on kuitenkin näyttävin kirkkojen kuoriaidan pyramidipylvään huipussa. Tämä pyramidiaihe on tyypillinen alueen kirkkoille, kuten myös kuoriaidan akantuskoristelu (kuva 27). Sitä on tehty lähes kaikkiin kirkkoihin (esim. Tornio 1704), myöhemmin 1700-luvun puolivälissä myöhäisbarokin- tai varhaisrokoon-omaisenakin (Nederluleå 1749, Överkalix 1739, Ylitornio 1737, Hietaniemi 1747, Nederkalix 1752) (Beskow 1952a, 81—87, 98—100, 118—121).

Nikkari ja veistäjä, joka loi varhaiset saarnastuolit ja kuoriaidat, ensinnä Tornioon, oli Nils Jakobsson Fluor.¹ Alttarikaide liekkihuippuisine pyramideineen pohjautuu hiippakunnan keskuksen Härnösandin kirkon aitaukseen, jonka torniolaiset määräisivät kirkkonsa koristelun esikuvaksi (Mäntylä 1971, 166). Tornioon ja myöhemmin muuallekin luomillaan saarnastuoleilla, kehyksillä ja alttarikaitella sanotaan Fluurin luoneen pohjoisen Norrlannin kirkon sisustukselle mallin, jonka mukaisesti haluttiin kirkot kaunisteltavan. Fluurin perinettä jatkoi kokonainen koulukunta², myös etelämpää tulleet koristeveistäjät laativat kirkkojen alttarikaitteet ja saarnastuolit alueen omaksuman ja arvostaman tyylin mukaisesti.

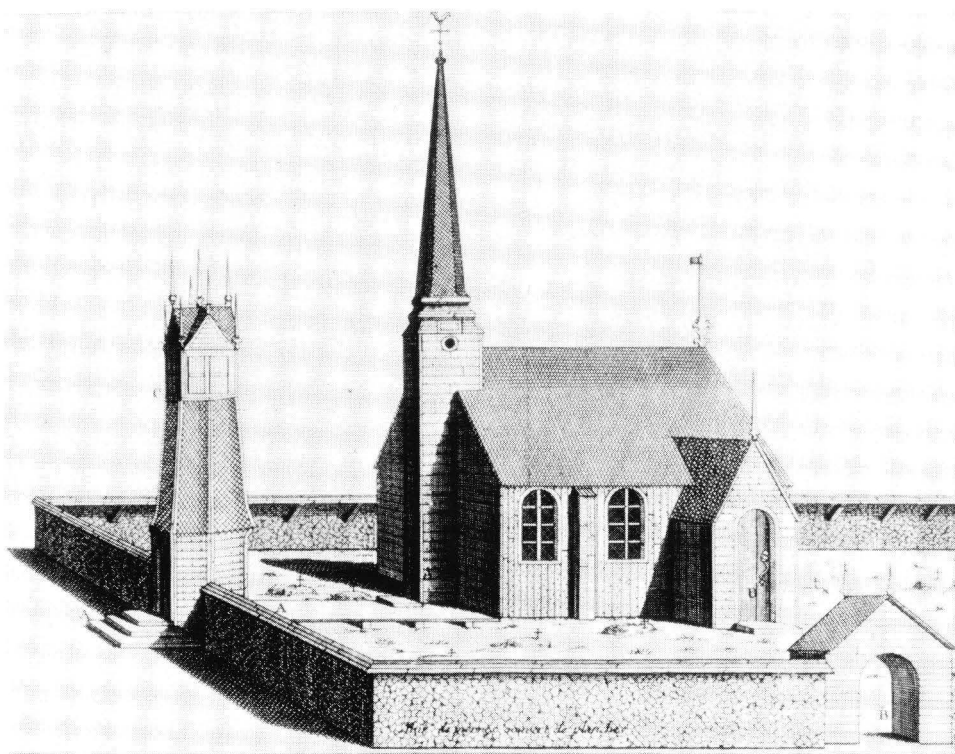
Voidaan täydellä syyllä olettaa, että Piteän kaappikellon on tehnyt joku Länsipohjan kirkkojen koristeluun osallistunut paikallinen puuseppä. Kellohuone on etäinen kopio Fluurin Tornion kirkkoon tekemästä sakastin oven yläosan koristelusta ja heilurikaapin kukka- ja palloaihe on sama kuin Fluurin saarnastuoleissa. Vaikka maalauskoristelu, oletettavasti räneälaisen maalarin vuonna 1779 tekemä, onkin ehkä myöhempi kuin itse kaappi, esiintyvät siinäkin samat värit kuin kirkkojen sisustuksessa: vihreä pohja ja sini-puna-valkoiset ornamentit. Fluor ei itse varmaankaan ole kellokaappia veistänyt. Hänen luomansa länsipohjalainen

¹ Nils Jakobsson Fluor asui vuosina 1708—1717 Bergin tilaa Nederluleån Sunderbyssä ja oli ilmeisesti saanut oppinsa Anundsjössä Ångermanlandissa huomattavalta veistäjältä Erik Olofsson Bringiltä, jota puolestaan pidetään Saksasta tulleen Ewert Friisin (1619—72) oppilaana (Hofrén 1962b, 22; Mäntylä 1971, 166; Näslund—Telhammer 1986, 24).

² Koulukuntaan kuuluivat oma poika Olaus Fluor = ruotusotilas Snäll (töitä vuodelta 1724), samalta tilalta lähtenyt Nils Berg (mm. 1737, 1749), Johan Blank, Luleå (1762, 1770), kestikievari Erik Eriksson Kalixin Sanginkylä (1748—52), Johan Johansson, Piteå (Beskow 1952a, 54—120; Mäntylä 1971, 84, 552).

Kuva 27. Tornion kaupungin kirkon kuoriaitaa, saarnastuoli ja sakastin oven reunus. Nils Fluurin 1700-luvun alkuvuosina veistämän kirkon sisustuksen koristeaiheita tavataan myös Länsipohjan kansanomaisissa kaappikelloissa (Rácz—Cleve 1967, 173).

Kuva 28. Tornion kaupungin kirkko ja goottilaistyyppinen kellotapuli huippukoristeineen (Outhier 1975, 115).

renessanssin koristetaide on kuitenkin jäänyt elämään myös kansanomaisessa kaappikellossa.

Länsipohjalaisella mieltymyksellä korkeihin ylöspäin kapeneviin otsa- ja huippukoristeisiin on kuitenkin vanhempikin tausta. Lähes jokaisessa kirkossa on katonharjalla koristeena sekä päädyissä että keskellä kattoratsastajat. Selvimpinä nämä koristeet esiintyvät länsipohjalaisten kellotapulien huipussa (kuva 28, Tornio 1688). Tapuleissa on goottilainen 4-lappeinen katto, ja Piteån maaseurakunnan kirkon kivinen kellotapuli onkin keskiajalta peräisin (Beskow 1952a, 132; Beskow 1953, 24). Länsipohjan keskiaikaisten seurakuntien säilyttämä goottilainen perinne liittyy vankasti Upsalan hiippakunnan pohjoisosan yhtenäiseen keskiaikaiseen rakennuskulttuuriin. Alueen tuomiokirkossa Härnösandissa on

Kuva 29. Pellon Korteniemen talon goottilaistyyppinen huippukoristeinen keittokota Outhierin vuonna 1736 kuvaamana (Outhier 1975, 107).

Kuva 30. Vastaavanlaisia keittokotia Tornionjoen rannan taloissa (Outhier 1975, 121).

ollut samanlainen varhainen kellotapuli ja samat koristeet (Hofrén 1962a, 65—67). Tämä läntinen rakennus- ja koristeaihe on levinnyt myös Luulajan, Piitimen ja Tornion Lappeihin, esimerkkinä Sodankylän 1600-luvun kirkko (Rácz—Cleve 1967, 160), mutta muuten pysähtynyt idässä Tornionlaaksoon hiippakunnan rajalle.

Keskiajalta periytyvä korkea huippukoriste on saavuttanut ainakin Tornionlaaksossa suosiota jo varhain kansanomaisenakin. Monissa 1700-luvulla Outhierin kuvaamissa keskiaikaistyyppisinä pidetyissä keittokodissa esiintyy sama harjakoriste (kuvat 29—30; Outhier 1975, 106—107; Valonen 1965, 340—343).

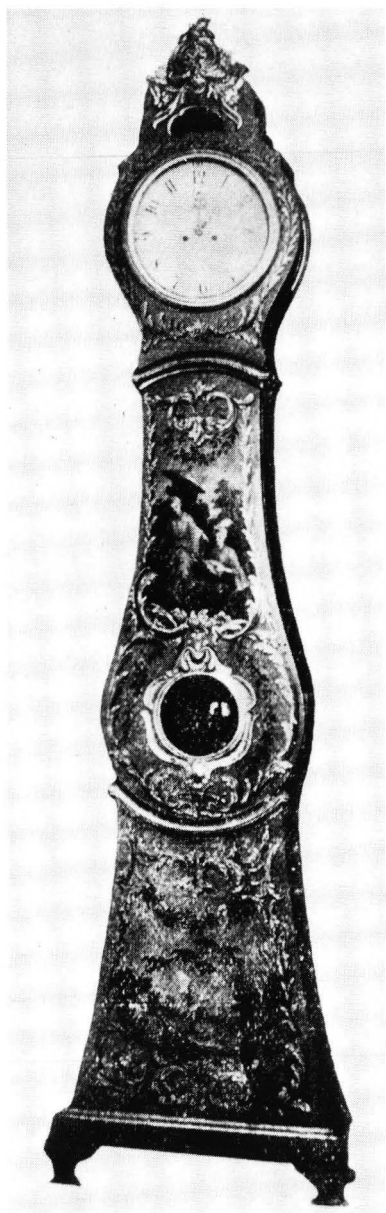
Voidaankin väittää, että tämän tyyppinen länsipohjalainen kaappikello heijastelee paitsi säätyläisesikuvia myös alueen vankkaa ja yhtenäistä kirkollista renessanssiperinnettä. Sen korkean otsakoristeen idea on kuitenkin löydettävissä vieläkin vanhemmasta läntisestä perinteestä, gotiikasta, joka ilmeisesti jo keskiaikana iskostui Länsipohjan kansanomaiseenkin rakennus- ja koristetaiteeseen.

B. ROKOKOOKAAPPIKELLO

1. ROKOKOONOMAINEN KAAPPIKELLO

Selvemmin kuin harvojen säilyneiden Kuningatar Annan -tyylisten kaappikellojen kohdalla on Länsipohjan kansanomaisten rokokookellojen esikuvat löydettävissä Tukholmasta ranskalaista rokokoota mukailevien säätyläiskaappikellojen joukosta; ei kuitenkaan suoraan vaan välillisesti niistä kaupunkien porvareiden omistamista taidokkaista rokokookelloista, joita hankittiin suoraan pääkaupungista.

On tietysti kyseenalaista, voidaanko yhtä esinettä pitää kokonaisen laajalle alueelle levinneen esinetyypin mallina. Länsipohjan kansanomaiselle rokokookaappikellolle näyttäisi kuitenkin löytyvän ilmeinen esikuva torniolaisten kauppaiden 1700-luvun lopulla omistaman Nederkalixin Björkforsin sahan päärakennuksesta peräisinolevasta kaappikellosta (kuva 31; Ullenius 1930, 74—75; Mäntylä 1971, 385—386). Kuten Museoviraston Kuningatar Annan -tyylinen kaappikello, on tämäkin valiovalmistetta oleva muualta tuotettu rokokookaappikello Länsipohjassa säilynyt harvinaisuus. Se ei ole kuitenkaan ollut ainoa laatuaan, mikä voidaan havaita tämän ajan perukirjoistakin. Björkforsin kaappikellon sanotaan olevan tukholmalaiskello 1700-luvun puolivälistä. Björkforsin saha perustettiin vuonna 1766, ja ilmeisesti kaappikellonkin on 1760-luvun valmistetta (Över Norrland förr i tiden V 1961, 16). Siinä onkin täysrokokoon

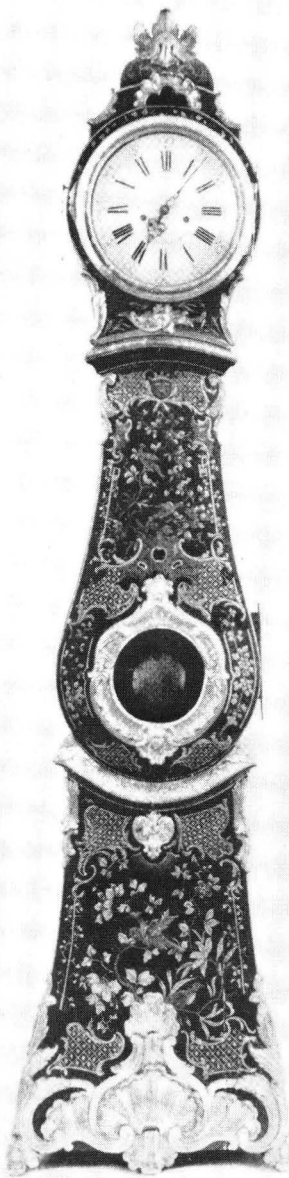
Kuva 31. Länsipohjalaisen kansanomaisten rokokookaappikellon ilmeinen esikuva, 1760-luvun tukholmalainen säätyläiskaappikello Nederkalixin Björkforsin sahan pääarakennuksesta (E 2).

koristeaiheiden ohessa myös klassisempaa aiheistoa, rokokoon voluutti- ja s-kaarien sijalla paikoin lehtisauvakoristelua. Kaappi on kapea ja siro, korkeaotsainen. Siinä on viher-tävä lakkamaalaus, jossa esiintyvät henkilö- ja maisema-aiheet heilurikaapissa ja jalustassa. Kaikkia kaapin osien reunoja kiertää veistetty s-kaari- tai lehtisauvakoristelu. Se samoin kuin otsakoriste ja heiluriaukon ympärystän koristelu on kul-lattu.

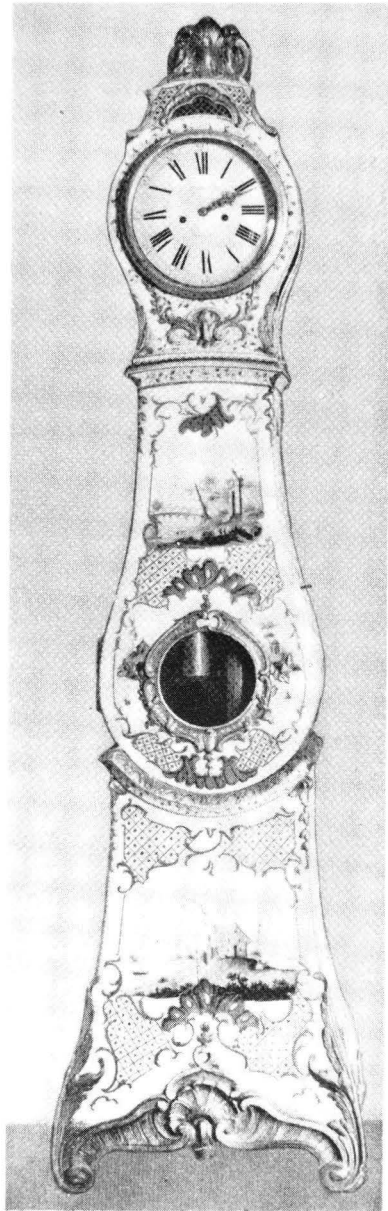
Tässä kaappikellossa on hämmästyttävä määrä piirteitä, jotka tavataan myös Länsipohjan kansanomaisissa rokokookelloissa. Näitä ovat ensinnäkin kaapin hahmo ja sen eri osien muoto ja mittasuhteet. Nimenomaan vanhimpien rokokoonomaisten kaappikellojen sirous on hyvin suuressa määrin tätä kelloa muistuttavaa. Yhtäläisyys on myös ilmeinen koristeaiheissa ja niiden paikassa ja sijoittelussa ei ainoastaan rokokoonomaisissa kaappikelloissa vaan myös Tornionlaakson tienoon uusklassissävyyisissä kelloissa.

Suurin samankaltaisuus tavataan tämän kaappikellon ja kansanomaisten kaappikellojen yksityiskohdissa, joista monet viittaavat siihen, että juuri Björkforsin kello olisi ollut suoranainen esikuva paikallisille valmistajille. Nämä yhteneväiset yksityiskohdat ovat monasti juuri sellaisia rokokoon koristeaiheita, joita ei muunlaisissa säilyneissä säätyläis-rokokookelloissa tunneta.

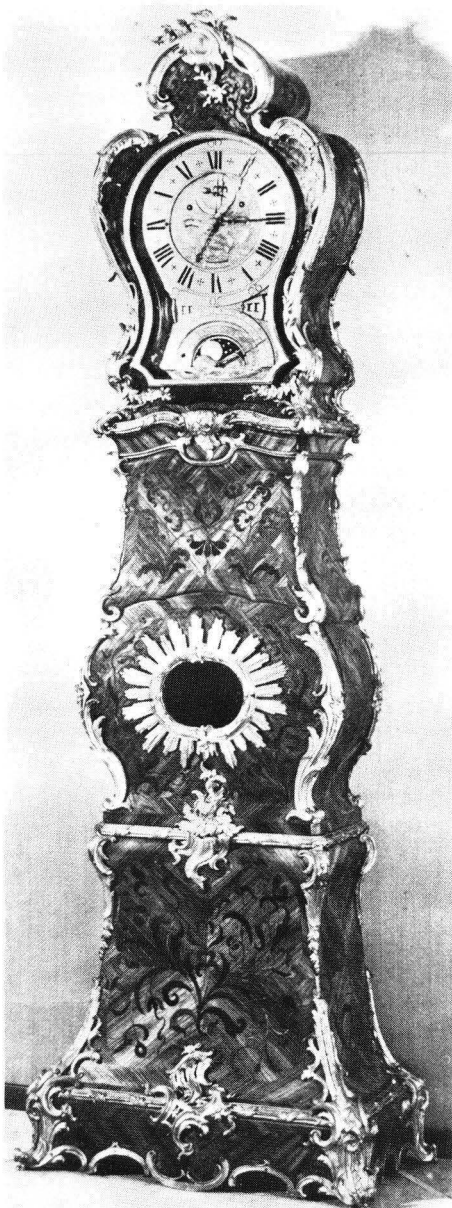
Tämän Björkforsin kaappikellon kellohuoneen korkea otsa ja veistetty otsakoriste, simpukka-ristimäisine keskustoineen ja kukka- ja lehtiaiheineen toistuu lähes kopiomaisen tarkasti samanlaisena Ylitornion kaappikellossa, ja samaan ornamenttiin pohjautuva simpukka-risti -aihe tunnetaan koko Länsipohjassa. Porrasmaisesti kohoava otsa ja simpukkaornamentti ovat yleisiä sekä ranskalaisissa että pääkaupungin täysrokoon kaappikelloissa, mutta vain harvoissa on otsa niin korkea kuin tässä torniolaisten omistamassa kaappikellossa, eikä muualla tunneta samanlaista simpukan, kukkien ja lehtien

Kuva 32. Tummanvihreä, loisteliaasti lakka-
maalattu tukholmalainen rokokookaappikello,
jonka kello on Stjärnsundin manufaktuurin
tuotantoa. Yleishahmoltaan ja mittasuhteiltaan
siroimmat länsipohjalaiset kansanomaiset ro-
kokookaappikellot muistuttavat suuresti tuk-
holmalaiskelloja. (Lundwall 1949, 107).

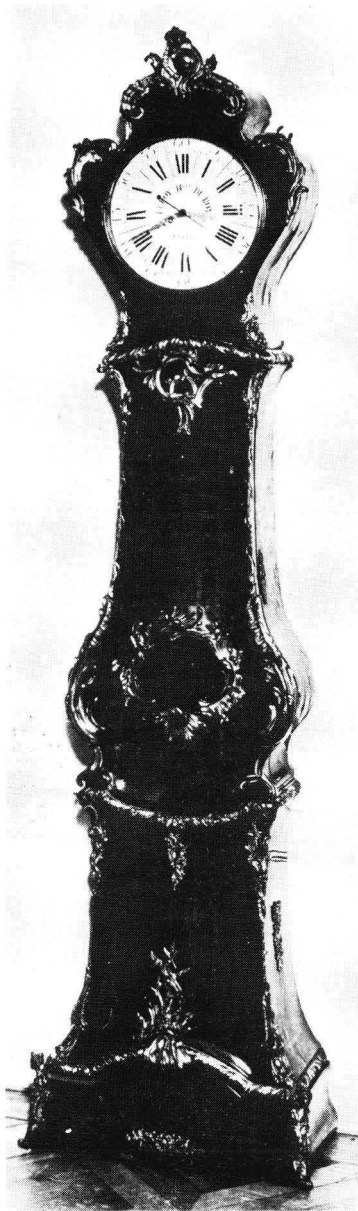
Kuva 33. Myöhempi vaalea tukholmalainen
rokokookaappikello, jonka maalauskoriste-
luun kuuluu sekä klassinen että kotimainen
maisema. Ranskalaistyyppinen kello rooma-
laisine numeroineen on myös Stjärnsundin
tuotantoa (Lundwall 1949, 107).

Kuva 34. Ranskalainen varhemman tyyppinen ja leveä Ludvig XV:n -tyylinen kaappikello, jossa on runsas puu-upotus- ja pronssikoristelu. Kaapin otsan ja heiluriaukon korostus ja reunojen koristelu ovat piirteitä, jotka seuraavat rokokookaappikelloja Ruotsiin ja yksinkertaistuneina, maalattuina tai veistettyinä antavat leiman myös länsipohjalaisille rokokoonomaisille kaappikelloille (Mühe—Vogel 1976, 282).

muodostamaa kokonaisuutta (kuvat 32—33; Fischer 1931, 114; Lundwall 1949, 107). Myös heiluriaukon ympäristän kartussimainen koriste on yhteinen säätyläisrokokokelloille, mutta juuri Björkforsin kellon ominaispiirteet, mm. kahden lehden ja kukan muodostama aihe toistuvat kansanomaisissa pohjoisen Länsipohjan kaappikelloissa. Myös monia muita säätyläiskelloille ominaisia koristeita ja nimenomaan Björkforsin kellon aiheita tavataan kansanomaisissa kaappikelloissa; ei luonnollisestikaan kaikkia samassa kansanomaisessa kaapissa, mutta useampia piirteitä yleensä yhdessä. Tällainen aihe on kellohuoneen reunaa kiertävä lehtisauvakoristelu, joka tunnetaan maalattuna alueen eteläosan kaappikelloissa ja veistettynä pohjoisessa uusklassissävyyisissä kaapeissa. Heilurikaapin reunaa kiertävä lehtisauva-aihe ja kaapin leveimmän osan s-kaari- ja voluuttiaihe tavataan kansanomaisissa rokokoonomaisissa kelloissa yleensä maalattuina koristeina, uusklassissävyyisissä sen tilalla on veistetty nauhaihe ja lehtisauva puolestaan koristaa jalustaosaa. Björkforsin kaappikellon jalustaosan veistetyllä reunakoristeella on vastineensa rokokoonomaisissa kaapeissa jalustaan maalattujen kuva-aiheiden reunuksessa. Monissa säätyläiskaappikelloissa esiintyvä ja Björkforsin kellolle ominainen heilurikaapin yläosan veistetty lehti- ja kaariaihe tunnetaan vain Tornionlaakson kansanomaisissa kaappikelloissa ja sielläkin lähinnä uusklassissävyyisissä, joissa se muistuttaa otsakoristeen aiheita tai on jäykemmin uusklassispiirteisissä kelloissa saanut neliomäisen muodon.

Vaikka nimitän Nederkalixin Björkforsin kaappikelloa länsipohjalaisen rokokookaappikellon esikuvaksi,

Kuva 35. Sirolinjainen ranskalaiskello 1740-luvulta. Tämä kaappikello edustaa niitä esineitä, jotka ovat olleet Ruotsi-Suomen rokokookellojen esikuvia. Yhtäläisyyksiä on havaittavissa jopa länsipohjalaisen kansanomaisen rokokookaappikellon otsan, kaulaosan ja heiluriaukon ympäristän koristelussa. Itse kellon on valmistanut Le Roy, Hger du Roi à Paris, kuuluisa ranskalainen kelloseppä, jonka tunsivat Tukholman 1750-luvun kellosepät ja jonka heilurilla

kun kuitenkin selvä, että mallia kansanomaisiin kelloihin on saatu myös muista säätyläiskelloista. Eteläisen Piitimen tienoon leveämpien kaappien tekijät ovat varmaan toteuttaneet toisen tapaisista rokokookaappikelloista saamaansa ideaa. Kansanomaisessa kaappikellossa on myös yksi piirre, mikä on rokoonomaisempi kuin "esikuvassaan". Se on jalustan alaosan muoto. Björkforsin kellon alaosa on suora myöhäisrokoon tai varhaiskustavilaisten säätyläiskellojen tapaan (Lundwall 1949, 108; Wallin 1933, 216; Fischer 1931, 115). Eräissä kansanomaisissa rokokookelloissa ja uusklassissävyyisissäkin kaappikelloissa on jalustan alaosa voluuttimaisten kaarten ja pienten jalkojen muodostama, mukaelma, mikä viittaa Tukholman, jopa Ranskan täysrokookelloihin (kuvat 32—35).

Björkforsin kaappikellon tapaan tehdyissä kansanomaisissa kelloissa esiintyvä rokokookellojen korkea otsa on selvästi paikallinen länsipohjalainen piirre. Sitä ei Ruotsin puolella tunneta mistään muualta kuin tältä alueelta kansanomaisissa kaappikelloissa (Hammarström 1960, 137; Erixon 1926, 255—259). Suomessa korkea otsa esiintyy satunnaisesti eräissä Lounais-Suomen kirkkojen ilmeisestikin turkulaisvalmisteisissa kaappikelloissa, ahvenanmaalaisissa 1800-luvun kelloissa, ja näyttävänä se tavataan myös Suomen toisella laidalla 1800-luvulla Iitin tienoon vahvasti empiresävyyisissä kellokaapeissa (Moilanen—Ossa 1971, 17; Suomen

Maupertuis'n retkikunta vuonna 1736 suoritti mittauksiaan Tornionjokilaaksossa (Mühe—Vogel 1976, 284).

kirkot 2 1961, 53; MV:KTKA 1488:4; Sammallahti 1986, 40, 60—61). Iitin tienoilla otsamalli juontaa alkunsa Loviisan ensimmäisen Ruotsista vuonna 1763 muuttaneen ja Tukholmassa opinkäyneen kellosepän vuonna 1774 raatihuoneeseen tekemälle kellolle valmistetusta kaapista, minkä tekijäkin lienee Tukholmassa opin käynyt (Noin kaksisataa vuotta... 1929, 14; VA:MaTk 10 Loviisa 10/10 1774; Sidenbladh 1947, 53; Kehusmaa 1970, IX). Sekä Loviisassa että Tornion tienoilla on malli saatu tukholmalaiskelloista. Tornion tienoilla se on kuitenkin omaksuttu kansanomaiseksi tyylinmukaisempaan ja paljon varhemmin kuin Loviisan ympäristössä.

Rokokoonomaisten kaappikellojen maalauskoristeiden esikuvina ovat selvästi myös olleet säätyläiskaappikellojen lakkamaalauksen värit ja aihepiirit. Ootrattujen kellojen esikuvat on löydettävissä englantilaisten kaappikellojen tai varhaisrokoon ja rokokoon säätyläishuonekalujen puu-upotus- ja vanerointikoristelusta. Rokokoonomaisissa eteläisen alueen kaappikelloissa esiintyvän ornamentiikan esikuvia on käsitelty maalauskoristelun yhteydessä.

2. UUSKLASSISSÄVYINEN KAAPPIKELLO

Tornionlaaksossa ja sen ympäristössä tutulle uusklassissävyyiselle rokokoo-kaappikellolle ei kaappikellojen joukossa ole osoitettavissa yhtä selvää ja suoranaista esikuvaa, ei paikallista eikä liioin etäisempää. Tyyppiä hahmottava kaapin reunoja kiertävä veistoskoristelu on jo varsinaisten rokokookellojen ominaisuus. Palmikkonauhaista Tornionlaakson kaappikelloa vastaavaa ei kuitenkaan Ruotsin eikä Suomen säilyneiden laatukaappikellojen joukosta löydy. Ainoa vastaavanlainen kaappikello on jo edellä mainittu Porvoon Kullon kartanon kello, mutta sitä voidaan yhtä hyvin pitää Länsipohjasta peräisin olevana.

Eräät kaappien yksityiskohdat ovat sen sijaan selviä 1770—1790-luvun kustavilaisen ajan säätyläiskaappikelloille ja seinäkelloille sekä esimerkiksi peileille kuuluneita ja yleisiä koristeaiheita kuten otsakoristeena esiintyvä uurna, pylväänpäätä muistuttava huippulista, reunoja koristava helmi- tai lehtisauva (Sidenbladh 1947, 232—234; Wallin 1939, 208—210, 216; Henschen—Blomberg 1961, 1136—1137). Länsipohjan uusklassissävyyinen kaarevalinjainen kaappikello on säilyttänyt lukuisia jo täysrokoon kelloille kuuluneita piirteitä, jotka on muokattu uusklassiseen muotoon samalla kun siihen on liitetty uusia kustavilaisia aiheita. Kaappiin ja sen aiheisiin vaikutteita antaneita esikuvia ja malleja onkin etsittävä muualta kuin maan keskusseutujen kaappikelloista. Lähinnä tulevat kysymykseen muut paikalliset sisustusesineet ja veistotyöt sekä kaupunkilaiset että maaseudulla tehdyt.

Kaappikelloissa esiintyvät erilaiset palmikkonauhat ovat tyypillisiä kustavilaisten huonekalujen, sohvien, tuolien, peilien reunakoristeita, jotka säilyttävät suosiota myös sitä jatkavan ruotsalaisen Karl Johanin -tyylin huonekaluissa (Andrén 1961, pl. 3, 7; 161). Länsipohjassa on säilynyt myös kustavilaisia kaupunkilaishuonekaluja, joita on pidetty paikallisten puuseppien tekeminä

(Ullenius 1930, 75). Ennen muuta palmikko-ornamentti on tyypillinen Tornion—Kalixin tienoon kansanomaisille, 1700- ja 1800-luvun vaihteessa ja sen jälkeenkin valmistetuille huonekaluille. Se on yleinen koristeaihe kaappikellossa, mutta myös esimerkiksi vanhahtavissa länsipohjalaisissa arkkutuoleissa ja penkkisängyissä (Erixon 1970, 88; Suomalaisia kansanhuonekaluja 1969, 49, 116, 124). Kaappikellojenkin ornamenttiikan voidaan osin katsoa pohjautuvan siihen yleiseen suosioon, mikä rokokoota helpommin toteutettavalla kustavilaisuudella ja sitä seuraavalla 1800-luvun alun klassisella tyyllillä on ollut varsinkin Tornionjokilaaksossa ja sen läntisellä naapurialueella. Uusklassiset nauhaornamentit eivät korista eteläisen Länsipohjan kaappikelloja, mutta paljon etelämpänä Härnösandin tienoilla vahvasti vastaanotettu myöhäinen uusklassisuus on tuonut palmikkonauhan myös sikäläisten kaappikellojen koristeaiheeksi (palmikkonauhan selvä paikallinen suosio käy ilmi kartasta 3).

Alatornion kirkon saarnastuolissa on ollut myös uusklassisella s-palmikkonauhalla koristettu kaappikello. Sitä ei voida pitää esikuvanomaisena, vaikka se tiedetään Jakob Rijfin johdolla Alatornion kirkon muutostöihin vuosina 1795—1807 osallistuneen puusepän tekemäksi (vrt. kaapintekijät) ja vaikka se ehkä omalta osaltaan on vaikuttanut Rijfin töiden ohella uusklassisuutta tehostavasti seudun huonekalujen koristuksessa. Rijfin saarnastuoli valmistui vuonna 1804, ja siihen liitetty kellokaappi on tätä myöhempi (Mähönen s.a., 15; VA:IK 217). Tornionlaaksoista myös Alatorniolta tunnetaan kuitenkin jo 1700-luvun lopulla valmistettuja samalla s-palmikolla koristettuja kaappikelloja. Tässä tapauksessa maaseudullekin omaksuttu kustavilaisuus on vaikuttanut kirkollisen esineen muotoiluun, ja vaikutteiden kulku on päinvastainen kuin mitä kirkollisten koristeiden esikuvallisuudesta yleensä otaksutaan.

Itse palmikkonauha on Länsipohjan pohjoisosassa jo paljon varhemminkin käytössä ollut koristeaihe. Mielenkiintoinen on tässä yhteydessä Länsipohjalle ominainen vanhakantainen arkkutuoli ja penkkisänky, jonka mallin on katsottu pohjautuneen jo gotiikkaan (Sammallahti 1981, 8, 12—14), ja kautta Norrbottenin ulottuneesta gotiikan vaikutuksesta oli jo edellä puhetta. Palmikkonauhan tyyllinen alkuperä on kuitenkin renessanssi. Kuten kansantaiteessa yleensä on sen aiheistoa hyvin voitu liittää alueella malliltaan vanhempaa perua olevaan sisustus-esineistöön—arkkutuoliin ja penkkisänkyyn. Tornionlaakson maakuntamuseossa on säilynyt pari 1600-luvun renessanssikaappia, joista toisen oven peiliä koristaa palmikkonauha, gillosi (TornionlaaksonM 226, 590; Heinonen—Vuoristo 1964, 57). Tämä ornamentti on hyvin saattanut myös koristaa niitä 1600-luvun alkupuoliskolla valmistettuja penkkisänkyjä (“Norrbottns sängh”), joista tulliluetelot ja -tariffit kertovat (Sammallahti 1981, 20). Kuten Kuningatar Annan -tyylisen kaappikellon piirteitä tarkasteltaessa on todettu, ulottui renessanssin vaikutus 1600-luvullakin Tornionlaaksoa laajemmalle. Myös Råneåsta ja Nederluleåsta on säilynyt vastaavanlaisia kaappeja ja Luulajasta raatihuoneen vanha ovi, joissa kaikissa on palmikkokoristelua ja 1670- ja 1680-luvun dateerauksia (Waldén 1927, 36—37, 41—42; BW 1925, 18; Beskow 1952a, 89). Aikaisemmin mainitun kirkkoissa ilmenevän renessanssivaikutuksen ohella on tyyli ollut vaikuttavana laajemmin kansanomaisissa huonekaluissakin. On vaikea sanoa, kuinka

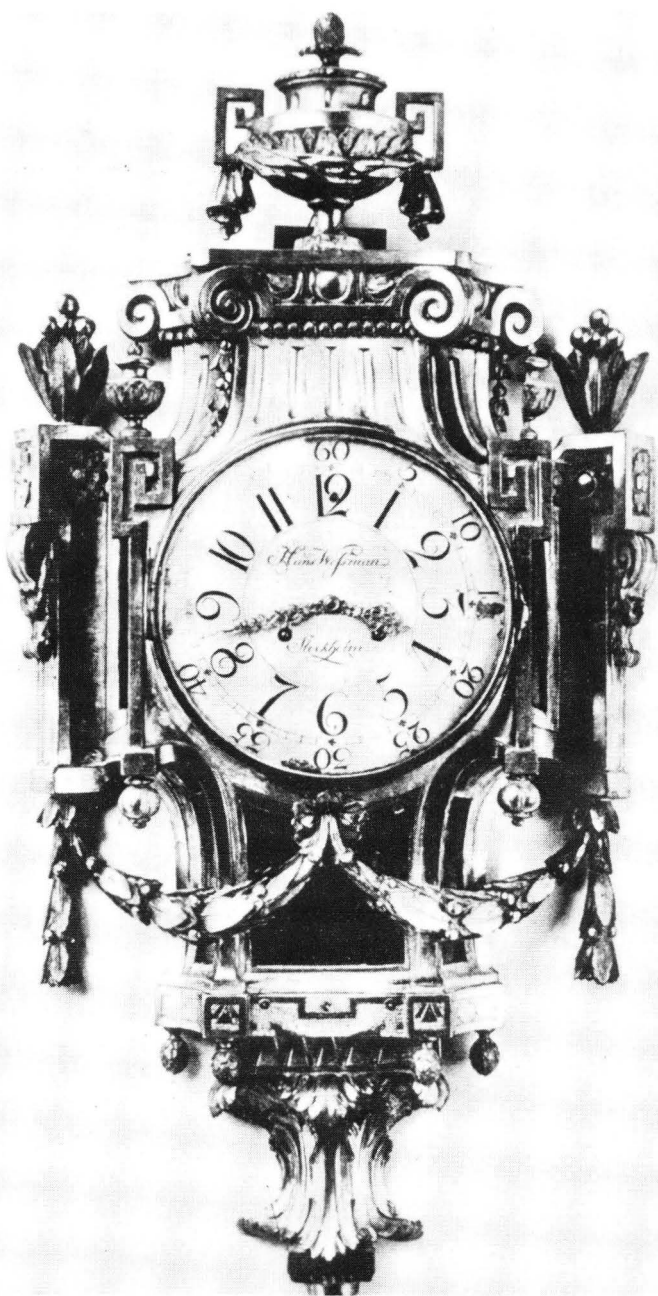
vahvasti palmikko-ornamentti on ollut käytössä kansanomaisten huonekalujen koristeaiheena renessanssin vaikutusajoista kustavilaisuuden saapumiseen asti, koska ajoitettua esineistöä ei ole säilynyt. Ottaen huomioon kansantaiteen konservatiivisuuden ei se ilmeisesti ole kokonaan päässyt koristeaiheistosta katoamaan. Voidaan kuitenkin havaita, että renessanssin ornamentti oli käytössä laajemmalla alueella kuin mihin kustavilainen tyyli omaksuttiin.

Aivan ilmeistä on, että renessanssin klassisten aiheiden tuttuus on Tornionlaaksossa helpottanut usklassisten aiheiden varhaista omaksumista 1700-luvun jälkipuoliskolla. Eräänä osoituksena renessanssiperinteen jatkuvuudesta tällä alueella voitaisiin pitää niitä saarnastuoleja, jotka vuosina 1737 ja 1746 rakennettiin Ylitornion ja Hietaniemen kirkkoihin. Näiden saarnastuolien tekijä on kruunupyyläinen Hans Biskop, jonka veistotöitä on myös muualla Pohjois-Ruotsin kirkoissa. Tornionlaaksolaisissa saarnastuoleissa on sinänsä käytetty samanlaisia barokkiaiheita kuin etelämpänä, mutta niissä on muista poiketen sivujen suuret voluutit koristettu gillosi- ja palmikkoihin. Voitaisiin olettaa, että koristelu on tehty tilaajien toivomuksesta alueella käytössä ollutta perinnäistä ornamenttiikkaa muistuttavaksi. (Beskow 1952a, 71—84; Hofrén 1925, 9.)

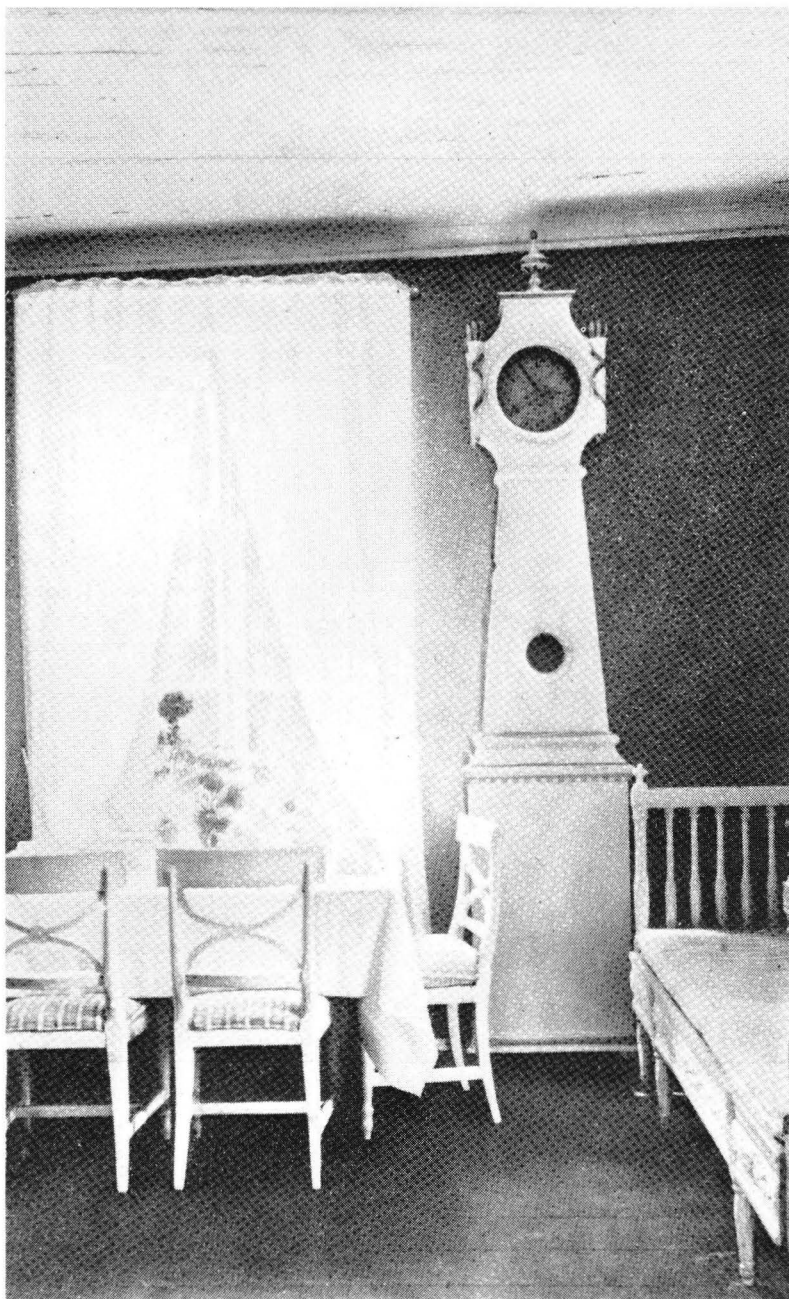
C. UUSKLASSINEN KAAPPIKELLO

Tornionjokilaakson usklassiselle kaappikellolle ei tunnettujen kaappikellojen joukosta löydy liioin esikuvaa. Kokonaisuutena se on paikallinen kehitemä, mutta monet sen piirteet viittaavat kuitenkin toisaalta tukholmalaisiin laatukelloihin.

Kellohuoneen malli pohjautuu selvästi 1770- ja 1780-luvun kustavilaisen sisustuksen suosimiin seinäkelloihin (kuva 36). Nämä ovat myös lyhdyn mallisia. Niissä on pylväänpäätä muistuttava otsaprofilointi, jonka päällä on uurna, joskus tornionlaaksolaisten kellojen tapaan keskellä iso ja sivuilla kaksi pientä urnaa. Tukholman kelloissa on myös kelloaukon sivuilla urnakoristeiset pylväät. Laatukellot ovat kuitenkin hyvin koristeellisia, pylväät ovat välistä meanderin koristamia, välistä soihdun mallisia (Sidenbladh 1947, 23; Pennteckningar... 1881, LXXVI). Tornionlaakson usklassisten kaappikellojen kellohuone on yksinkertaistettu versio näistä seinäkelloista. Tätä lyhtymäistä seinäkellomallia on välistä nimitetty myös *directoire*-kelloksi, Ranskan vallankumouksen ja Napoleonin välisen aikakauden mukaan (Scherer s.a., XVIII; Laine-Juva 1960, 391). Ruotsissa mallia voidaan kuitenkin pitää vanhempana, kustavilaisena. Se on saatettu, kuitenkin ilmeisen harvoin, liittää myös pääkaupunkilaiseen kaappikelloon. Tällainen tukholmalainen vuosien 1787—1801 välillä valmistettu myöhäiskustavilainen suoralinjainen kaappikello on säilynyt Tenholan Lemun kartanossa (MV:HTKA 53075; Sidenbladh 1947, 166; kuva 37). Kellohuoneen malli on ollut kansanomaisissa kaappikelloissa käytössä Tornionlaakson lisäksi Etelä-Pohjanmaalla, ja Ångermanlandissa se on liitetty myös rokokoonomaisiin kaarevalinjaisiin kaappikelloihin kuten on laita myös Etelä-Suomen kartanoissa tavattavissa

Kuva 36. Säätyläispiireissä suosittu kustavilainen lyhtymäinen seinäkello. Tämä kello on valmistettu Tukholmassa 1780-luvulla ja sitä yksinkertaisemmat samantyylliset seinäkellot ovat antaneet mallin Länsipohjan kansanomaisen uusklassisen kaappikellon kellohuoneelle (Sidenbladh 1947, 233).

Kuva 37. Kotimaisissa säätyläispiireissä harvinainen lyhtymäisellä kellohuoneella varustettu uusklassinen kaappikello Sakari Topeliuksen syntymäkodissa Kuddnäsissä Uudessakaarlepyyssä. Kaapin malli sensijaan on Suomessa tavallista uusklassista kaappikellotyyppeä, josta länsipohjalainen selvästi poikkeaa. Kaappikello on väriltään valkoinen ja sen koristeet on kullattu, valkoiseksi maalattu on myös kustavilainen sohva ja muut huonekalut.

kaappikelloissa (MV:KTKA 3415:81; Hofrén 1972, 193; Suomen kartanot... 1941, 281, 299; kartta 4).

Tornionjokilaaksolaisen kaappikellon kellohuonetta otsaprofiileineen ja koristeineen voidaan pitää lähempänä kustavilaista seinäkelloesikuvaa kuin etelä-pohjalaisten kansanomaisten uusklassisten kaappikellojen kellohuonetta, josta usein puuttuvat uurna ja sivujen pylväät.

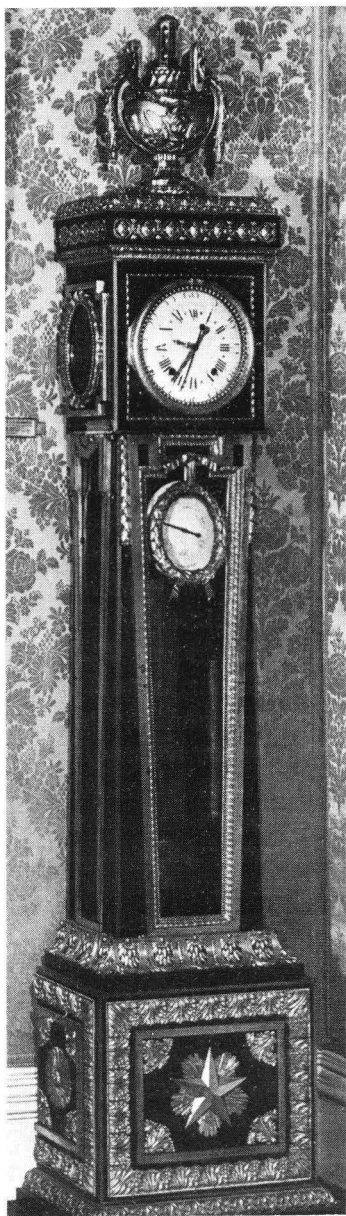
Mallin omaksumisajankohdasta Tornionlaaksossa ei ole tarkkaa tietoa. Varhaisin maalattu dateeraus on vuodelta 1830 Ylitorniolta. Kaapin tekijäksi mainittua henkilöä voitaisiin pitää myös Ylitornion uuden kirkon rakentajana, joka kuitenkin kuoli jo 1823 (U:YTor 1; vrt. kaapintekijät). Otsa- ja kellomalli saattaisi olla hänen käyttöönottamansa ja levittämänsä. Toisaalta karunkilaisessa kaapissa on kello, jonka alatorniolainen kelloseppä on vuonna 1800 myynyt omistajille, minkä ei aivan välttämättä tarvitse merkitä sitä, että kellokaappi olisi saman ikäinen, mutta tuskin se liioin on monta vuosikymmentä nuorempikaan (U:Kar 2; TornionlaaksonM 321). Aivan ilmeistä kuitenkin on, että seinäkellon lyhtymäinen malli on ollut Tornionlaaksossa tuttu jo kustavilaisen tyylin vaikutusaikana. Kansanomaisena kellohuoneen malli tavataan myös Ruotsin puolella jo vuonna 1806 Härnösandin tienoilla uusklassissävyisissä rokokookelloissa (Hofrén 1929a, 216). Sen sijaan varhaisin uusklassissa könniläiskaapeissa on vuodelta 1830 (Könni 1959, 442).

Kellohuoneen selvä esikuva löytyy kustavilaisesta tyylistä, mutta koko kaapin, varsinkin heilurikaapin ongelma on vaikeampi. Heilurikaapin pystysuorat linjat ja matalahko jalusta viittaavat toisaalta kustavilaisuutta varhemmaksi Kuningatar Annan -tyyliisiin kaappikelloihin. Kun Kuningatar Annan -tyyliset kellot eivät ole Tornionjokilaaksossa olleet ainakaan kovin yleisiä, ei kyse voi olla paikallisen varhemman kaappikellotyypin jatkumisesta uusissa "puitteissa". Huippuluokan kustavilaiset tukholmalaiskaappikellot ja niiden ranskalaiset esikuvat 1770-luvulta muistuttavat hahmoltaan ja mittasuhteiltaan myös usein Kuningatar Annan -tyylisiä suoralinjaisia kaappikelloja (kuva 38; Fischer 1931, 180—181; Palacios 1969, 123; La pendule française 1961—62, 151—152).

Vaikka jotain yhtäläisyyttä kaapin hahmossa on havaittavissa, on todella vaikea osoittaa mitä yhteyttä näillä kaappikelloilla voisi olla Tornionlaakson 1800-luvulla valmistettujen kansanomaisten kellojen kanssa. Yhtäläisyyttä on havaittavissa myös, tosin nuoremman, ilmeisesti Turun Akatemiaan aikoinaan kuuluneen empirekaappikellon kanssa (Rácz—Cleve 1968, 250). Siinä heilurikaappia koristavat keskellä suorat ja kaapin reunoilla pyramidin malliset pylväät, jotka eivät nekään jatku aivan heilurikaapin yläosaan saakka. Mitään esikuvavaikeutusta ei Turun kellolla kuitenkaan voi olla Tornionlaaksossa. Klassinen pylväskoristelu on 1700-luvun lopun laatukelloissa ollut yleisesti käytössä (Henschen—Blomberg II 1961, 799; Schmitz III 1923, 39).

Kansanomaisissa kaapeissa on uusklassisiin kelloihin viittaavien piirteiden ohella myös varhemman tyyppisille paikallisille kaappikelloille kuuluneita piirteitä. Tällainen on esimerkiksi länsipohjalaisille kaappikelloille tyypillinen alhaalta hieman kaartuva jalustaosa.

Varsinkin pylväskoristeisella heilurikaapilla varustettu kaappikello antaa

Kuva 38. Ranskalainen Ludvig XVI:n -tyylinen Pariisissa valmistettu regulaattorikello noin vuodelta 1780. Klassisesta ornamentiikastaan huolimatta kaapin hahmo muistuttaa Kuningatar Annan -tyylisiä kaappikelloja. Samanmallisia ovat monet ruotsalaiset kustavilaiset kaappikellot ja ne poikkeavat kansanomaisista uusklassisista

vaikutelman myös uusgoottilaisuudesta. Uusgootiikan vaikutus ei ole täysin poissuljettavissa. Vaikka tyyli yleisesti saavutti kukoistuksensa vasta 1830–40-luvuilla, liittyy ruotsalaiseen Karl Johanin -tyyliin jo noin 1819 uusgootiikan piirteitä, jotka antavat leimansa ruotsalaiseen empireen. Tyyli syntyi Englannissa jo 1750-luvun puolivälin jälkeen ja saavutti suosiota 1800-luvun alun uusromantiikkaan liittyvänä (vrt. kuva 25; Henschen—Blomberg II 1961, 1163–66; Wallin 1935, XXI; Pöykkö 1975, 84, 94). 1800-luvun puolivälin tienoilla valmistettiin Ruotsissa myös uusgoottilaisia kaappikelloja (Lagerquist 1959, 186–187; vrt. myös Stavenow-Hidemark 1975, 35, 44–45).

Miten nämä uudet vaikutteet olisivat Tornionjokilaaksoon Tukholmasta tulleet, on epäselvää. Tornionjokilaakson Suomenkin puolen yhteydet entiseen pääkaupunkiin Tukholmaan säilyivät kyllä pitkälle 1800-luvulle. Jos verrataan siihen, kuinka tällä alueella varhempia tyylivaikutteita vastaanotettiin hyvin nopeasti ja kuinka niitä omaksuttiin mm. kellojen malleihin ja kaappien piirteisiin, ei ole mahdotonta, että myös uusgoottilaissävyinen klassisuus jo 1800-luvun alussa olisi antanut sävyä laakson huonekaluihin (vrt. myös kellot ja kellontekijät). Uusgootiikan piirteitä esiintyy joka tapauksessa Länsipohjan pohjoisosassa uusissa kirkkorakennuksissa esimerkiksi Överkalixissa 1850-luvulla ja muissa rakennuksissa 1800-luvun jälkipuoliskolla (Lindgren 1929, 22; Isaksson 1962, 41, 43; Hederyd 1986b, 101). Se ilmenee myös kansanomaisissa rakennuksissa varsinkin huippukoristeissa hyvin samantapaisena kuin mitä Outhier 1700-luvun alussa kuvasi Tornionlaakson kansanomaisiin rakennuksiin.

Vaikka uusgootikka tai Karl Johanin -tyyli goottilaisvaikutteisena ei olisikaan päässyt Länsipohjan kaappikelloihin vaikuttamaan, on gootikka alueella ollut varhain tuttua ja säilynyt

kaappikelloista. Näitä kelloja rakennettiinkin enemmän tarkkuuskelloiksi kuin sisustusesineiksi (Palacios 1969, 52).

kirkkojen koristelussa ja vanhoissa huonekalutyypeissä. Jos kaappikellojen esikuvien ja paikallisten säilyneiden tyylipiirteiden vaikutuksen suhteen haluttai-siin kiertää ympyrä umpeen, voitaisiin Tornionjokilaakson kaikkein myöhäisim-mässäkin uusklassisessa kaappikellotyyppissä nähdä häivähdys varhain iskostu-neista lännestä saapuneista keskiajan rakennus- ja koristeaiheista. Tässä yhteydes-sä on myös syytä korostaa, ettei näillä keskiaikaisilla, nimenomaan goottilaisilla aiheilla ole mitään tekemistä Tornionjokilaakson varhaisen suomalaisasutuksen lähtöseutujen mahdollisten keskiaikaisten piirteiden kanssa.

Tämän tyylin kaappikellon eri piirteille on löydettävissä esikuvia tyylikellois-ta. Kokonaisuutena länsipohjalaista uusklassista kaappikelloa on kuitenkin pidet-tävä omaperäisenä aikaansaannoksena, joka on luotu saatujen tyylivaikutteiden ja paikallisen kulttuurin pohjalta.

Edellä on yksityispiirteitä myöten pyritty selvittämään esikuvaesineiden vaikutusta Länsipohjan kansanomaiseen kaappikelloon ja siinä havaittavissa olevia perinnäisen kulttuurin piirteitä. On tulkintakysymys missä määrin on puhuttava kansanomaisesta reproduktiosta, ruotsalaisen kansankulttuurin vaiku-tuksesta ja kulttuuri-ilmiöitä nopeasti omaksuneen kaupunkikulttuurin seurauk-sesta, missä määrin taas omaperäisestä kehityksestä, joka on tapahtunut monipuo-lisista ruotsalaisista, suomalaisista, venäläisistä ja lappalaisista kulttuurivaikut-teista syntyneen oman kulttuurin piirissä. Kaappikellosta voidaan puhua innovaa-tioilmiönä, mutta mikä siinä on novaatiota ja sisäsyntyistä kehitystä, on tarkoin vaikeasti eriteltävissä.

Uusklassissävyisen kaappikellon ja varsinkin uusklassisen kaappikellon yh-teydessä voidaan puhua sisäsyntyisestä kehityksestä. On syntynyt uusi kaappikel-lotyyppi, edellisen kohdalla on kysymys suurelta osalta alueellisten tyylipiirteiden soveltamisesta uuteen esineeseen ja jälkimmäisen kohdalla taas kokonaan uuden-laisen esineen luomisesta. Uusklassista kaappikelloa voidaan pitää paikallisen yhteisön sisäsyntyisesti aikaansaamana uutuutena (vrt. Barabás 1971, 309—310). Epäilemättä se alkuaan syntynyt luovan yksilön käsissä, mutta ilman yhteisön hyväksyntää se olisi saattanut jäädä ainutkertaiseksi esineeksi. Siinä mielessä voidaan myös kansaa, yhteisöä, pitää luovana, koska se viime kädessä hyväksyy tai hylkää yksilön aikaan saaman uutuuden.

D. ALUEELLISET EROT

Aikaisemmin on käynyt ilmi Länsipohjan kaappikellotyyppien summittaiset ilmestymis- ja leviämisaikat. Kuningatar Annan -tyylinen kaappikellotyyppi saa-vuttaa kaupungit 1730-luvulla ja maaseudunkin viimeistään 1760-luvulla. Var-haisin tyyppi väistyy koko alueella 1700-luvun jälkipuoliskolla 1760-luvun jälkeen omaksuttavan rokokookaappikellon tieltä.

Koko Länsipohjan alueelle levinnyt rokokookaappikello jatkaa elämäänsä Länsipohjan eteläosassa myöhempiin aikoihin asti ja pohjoisosassa 1800-luvun

puolelle. Uusklassiset aiheet pyrkivät rokokoopiirteiden rinnalle pohjoisosassa jo 1700-luvun loppuvuosikymmeninä. Rokokoon ja kustavilaisen tyylin aiheiden ja piirteiden lomittumista voidaan seurata pohjoisen alueen esineistössä.

Tornion tienoilla 1800-luvun alkuvuosikymmeninä luotu ja nykyisiin aikoihin asti valmistettu uusklassinen kaappikello saavuttaa laajempaa suosiota 1800-luvun puoliväliin mennessä. Se ei kuitenkaan pysty koskaan syrjäyttämään varhempaa, alueellisesti laajemmin suosiota saanutta uusklassissävyyistä kaarevalinjaista kaappikelloa. Molempia myöhempiä kaappikellotyyppejä on uusimpiin aikoihin asti valmistettu ja käytetty rinnakkain.

Eri kaappikellotyypeissä ja niiden yksityiskohdissa on havaittavissa sekä koko Länsipohjalle yhteisiä että pienemmille alueille, pitäjille ja jokilaaksoille tyypillisiä piirteitä. Näistä alueellisista piirteistä eivät läheskään kaikki ole pelkästään kaappikelloille kuuluvia, vaan niitä tavataan myös muissa paikallisen esinekulttuurin tuotteissa.

Varhaisin Kuningatar Annan -tyylinen kaappikello tunnetaan alueella hyvin monimuotoisena ja säilyneiden esineiden mukaan näyttäisi siltä, että se olisi esiintynyt kansanomaisena lähinnä eteläisellä alueella Piitimen ja Luulajan tienoilla. Tämä alue on varhemmin saattanut olla kellojen suhteen ”edistyksellisempää” seutua, jossa kaappikello olisi omaksuttu aikaisemmin ja laajamittaisemmin myöhäisbarokin tyylipiirteiden vallitessa. Eräät muut 1700-luvun säilyneet esinetyypit näyttäisivät tukevan tätä (Waldén 1927, 32, 35). Tässä suhteessa varsinkin Piitimen tienoon voisi katsoa liittyvän läheisemmin etelän suuntaan Skellefteåhon ja Uumajaan, joiden ympäristöstä tunnetaan myös runsaammin Kuningatar Annan -tyylisiä kaappikelloja (Ågren 1978, 93, 111–122). Säilyneet kellot osoittavat kuitenkin, että tyyppi on ollut tuttu myös Tornionlaaksossa. Esineiden säilyminen ja siihen vaikuttavat syyt ovat toinen asia, nekin vaihtelevat alueittain. Ilmeistä kuitenkin on, että Tornionlaakson tienoilla uudemmat kaappikellotyypit ovat pyyhkineet tieltään tehokkaammin vanhan mallisen esineen kuin Länsipohjan eteläosassa on tapahtunut.

Rokokookaappikello puolestaan ”valtaa” Länsipohjan 1700-luvulla. Rokokoonomainen malli tunnetaan koko alueella samantapaisena ja otsan simpukkaristi -ornamentti on myös yleinen. Sen sijaan Uumajan tienoon rokokoonomaiset kaappikellot edustavat eri tyyppejä kuin länsipohjalaiset (Ågren 1978, 96, 111, 125), ja tässä suhteessa Piitimen seutu liittyy myös muuhun Länsipohjaan. Kaapeissa tavattavat erot ilmenevät lähinnä jokilaaksottain: Piitimen tienoo, Luulajan tienoo, Råneån seutu, Kalixjoenlaakso ja Tornionjokilaakso.

Laaksojen erot havainnollistuvat esimerkiksi otsakoristeen kohdalla. Tornionlaaksossa rokokoo-ornamentti esiintyy tyylinmukaisimpana, lähimmin esikuvaa noudattelevana, toisaalta se tavataan siellä myös ilmeisesti tekijäkohtaisesti varioidumpana. Råneån- ja Luleånlaaksoissa on omat toteutustapansa ja Piteånlaaksossa se esiintyy vanhoillisimpana perinnäiseen ornamenttiikkaan liittyneenä. Eri laaksoille ominaisia piirteitä on lisäksi mm. Luulajan tienoilla tavattava pyöreälinjaisempi kaappimalli, Råneånlaakson kaappien suora alareuna, Tornion ja osin Kalixin tienoon uusklassinen kaappimalli ja maalauskoristelujen erot.

Paitsi jokilaaksojen ominaispiirteitä tavataan alueellisia eroja myös jokilaak-

sojen osissa. Koristelussa muodostaa Ylitornion—Överkalixin seutu oman alueen mm. uusklassisen lehtisauvaornamentiikan osittaisessa käytössä. Samoin on tällä alueella esimerkiksi heilurikaapin neliömäinen veistoskoriste eteläisen Alatornion ja Karungin seudun kukka-lehti -koristelusta poikkeava. Kun perustyyppit ovat laaksoissa hyvin samantapaisia, on vaihtelevien koristeaiheiden käytössä kysymys eri valmistajien ja valmistuskeskusten omaksumista paikallisiksi muodostuneista aiheista.

Jokilaaksojen ja pitäjien rajojen lisäksi on Länsipohjassa joukko muita rajoja, jotka ovat vaikuttaneet kansanomaisiin ilmiöihin. Kaappikellojen kohdalla, vähemmän muiden huonekalujen kohdalla, on merkitystä vanhalla valtakunnan ja Länsipohjan läänin ja hiippakunnan rajalla, joka vuosisatoja kulki Kaakamajokea ja Tornionlaakson pitäjien itärajaa pitkin ja joka liitti Tornionlaakson kiinteäksi osaksi Ruotsin pohjoista maakuntaa. "Suomenmaan" puoleisiin pitäjiin on tornionjokilaaksolainen kaappikello, ylipäänsä kaappikello levinnyt vain niukasti uusklassissävyyisenä rokokookellona ja uusklassisena kellona.

Ei ole tietoa, mitä merkitystä Ruotsissa vuonna 1810 muodostettujen Norrbottenin ja Västerbottenin läänien rajalla on ollut eteläisen alueen esineistöön. Tornion ja Luulajan—Piitimen tienoon huonekaluissa on selviä eroja, ja esimerkiksi Skellefteån ja Uumajan suunta on saattanut vaikuttaa Piitimen alueella. Västerbottenin erilaiset kaappikellotyyppit ja toisaalta Norrbottenin yhtenäinen kirkkotaide näyttävät viittaavan siihen, että Piitimen, Luulajan ja Tornion yhteys on ollut jo ennen lääninjakoa kiinteämpää kuin Piitimen ja Uumajan. Huonekalutyyppeihin ei rajalla näytä olleen juuri vaikutusta Norrbottenin eri alueita esimerkiksi lähemmin toisiinsa liittävästä tekijästä.

Vuoden 1809 valtakunnan rajalla ei ole Tornionlaaksossa havaittavissa kovin suurta merkitystä itse esineistöön, kaappikelloon ja muihin perinnäisiin huonekaluihin; ellei sellaisena voida pitää edellä mainittua kaappikellojen leviämistä Suomen puolella 1800-luvulla. Eroja eri valtakunnissa on huomattavissa osittain esineiden maalauksessa sekä niiden säilymisessä, nykyisessä valmistuksessa ja esineisiin myöhemmin kohdistuvissa arvostuksissa.

Kalixin pitäjän itälaidalla kulkeva kieliraja ei myöskään ole vaikuttanut esineiden tyyppeihin (Airila 1912, 12). Kaappikellot ja muut huonekalut ovat koristeaiheita ja maalaustapoja myöten hyvin samanlaisia sekä suomen- että ruotsinkielisellä raja-alueella. Poikkeuksen muodostaa kaappisänky, jota tavataan Ruotsin puolella Nederkalixin ja Överkalixin itärajoille saakka. Kaappisänky on harvaa poikkeusta lukuunottamatta tuntematon Tornionlaaksossa, missä vuoteena on ollut sivustavedettävä sohvasänky (Erixon 1938b, 223; Erixon 1970, 65, 67; Henschen—Blomberg I 1961, 908—909; K 1: YTor, A. Anunti). Tässäkään ei liene kysymys kielirajan vaikutuksesta. Ruotsin puoleinen eteläisemmän alueen esine on muusta syystä syrjäytynyt tai torjuttu Tornionlaaksossa. Asuinhuoneiden maalauskoristelu on toinen kielirajalle pysähtynyt ilmiö (Isaksson 1962, 35; vrt. Valonen 1976, 31).

Monet muut kansankulttuurin ilmiöt ovat kohdanneet tai kohtaavat kielirajalla, suomalaisista ilmiöistä mm. joenrantojen rivikylä, savutupa, 1800-luvun puolivälin jälkeinen uusklassinen asuinrakennustyyppi. Näillä on epäilemättä

ollut merkityksensä myös mm. edellä mainittuihin sisustuksessa esiintyviin eroihin. Useimmat ilmiöt Tornionlaakson tienoilla ovat kielirajan kuitenkin puolin tai toisin ylittäneet. (mm. Atlas 1957, 19, 21, 29, 49; Erixon 1938b, 212—223; Isaksson 1962, 25—26; Hvarfner 1960, 33, 37—39; Talve 1971, 202—203, 210, 229—231; Vilkuna A. 1961, 132, 143, 148—150.) Huonekaluista on syytä mainita mm. pitkittäisjalaksinen kehto, jonka laaja ja vanha Taalainmaalta ja Norjasta pohjoiseen Länsipohjaan ulottuva esiintymisalue jatkuu Tornionjokilaakson itä-puolelle asti (Erixon 1970, 130—131; Sammallahti 1980, 85).

Huomattavampi huonekalukulttuurin raja kulkee Kalixin ja Luulajan välillä. Väliin jäävä Råneå on ”risteytymisaluetta”. Tämä voidaan todeta kaappikellojen ja muiden huonekalujen malleissa ja ennen muuta maalauksessa. Etelän varhemmin suosiman sinertävän ja vihreän tilalla on Tornion—Kalixin tienoilla sinoberinpunainen ja turkoosinsininen ja myöhempi omaperäinen keltaruskea ootraus ”buskmålning”. Kaappikelloissa tavattavien yhteisten piirteiden lisäksi Råneåssa esimerkiksi kaappisänkyjen maalauskoristelu 1800-luvun alussa saattaa olla hyvin samantapaista kuin Kalixissa, huonekalujen pohjaväri toisinaan ”pohjoisen” punainen, mutta sinne levinnyt ”puskamaalaus” voitaisiin luokitella omalaatuiseksi (Erixon 1938, 44; Nordberg 1934, 95). Myös huonekalutyypeissä on eroja pohjoisen ja etelän välillä. Kaappikellojen piirteissä on rokokookelloissa eroja esikuvasineiden eräiden aiheiden toteutuksessa: Piitimen—Luulajan tienoilla ornamentin pallomainen huippu, Tornionlaakson puolella mm. yleisimmin omak-suttu heiluriaukon kartussikoristelu ja kaulaosan kukka-lehti -aihe.

Rokokoo on yhteistä Länsipohjalle. Se on tyyllillisesti kaappikellossa läheisin-tä Tornionlaakson tienoilla, mutta esineistössä se on ollut vaikuttavampi eteläosas-sa Länsipohjaa. Sieltä tunnetaan myös muita rokokoon pohjaavia huonekaluja kuten lattiakaappeja (Waldén 1925, 16; Waldén 1927, 39—40). Tornionlaakson esineistössä on rokokoo vaikuttanut lähinnä kaappikellossa, vain harvoja esimerk-kejä sen ilmenemisestä muussa sisustusesineistössä on säilynyt (Valonen 1972, 71). Rokokoon vaikutus ei Tornionlaaksossa ole kuitenkaan pysähtynyt pelkäs-tään kaappikelloon. Se on elänyt pitkään huonekalujen erityisesti kapioarkkujen värikkäänä kukka- ja kaariaiheisena maalauskoristeluna (esim. YTor MV:KTKA 4713:24; STK: Mäkiö-62 II:11). Se, mikä varsinaisesti erottaa Tornion—Kalixin tienoon kaappikellot ja muutkin huonekalut eteläisen Länsipohjan esineistä, on renessanssiperinteen aluetta suppeammalla alueella tavattava uusklassisuus. Rå-neåssa tunnetaan uusklassissävyyisiä kaappikelloja, mutta Luulajan seudulla esiintyy tyylin vaikutus heikkona, vain satunnaisina yksityispiirteinä. Sen sijaan ne kustavilaiset aiheet — palmikkonauha, lehtisauva, urna — jotka ovat ominaisia Tornionlaakson kaappikelloissa 1700-luvun lopulta lähtien, ovat yleisiä myös muissa alueen huonekaluissa esimerkiksi sohväsängyissä, tuoleissa. Keskus on epäilemättä ollut Tornion kaupungin tienoo ja keskeinen leviämisalue Tornion-ja Kalixinlaakso. Uusklassisuus ei rajoitu vain varhaiseen kustavilaisuuteen, vaan on jatkunut myös Karl Johanin -tyylin, vähäisemmässä määrin suomalaisen empiren, vaikutuksena Tornion tienoon uusklassisessa kaappikellossa ja esimer-kiksi tyyppillisessä suorapäätysessä sohväsängyissä.

Tornionlaakso ja osittain viereinen Kalixjoenlaakso muodostavat Länsipohjan

monipuolisimman ja merkittävimmän kaappikelloalueen. Tätä aluetta on pidetty myös Länsipohjan kansanomaisten huonekalujen taiteellisena keskuksena: “Den konstnärliga halt, som eliten av möbler från Pite—Lule -området förmår uppvisa, kan icke kallas hög. Alldeles särskilt framträder dett vid en jämförelse med Kalix—Tornebygdens avgjort överlägsna möbelkonst” (Waldén 1927, 50). Tähän vaikuttaneita tekijöitä tarkastellaan uutuusilmiön edellytyksiä käsiteltäessä.

VI. KAAPPIKELLOJEN TEKIJÄT

Kaappikellojen valmistusta tarkasteltaessa on pidettävä itsestään selvänä, että esineen tärkein ja keskeisin osa on varhemmin ollut kello ja sen koneisto kokonaisuudessaan. Se on myös ollut eniten taitoa, tarkkuutta ja mekaanisia tietoja vaativa osa. Kaappeja pystyivät valmistamaan vähänkin puusepän taitoja omaavat tekijät. Kellokaappien valmistuskin oli yleensä ammattitaitoisten paikallisten puuseppien työtä, henkilöiden, jotka osasivat jäljitellä muodissa tavalla tai toisella olevia esineitä ja joilla oli mahdollisuudet seurata kehitystä ja kyky noudattaa asiakkaiden toivomuksia. Myös kaappien koristemaalauksesta vastanneet henkilöt olivat ammattitaitonsa ilmeisesti kokeneilta henkilöiltä hankkineet ainakin mikäli oli kyse vähänkin koristeellisempien aiheiden kuin värillisen pinnan luomisesta. Kellon tekoon eivät kuitenkaan riittäneet tavallisen sepän kyvyt, joilla rauta muokattiin tarvittaviin muotoihin. Kellon tekijän täytyi pystyä käsittelemään raudan lisäksi myös muita metalleja, tuntea hienotaasepän työmenetelmät, pystyä valamaan, sorvaamaan ja hiomaan useita metalleja ja osata laskea, mitata ja koota — kone. Kellon teko oli epäilemättä monille sepän töitä taitaville haaste, joka 1700-luvun jälkipuoliskolta lähtien pyrittiin innokkaasti ottamaan vastaan niillä seuduilla, missä tarvittavia materiaaleja oli saatavissa. Kelloihin tehtiin myös näyttävät ”kuoret”, useimmiten kuitenkin käy ilmi, että kaappikellon tekijäksi mainittu henkilö ei ole puuseppä vaan kellontekijä.

A. KELLONTEKIJÄT

Länsipohjasta tunnetaan varsin kunnioitettava joukko kellojen valmistajia. Osan tuntee perimätieto, osasta on säilynyt tieto arkistojen merkinnöissä. Kellontekijät valmistivat seinäkelloja, mutta minkälaisia, jää useasti hämärään tai arvailujen varaan, mutta muutamissa tapauksissa voidaan selvästi osoittaa, minkälainen on tunnetun kellontekijän tuote. Kellontekijöitä on pystytty seuraamaan lähinnä Tornionjokilaaksossa, josta on sekä perimätietoa että arkistomateriaalia käytettävissä. Etelämpää Länsipohjasta jäävät monet kellojen valmistajat melkein pelkästään eri lähteissä mainituiksi nimiksi.

1. TORNIONJOKILAAKSON KELLONTEKIJÄT

Vanhin tieto tornionjokilaaksolaisesta kellontekijästä on Karungista. *Mickell Hansson Wara* (Vaara) on vuonna 1792 laaditussa perukirjassa mainittu kellosepäksi (Tornio 12 29/2 1792). Hän asui Karungin kappelin Kukkolan kylässä Ruotsin puoleisella rannalla. Hän omisti kellosepän työvälineet mm. kaksi

messingistä valmistettua kierresorvia (skrufmaskin). Jo hänen vuonna 1717 syntynyt isänsä Hans Mickelsson Wara oli seppä, joka asui Kukkolan kylän tilaa n:o 15, Vaaran 3/8 manttaalin tilaa. Mickell Hansson lienee ryhtynyt kellontekijäksi isän vielä pitäessä tilaa eikä ehtinyt sitä isännöidä, isäntänä toimi myöhemmin hänen veljensä (VA:IK 203; Lindfors 1941, 37). Mickell Hanssonin kelloista ei ole tarkkaa tietoa. Kun kuitenkin Tornionlaakson museon kello vuodelta 1789 on peräisin saman kylän Suomenrannalta Tapanin talosta ja mainitaan karunkilaisen tekemäksi, voitaisiin olettaa, että se olisi Waran tuotantoa. Kun juuri tässä kellossa tavataan 1770-luvun taskukelloissa tunnetut pyöryläkoristeiset symmetriset viisarit, voidaan Waraa, jos hän on ollut kellon tekijä, pitää erittäin hyvin aikaansa seuraavana tai aikaansa edellä olevana seinäkellojen valmistajana.

Toinen Karungissa yleinen kellotyyppi, lehtimäisellä tuntiviisarilla varustettu, voisi myös olla Waran tuotantoa, mikäli oletettaisiin hänen vaihtaneen viisarimalia. Toinen mahdollisuus voisi olla se, että samassa suvussa olisi jatkettu kellontekoa. Tätä tyyppiä edustavan kukkolalaisen kaappikellon sanotaan olevan tuodun Vaaralta Ruotsin puolelta (R:Kar 3). Varsinaisia mainintoja samansukuisista kellontekijöistä ei kuitenkaan ole tiedossa. Tietoja Waran opinsaannista ei liioin ole, onko oppi hankittu isän luona itsenäisesti vai käyty hakemassa etäämpää, jää epäselväksi. Waran tuotannon on täytynyt olla verraten laajaa tai hyvätasoista, koska hänet nimenomaan on mainittu kellosepäksi, ei pelkästään sepäksi.

Alatorniolta tunnetaan Kurtion valmistamia kaappikelloja. Kurtion nimen taakse kätkeytyy joukko sepän- ja kellosepäntaitoisia henkilöitä. Voitaisiin puhua Kurtion seppä- ja kelloseppäsuvusta, joka 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alussa toimi Alatornion Alavojakkalan kylässä hieman Ilmajoen Könnien malliin. Vuodesta 1796 isännöi Alavojakkalan n:o 28 1/4 manttaalin Kurtion tilaa *Per Persson Kurtio* (1755—1808). Hänen tilikirjansa on säilynyt ja siitä käy ilmi, että Per Persson valmisti ammattimaisesti apulaisen avustamana kelloja isännöimälään tilalla. “Kun minä alwoin randatuassa oikein työdä tecemän nijnkuin wärcistanisa ja odin työö Cordelin nijn aijca olli culunu Meidän Herran Jesuxen Kristuxen syndymästä 7 päivä ToucoCuusa 1798”. Tiedetään, että Kurtio oli jo ennen isännöyttään tehnyt kellosepän töitä. Vaimon peruluettelossa vuodelta 1793 luetellaan hyvin tarkkaan Kurtion kellosepän työvälineet mm. 75 erilaista viilaa, ruuvien ja muttereiden tekolaite, hammasrattaiden tekolaite, rautasorvi, poria, metallien sulatusastioita, alasimia ja metalleja: rautaa, messinkiä, tinaa ja lyijyä. Tilikirja kertoo, että sinä aikana kun Kurtio isäntänä hoiti tilaa ja työskenteli “wärkistanissansa” 1798—1808, hän myi 43 valmistamaansa kelloa ja korjasi lisäksi paljon ympäristön asukkaiden ajannäyttäjiä. Ilmeisesti kelloja on tehty paljon enemmänkin jo ennen ammattimaisen työskentelyn aloittamista. Parhaimpina vuosina Kurtio myi yhdeksän kelloa ympäri Tornionjokilaaksoa (kartta 6). Jo Per Persson Kurtion toiminta olisi riittänyt säilyttämään Kurtion kelloseppämaineen perimätietona nykypäiviin asti. Hän ei kuitenkaan ollut perheessä ainoa, joka teki sepäntöitä. Isästä ei tiedetä, oliko hän jo mahdollisesti seppä, hänet mainitaan pelkästään talolliseksi. (VA:IK 203, 204; TornionlaaksonM 321; Tornio 12 9/7 1793.) Perheen monipuolinen sepäntoiminta viittaisi siihen, että isäkin olisi ollut

jo monitoiminen tilallinen. Pojista neljä työskenteli metallien parissa. Vanhim-
masta *Nils Perssonista* (1749—1808) tuli Tornion kaupungin hienotaaseppä, joka
“klensmedsmästar” Curteliuksena osallistui Jacob Rijfin johdolla Alatornion
keskiaikaisen kirkon muutostöihin vuosina 1795—1807 (VA:IK 217).

Edellisiä veljeksiä nuoremman “talonpoika” *Eskil Perssonin* (s.1760) maini-
taan vuonna 1795 korjanneen Tornion kaupungin tornikellon (TKA:E II 13
Kaupungin tilit). Nuorin veli *Jacob Persson Curtelius* (1768—1811) puolestaan
hyväksyttiin vuonna 1802 Tornion kaupungin ensimmäiseksi kelloseppämestari-
ksi mestarinäytteellä, joka oli sekunnit, viikonpäivät, kuukaudet näyttävä heiluri-
kello (Mäntylä 1971, 395). Yksiveljeksistä *Johan Persson* (1764—1809) jäi isän
Per Jabossonin (1725—1803) syytingille siirtymisen jälkeen asumaan kotitalalle ja
ilmeisesti osallistui vanhemman veljensä ohella kellojen tekoon. Muut veljeksistä
muuttivat pois, Nils vuonna 1784 ja Jacob vuonna 1793 Tornion kaupunkiin ja
kumpikin meni naimisiin torniolaisen räätälimestarin tyttären kanssa (VA:IK
193). Ennen kelloseppämestariksi nimitystä Jacob mainitaan myös tullikirjuriksi,
joten varsin monipuolista toimintaa veljekset harjoittivat. Eskil muutti myös pois
Kurtion tilalta, viimeiset merkinnät hänestä on vuodelta 1793. Minne hän muutti ja
missä harjoitti kellontekotaitojaan muualla kuin Torniossa vuonna 1795, ei ole
tiedossa.

Mitään Ilmajoen Könnien kaltaista jatkuvaa suurtuotantoa ei Kurtioiden
piirissä päässyt syntymään. He toimivat kuitenkin yhteistyössä, ja Per ilmeisesti
avusti veljensä Jacobin mestariksi pääsyä tekemällä tälle kelloja. Tilikirja kertoo
vuonna 1801, vuotta ennen Jacobin mestariksi valintaa, “Jakobi Curtiolen
Caupungi olen Laidanu 2 seinäCelo, sanoi tulewan prugin (ruukin) herroilen”.
Suomen sota ja sen seuraukset kaatoivat etevät veljekset ja kaikki perheen
miespuoliset jäsenet, kaikki kuolivat parin vuoden sisällä. Kurtion tila siirtyi
vävyjen hallintaan, mutta 1800-luvun alkupuoliskolta ei ole tietoja siitä, pystyivät-
kö he jatkamaan kellojen tuotantoa. Per Kurtion alaisina työskennelleet tietenkin
saattoivat jatkaa kellontekoa. Perimätieto kuitenkin kertoo, ettei Kurtioiden
kellojen valmistus olisi loppunut Suomen sotaan. Alatorniolla mainitaan viime
vuosisadan loppuvaiheilla eläneen Eskil Kurtion, jonka tekemiä kaappikelloja
olisi seudulla eniten (K 1: Tor, E. Niva; K 22: ATor, V. Lohi). On vaikea tietää,
onko kyseessä mahdollisesti perimätiedon aiheuttama sekaannus sata vuotta
aikaisemmin toimineeseen Eskil Kurtioon — Kurtioiden tekemiä kelloja seudulla
varmaan onkin eniten — vai ovatko suvun myöhemmät jälkeläiset jatkaneet
kukoistavasti alkanutta kellojen valmistusta. Kurtion tilikirja antaa tietoja kellojen
tekotavoista ja kellojen rakenteesta, luotien, rattaiden ja tiukujen painoista,
rattaiden hammasluvusta. Mikäli olisi mahdollista perehtyä kellojen koneistojen
rakenteeseen tarkemmin, saattaisi Kurtion merkinnöistä olla tulkittavissa hänen
kellojensa laatu ja tekninen taso. Itse valmistuksesta käy ilmi, että Per Kurtiolla oli
alihankkijoita, hän teetätti suuren osan valettavia messinkiosia ja välistä rattaitakin
Tornion kaupungin “hjulmakarilla” ja kaakamalaisilla valureilla, mm. Johan
Eskola- ja Jacob Nikkilä -nimisillä. Tämä on hyvin ymmärrettävää kellojen
valmistuksen kannalta, tekijä saattoi keskittyä vaativampiin töihin, ja myös siksi,
että Kaakamasta oli 1700-luvulla kehittynyt kautta Länsipohjan myöhemminkin

tunnettu vaskenvalukeskus (Hanno 1973, 122, 128). Kurtion kellojen taulut kuitenkin tunnetaan. Tilikirja kertoo vuonna 1800 Karungin Korpikylän Vanhapihan taloon myydystä kellosta. Tämä siroviisarinen kello on edelleen paikallaan ja sen taulussa nimikirjaimet PK (U:Kar 2). Vastaavanlaisessa kellossa on tauluun merkitty samat kirjaimet myös Pellossa säilyneessä kaappikellossa.

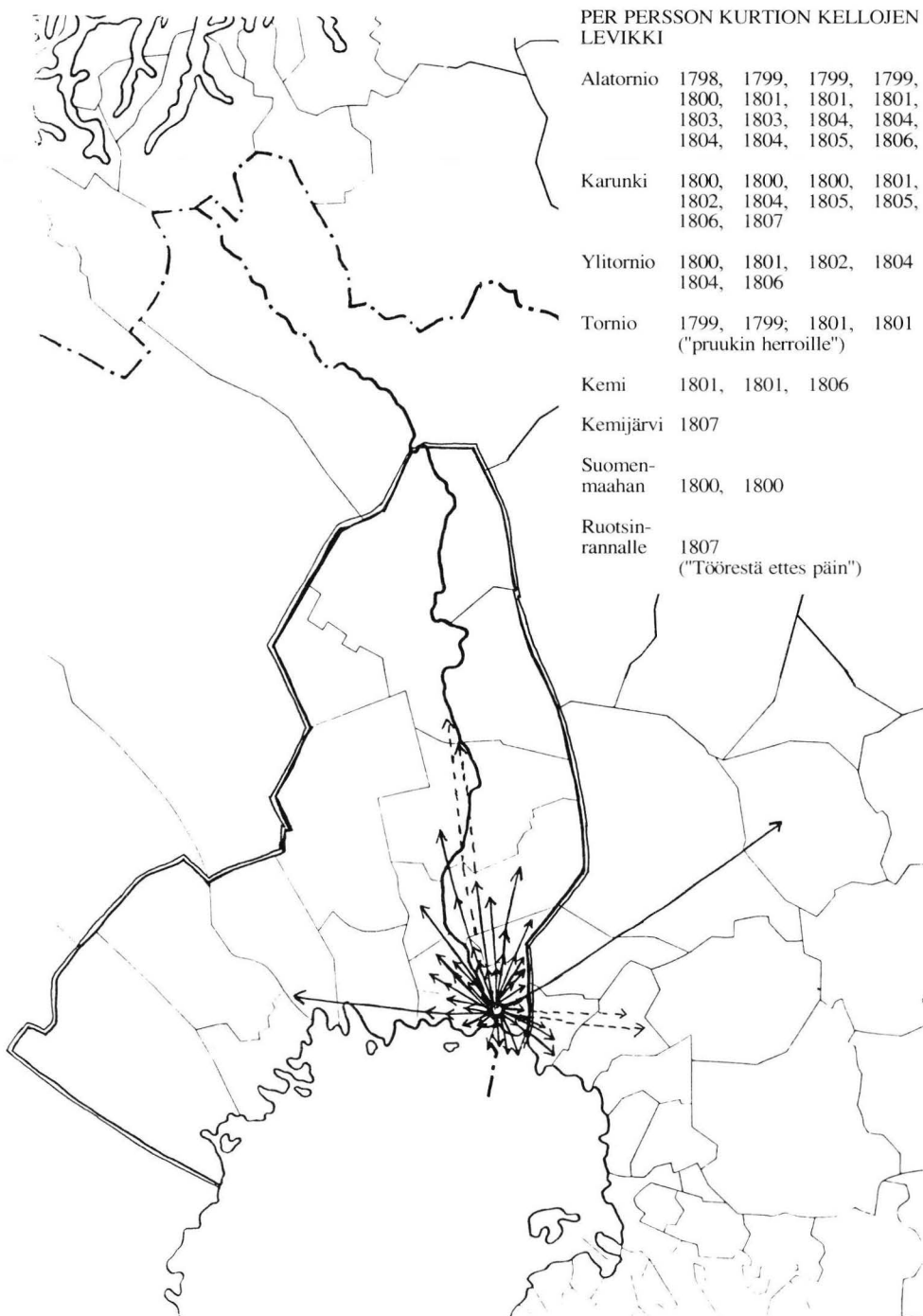
Kelloja käsittelevässä luvussa on jo esitelty Kurtion siroviisarinen pyöreätauluinen kello ja sen esiintymisalue (kuva 19). Tilikirjasta käy ilmi, että Kurtio on myynyt kelloja myös Tornionjokilaaksoa laajemmalle alueelle ja etteivät niitä ole ostaneet pelkästään talonpoikaisväestön jäsenet. Kelloja on myyty mm. kaupungin ammattilaisille, Kemin rovastille ja Kemijärven nimismiehelle, niitä sanotaan menneen pitemmällekin “Suomen maahan” eli Kaakamojoen rajan itäpuolelle sekä “Ruotsin rannalle” Kalixin Tören kylän eteläpuolelle (vrt. Norrfjärdenin kellon viisarit). Valtaosa on kuitenkin jäänyt Alatorniolle (ATor + Kar 60%, YTor 13%; kartta 6).

Tilikirjassa mainitaan “uusmuutinen” kello. Tämä voisi viitata siihen, että Kurtio olisi voinut valmistaa esimerkiksi neliömäisellä taululla varustettuja kelloja, mutta se näyttää enemmän merkitsevän uusien teknisten parannuksien omaksumista kellojen koneistoihin. Eräissä yhteyksissä mainitaan, että kello “löi puolen tijma ja vijsasi wikon päiväde”; mitä muuta uusimuotista niissä oli ei selviä tekijän merkinnöistä.

Kurtioiden opinkäynneistä ei ole tietoa. Olivatko he sepäntöissä itseoppineesti kehittyneet kellosepiksi vai hankkineet lisätaitoja muualta ja mistä, ei lähteistä selviä. Perimätieto mainitsee jonkun Kurtion käyneen Könneillä opissa, mutta sama mainitaan lähes jokaisesta tunnetusta kansanomaisesta kellontekijästä. Könnejä käsittelevässä kirjallisuudessa mainitaan myös oppilaaksi alatorniolainen Kurtio (Laurila—Könni 1949, 33). 1700-luvun lopun Kurtioiden kohdalla tämä vaikuttaa lähinnä perimätiedon harhalta. Per, Jacob ja Eskil Kurtion kohdalla ei 1780- ja 1790-luvulla löydy muuta muuttoilmoitusta kuin se, missä mainitaan Jacobin siirtyneen Tornion kaupunkiin. Toisaalta he ovat olleet muutamia vuosia käymättä ehtoollisella, mutta näiltä vuosilta ei Ilmajoella eikä Könneillä tunneta ketään Per Perssonia, Jacob Perssonia eikä Eskiliä (VA:IK 409). Voidaan olettaa, että tullikirjuri Jacob olisi jossain opissa käynyt, mutta tuskin se olisi ollut tuotannossaan vasta vauhtiin pääsevä etäinen Könni, kun Ruotsin puolella länsipohjalaisten ammattilaisten luontaisella liikkuma-alueella oli paljon lähempänäkin kellontekijöitä. Könneillä oli runsaammin oppilaita vasta 1800-luvulla ja perimätieto saattaisi liittyä siihen Eskil Kurtioon, jonka kerrotaan vaikuttaneen 1800-luvun Alatorniolla.

Kurtiot edustavat huomattavaa kansanomaista valmiutta. Merkittävää on se, että tuotanto alkaa maaseudulla ja siirtyy vasta sieltä kaupunkiin. Kurtiot edustavat puhtaasti talonpoikaisväestöä, mutta seudulla tunnetaan virkamiehiä, mm. läänin-kirjuri Curtelius, jotka lienevät ainakin etäisesti samaa sukua (VA:IK 204). Tällä sukulaisuussuhteella on saattanut Kurtioidenkin kohdalla olla merkitystä lähinnä kulttuurivaikutteita ja valmiuksia lisäävänä tekijänä.

Ylitorniolta tunnetaan vuoden 1800 tienoilla kaksi kellontekijää. Haapakylässä kirkonkylän lähetyvillä Ruotsinrannalla toimi seppä *Isak Carlsson Hurulin*

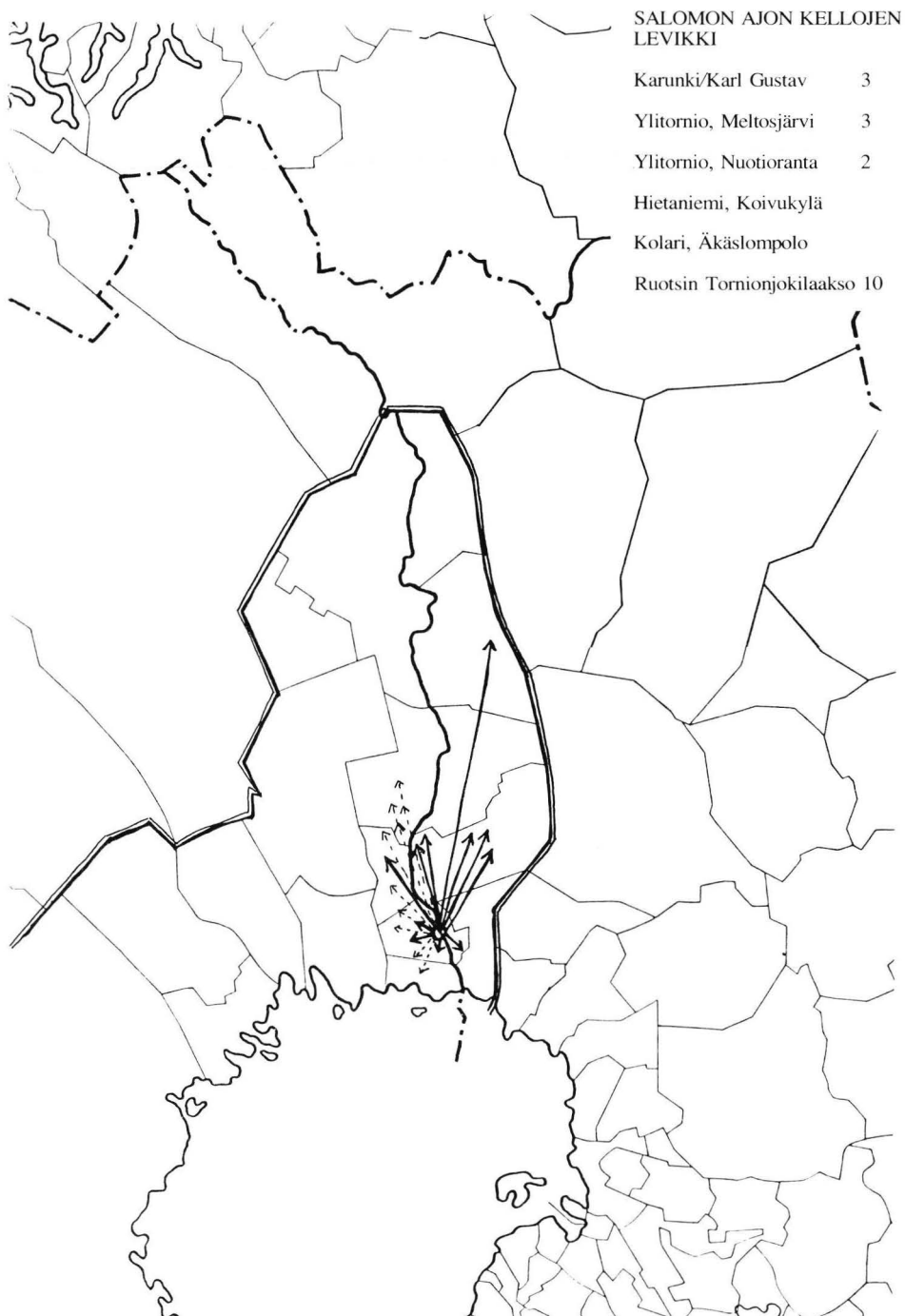
Kartta 6. Alatornion Alavojakkalan kylässä eläneen tilallisen ja kellosepän Per Persson Kurtion valmistamien kellojen levikki vuosina 1798—1807.

(1781—1855). Hän oli Haapakylän Hurulan talon poika ja valmisti heilurikelloja sekä korjasi taskukelloja. Toinen kellontekijä oli *Henrik Tornström* (s.1775). Hän oli monitaitoinen tekijä, joka valmisti seinäkellojen lisäksi myös suurikokoisia 8-laitaisia veneitä. Tornström oli torniolaisen porvarin orvoksi jäänyt poika. Hän muutti Ylitorniolle vuonna 1795, ja voitaisiin pitää ilmeisenä, että hän olisi perehtynyt kellon valmistukseen Kurtioiden vaikutuksen alaisena. Kummankaan valmistajan kelloja ei tunneta, mutta pari ylitorniolaista Kainuunkylän kelloa, joissa on ”kurtiomaiset” viisarit ja hieman poikkeava kellotaulu, voisivat olla Tornströmin tekoa (Portin 1967, 229, 363; R:YTor 2, SK:YTor 1). Toinen kelloista mainitaan talon maalla asuneen mökkiläisen tekemäksi.

Kellontekijöitä esiintyy Tornionjokilaaksossa läpi 1800-luvun. Laajimmaksi muodostui etelässä kellonteko Karungissa. Siitä vastasi Karungin Korpikylän Ajon tilalla syntynyt ja myöhemmin Korpikylän Alanivan tilaa isännöinyt *Salomon Fredrikinpoika Ajo* (1808—1894). Salomon, jota myös ”Lahen Salkoksi” kutsuttiin, lienee aloittanut laajamittaisemman kellojen teon vasta 1840—50-luvun vaihteessa ja jatkoi sitä kuolemaansa saakka. Salomon Ajo numeroi kellonsa, joita 1850—1890-luvuilla valmistui yli 60 kappaletta, ja signeerasi ne: Salomon Ajo tai S. Ajo (kartta 7). Häntä pidetään itseoppineena taitavana seppänä, joka valmisti paitsi seinäkelloja, tornikellon vuonna 1887 Kukkolankosken kalastuspaikalle, teki kaikkia sepäntöitä ja erilaisia metallivalurintöitä jo 1830-luvulla. (Ajo 1972, 144—148; Länsiraja 12/1970; Hanno 1973, 128.) Hänen tekojaan voisi olla osa lehtimäisillä viisareilla varustetuista kelloista, mutta varsinaisesti Ajon käyttämä viisarimalli oli symmetrinen pyöräly tai suunnikkasmalli (U:Kar 1, YTor 3). Ajon kelloja on säilynyt Ruotsin puolella noin 10 kappaletta ja Suomen puolella Karungin kellojen lisäksi niitä on jäljellä Ylitorniolta viisi kappaletta, mutta ne levisivät aikanaan aina Kolaria myöten (Salmi, E. 1973; Länsiraja 4/1970, 5/1970). Myös Ajo—Alaniva on kelloseppäsuku. Salomonin ohella ja hänen jälkeensä valmisti kelloja poika *Konstantin Fredrik Alaniva* (1855—1939), ”Nivan Fetu”, jota voidaan pitää jo nykyajan kellontekijänä (K 1: Kar, E. Jylhä). Isä ja poika olivat kelloseppänammattinsa lisäksi myös arvossa pidettyjä talollisia. Kuten Kurtioidenkin kohdalla havaittiin, liittyy myös alueella tunnettuun Ajoon perimätietoa, mikä ei pidä paikkaansa. Tornionlaakson maakuntamuseon vuonna 1789 dateerattuun karunkilaiseen kaappikelloon liittyy tieto, että sen on tehnyt Salomon Ajo; Ajo ei ollut valmistusvuonna vielä syntynytään.

Karungissa harjoitti kellojen valmistusta samoihin aikoihin Kukkolan Kourilehdossa ilmeisesti syytinkiläisenä *Jussi Kourilehto*. Tämä noin 1880 kuollut ”Pelimanni-Jussi” oli monipuolinen mies, joka soitteli, nikkaroi ja teki kelloja. Hän teki mm. käkikellon ja soittolaitteilla varustettuja kelloja, jotka ”pelasi hopeesit ja valssit”. Kansallismuseon kokoelmissa on Tornionjokilaaksosta peräisin oleva soittolaitteella varustettu seinäkello, jossa on Mora-kellojen tapaiset viisarit ja kaksoiskotkalla koristeltu heiluri; tämä kello saattaisi olla juuri ”Pelimanni-Jussin” valmistama. (Paulaharju 1963, 21; SK:Tor 4.)

Tornionjoen alajuoksulta tunnetaan myös muita kellontekijöitä. Osa on selvästi ammattilaisia, joista on myös tarkempia tietoja, osa taas melko selvästi harrastelijoita, joiden taituruutta perimätieto ihastelee. Alatornion—Nedertorneån

Kartta 7. Karungin korpikyläläisen talollisen ja kellosepän Salomon Ajon vuosina 1850—1890 valmistamien kellojen levikki Tornionjokilaaksossa.

Mattilassa vuodesta 1836 ja myöhemmin Haaparannan kaupungissa vuoteen 1846 saakka toimi kelloseppänä *Lars Gustav Liljebäck* (Odencrantz 1945, 170—171; Sidenbladh 1947, 91). Hänen tekemäkseen arvellaan myös Mattilassa olevaa kelloa, jonka tauluun on vuonna 1834 kuvattu Kråklundin kartano (Lindfors, L. 1987). Toisaalta kerrotaan Alatornion Arpelan *Kinnusen* talon vanhasta isännästä *Jaakopista*, joka rakensi “asuinhuoneen seinälle nakuttajiakin” tai saman kylän monitaitoisesta isännästä *Johan Henrik Niilonpoika Huhdasta*, joka eli 1800-luvun puolen välin tienoilla ja joka rakensi omaan taloonsa kaksitauluisen sekä ulos että sisälle aikaa näyttävän “kaappikellon” (Tornionlaakson ... III 1975, 65—66, VI 1978, 77—78).

Pohjoisessa Pajalan Jarhoisissa Ruotsin puolella valmistettiin myös kaappikel-loja 1800-luvun puolivälissä. Tekijäksi mainitaan *Petter Johan Forss* (K 1: F. Muotka; HeSa 26/11 1973). Hän lienee asunut Jarhoisten Forssin n:o 22 tilalla. Tarkkaa tietoa ei ole, tekikö hän sekä kelloja että kaappeja. Forssit olivat ruukeilla toiminutta seppäsukua. Myöhemmät Forssit ovat 1800-luvun lopulla kunnostautuneet valureina, joten voi olettaa, että Petter Johan Forss oli myös nimenomaan metallitöiden tekijä. (Hanno 1973, 128; Portin 1967, 33; Paulaharju 1961, 121, 224.) Näissä kelloissa on symmetriset suunnikaskuvioiset viisarit ja uusklassinen kaappi, joka mainitaan Forssin malliksi. Voitaisiin olettaa, että tässäkin tapauksessa kaappikellon valmistajaksi mainittu henkilö olisi ollut enemmän kellontekijä kuin puuseppä.

2. MUUN LÄNSIPOHJAN MAASEUDUN JA KAUPUNKIEN KELLONTEKIJÄT

Tornionlaaksossa tunnetaan viereisen jokilaakson tekijöiden valmistamia kaappikelloja, jotka ovat kotoisin Överkalixista (Paulaharju 1961, 224). 1820-luvulta siellä ovat esiintyneet valmistajina talollinen *Nils Nilsson* ja henkilö, josta tiedetään vain vuodelta 1825 olevaan kelloon merkitty signeeraus *I V J* (Johansson, A. 1987). Perimätiedon mukaan merkillisin kellontekijä näyttäisi löytyvän Kalix-jokilaakson pohjoisosasta Tärännöstä. Siellä tarinat kertovat ilmeisesti 1700-luvulla toimineesta Tärännön Rovaniemen uudistilan asukkaasta, alkuaan varakkaasta talollisesta “*Rovaniemen Jannesta*”, joka oli niin etevä lukko- ja kelloseppä, että hänet olisi kutsuttu peräti Göteborgin tuomiokirkon tornikelloa korjaamaan (Hederyd 1986a, 138). Tarinan uskomattomuus kuvastaa sitä arvonantoa, mitä niin ihmeellisen ja kunnioitusta herättävän esineen kuin kellon tekijä on aikanaan paikkakuntalaisilta osakseen saanut. Moneen varhaiseen tai paikkakunnan ainoaan kelloseppään liittyy jos jonkinlaisia tarinoita jopa yliluonnollisista kyvyistä, tai ne antavat ainakin kuvan kellosepästä paikkakunnan “ihmemiehenä” (vrt. Könnin kuokkamies).

Etelämpänä Ruotsin puolelta tunnetaan Luulajan tienoilta useampia kelloseppiä. 1700-luvulla toimi Luulajan tienoilla kelloseppänä *Zacharias Åström* (s. 1741); hänen vuosina 1767—1776 valmistamiaan kelloja tunnetaan seudulta. Nederluleån Ersnäsissä vaikutti 1800-luvun taitteessa kelloseppänä *Lars Henrik*

Lundberg (s.1778), joka toimi myöhemmin myös pitäjän sorvarina, mikä viittaisi siihen, että hän saattoi valmistaa kelloihinsa kaappejakin, sekä saman pitäjän *Sunderbyssä* tilallinen *Lars Westblom* (s.1775). 1850-luvun puolivälin tienoilla oli *Nederluleån Svarthyssä* kelloseppänä *Eric Ericsson*, jonka toiminta ei enää perustunut pelkästään omaan tuotantoon. Hänen tiedetään vuonna 1864 tilanneen *Morasta* 138 kappaletta kelloja ja erilaisia kellonosia, viisareita ja rattaita. Myös itse *Luulajan kaupungissa* oli varsinaisia kaupunginkelloseppiä 1800-luvun alkuvuosikymmeninä. *Piitimen tienoilla* toimi kelloseppänä 1700-luvulla *Erik Lidström*, jolta tunnetaan signeerattu kello vuodelta 1779 ja jonka valmistama saattaisi olla myös *Tornion Peräpohjolan opiston* uusklassissävyyiseen rokokoo-kaappiin istutettu *Kuningatar Annan -tyylinen kello*; siinä on vuosiluku 1766 ja taulussa signeeraus *ELS*. Myöhemmin samalla alueella valmistivat kelloja isä *Johan* ja poika *Petter Lundberg*; piteälaisen *Lundbergin* signeeraama kello tavataan vuonna 1805 maalatussa *nederluleälaisessa rokokookaappikellossa* (R:NLul 2). *Piitimen kaupungilla* oli myös kelloseppiä 1800-luvun alkuvuosikymmeninä. (Waldén 1927, 48; Nordberg 1928, 296, 620—621; Sidenbladh 1947, 184—185; Jacobsson 1987, 41; R:Tor 2.) Sen sijaan muista yhteyksistä ei tunneta piitimeläisen kellontekijän *Cederlundin* nimeä kuin kemiläisen kaappikellon taulusta, jossa oleva himmeä kirjoitus on tulkittu ”*Ceterlund Piitimessä*” (Nordberg, H. 1983). Tekijä voisi sen sijaan olla *Petter Lundberg*, jolloin kävisi myös ilmi, että piteälaisen kelloseppäperheen kelloja olisi levinnyt pitemmällekin pohjoiseen kuin vain *Luulajan tienoille*.

Tornion kaupungissa eneni myös kelloseppien määrä 1800-luvulla. Mestari *Jakob Curteliuksen* ohella vuodesta 1806 vuoteen 1814 toimi kaupungissa kelloseppänä *Olof Sundberg*, jonka sanotaan käyneen opissa *Luulajassa Carl Fredrik Dickmanin* luona, *Olof* oli kuitenkin kelloseppämestarina *Torniossa* ennen kuin *Dickmanista* tuli mestari *Luulajan kaupunkiin*. *Curteliuksen* ja *Sundbergin* alaisina ja heidän jälkeensä toimi *Torniossa* kisällejä mm. *Jeremias Lundqvist* (s. 1795), joka tuli *Alatornion Säivin kylästä* ja vaikutti kaupungissa vielä 1850-luvulla. *Jonas Nordberg* *Luulajasta*, *Per Nordsted* *Nederkalixista*, *Johan Olofsson Turuvaara* *Ylitornion Haapakylästä* toimivat kaupungissa vuosina 1808—1816 ja olivat ehkä saaneet alkuoppinsa kotiseudullaan, mainituilla alueillahan vaikutti myös paikallisia kelloseppiä. Mielenkiintoista on joka tapauksessa havaita, kuinka laajalti *Länsipohjasta Tornio* 1800-luvun alkuvuosina veti puoleensa ammattioppiin ja ammatinharjoitukseen. Vasta 1840-luvulla tavataan kaupungissa taas varsinainen kelloseppämestari, *Johan Arndt Littner*. Väliaikana kisällit ja maaseudun kellontekijät tyydyttivät kaupunkilaisten kellotarpeet ainakin kellojen korjaajina. (VA:IK 193; TKSA I Aa5—Aa7; Elfström 1976, 14.)

Todennäköistä on, että *länsipohjalaisten* joukossa on ollut myös muita unhoon jääneitä kellojen tekijöitä, ainakin valmistusta harrastelumaisesti harjoittaneita. *Länsipohjassa* oli useampia ruukkeja toiminnassa 1700-luvulla, silloisella *Ylitornion* Kōnkään ruukki *Pajalassa*, *Svensteinin* ruukki *Turtolassa* ja *Råneåssa* *Melderstein*. Näiden palveluksessa oli runsaasti ammattitaitoisia seppiä ja seppäsukuja (*Paulaharju* 1963, 57—59; *Portin* 1967, 100, 108). Huomattavaa on myös se, että ruukkien työväki ja lähiseutujen talolliset olivat *Ruotsin vallan aikana*

vapautettuja sotaväenotosta (Leinonen 1958, 120—122; vrt. kaapintekijät). Metallityöharrastus oli alueella yleistä, ja esimerkiksi Karungin Lapinjärvenkylässä harjoittivat tilalliset maanviljelyn ohessa sepäntöitä vielä 1900-luvun alkuvuosikymmeninä (Lyth 1971, 210). Kiertelevien taalalaiskauppiaiden 1800-luvulla harjoittama huokeiden Mora-kellojen myynti tyydytti kellotarvetta ainakin alueen pohjoisosassa (Rosander 1980, 46; Jacobsson 1987, 36—41), mutta toisaalta saattoivat juuri tällaiset kellot innottaa paikallisia sepäntaitoisia henkilöitä yrittämään itsekin kellojen tekoa. Eri valmistajien Mora-kelloja voisi myös yrittää etsiä Länsipohjasta, mutta useimmiten niissä esiintyvä signeeraus on *AAS-MORA*, mikä on kollektiivisesti käytetty merkintä, eikä se kerro valmistajasta mitään. Alueella tavattavien lukuisten Mora-kellojen määrä ei perustu pelkästään kaupustelijoiden tuomisiin, vaan kuten edellä on käynyt ilmi saattoivat alueella ammattia harjoittavat tekijätkin myöhemmin 1800-luvulla myös itse ostaa Mora-kelloja myyntiin.

Länsipohjalaiset kellontekijät saattoivat olla hyvinkin monipuolisia metallitöiden ja eräät puutöidenkin taitajia, mutta kaappeja he eivät itse kelloihinsa tehneet, poikkeuksena ehkä nederluleäläinen Lundberg ja mahdollisesti Petter Johan Forss. Tunnetut kellosepät kuten Kurtio ja Ajo myivät kellonsa sellaisinaan ja kaappien valmistus kuului toisille henkilöille.

Nykyhetkelläkin syntyy Tornionlaaksossa kaappikelloja, mutta kelloja niihin ei enää seudulla valmisteta. Ne ostetaan muualta, kaappeihin saatetaan hankkia Junghansin tehtaan heilurikelloja (Pesonen & Saarenpää 1983). Toisaalta niitä on voitu 1980-luvulla ostaa Törebodassa Kalixissa toimivasta Westerstrand & Söner Urfabrikista, jopa postimyyntiluettelon välityksellä (Viita, A. 1983; Länsiraja 16.4.1985). Mielenkiintoista on juuri näissä kelloissa alueen perinnäisten viisarityyppien käyttö. Samalla voidaan viitata alueella vanhastaan vallinneen yhteistöiminnan säilymiseen ja kysyntään, joka auttaa alueella ”perinnäistä” käsityötä harjoittavien yksityisten toiminnan jatkuvuutta ja yritysten hengissä pysymistä.

B. KAAPINTEKIJÄT

Kuningatar Annan -tyylisiä kaappikelloja käsiteltäessä on viitattu siihen tyyllilliseen yhtäläisyyteen, mikä esiintyy kaappikellossa ja 1700-luvun kirkkojen sisustuksessa, ja tällä perusteella osoitettu, että kirkkojen sisustuksia veistäneet puusepät olisivat tehneet myös kaappikelloja, vaikkei varsinaista kaappikellojen tekijää voidakaan nimetä.

Sama epäselvyys tekijästä koskee myös myöhemmän tyyppisiä kellokaappeja. Vain erittäin harvoissa tapauksissa tunnetaan kellokaappien valmistajia 1700- ja 1800-luvulta. Tämä johtuu siitä, etteivät paikalliset puusepät olleet suinkaan erikoistuneita vain kellokaappeja tekemään, vaan suorittivat monenlaisia sisustus-esineiden valmistamiseen liittyviä töitä. Kellokaappien tekijöitä on haettava

seudulla yleensä huonekaluja ja kirkkojen sisustustöitä tehneiden puuseppien joukosta. Monet taitavat huonekalujen valmistajat ovat kuitenkin jääneet tunte-mattomiksi. Puutöiden tekeminen ei ollut niin harvinainen taito kuin kellonvalmis-tus, eivätkä huonekalujen tekijät yleensä merkinneet ”puumerkillään” tai vuosilu-vulla tuotteitaan. Tässä korostuu samalla kansantaiteen ja kansanomaisten huone-kalujen yhteisöllisyys, tilaajien toiveiden täyttäminen ja yhteisön hyväksyminen, valmistajayksilön jäädessä toissijaiseen asemaan. 1800-luvun alussa mainitsee myös Tornion piirilääkäri kertomuksessaan, että Tornionjokilaakson pitäjistä löytyy nikkareita ja seppiä kaikkialta ja että siellä toimii myös sorvareita (Deutsch 1970, 307), mitä säilyneiden esineiden määrä myös vahvistaa.

Tornion kaupungissa toimi 1750-luvulta lähtien jatkuvasti ainakin yksi puuseppämestari, ajoittain useampia, ja esimerkiksi vuonna 1800 oli kahdella mestarilla oppipoikia jo viisi kappaletta. Samaan aikaan harjoittivat kaupungissa ammattiaan myös kaksi sorvarimestaria oppilaineen ja erityinen tuolintekijä (Mäntylä 1971, 601—602). Vuosina 1780—1819 saivat nikkarit ja sorvarit oppi-poikansa paitsi Alatorniolta, useampia myös Neder- ja Överkalixista, Kemistä ja Ylitorniolta. Monet viipyivät kaupungissa kisälliksi tulematta vain vuoden pari ja muuttivat pois, ilmeisesti ainakin osa takaisin kotiseudulleen. Huomion arvoista toisaalta on, että kaupungin tuolintekijä ja sorvarimestari olivat muuttaneet kaupunkiin maaseudulta, Nederkalixista (VA:IK 193). Tämä osoittaa myös kuinka taitoa vaativia huonekaluja arvostettiin ja valmistettiin sekä kaupungissa että maaseudulla. Puusepän taidon opiskelupaikkana 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alussa veti Tornion kaupunki puoleensa opinhaluisia selvästi suppeammalta alueelta kuin muuhun ammattioppiin, esimerkiksi kello- tai hienotaasepänoppiin, joihin halukkaita saapui myös Luleästä, Råneästä, aina Junesuandoa myöten.

Kaupungin ja sen ammattilaisten suoraa vaikutusta esimerkiksi huonekaluty-ylien levittäjänä on vaikea osoittaa (vrt. kaupungin ja maaseudun käsityöläisten suhde). Tornion puuseppien tiedetään kuitenkin valmistaneen kaupunkilaisille kustavilaisia tyylihuonekaluja (Ullenius 1930, 75). Kaupungin ammattilaisilta saatu oppi on voinut edistää kustavilaisen tyylin yleistymistä. Uusklassiset aiheet ovat vaikuttavina kansanomaisissa huonekaluissa sillä alueella, mistä oppipoikia-kin kaupunkiin tuli. Nederkalixista Tornioon tulleet mestarismiehet, tuolintekijä ja sorvari, ovat voineet välittää mm. uusia tyylipiirteitä suoraan maaseudun nikka-reille tai elvyttää tuttuja klassisia aiheita, vaikka olisivat osallistuneet maaseudulla sisustustöihin ruukkeissa tai upseerien puustelleissa. Kaupungin suoraa vaikutusta ei Tornionlaaksosta ole osoitettavissa, sen sijaan laakson ulkopuolelta. Kemistä saapui puusepänoppiin Tornioon vuonna 1799 *Pehr Johansson Pörhö*, hän muutti takaisin vuonna 1802 nimeltäänkin ”sivistyneenä” oppipoika *Österberginä* (VA:IK 193). Hän olisi voinut viedä muassaan kotiseudulleen ne tyylivaikutteet, jotka ilmenevät kemiläisessä, tavanomaisesta tornionlaaksolaisesta uusklassis-sävyisestä kaappikellosta hieman poikkeavassa mallissa (R:Kem 1).

Maaseudulla toimi myös itsenäisiä puuseppiä, joilla ei välttämättä tarvinnut olla mitään yhteyttä kaupunkien ammattilaisiin. Monet näistä osallistuiivat 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alussa suoritettuihin kirkkojen rakennus- ja korjaus-töihin Tornionlaaksossa. 1700-luvulta tunnetaan ylitorniolainen *Eric Andersson*

Lantto (1743—1800). Hän rakensi 1790-luvulla Karungin ja Pajalan kirkot (Portin 1967, 145, 311; Hofrén 1925, 6). Tekikö Lantto myös pienempiä veistotöitä, on epäselvää. Sen sijaan toinen ylitorniolainen itseoppinut veistäjä ja rakentaja *Hans Hansson Lohiniva* (1766—1823), joka vuonna 1796 teki Karungin kirkon saarnastuolin, oli monipuolinen tekijä. Hän rakensi Suomen sodan jälkeen Suomen puolelle Ylitornion kirkon 1816—1819, teki raamisahoja ja sahalaitteita (Portin 1967, 223, 299; Beskow 1952a, 125; Lindfors 1941, 66). Hän oli syntyisin Lohiniemen talosta Lohijärveltä ja eli myöhemmin myllynomistajana Tengeliössä. Puhutaan myös kaappikelloja valmistaneesta “Tengeliön Juusosta” (U:YTor 1).

Alatornion kirkon muutostöissä ja sisustuksen uusinnassa vuosina 1795—1807 toimi Västerbottenin läänin arkkitehti Jakob Rijfin alaisina alatorniolaisia puuseppiä *Johan Holmström* (s.1753) Alaraumolta ja yliraumolainen Heikurin talon isäntä *Henric Olofsson Heikuri* (s.1770). Heikurin osuudesta ja töistä ei ole tietoja, mutta Holmström valmisti vuonna 1806 kirkkoon kaapin, ja kirkon kalustoluettelossa vuodelta 1826 mainitaan irtaimistoon kuuluvaksi Johan Holmströmin lahjoittama kaappikello. Tämä uusklassispiirteinen kello on kirkossa säilynyt, se sijaitsi aikaisemmin saarnastuolissa, myöhemmin kirkon seinälle kiinnitettynä. (VA:IK 217, 204; Mähönen s.a., 14—15.) Voitaisiin olettaa, että Holmström olisi jo aiemmin tehnyt Alatorniolla huonekaluja, kaappikellojakin, koska hänet hyväksyttiin niitä kirkkoonkin tekemään. Tietoja ei sen sijaan ole siitä, olisiko alatorniolaisen kelloseppä Kurtion ja Holmströmin välillä ollut yhteistyötä kaappikellojen valmistuksessa. Mielenkiintoinen on kuitenkin tieto, että Holmströmin jälkeläinen vihittiin vuonna 1832 Per Kurtion nuorimman, vuonna 1806 pari vuotta ennen isänsä kuolemaa syntyneen, tyttären kanssa (VA:IK 205).

Usein myös ruotusotamiehet näyttivät tehneen puusepäntöitä. He joutuivat sota- ja harjoitustoimien väliaikoina toimimaan taloissa renkeinä tai heidän oli pakko opetella erilaisia taitoja elannon ylläpitämiseksi (Luukko 1967, 643). Karungin Kukkolassa asui sotilas *Henrik Hindersson* (s. 1745) Snickaren sotilastorppaa (VA:IK 203), Alatornion Mattilasta tunnetaan vuonna 1787 sotilas *Hindrik Snickare* ja Vuononojalta vuonna 1791 sotilas *Jöns Michelsson Swarfware*, huonekalujen valmistajien joukkoon kuuluu myös “työmatkallaan” Kukkolan Laurin talossa vuonna 1805 kuollut Könölästä kotoisin oleva *Eric Jacobson Snickare*, jonka omaisuuteen kuului suuri määrä puusepän työkaluja, mm. sorvi (Tornio 19/7 1787, 15/3 1791, 11/3 1805). Alatornion Alaraumon sotilastorppariksi mainitaan vuonna 1822 *Hans Nilsson Wallo*, joka omisti nikkarin työvälineet (Tornio 10/1 1822). Ilmeisesti Walloille oli puutöiden teko helppoa, vuonna 1861 osallistui Alatornion kirkon korjaustöihin nikkari *Ylivallo* ja seuraavana vuonna kirkon sisäkorjausten johtajana oli *Johan Wallo* (MVHT:topogr.). Myös Nederlu-leässä osallistui kirkon sisustustöihin sotilas *Anders Lekatt* 1700-luvun puolimais-sa (Beskow 1952a, 118). Vuonna 1785 toimi Jukkasjärven kirkon korjaustöissä rakennusmestarina alkuaan sotilas, överkalixlainen *Per Åberg (Dunder)*, joka oli nuorempana ollut huono-onnisenä seppänä ja nikkarina Uudessakaarlepyyssä (Hederyd 1982, 216). Myöhemmin 1850-luvulla tunnetaan joukko puuseppiä, jotka osallistuivat Överkalixin uuden kirkon rakentamiseen mm. *Henrik Olsson*, *L.P. Wennberg*, *Johan Lundholm* (Hederyd 1986b, 100). Ainakin osa näistä

kaappikellojen varhaisvaiheiden tai yleistymisen aikaan toimineista puutyöntekijöistä on saattanut tuntea myös kaappikellojen veistämisen.

Muitakin puusepäntöitä tehneitä henkilöitä tunnetaan Länsipohjasta 1700- ja 1800-luvun taitteesta aina myöhempiin aikoihin asti, osan kerrotaan valmistaneen kaappikellojakin. Ylitornion Rahtulanpäässä toimi Iivarin talossa *Per Mickelsson Iivari* (1750—1822) sekä taitavaksi mainittuna nikkarina että seppänä (Portin 1967, 229, 363). Ylitornion Barskin taloon Iivarin talon “avisioonista” ostettu kaappikello saattaisi olla Per-isännän töitä. Pellossa kerrotaan Juoksenginkylässä *Iisakki Kulluvaaran* valmistaneen 1800-luvun puolivälin jälkeen kellokaappeja erikseen ostettuihin Mora-kelloihin (Paulaharju 1963, 21). Ylitorniolla taas tiedetään kellokaappeja tehneen 1800-luvun puolella kiertelevän “Kello-Heikin”, *Heikki Kainulaisen* (K 1: A. Anunti), jonka sukunimi viittaa Ylitornion Kainuunkylään. Myös Barskin talon kellon yhteydessä on kerrottu talosta taloon kierrelleestä “Kello-Heikistä”, joka olisi tarinoiden mukaan käynyt itse hakemassa kellonkoneistoja Englannista ja hukkunut viimein kellonhakumatkallaan (Barsk, J. 1984). Tämän kellon taulussa on kuitenkin epäselvä tekijänimi: Johan Bå.nd., mikä viittaa muualle kuin Englantiin. Tornionjokilaaksossa on varmaan myös kiertänyt tarinoita, niistä Tornion kaupungin kauppiaille 1700-luvulla sattuneista todellisista haaksirikoista, joissa Tukholmasta tulleen lastin mukana on mereen jäänyt muiden arvokkaiden huonekalujen ohessa myös kaappikelloja (VA:CD 192; Tornio 1799). Epäilemättä “Kello-Heikki” on kellokaappeja valmistanut, mutta milloin ja minkälaisia, siitä ei perimätieto kerro mitään.

Jokaisesta Tornionlaakson pitäjästä on tietoja puusepistä ja huonekalujen tekijöistä 1800-luvun lopulta ja 1900-luvun alkupuolelta. 1860-luvulla tunnetaan karunginkyläläinen “snikkari” *Esajas Siivola*, joka korjaili Karungin kirkkoa (Hulkko 1963, 57). Huonekalujen tekijöinä esiintyivät 1800-luvun loppuvuosisikymmeninä mm. Ylitornion Kainuunkylässä *Aapo Anunti* ja *Isakki Orre*, jonka koko suvun sanottiin olleen puuseppiä. Edellisten lisäksi vaikutti Tornionjokilaaksossa vuosisadan vaihteen tienoilla joukko “valtanikkareita”, joita olivat Pellon *Lakkalat*, Karungin *Lomakat*, Övertorneån *Aasat* ja Johan *Löpare*. Alatorniolla toimivat 1800-luvun lopulla esimerkiksi *Oskar Tunder* ja nikkari *Pöyhönen* ja myöhemmin *Pekka Hammasjärvi*, Ylitorniolla Johan *Petter Kummu*, Muoniossa *Juho Niemelä* ja *Alfred Niva*. Perimätiedon mukaan eräät huonekalujen tekijöistä olivat hankkineet ammattitaitonsa vankilassa, osa tuomittuna raja-alueen tyypillisestä rikoksesta salakuljetuksesta (*Lauri*, Ylitornio; *Kökman*, Kukkola; *Keisu*, Juoksenki). Mainittujen nikkarien lisäksi tunnetaan myöhemmiltä ajoilta talojen isäntiä, jotka tekivät vaativiakin huonekaluja. (Räsänen 1967, 29—31; Rahikainen 1967, 123—125; MKT:KA 3337:77; Koskimies 1968, liite; Silvennoinen 1986, 72—73.) Kuten havaitaan löytyy Tornionjokilaaksosta suuri määrä huonekalujen valmistajia myös myöhemmiltä ajoilta. Useat tekijät ovat valmistaneet vanhojen mallien mukaisia huonekaluja, ja monille 1800-luvun huonekaluille: piirongit, uudemmat sohvut ja suuret pyöreät pöydät, tyypilliset 6-jalkaiset keinutuolit, voidaan osoittaa tekijät. Sen sijaan monestakaan nikkarista ei ole juuri tietoja kaappikellojen valmistajina.

Kellokaappien mallien luojia ja kehittäjiä ei voida nikkarien parista

osoittaa. Varhaisten puuseppien luomat rokokoo- ja uusklassiset kaappikellotyypit ovat ainakin Tornionjokilaaksossa saavuttaneet niin suuren suosion, että perinnäiseen tapaan valmistetaan kellokaappeja alueella monin paikoin vieläkin. Osittain kaappien tekoa voidaan pitää suorana jatkona varhemmilta 1800-luvun tekijöiltä. Osittain myöhempi kaappien valmistus on seurausta uudelleen henkiin herätetystä paikallistunteesta ja pyrkimyksestä perinnäisten arvojen vaalimiseen.

Kellokaappeja on pienessä määrin valmistettu koko 1900-luvun (R:YTor 6, kaappi 1930—40-luvulta; vrt. vuonna 1939 kuollut kellojen tekijä Fredrik Alaniva). Ruotsin puolella oli 1970-luvulla kolme kaappien tekijää. Yksi heistä oli Hietaniemen Koivukylästä *Iivari Wuolikainen*, joka teki uusklassissävyyisiä rokokookaappikelloja, samanlaisia kuin hänen isänsä *Johan Wiljam Wuolikainen* oli tehnyt kymmeniä vuosia aikaisemmin (Ajo 1972, 148; Länsiraja 47/1970). Övertorneån ja Pajalan rajalla Olkamangin kylässä on *Sune Örn* vuodesta 1969 lähtien valmistanut uusklassisia kaappikelloja, joiden malli noudattelee niitä kellokaappeja, joita valmistettiin Pajalan Jarhoisissa 1800-luvun puolen välin tienoilla.

Myös Suomen puolella valmistetaan nykyaikanakin kaappikelloja. Oman sijansa näiden myöhäisten valmistajien joukossa ansaitsee Karungin Ylipäässä vaikuttanut *Armas Viita* (s.1898), joka on ollut monipuolinen puutyön taitaja, entinen ammattikoulun puutyönopettaja ja paikkakunnan puusepän- ja arkkuliikkeen pitäjä, joka etelämpää kotiseudulle palattuaan harjoitti maanviljelyn ohella aktiivisesti puusepän töitä ja esimerkiksi vanhojen huonekalujen entisöintiä. 1970-luvulta lähtien hän tuli tunnetuksi erityisesti kellokaappien valmistajana. Vuoteen 1983 eli 85-vuotispäiväänsä mennessä hän oli valmistanut 60 kaappikelloa. Viidan kaappikellot on valmistettu alatorniolaisesta uusklassissävyyisestä rokokookaappikellosta tehtyjen mallipiirrosten mukaisesti ja kuten aikaisemmin mainittu kellot tilattu länsipohjalaisesta ”urfabriikista”. Nämä kellokaapit eivät sinänsä edusta samanlaista valmistuksen jatkuvuutta kuin Ruotsin puolella, mutta noudattavat, joskus tehtyä poikkeavaa otsakoristetta lukuun ottamatta, tarkasti alueen perinnäistä tyyppiä ”peräpohjalaista helmakelloa” (Viita, A. 1983; Länsiraja 10.2. 1983). Alueellista mallia on noudattanut myös huonekalujen valmistusta opettanut ja itse kaappikelloja tehnyt Peräpohjolan Opiston opettaja *Antti Niska*. Esimerkkinä voidaan pitää opiston hallussa olevaa 1700-luvun kelloon valmistettua niin ikään uusklassissävyyistä rokokookaappikelloa (Nordberg, H. 1976, 1981).

Kaappikellojen valmistus on ollut Tornionlaaksossa suosittua erilaisissa opistoissa ja harrastuspiireissä jo 1960-luvulla (Muon, I. Ollila). Niitä ovat myös kautta 1980-luvun kurseilla tehneet yksityiset puutöitä taitavat henkilöt lähinnä omaksi huvikseen. Nämä kaappikellot, toisin kuin eräät muut huonekalut: arkkutuolit, sohvut, keinutuolit, eivät yleensä ole paikallisten kellokaappien mallisia, vaan noudattelevat muualta saatuja malleja. Yksityishenkilöt saattavat Tornionjokilaaksossa muiden puutöiden ohessa myös kotonaan valmistaa kaappi- tai seinäkelloja joko omaksi huviksi tai myytäväksikin (Länsiraja 22.4.1983, 31.5.1984).

Tavallaan jatkoa sotia edeltäneille huonekaluja valmistaneille puusepänvers-
taille ja vuosisadan vaihteen ”valtanikkareille” ovat monet laaksoon viime vuosina

ja Ruotsin puolelle jo aikaisemmin syntyneet huonekaluyritykset (Ylitornio, Pello, Muonio, Kaakamo, Pajala) (Länsiraja 1982, 1983, 1984). Nämä puusepänverstaat valmistavat kolmenlaisia huonekaluja: ”perinnehuonekaluja”, ”tyylihuonekaluja” tai suunniteltuja mäntyhuonekaluja vientiin. ”Perinnehuonekalujen” valmistajat tekevät yleensä muita huonekalujakuin kaappikelloja, mutta aina heidän joukostaan löytyy joku, joka on tehnyt myös kelloja ainakin itselleen. Kaakamolainen yritys Lapin Koristepuusepät on erikoistunut kaappikellojen valmistukseen. Tekijöiden saama oppi on Teuvalta ja sieltä on myös heidän käyttämänsä perusmalli. Kaapit ovat ammattitaitoista työtä ja perusmallissa vaihtelevat lähinnä koristeaiheet ja maalauskoristelu. Tekijöiden työn arvostusta osoittaa se, että mm. Tornion kaupunki on ostanut heidän valmistamiaan kaappikelloja julkisten tilojensa koristuksiksi (Pesonen & Saarenpää 1983; Länsiraja 4.3.1982). Varsinkin kaappikellojen valmistus on usein ”mittatilaustyötä”, suurissa huonekaluyrityksissä osin sarjavalmistusta, myynti tapahtuu useimmiten kotona, markkinoilla ja messuilla tai ”anonseeramalla lehdissä” (Länsiraja 12.8.1982, 30.12.1982, 9.4.1984). Kaappikellojen kuten muiden ”perinnehuonekalujen” valmistajille on kehitysalue- ym. rahoituksen turvin löytynyt Tornionjokilaaksossa markkinarako. Siihen on vaikuttanut myös alueen vankka ja ilmeisen vanha huonekalujen ja muiden puutöiden tekotaito. Kellokaappien tekijän mukaan työssä on tärkeää myös valmistusmateriaali, Lapin hyvä ja tasasyinen mänty; lastulevyhuonekaluille varsinkaan levyistä tehdyille kaappikelloille, joita alueella on myös valmistettu, ei anneta arvoa (Pesonen ...1983).

C. MUITA KAAPPIKELLOJEN VALMISTUKSEEN OSALLISTUNEITA HENKILÖITÄ

Edellä on mainittu valureiden osuudesta kellonosien tekijöinä Kaakaman ”valurikeskuksessa”. Valureita esiintyi myös monin paikoin pohjoisempana mm. Karungin Kukkolassa, Ylitorniolla ja Pajalan Jarhoisissa sekä Tärännössä ja Junosuandossa, usein seuduilla, missä kellojakin tehtiin (Hanno 1973, 127—130). Toisaalta kellosepät tekivät itsekkin valurintöitä. Kaappien kellonaukkoon ja heiluriaukkoon tarvittava lasi hankittiin lasimestareilta, joita 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alussa oli Tornion kaupungissa ja ilmeisesti jokaisessa eteläisemmässä Länsipohjan pitäjässä sekä ruukkien palveluksessa mm. Ylitorniolla (Portin 1967, 228—229; VA:IK 193). Alatorniolla mainitaan Kivirannalla asunut pitäjänlasimestari *Henrik Kulju* vuosina 1798—99 kirkon uudistustöissä, ja esimerkiksi Luulajan tienoilla on myös lasimestareita esiintynyt jo varhain (VA:IK 217; Nordberg 1928, 268).

D. MAALARIT

Vaikka Länsipohjan kansanomaiset huonekalut ovat komeasti maalattuja, esimerkiksi 1700-luvun kellokaapit ja arkut rokokoonomaisin aihein koristettuja, ei paikallisia maalareita juuri tunneta ainakaan Tornionlaaksosta. Ruotsissa on paikoin tutkittu paikallisten maalareiden tuotantoa, mutta Suomen puolella ja Tornion tienoilla toimineet varhaiset maalarit odottavat vielä löytäjäänsä.

Ilmeistä on, että kirkkojen sisustuksia maalanneet henkilöt ja kaupunkien maalarit ovat koristaneet myös kansanomaista esineistöä (vrt. KA:Pit 3). Kaikista Länsipohjan kaupungeista tunnetaan maalareita 1700-luvun alkupuolelta ei kuitenkaan jatkuvasti. Monet näistä maalareista koristelivat myös maaseudun kirkkoja (Beskow 1952a, 75, 85, 98, 100, 118; Nordberg 1928, 386; Meinander 1921, 228; Mäntylä 1971, 152, 308). He vaikuttivat varmaan myös kansanomaisen maalauksen väreihin ja aiheiden kehittelyyn, mutta 1700-luvulta lähtien on Länsipohjassa täytynyt olla myös joukko talonpoikaismaalareita maalauskoristelu yleisyydestä päätellen.

Tornionlaaksossa tiedetään 1700- ja 1800-luvun taitteessa olleen maalareita Ylitorniolla (Portin 1967, 228). Alatornion kirkon korjaustöissä mainitaan vuonna 1800 paikallinen maalari *Hinric Mäki*, mutta hänen taustastaan tai muusta toiminnastaan ei ole tietoja (VA:IK 217). Ylitorniolaisen Lohinivan vuonna 1796 tekemän Karungin kirkon saarnastuolin maalauksen puolestaan suoritti hietaniemeläinen *Lamberg*-niminen maalari (Lindfors 1941, 66). Puhutaan myös *Henrik Korkö*-nimisestä maalarista, joka olisi toiminut 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alussa ja maalannut arkkuja (Silvennoinen 1986, 73). Tietoja ei ole kuitenkaan niiden rokokooon pohjaavien kukka- ja henkilöaiheiden käyttäjistä, joiden töitä Tornionlaakson huonekaluissa tavataan ja joiden maalauksia on saattanut olla myös varhaisissa rokokookaappikelloissa.

Ruotsin puolella on tutkittu kaappikelloja ja muita huonekaluja maalannutta *Johannes Nilsson Fabriciusta* (1770—1840). Hän oli piitimeläisen kauppiaan poika. Hänellä ei kuitenkaan ollut mitään virallista asemaa kaupungissa eikä hän ollut saanut oppia oman kaupungin ulkopuolella ja sielläkin ilmeisen vähän. Suurin osa hänen tuotantoaan on kiertelevän, Ruotsin puoleisessa Länsipohjassa tapahtuneen vaeltelun aikana maaseudulla syntynyttä. Viimeisiksi vuosikymmenikseen Fabricius asettui asumaan Piitimen laitamille, mutta ammatillista menestystä hänellä ei kaupungissa ollut, sillä kuollessaan hänet mainitaan köyhäksi (Hammarström 1960, 106—109). Fabriciuksen koristamiksi mainitsee tekijä monet kaappikellot Råneån ja Piitimen eteläpuoleisen Hortlaxin pitäjän välillä ja maalausten suorittamisajaksi vuodet 1793—1820.¹ Fabriciuksen käyttämäksi esi-

¹ Maalausten osoittamiseksi Fabriciuksen töiksi on yhtenä kriteerinä käytetty myös rokokookellojen veistettyä (simpukka-risti) otsakoristetta, jota esitetään Fabriciuksen kaappeihin veistämäksi. Tornionlaakson kelloista voidaan kuitenkin todeta, että sekä otsakoriste että heiluriaukon ympärystän kartussikoriste liittyvät yhteen ja ovat tyylillisesti osa puusepän tekemään kaappia eikä otsakoristetta voida mitenkään pitää ehkäpä veistotöitäkin taitavan maalarin myöhemmin kaappeihin valmistamana. Huomion arvoista on myös, että Fabriciuksen vaellusalueen pohjoislaidalla Råneässä säilyneessä,

tetyt aiheet olivat uskonnollisia, maisema-, rakennus- ja henkilökuvia, kukkamaa-
lausta ja elinkeinoaiheita; erityisesti uskonnollisia aiheita on pidetty hänelle
tunnusomaisina. Fabriciuksen kiertelyä ei ole kuitenkaan aivan tarkkaan tutkittu,
eikä kaikkia tutkimuksessa hänen töikseen mainittuja maalauksia tarvitse välttä-
mättä pitää hänen tekeminsään, vaikka perimätieto usein liittääkin hänet kellokaa-
pin maalariksi. Itse asiassa Fabriciuksen signeeraamia kaappikelloja ei Länsipoh-
jasta löydy kuin pari kappaletta. Myös Ylitorniolta ja Överkalixista tavataan
kaappikelloissa samoja maalaustapoja ja aiheita, eikä Fabricius tiettävästi koskaan
käynyt näin pohjoisessa. Yleisiä rokokoon maisema-, rakennus- ja henkilöaiheita
onkin pidettävä useampien paikallisten maalareiden käyttämänä repertuaarina.
Näiden kellokaappien maalaukset, Fabriciuksen tai muiden samanaikaisten tai
vanhempien maalareiden työt ovat verraten korkeatasoisia. Kaappikellojen maa-
lauksissa vanhempityyppisten uskonnollisten aiheiden ohella tavattavat 1700-
luvun aiheet ja niiden sijoittelu seurailevat saman ajan säätyläishuonekalujen
lakkamaalauskoristelua. Fabriciusta itseään voidaan syntyperästään huolimatta
pitää kansanomaisena maalarina, häneltä ei tunneta lainkaan kirkkoihin tai
säätyläiskoteihin tehtyjä töitä. Kuitenkin voidaan sanoa, että Fabricius ja muut
hänen tapaansa maallanneet maalarit ovat epäilemättä levittäneet kaupunkikulttuu-
rin koristetapoja maaseudun väestön keskuuteen.

Ruotsin puolella on tutkittu myös Råneånlaakson ja Kalixinjokilaakson
pohjoisen osan Överkalixin maalaustapoja. Råneån tienoon maalareilla tai yhdellä
maalarilla oli 1700-luvun lopulla tapana koristaa mm. kaappien ovet sirolla
rokokoonomaisella maalauksella, jolle on tyypillistä sinivihreälle pohjalle tehty
voimakkain valkoisin reunoin korostetut puna-vihreät kukka- ja lehtiaiheet (La-
quist 1945, 121—123). Suurin osa vuosina 1776—1791 dateeratuista töistä löytyy
juuri Råneåsta, mutta hän on ilmeisesti kiertänyt maalaamassa myös Norrbottenin
eteläosissa, koska hänen maalaamansa kaappi on säilynyt Nederluleässä ja hänen
töihinsä kuuluu myös vuonna 1779 dateerattu Piteåsta peräisin oleva, edellä
tarkoin käsitelty Kuningatar Annan -tyylinen kaappikello. Tekijästä ei ole tietoa,
mutta kyseessä saattaa olla alkuaan kirkkojen ja ruukkien sisustukseen osallistunut
koulutusta saanut maalari.

Kalixissa vallitsi kaksi maalaustapaa: valkealle, kellertävälle, vihertävälle tai
punertavalle pohjalle maalatut kukkamaljakko- tai muut kukka-aiheet ja kellertä-
vänruskealle pohjalle tummanruskealla tehty enemmän tai vähemmän marmo-
rointiin ja oottraukseen pohjautuva kiehkurakoristelu ”buskmålning”. Näiden
maalaustapojen värikäs yhdistelmä onkin alueen 1800-luvun huonekaluille tyypil-
linen. Siinä tavataan kukka-aihe yksivärisellä pohjalla, reunoja kiertää kelta-
ruskea puskamaalaus, jolle on ominaista kulmakohdissa olevat viidestä ympyrästä
muodostetut neliöt, reunalistoissa esiintyy usein vanhempaa perua oleva sinobe-
rinpunainen tai turkoosi raita. Vanhin tunnettu Överkalixin maalari oli *Gustav*

hänen maalaamakseen oletetussa simpukka-risti -koristeisessa kaappikellossa olevaa vuosilukua
1765 pyritään esittämään väärennökseksi. Samoin kelloissa olevat dateeraukset 1756—1782 viittavat
siihen, että myös itse kaapit ja niiden veistoskoristelu olisivat vuonna 1770 syntynyttä Fabriciusta
vanhempia.

Strålberg (1794—1858) Tallvikin tilalta Hedenin kylästä. *Strålberg* oli syntynyt Ylitorniolta ja suomenkielinen, ja saattaisi kuulua Könkään ruukin *Strålberg*-nimiseen seppäsukuun. Överkalixissa tunnetaan 1800-luvun alusta *Strålbergin* maalaamia huonekaluja ja 1820-luvulla tehdyt kaappikellojen kukkamaalaukset voisivat olla hänen töitään (R:ÖKal 6, 7). *Strålberg* piti myös oppilaita, joista merkittävimpanä on tunnettu *Per August Ekblom* (1830—1892), joka puolestaan oli syntynyt Norrfjärdenin pitäjän Altersin ruukin mailla. Oltuaan opissa hän maalasi kuolemaansa asti Överkalixin Kypäsjärven kylässä. *Ekblom* käytti molempia seudun maalaustapoja, ja hänen maalaamiaan huonekaluja, kaappikellojakin tunnetaan Överkalixista. Samaan aikaan tiedetään paikkakunnalla toimineen myös *Lilja*-nimisen maalarin. Myös *Ekblomin* poika *Nils Henrik Ekblom* (s.1863) maalasi huonekaluja Kypäsjärvellä samoja maalaustapoja käyttäen. Hän siirtyi myöhemmin käyttämään myös seudun vanhempaa maalaustapaa jäljittelevää kirkkaanpunaiselle tai siniselle pohjalle tehtyä maalauskoristelua tai ootراسi esineitä puuta jäljitteleviksi. *Nils Henrikiä* on pidetty viimeisenä kansanmaalarina Kalixin seudulla, mutta toisaalta arvellaan, että vielä hänen poikansakin olisi ainakin entisöinyt edellisten *Ekblomien* maalaamia huonekaluja mm. kaappikelloja. (Laquist 1939, 43—54; Johansson, A. 1987). Tornionjokilaakson huonekaluissa tavataan samantapaisia koristeaiheita ja värejä, eivätkä ne voi millään olla pelkästään tunnettujen överkalixlaisten maalareiden töitä, vaan niitä on pidettävä Tornion- ja Kalixinlaaksossa monien eri maalareiden käyttäminä yleisesti hyväksyttyinä paikallisina aiheina.

Toisin kuin varhemmilta ajoilta tunnetaan Tornionjokilaaksosta perimätiedon kantamalta viime vuosisadan vaihteesta maalareina toimineista henkilöistä *Arvid Hetta*, Hetan Pekka, ilmeisesti mökinasukas Ranta-Hetasta Ylitornion entisestä kirkonkylästä Matarengista Ruotsin rannalta sekä *Vonkan Aapo* Karungin Korpi-kylästä. Heidän maalaustapansa muistuttavat edellämainittujen överkalixlaisten töitä ja pohjaavat selvästi alueen traditioon. *Hetta* maalasi kellertävälle pohjalle ”puskamaalauksia” ja reunalistoihin punaisella tai keltaisella Tornionlaaksossa tavallisia risti-, kukka- ja pyöryläihteitä (esim. MVKT:KA 337:678, vl. 1890). Hänen sanotaan käyneen Venäjällä maalarinopissa, mutta pääosa koristeaiheista on kuitenkin laajalle levinneitä, puhtaasti paikallisia. Saman ajan maalarina tunnetaan myös *Arvid Aasa* Övertorneån Juoksengista (Räsänen 1967, 30; Rahikainen 1967, 124). Näillä maalareilla on tuskin ollut mitään tekemistä kaappikellojen maalausten kanssa muuten kuin mahdollisen päällemaalauksen toteuttajina, sillä kaappikelloissa tavattavat maalaustavat kuten harvinaisena esiintyvä ”puskamaalaus” viittavat paljon varhaisempiin tekijöihin.

Nykyajan kaapintekijöiden kaappikellojen maalausta suorittavat Ruotsin puolella *Svante Snell* Pajalan Erkheikissä ja *Pekka Ahonen* Karungin Vitsaniemenkylässä, *Snell* maalaa suurikokoisia kukkakoristeita ja *Ahonen* vaaleita pintasävyjä (HeSa 26/11 1973; Länsiraja 47/1970). Suomen puoleiset kaapintekijät maalavat kellokaappinsa yleensä itse, esimerkiksi *Viita*, jonka maalauksessa voidaan nähdä uusklassinen idea kaappien valkoisena värinä ja palmikkonauhojen kulta/keltamaalauksena.

Länsipohjan kaappikellojen varhemmalle valmistukselle on ollut ominaista se,

että eri henkilöt tekivät kellot ja kaapit ja kaappien maalauskoristelun. Jonkinlaista yhteistyötä on saattanut vallita kellosepän ja kaapintekijän välillä (Kurtio). Yleensä kellosepät möivät tuotteensa ilman kaappia kuten Stjärnsundin kellotehdas tai taalalaisten Mora-kellojen tekijöiden kiertävät kauppiaat; kaappi oli ostajan asia ja samoin sen muu koristelu. Myös nykyisin kello ostetaan erikseen, mutta sitä ei osta enää omistaja, vaan kaapintekijä. Nykyisin kaappikello koristeluineen on yhtenä myytävä kokonaisuus, vaikka eri ammatinharjoittajat esimerkiksi yrityksessä olisivatkin sen tekemiseen osallistuneet. Voidaankin sanoa, että varhempien aikojen kaappikello on luonteeltaan muuttunut enemmän kellokaapiksi.

E. TEKIJÖIDEN OPINSAANTI

Koska työssä on painopiste varhemmassa ajassa ja varhemmissa kaappikellontekijöissä, voidaan yrittää tarkastella heidän opinsaantiaan. Edellä on opinsaantia pyritty selvittämään tunnettujen tekijöiden kohdalla. Ammattitaidon hankintakohdetta on yleensä vaikea osoittaa. Kaupunkien vaikutus opinkäyntipaikkana on eräissä tapauksissa ollut ilmeinen, esimerkiksi Tornion kaupungista maaseudulle muuttaneen ylitorniolaisen sepän ja Piitimestä peräisin olevan maalarin tapauksessa. Toisaalta maaseudulla mainittujen ja perimätiedon tuntemien tekijöiden joukkoon eivät kuulu ne, esimerkiksi Torniossa puusepänapissa olleet oppipojat, jotka ovat lyhyen oleskelun jälkeen siirtyneet kaupungista pois.

Kirkkojen rakennukset, uusimis- ja korjaustyöt ovat oletettavasti enemmän vaikuttaneet maaseudun ammattitaidon monipuolistumiseen. Suora vaikutus on Länsipohjassa ollut myös ”teollisuudella”, ammattitaitoista väestöä työllistävillä jo mainituilla ruukeilla ja sahalaitoksilla sekä ennen muuta laivaveistämöillä. Sahalaitoksia 1700-luvulla oli mm. Ylitorniolla Könkään saha, Christineströmin eli Portimokosken saha Tengeliönjoessa, Ekforsin saha Poustijoessa ja Nederkalixissa mm. Björkforsin ja Gammelgårdin sahat; vuonna 1800 oli Länsipohjassa 12—13 sahalaitosta (Övre Norrland förr i tiden V 1961, 16; Portin 1967, 110—112, Mäntylä 1971, 385—386). Laivaveistämöillä oli myös laivanrakennus mittavaa 1770—1810-luvuilla. Niitä oli esimerkiksi Alatorniolla useampia sekä kaupungin itä- että länsipuolella, samoin Nederkalixissa molemmissa rantakylissä (Arve 1921, 68—69; Mäntylä 1971, 360—361). Laivanrakennustoiminnan vaikutus ei rajoittunut vain niiden lähiympäristöön, vaan ulottui pitemmälle ylös jokivarsia.

On ilmeisiä osoituksia siitä, että tuotteiden tekotapoja ja valmistusmenetelmiä on kehitetty omatoimisesti ehkä jälkimmäisinä mainittujen vaikutteiden pohjalta ja ilman suoranaista muualta hankittua oppia, esimerkkinä maaseuduilla seppäsuvuissa kehittynyt kellontekotaito.

Kuten edellä on todettu olivat monet 1800-luvun lopun ja 1900-luvun käsityön harjoittajat ja ennen muuta kaappikellojen tekijät ammattiopin saaneita henkilöitä. Ruotsin puolella näyttää tämän ajan huonekalujen, kaappikellojenkin valmistus olleen perheissä suurempana perinteenä varhemmilta ajoilta jatkuvaa. Myöhem-

män “koulutusyhteiskunnan” opinsaantipaikkoja olivat ammattikoulut, vankilat ja perimätiedon mukaan etäisemmät ja ihmeellisemmät seudut kuten Venäjänmaa.

F. KAUPUNGIN JA MAASEUDUN KÄSITYÖLÄISTEN SUHDE

Käsityöammattien harjoittaminen oli Länsipohjassa ja erityisesti Tornionjokilaaksossa hyvin yleistä 1700-luvulla. Huomataan myös, että Tornion kaupungin ensimmäinen kelloseppämestari tulee lähiseudun tilallisiin kuuluvasta kelloseppäsuvusta, samoin ovat kaupungin sorvarimestariksi ja tuolintekijäksi hyväksytyt henkilöt maaseudulta muuttaneita.

Epäilemättä kaupungit olivat alueensa huomattavia keskuksia, joista kulttuurivaikutteita ja ammattitaitoakin saatiin ympäristöön. Suuri osa Tornionkin ammattilaisia oli lähtöisin suuremmista keskuksista. Ammattilaisia kutsuttiin jopa pääkaupungin Tukholman lehti-ilmoitusten välityksellä ja monet tulivatkin etäältä (Mäntylä 1971, 338—339, 432). Kysymyksen sen sijaan herättää, miksi muutamissa tapauksissa ammattien harjoittaminen leviää juuri päinvastaiseen suuntaan kuin yleisesti otaksutaan ja onko se vain Länsipohjan kaupungeille, tässä tapauksessa lähinnä Torniolle, ominaista.

Etelä-Suomen kaupungeista ja Pohjanmaan suurista kaupungeista, esimerkiksi Oulusta, poiketen tapahtui pienempien kaupunkien kuten Tornion ja Kokkolan seudun ammattilaisten tuotanto maaseudulla kaupunkien ympäristössä. Kokkolan tienoilla oli sekä puu- että metallitöiden valmistus kaupungin ympäristössä huomattavasti suurempaa kuin itse kaupungissa. Laatuvalmistetta olevia tyylinmukaisia kaappikelloja, joita hankittiin Etelä-Suomen kartanoihinkin, valmistettiin kaupungin liepeillä. Kokkolasta puuttuivat välillä puusepät kokonaan ja kelloseppämestari hankittiin vasta vuonna 1806, koska maaseudun ammattilaiset pystyivät tyydyttämään kaupunkilaistenkin tarpeet (Nikander 1945, 87; Möller 1970, 254). Sama oli Tornion ja muiden Länsipohjan kaupunkien ja ympäristön suhde. 1800-luvun puolimaissa oli Ruotsin Västerbottenin kaupungeissa tilanne vastaava. Tällöin kolmesta kaupungista vain Piitimessä oli yksi kelloseppä, kun heitä maaseudulla oli kaksi, sorvareita taas oli Uumajassa kaksi, mutta maaseudulla kolme (Olofsson 1974, 479—480; RA:Kommerskollegii arkiv. Kammarkontoret: Förteckning på Handlande, Handtverkare och gerningsman 1848). Toivo Vuorela toteaa myös Etelä-Pohjanmaan kansanrakennuksia käsitellessään:

“On siis todettava, että niin suuri merkitys kuin säätyläis- ja kaupunkikulttuurin vaikutukselle talonpoikauskulttuurin luonteeseen ja muovautumiseen vaikuttavana tekijänä onkin annettava, sen merkitystä ei ole kritiikittömästi yliarvioitava. Kulttuurin uutuudet eivät suinkaan aina ole virranneet suoraan viivaisesti kaupungeista ja säätyläiskodeista maaseudun rahvaan keskuuteen. Maaseutu on monessa tapauksessa saattanut kulkea edistyksessä rinnan kaupunkilauskulttuurin kanssa, jopa sitä edellä...” (Vuorela 1949, 60—61).

Kysymys on ainakin paikallisesti pohjalaisesta ilmiöstä ja liittyy kysymykseen pohjalaisen käsityötaidon kehittämisestä, mikä ansaitsisi eri pohdinnan ja tutkimuksen.

Kulttuurivaikutteiden ja tuotteiden kulkeutuminen maaseudun yhteisöön on tällaisessa tapauksessa olennaisesti toisenlainen. Koska maaseudun ammattitaito on riittävän korkea, pystytään myös vaikutteet omaksumaan maaseudulle suoraan kulttuurikeskuksissa (Tukholma) nähdyistä tai sieltä tuotetuista esineistä ilman kaupungin käsityöläisten välittävää ja mahdollisesti yksinkertaitavaa vaikutusta (esimerkkeinä rokokoo-ornamentiikka, kellot).

Vaikka ammatillinen tuotanto Tornion ympäristössä oli suurempi, ei ainakaan kaappikellojen kohdalla mitenkään voida puhua kaupungin jälkeenjääneisyydestä kulttuuri-ilmiöiden omaksumisessa (Museoviraston vanhin kaappikello Tornios-ta). Ammatillaisia, kuten kelloseppää, ei kaupungissa tarvittu siksi, että tyylinmukaiset arvoesineet tuotiin pääkaupungista ja kauppapakosta päästyä ulkomailtakin. Ilman Tukholman apua eivät tulleet toimeen Suomen puolen suurimman kaupungin Turunkaan käsityöläiset; mm. kellosepät hankkivat kelloilleen kaappeja ja taskukelloille kuoria pääkaupungista (Nikander 1932, 267, 272). Vasta huokeampien esineiden lisääntynyt tarve ja kasvanut kysyntä tekivät välttämättömäksi oman ammatinharjoittajan hankkimisen myös pohjanmaalaisiin kaupunkeihin.

Eräänä maaseudun käsityötä ylläpitävänä tekijänä voidaan pitää sitä, että mm. Tornio aivan ilmeisesti suosi maaseudun sinänsä luvattomia käsityön harjoittajia ja pyrki porvariston joukosta torjumaan käsityöläismestareita. 1800-luvulle asti olivat olemassa viralliset kiellot muiden kuin sepän, suutarin ja räätälin ammattien harjoittamisesta maaseudulla, oli pannapenikulmat käsityöläisten torjumiseksi kaupunkien liepeiltä ja ehdoton kiello muiden kuin pitäjänkäsityöläisiksi valittujen pitää verstasta sekä oppipoikia ja apulaisia (Halila 1954, 327—331; Voionmaa 1929, 39—40; Saukkonen 1959, 272). Määräyksiä kuitenkin Tornionlaaksossa kierrettiin; talollinen Per Kurtio työskenteli verstaassa apulaisensa kanssa kuten on itse kirjannut.

Maaseudun ja kaupunkien käsityönharjoittajat ylläpitivät myös kontakteja ja olivat yhteistyössä, kuten kelloseppä Kurtion yhteydessä on mainittu. Vaikutteita kulki ilmeisesti koko ajan kaupungista maaseudulle ja päinvastoin. Suhtautuminen ammatinharjoittajienkin kesken oli vapaata sellaisen käsityön alalla, millä ei ollut kaupungin ja maaseudun kilpailua.

G. TEKIJÖIDEN SOSIAALINEN ASEMA YHTEISÖSSÄ

Kaappikellon valmistukseen osallistuneiden henkilöiden yhteiskunnallinen lähtökohta ja sosiaalinen asema on eri ammattien harjoittajien kohdalla ollut toisistaan poikkeava ja sen voidaan katsoa heijastavan myös heidän valmistamansa tuotteen arvoa ja arvostusta.

1. KELLONTEKIJÄT

Tunnettujen kellon valmistajien vaiheita seurattaessa käy ilmi, että he yleisimmin olivat talollisia, isäntiä tai kotitalallaan kellosepän töitä tekeviä talollisten poikia. Vaikka he olisivat olleet seppiä tai seppien jälkeläisiä, eivät he pitäjän- tai kylänkäsityöläisten tapaan juuri eläneet mökeissä, vaan asuivat tilaa manttaalimäärältään tosin vain keskikokoista tai pienempää. Sama ilmiö on tuttu myös Könneillä ja Kaarlelan Widlundilla, ja mm. Värmlannissa olivat varhaiset kellontekijät talollisia (VA:IK 409; VA:UK 644; Hedin 1928, 43). Verrattuna esimerkiksi Moran kollektiiviseen paikallistuotantoon, jota harjoittivat varattoman alueen lukuisat itselliset, oli Länsipohjassa kuten mainituilla seuduilla kysymys yksilöllisestä paikalliskäsityöstä, jolle oli ominaista ”ylellisyysesineiksi” katsottavien tuotteiden valmistus ja jolle asiakaspiiriksi tarjoutui varakas tai edistysellinen maalaisväestö ja kaupunkilaisiakin. Tällaista yksilöllistä käsityötä on nimitetty talollisten ”gentlemannihobbyksi” (Kloster 1972, 137, 140).

Kellontekijöiden nauttima arvostus perustui luonnollisesti myös heidän ammattitaitoonsa ja kykyynsä rakentaa aikanaan varmasti ihmeteltävä kone. Seppä sinänsä oli entisajan kylässä arvostetuin käsityöläinen ja moninaisen erityiskohtelun kohde (esim. Puhto—Nurmi 1964, 22—24). Kellontekijät olivat myös kirjoitustaitoista väkeä ja heidän apuaan saatettiin tarvita henkisemmissäkin toiminna kuin metallitoissa. Esimerkkinä tästä taidosta kirjattakoon Per Persson Kurtion vahva kuvaus Tornionjoen jäänlähdestä vuonna 1798: ”Meidän Silmämä owad sanede nähdä yhden imedeltävän Jänlähdon nincuin Coston maa cuunasa, joda ei meidän Isämä nähne ole, Joca wahicoitsi cardanoida, peldoia, nidymaida, nidyladoia palion, särgi wahwasta raceedu ciwiji Silade Raumolda ja alaaissen prännin Caupungista ja däälä oli iän cansa nijn corgia wesi että yli meidän törmän meni”.

Erittäin huomattava osoitus kellosepän nauttimasta arvonannosta on se, että vuonna 1866 valittiin karunkilainen talollinen Salomon Ajo valitsemaan Alatorniolla pohjoisen alueen talonpoikaissäädyn valtiomiestä vuoden 1867 valtiopäiville (Hulkko 1963, 60).

2. KAAPINTEKIJÄT

Puutöitä tehneet ammattilaiset olivat heterogeenisempaa sosiaaliselta asemaltaan kuin kellosepät. Toisaalta tunnetaan varhaisia kirkkojen sisustuskoristelun tehneitä ja kirkkojen koristelun seututyylin luoneita tai tyyliä ylläpitäneitä puunveistäjiä sekä myöhempiä kirkkojen korjaus- ja rakennustöihin osallistuneita talollispuuseppiä ja rakentajia, joiden nauttiman arvonannon täytyi olla kotiseudulla suuri. Toisaalta toimi puuseppinä joukko jälkimaailmalta nimettömäksi jääneitä ammatinharjoittajia. Osa jälkimmäisestä ryhmästä oli kierteleviä puutyön taitajia tai ruotusotamiehiä. Ruotusotamiehet olivat varhaisessa maalaisyhteisössä lähes ”pohjasakkaa”. Sotamieheksi joutuivat irtolaiset, virattomat ja varattomat itsellisten ja talollisten nuoremmat pojat enemmän tai vähemmän pakonomaisesti,

koska jokaisen ruodun täytyi pystyä ylläpitämään ja hankkimaan jostain tarvittava sotilas. Elantonsa turvaamiseksi tämä yhteiskunnan ryhmä suoritti myös yhteisön tarvitsemia töitä, usein käsityöammattien piirissä, mikä jossain määrin ilmeisesti paransi sosiaalista asemaa, vaikka tässäkin sille vastakohtana olivat todelliset ammatillaiset, pitäjänkäsityöläiset ja näiden oppipojat, jotka eivät sen sijaan koskaan joutuneet ruotusotilaiksi (Portin 1967, 162—163).

1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun huonekalujen tekijät olivat yleensä itsellisiä tai pienviljelijöitä, myös “valtanikkarit”, mutta kuten nimikin kertoo olivat he arvostettuja ammatilaisia. Nykyajan kaappikellojen tekijöiden arvostus perustuu siihen, että he valmistavat työtä vaativia “perinne-esineitä”, jotka ovat “käsin tehtyjä”.

3. MAALARIT

Se vähä, mitä länsipohjalaisista maalareista tiedetään, viittaa siihen, etteivät maaseudulla maalaustöitä suorittaneet henkilöt olleet kovinkaan korkealle arvostettuja. Ilmeistä on, että kirkkojen koristemaalarien nauttima arvostus oli ainakin maaseutuväestön piirissä suurempi. Sinänsä koristemaalauksen saaminen arvokkaaseen esineeseen oli sekä esineen että sen omistajan arvoa nostava toimenpide, mutta toisaalta järjestyneessä maalaisyhteisössä ei ainakaan seudulta toiselle kiertelevä ammatinharjoittaja varhemmin nauttinut kovinkaan suurta arvontoa. Fabriciuksesta esimerkiksi on säilynyt perimätietoja, että häntä pidettiin omituisena ja jotakuinkin hulluna (Hammarström 1960, 108, 123). Oletettavasti seudulla pysyvästi asuvaa maalaria arvostettiin korkeammalle, mutta jos huonekalujen maalaus oli yleistä kuten Länsipohjassa ei maalari ilmeisesti nauttinut läheskään “kunniallisten” pitäjänkäsityöläisten osakseen saamaa arvostusta.

Taiteen arvostus laajemmissa piireissä on vasta nykyisempien aikojen ilmiö. Wirilanderin tutkimuksessa säätyläisten yhteiskunnallisesta arvoasteikosta kuului maalarit, taiteilijat kaikkein alhaisimpaan lähes maaseudun irtolaisväestöä vastaavaan “säätyläisten lieleväkeen” (Wirilander 1966, 308—312; Wirilander 1974, 104, 122). Nykyajan näkökulmasta katsoen ovat muutamien tunnetujen länsipohjalaisten maalarien lähtökohdat sen sijaan mielenkiintoisia. Fabricius oli kauppiaan poika, muut Länsipohjasta tarkemmin tunnetut maalarit olivat myös lähtöisin aikansa “moniarvoisesta” yhteiskunnasta, ruukkien alueelta.

VII. KAAPPIKELLOJEN OMISTAJAT

Kaappikellojen saapumista käsittelevässä luvussa on tarkasteltu esineen hintaa ja todettu kaappikello sekä perukirjoitusarvojen että hankintahinnan mukaan omaksumisvaiheessa 1700-luvulla varsin arvokkaaksi esineeksi. Luonnollisesti kellon hinnat ovat kysynnän ja tarjonnan mukaan vaihdelleet eri paikoissa ja eri aikana. Toisaalta esimerkiksi kellon laatu, sen kehittyneisyys ja tarkkuus ovat olleet myös määräävinä tekijöinä. Kalliita esineitä ovat olleet varhemman ajan uutuus ja toisaalta myöhemmän ajan teknisesti kehittyneempi kone. 1800-luvulla on heilurikellojen sarjatuotanto taas huomattavasti halventanut esineen hintaa. Laajalle levinneitä Mora-kelloja myytiin vuonna 1823 suhteellisen halpaan yhdeksän riikintaalarin hintaan, kun ne vastaavaan rahayksikköön muutettuina vuosina 1855—65 maksoivat enää keskimäärin kolmasosan (Jacobsson 1987, 39). Yksityisen tuotannon aikana oli pitkäheilurinen kello kaappikellon kallein osa, ja ainakin Tornionlaaksossa oli kansanomainen kellokaappi kelloa huomattavasti halvempi esine.¹

Kaikkienensa kaappikello oli 1800-luvun puolivälin tienoille saakka siksi kallis esine, ettei sen omistajien piirissä kovin suuria sosiaalisia eroja voinut ilmetä, ei varhemmin 1700-luvulla kaupungissa eikä myöhemmin maaseudullakaan. Voidaan siis verraten selvästi osoittaa ne sosiaaliryhmät, joille sisustusesine on kuulunut (Erixon 1938a, 13). Se on myös siksi suuri esine, ettei sen paikka voinut olla pienissä asunnoissa eikä matalissa huoneissa, se vaati tilaa ja kuului niille, joilla sitä oli. Kaappikellon omistajien tarkastelu rajoittuu pääasiallisesti 1700-lukuun ja 1800-luvun alkuvuosiin, koska omistajat on haluttu kuvata myös uutuusilmiön omaksujina.

Omistajia tarkastellaan vanhan säätyjaon mukaisina ryhminä, porvariston edustajia erikseen ja maaseudun asukkaita papis- (virkamies-) säädyn jäseninä ja talonpoikaistona, joka jakautui tilallisiin ja tilattomaan väestön osaan. Säätyjako ei ole kovin kattava ja sen ulkopuolelle jää ”lieveväkeä”, mutta se oli käsiteltävänä aikana ainoa virallinen. Olisi ollut noudatettavissa myös Hanssenin käyttämät lähinnä asennoitumiseen ja arvostukseen pohjaavat jaot: ”pagan—urban” tai ”common folk—gentlefolk”, joista jälkimmäisessä on enemmän säätyjaon leimaa (Hanssen 1952, 528; Hanssen 1973, 72—73). Niiden käyttäminen olisi Hanssenin tavoin edellyttänyt todella yksityiskohtaista paneutumista alueen koko väestöön,

¹ Kellojen hintoja voidaan verrata 1800-luvun taitteessa puusepän tekemien huonekalujen hintoihin: sänky 12 killinkiä, arkuu 16 killinkiä (TornionlaaksonM 321). Tässä yhteydessä on myös syytä viitata Museoviraston ”Mitä kello on”-näyttelyn luetteloon, jossa kellokaappi väitetään 3—4 kertaa koneistoa kalliimmaksi (Mitä kello on 1976, esine 12, 31). Arvio saattaa perustua huokeiden Mora-kellojen ja kaappien vertailuun (Trotzig 1971, 20—21). Esitys ei voine pitää paikkaansa liioin tukholmalaiskellojen kohdalla. Tämä käy ilmi, jos verrataan keskenään esimerkiksi Tornion kaupungin asukkaiden kaappikellojen ja muiden huonekalujen perukirjoitusarvoja tai tarkastellaan arvokkaiden tukholmalaiskaappikellojen ja muiden huonekalujen myyntihintojen suhdetta (Lagerquist 1949, 158—159, 162—163).

mikä olisi ollut aika mahdollon tehtävä ja edellyttänyt myös aikaisemmin käytetyn luokittelun muuttamista.

A. KAUPUNKILAISET

Torniossa olivat kaappikellojen omistajat 1700-luvun puolimaissa varakkaita kauppiaita, heidän joukossaan oli myös raatimiehiä ja pormestari. Näyttääkin siltä, että uuden esineen ensimmäisten omistajien joukkoon kuului ainakin osa kaupungin johtomiehistä, jotka muun porvariston tavoin kävivät kauppaa suoraan Tukholmassa. He noudattivat pääkaupungin muoteja, mutta heille oli kaappikellolla myös ajannäyttäjänä käytännön merkitystä. Varhaisiin omistajiin kuului myös kultaseppä, joka oli kaupungin arvostetuimman käsityöammatin harjoittaja ja jonka kauppapiiri kaupunkilaisten lisäksi ulottui ympäröivälle maaseudulle ja aina lappalaisten pariin. Suuri osa kaupungin kaappikellojen omistajista oli hyvin rikkaita. Heidän omaisuutensa ilmoitetaan kymmenissä-, jopa sadoissatuhansissa kuparitaalareissa.¹ Vain kultaseppän omaisuus on huomattavasti pienempi eli noin 2500 kuparitaalaria. Kaappikellojen arvot puolestaan vaihtelevat perukirjoissa iän ja laadun mukaan 48—100 kuparitaalariin (OMA B I a/2—a/4; Tamelander 1941, 39).

Todella vauraiden porvareiden ohella omistivat 1700-luvun lopulla kaupungissa kaappikelloja myös vaatimattomampaan väkeen kuuluvat henkilöt. Alatorniolaiselta Kurtiolta osti vuonna 1799 kellon mm. torniolainen lahtari (TornionlaaksonM 321), ja aivan varmasti omistivat kaappikellon myös saman Kurtion veljet Nils ja ainakin Jacob, josta myöhemmin tuli Tornion kaupungin kelloseppämestari. Koska kaupunkilaiset eivät ole tässä työssä ensisijaisen tarkastelun kohteena, ei heidän omistamiinsa esineihin ole katsottu aiheelliseksi tarkemmin perehtyä. Kaupunkilaisten kaappikelloja ei liioin ole säilynyt nykypäiviin. Osa on varmasti siirtynyt aikanaan omistajien mukana muualle. Jossain vaiheessa varakkaat kaupunkilaiset myös luopuivat muiden uudempien kellojen myötä epämuodikkaiksi käyneistä kaappikelloistaan, ja niitä joutui ehkä huutokaupan kautta talonpoikaisväestön omistukseen, kuten oli käynyt Alatorniolta Kansallismuseoon päätyneelle Kuningatar Annan -tyyliselle kaappikellolle.

B. MAASEUTUVÄESTÖ

Vertailevassa koko Suomen maaseutuväestön huonekaluja koskevassa perukirjatutkimuksessa on ollut mukana myös Alatorniolla kaappikelloja vuosina

¹ Kuparitaalari on 1/18 riikintaalaria. Riikintaalari, joka on yleinen yksikkö vuodesta 1776 eteenpäin, jakautuu 48:aan killinkiin, joka puolestaan muodostuu 12:sta runstykestä (Portin 1967, 314).

1770—1809 omistaneet henkilöt (Mäntylä 1988, 31—39). Näinä vuosina on Alatornion maaseutuväestöstä 7 %:lla ollut omistuksessaan kaappikello. Prosentuaalisesti luku ei ole suuri, mutta osoittaa kuitenkin esineen olleen tunnettu ja vakiintumassa. Tänä aikana oli Tornion tienoilla säätyläisväestöllä kaappikelloja 69 %:lla ja vastaavasti 5 % ”rahvaasta” omisti esineen, kun koko nykyisen Suomen alueen maaseudulla kaappikelloja omisti 53 % säätyläisistä ja 8 % talonpoikaissäestöstä. Suomessa kaappikellojen määrässä tapahtuu voimakas lisääntyminen 1790-luvulla, ja tällöin esineen omistajien joukossa tavataan säätyläisten ja talollisten lisäksi myös alustalaisviljelijöitä ja tilatontakin väestöä.

1. SÄÄTYLÄISET

a. Virkamiehet

Maaseudun säätyläisväestön muodostivat Tornion tienoilla siviili- ja sotilasvirkamiehet sekä papisto. Lisäksi kaupungin porvarit saattoivat asua osan vuodesta maaseudulla talonpojilta ostamallaan tiloilla (Outhier 1975, 119—121, 127). Porvarit sisustivat asuntonsa varaallisuutensa mukaan ja esimerkiksi kaappikelloja on saattanut kuulua myös maaseutuasuntoon (Björkforsin saha).

Alueen virkamiehistöllä oli monenlaisia kelloja, mutta alemmilta siviili- ja sotilasvirkamiehiltä kuten maanmittareilta, tarkastajilta ja vääpelistä näytävät kaappikellot 1700- ja 1800-luvun taitteessa puuttuvan peruluetteloiden mukaan (Nurmi 1964, liite 1, 2). Sen sijaan kihlakunnantuomareilla oli muiden kellojensa joukossa myös kaappikelloja (Tornio 25/7 1776, 21/8 1780). Samoin oli kaappikelloja pohjoisten Könkään ja Svansteinin ruukkien säätyläisperheillä. Varmaan myös esimerkiksi Alatornion majurin puustellin asukkaiden esineistö on ollut hyvin monipuolista 1700-luvun lopulla, mutta sen vaihtuvien usein aatelisten asujen omistamista esineistä ei ole tietoja.

Virkamiehillä on peruluetteloiden mukaan ollut kaappikelloja vain noin joka kolmannella (Nurmi 1964, liite 1). Virkamiehet olivat ryhmänä varsin heterogeeninen, ja kaappikellojen vähäisyys saattaa osin johtua varattomuudesta tai siitä, etteivät viranhoitajat aina olleet kovinkaan aikaansa seuraavaa ja uudistusaltista väkeä, mutta kyse voi olla osin myös muodikkuudesta ja vanhahtavaksi katsotun esineen syrjäytymisestä. Mielenkiintoinen vastaavuus käy ilmi saksalaisesta maaseutuväestön sisustusesineistöä koskevasta perukirjatutkimuksesta; feodaalikylästä vastaava kylänvanhin saattoi olla vailla esineitä, joita perintömaan viljelijällä jo oli (Roth 1978, 271—274).

b. Papisto

Tornion seudulla oli kansaa lähimpänä olevan maaseudun säätyläisryhmän papiston jokaisella jäsenellä 1770-luvun ja vuoden 1809 välisenä aikana jäämistön

joukossa kaappikello, joillakin jopa kaksi (Tornio 7/11 1785), minkä lisäksi talouteen oli usein kuulunut myös seinäkello ja varsin arvokas taskukello. Perukirjojen mukaan näyttäisi kaappikelloja tänä aikana olleen kaikilla pappissäätyyn kuuluvilla arvokkaimmasta rovestista halvimpaan apupappiin. Kello oli papeille tärkeä paitsi virantoimituksen takia ja uskonnollisena muistuttajana, myös siksi, että useat alueen papit kuuluivat herännäisliikkeisiin, joissa korostettiin oikean ajankäytön tärkeää merkitystä (vrt. uskonnollinen symboliikka). Tornionlaakson pappien kaappikelloista ainakin osa on ilmeisesti ollut Tukholmasta tuotettuja, mikä voidaan päätellä peruluetteloiden muista tarkemmin kuvailluista arvokkaista huonekaluista. Tässä suhteessa he poikkeavat ympäröivien ”Suomenmaan puolen” alueiden papeista ja virkamiehistä. Alatorniolainen Kurtio mainitsee tilikirjassaan, että Kemlin rovasti on häneltä ostanut kaappikelloon tarkoitettun heilurikellon vuonna 1801 ja että samoin ovat vuonna 1806 ja 1808 tehneet myös ”Cemlin foudi” ja Kemijärven nimismies (TornionlaaksonM 321).

Papiston varallisuuden määrä oli Alatorniolla tänä aikana varsin vaihteleva. Kirkkoherran omaisuus saattoi nousta yli 1580 riikintaalarin, kun se apupapilla oli varsin vaatimaton (Tornio 20/7 1809, 11/6 1794). Varallisuus ei niinkään ollut vaikuttanut kaappikellon hankintaan, jos se muuten katsottiin pappilan sisustukseen kuuluvaksi.

Lapin alueella useimmiten pitäjän ainoa kaappikello on myöhemminkin ollut juuri pappien omaisuutta kuten esimerkiksi Kittilässä, Jukkasjärvellä tai Sodankylässä (Paulaharju 1963, 21; Paulaharju 1961, 237; K 1: KemJ, T. Tasala).

2. TALONPOIKAISVÄESTÖ

Talonpoikaisväestön omistamista kaappikelloista kertovat muistitiedon kantamalta tupakyselyn (K 1) vastaukset. Kaappikelloja mainitaan Muoniossa ja Pellossa rikkaille talollisille kuuluvina esineinä, Karungissa pääasiassa talollisten omaisuutena, Ylitorniolla melkein jokaisen talon omaisuutena, kuten toinen vastaaja kertoo Muoniossakin (K 1: Muon, F. Muotka). Tornion ympäristössä Alatorniolla kerrotaan kaappikelloja olleen useimmissa taloissa ja vauraissa torpissa (E. Niva). Vastaajan oma sosiaalinen lähtökohta on luonnollisesti vaikuttanut vastauksissa esitettyyn yleisyysmäärittelyyn, mutta niistä käy kuitenkin selvästi ilmi, että mitään koko kansan esineitä eivät kaappikellot ole Länsipohjassa olleet, eivät edes Könnien Ilmajoella, missä niitä on ollut huomattavasti enemmän (K 1: Ilmajoki, L. Savunen).

Vielä paljon harvinaisempia ovat kaappikellot olleet Tornionlaakson itäpuoleisten pitäjien vastaajien mainintojen mukaan. Eikä se esineenkään liene ollut tällä alueella kovin tuttu. Kemijärveläinen vastaaja mainitsee tuntevansa 90-vuotiaan ”ämmin”, joka on joskus lapsuudessaan nähnyt kaappikellon ruotsalaisnimisellä papilla Sodankylässä (KemJ, T. Tasala). Alkuperäisessä ympäristössään säilyneet kaappikellot näyttävät yleensä olevan myös talollisten esineitä niin Tornionjokilaaksossa kuin Kalixin tai Luleän tienoilla. Samoin alkuperätiedot perityistä tai ostetuista kelloista viittaavat tavallisesti johonkin pitäjän tilaan tai

talolliseen. Joskus jopa museoiden esineistä selviää saantipaikan kameraalinen luonne myyjän nimen lisäksi. Talollisomistajiin näyttää viittaavan myös kellosepä Kurtion ”myyntitilasto”. Kun hänen asiakkaitaan on etsitty mm. Karungin ja Ylitornion asutusluetteloista, esiintyvät useimmat ostajat niissä tilojen isäntinä (Lindfors 1941, 24—25, 31—32, 35—38; Portin 1967, 326—337).

Perukirjoista voidaan kuitenkin saada yksityiskohtaisempia tietoja kaappikellojen omistajista. Niissä mainitut kellon omistajat edustavat hieman monipuolisemmin maalaisyhteisön sosiaalisia ryhmiä kuin mitä esimerkiksi tupakyselyvastauksissa on kerrottu.

Kuten aikaisemmin on mainittu, tavataan Alatornion peruluetteloissa kaappikello noin 5 %:lla talonpoikaissäättyyn kuuluvilla. Heihin on luettu kaikki suurmaanomistajasta piikaan sekä maaseudun käsityöläiset, eri ammattien harjoittajat, sotilaat ja kirkonpalvelijat, jotka säätyjaon mukaan kuuluivat talonpoikaissäätöön. Alatorniolla on myös kaikista talonpoikaissäätöryhmistä, jopa irtolaisista, ollut tapana laatia perukirjoitus. Yleisyysprosenttia laskettaessa on ollut mukana koko talonpoikaissäätö, vaikkei piialla tai irtolaisella voida kelloa olettaa olleenkaan.

Alatorniolla (ja Karungissa) kaappikelloja omistaneeseen talonpoikaissäätöön on perukirjojen mukaan kuulunut myös muita kuin tilallisia. Talollisille on tosin kuulunut 78 % pesänselvityksissä mainituista kaappikelloista, mutta siellä on 12 % omistajista on ollut tilatonta väkeä. Talollisomistajatkään eivät ole kaikki olleet perintötilojen haltijoita, vaan heidän joukossaan on myös kruunutilallisia (18 %), ja osa omistajista on ollut uudistilallisia. Perintötilallisten joukossa esiintyy kaappikellojen omistajina myös luottamushenkilöitä: lautamiehiä ja kirkkoväärtiä. Tornion tienoilla ei peruluetteloissa sen sijaan ole mainittu, onko tilallinen mahdollisesti hoitanut ulospäin suuntautuvia kontakteja ylläpitäviä tehtäviä, kuten toiminut postitalonpoikana tai ollut kestikievarin pitäjä. Perukirjatietojen mukaan kaappikellot näytävät jakautuvan alueellisesti siten, että noin 2/3 on emäpitäjäläisten omistuksessa ja kolmannes karunkilaisilla.

Mielenkiintoa herättää kaappikellon omistajina tilaton väestö. Varsinaisia torppareita Alatorniolla oli varhempina aikoina hyvin vähän, virkatalojen lampuotteja joitain, eikä heitä kaappikellonomistajina näykään; lampuoti tosin omisti seinäkellon. Käsityöläisiä ei kaappikellon omistajien joukosta kovin monta löydy, luonnollista on että kellosepillä on ollut kaappikello. Sen sijaan ammattilaisten joukosta erottuu matruusi, jonka sosiaalista asemaa ei voida asuinympäristössä pitää korkeana, mutta jonka kontaktit viittaavat kaupunkiin tai meren välityksellä eteisempiinkin kaupunkeihin; lisäksi hän omisti kaappikellon jo varhain (Tornio 24/10 1786). Myös Kurtion tilikirjasta käy ilmi, että kaappikellon omistajien joukkoon oli vuonna 1804 liittymässä ”färi Suutarikin”.

Oman ryhmänsä tilattoman väestön joukossa muodostavat kirkonpalvelijat. Tornion tienoilla kaappikelloja ovat omistaneet lukkarit ja urkuri (Tornio 3/4 1785, 11/10 1790, 17/8 1809). Vaikka kirkonpalvelijoista esimerkiksi lukkarit olivat maaseudulla 1700-luvulla vielä useimmiten talonpoikaista alkuperää (Wirlander 1974, 98), oli heidän asemansa kirkon ja pappilan lähetyksillä epäilemättä muusta tilattomasta väestöstä ja ammatillisista ainakin jossain määrin poikkeava.

Heitä ei välttämättä tarvitse pitää Suolahden tavoin “pitäjän alempana vallasväestönä” vielä 1700-luvun lopulla (Suolahti 1912, 18—19). Epäilemättä he kuitenkin sijoittivat muiden ammattilaisten tavoin vähäisetkin varansa toisin kuin muu tilaton väestö. Toisaalta esimerkiksi lukkarin viran hoito edellytti myös jonkinlaisen ajannäyttäjän omistamista (Wentz 1980, 49).

Vaikka Tornion tienoilla monista muista alueista poiketen tilatonkin väestö omisti kaappikelloja, oli suurin osa omistajista talollisia. Eri tekijöiden vaikutusta uutuusilmiön kansanomaiseen omaksumiseen Länsipohjassa tarkastellaan lähinnä tilallisväestön näkökulmasta. Myöhemmät omistajat tulevat esiin kaappikellon säilymistä tarkasteltaessa.

VIII. KAAPPIKELLO UUTUUSILMIÖNÄ

Kaappikelloa on aikaisemmin käsitelty aineellisena tuotteena, esineenä, jonka kulttuuri- ja tyylihistorialliset vaiheet ja kansantaiteelliset piirteet ovat olleet tarkastelun kohteina. Jo ajannäyttäjää ja sisustusesinettä käsittelevässä luvussa on esitetty kaappikellon syntyhistoria ja siinä yhteydessä yksi innovaatioilmiön taustatekijöitä: keksintö, jota seuraavat uutuusilmiön eri vaiheet alkuinnovaatiosta diffuusion kautta kylläisyyteen (Hägerstrand 1974, 17—18). Myös muussa yhteydessä on viitattu uutuusilmiöön varsinkin kaappikellon omistajia käsiteltäessä.

Innovaatioilmiön on täytettävä eri kriteerejä, ja tullakseen omaksutuksi täytyy uuden ilmiön myös täyttää erinäisiä ehtoja: siitä on oltava suhteellista hyötyä, sen on sovelluttava yksilön ja yhteisön arvoihin ja käyttöön (kaappikellon funktio), vastaanotettavuuteen vaikuttavat lisäksi ilmiön monimutkaisuus, kokeiltavuus ja havainnoitavuus (Roger—Shoemaker 1971, 102; Matter 1975, 52—54).

Ilmiön luonne vaikuttaa uutuuden erilaiseen omaksumiseen. Sisustusesine, elinkeinon harjoittamiseen liittyvä, vaikkapa maataloustyökalu tai ”farkkujen” muodonvaihdot asettavat varsin erilaisia edellytyksiä omaksujille. Koska ekonomisten ja psykologisten tekijöiden vaikutus uutuuden omaksumisessa vaihtelee innovaation laadusta riippuen on yksityisten syiden selvittämistä saatettu mallia luovassa innovaatiotutkimuksessa pitää vähäisen mitattavuutensa takia osin merkityksettömänä (Hägerstrand 1953, 144, 153). Monissa tutkimuksissa on kuitenkin pohdittu eri tekijöiden vaikutusta uutuusien omaksumisessa ja omaksujissa, jotka on ideaalityypeiltään luokiteltu: innovaattoreihin, varhaisiin omaksujiin, varhaiseen ja myöhäiseen enemmistöön ja epäröijiin (Rogers 1969, 162, 169—171; Rogers—Shoemaker 1971, 27, 182; Bringéus 1976, 103).

Innovaatiotutkimuksessa on esillä yleensä joko yksilön näkökulma varsinkin tarkasteltaessa arvostusten ja psykologisten tekijöiden vaikutusta tai yhteisöllinen aspekti. Tutkimuksissa, joissa pyritään luomaan innovaatiomalli käy kuitenkin ilmi myös innovaation erilaisuuden ja kulttuuriympäristön erilaisuuden vaikutus uutuuden omaksumisessa (Hägerstrand 1953, 266; Wiegmann 1975, 257—260). Monet käytännöllisiinkin päämääriin tähtäävät tutkimukset käsittelevät nykyajan innovaatioiden kulkua, ja malli on luotu osin käyttäen ideaalityyppistä vastakohtaparia: traditionaalinen-moderni, jolloin moderni systeemi ja siihen liittyvät piirteet ja arvot katsotaan innovaatiota edistäviksi (Rogers—Shoemaker 1971, 32—33; Matter 1978, 168—176).

Uutuuden omaksumisessa on pidetty informaatioprosessia, kommunikaatiota ja kontakteja tärkeinä tekijöinä (Rogers—Shoemaker, *Communication of Innovations*). Informaation kulku on yksityistä tai julkista (Bringéus 1968, 163). Menneinä aikoina on pelkän yksityisen informaation merkitys ollut suurempi kuin nykyisten julkisten ja joukkotiedotusvälineiden aikana, mutta esimerkiksi Hägerstrand korostaa yksityisen informaation ja naapurivaikutuksen merkitystä yleensä innovaatio- ja diffuusioprosessissa (Hägerstrand 1953, 167).

Varsinkin diffuusionistisessa innovaation tutkimuksessa on käytetty myös keskusta-periferia -mallia sekä alueellisenä että yhteisöllisenä aspektina (Wiegmann 1975, 269; Anttila 1974, 18; Roth 1978, 274—275).

Innovaatiotutkimuksissa lähdetään siitä, että uutuuden hankkiminen edellyttää varallisuutta, usein myös taloudellista nousua. Siitä missä määrin varallisuus, esimerkiksi maaseudulla tilan koko ja asema, ovat vaikuttaneet uutuutta edistäväs- ti, ollaan kuitenkin eri mieltä (Hägerstrand 1953, 154—155; Rogers—Shoemaker 1971, 187; Anttila 1974; Cancian 1979, 1—3). Muita yleensä huomioon otettuja tekijöitä ovat omaksujan ikä, koulutus, johtajuus, arvostus yhteisössä, sosiaalisen nousun tavoittelu, liikemiesmäisyys, riskinottoalttius, älykkyys, jne. (Rogers—Shoemaker 1971, 32—33, 183—189; Anttila 1974, 19, 185—187).

Menneen ajan uutuusilmiötä tarkasteltaessa saattaa olla vaikea soveltaa moderni-traditionaali -ideatyyppejä yhteisön normeihin ja arvoihin. Samoin jäävät monet nykyajan uutuusilmiöiden käsittelyssä esille otetut tekijät pakosta tietojen puuttuessa vaille tarkastelua. Taloudelliset ja eräät yhteisölliset tekijät ovat helpoimmin tavoitettavissa. Mutta minkälaista Rogersin yleistysten mukaista innovaation omaksumista edistävää uhkarohkeutta, empatiaa, sosiaalisen nousun pyrkimystä tai intelligenssiä ovat entisajan uutuuksien vastaanottajat osoittaneet, lienee mahdoton tavoittaa. Jos esimerkiksi uskonnollisuus, avuliaisuus, kuuliai- suus tai arvostus kyläläisten parissa on nykyaikana todettu innovaatiota jarrutta- viksi arvoiksi, voidaan kysyä, ovatko ne vaikuttaneet samoin parisataa vuotta aiemmin uutuutta vastaanotettaessa Tornionjokilaaksossa ja muualla Länsipoh- jassa.

A. UUTUUSILMIÖ YKSILÖTASOLLA

Niitä Tornion kaupungin varakkaita porvareita, joiden peruluetteloissa 1740- ja 1750-luvulla kirjataan vanhoiksi mainittuja kaappikelloja, voidaan pitää koko Tornionlaakson alueella ilman muuta innovaattoreina. Peruluetteloissa 1700- luvun loppuvuosikymmeninä mainitut kaappikellojen talonpoikaisomistajat eivät edusta enää uutuuden valintavaiheen innovaattoreita, vaan heidät on katsottava kuuluviksi innovaation hyväksyjiin (early adopters). Vanhemman materiaalin puuttumisen vuoksi on rajoitettava esittämään huomioita siitä, millä seikoilla on ollut merkitystä yksilötasolla uutuusilmiön varhaisten omaksujien piirissä Tor- nionjokilaaksossa.

1. KAMERAALINEN ASEMA

Huomiota herättää se, että 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alussa eivät varsin kallishintaista kaappikelloa omistaneet ainoastaan perintötilalliset, jotka

luonnollisesti muodostavat tilallisväestön merkittävimmän ryhmän, vaan myös kruununtilalliset ja uudisasukkaat.

Tähän on vaikuttanut se, että Länsipohja oli uudisasutusalueetta, jossa oli myös runsaasti kruununtiloja. Uudisasukkaat olivat joko kruunun tai yksityisten maista erotetulle liikamaalle tilan perustanutta väkeä, jonka sosiaalinen lähtökohta saattoi vaihdella suuresti. Monet uudisasukkaat olivat entisiä sotamiehiä tai heidän jälkeläisiään, joen rannan talollisten poikia, mutta periaatteessa uudisasukkaita olivat myös mm. ruukkien ja sahojen perustajat (Portin 1967, 352—353; Hermanson 1968, 133—135; Jutikkala 1958, 254—255; Vahtola 1986, 97—100).

Länsipohjassa ei 1800-luvun taitteessa ollut torppareita. Peruluetteloiden joukosta löytyy käsiteltävänä aikana yksi torpparin peruluettelo ja yksi on kuulunut Alatornion pappilan mailla tilaa asuneelle lampuodille (Tornio 18, 1809; VA:IK 204; Tornio 12, 1795). Jokien rantakylät muodostivat keskukset ja niissä asui enemmän perintötilallisia ja joesta etäämpänä löytyy suuri osa kruununtilallisista ja uudisasukkaista.

Alatorniolla on ollut varsin paljon kruununtilallisia ja uudisasukkaita, mutta paikallisissa tilastoissa ei yleensä ole erotettu perintö- ja kruununtilallisia toisistaan; ero heidän välillään ei seudulla 1700-luvun lopulla ollut kovin merkityksellinen (vrt. Jutikkala 1958, 294—295). Uudisasukkaat sen sijaan on lueteltu kylittäin eri ryhmänä. Se, että uudisasukkaillakin on ollut kaappikelloja, osoittaa mm. kontaktien ylläpitoa keskustan asukkaisiin. Osittain vaikuttavana tekijänä on ilmeisesti ollut sukulaisuus erilaisia tiloja asuvien kesken (Portin 1967, 204—207). Sama ilmiö on havaittavissa eri pitäjienkin kesken, samannimisiä tiloja tavataan Alatornion, Karungin, Ylitornion kylissä, osin pohjoisempanakin (Lindfors 1941, 37—39; Portin 1967, 326—328; Leinonen 1958, 134—139). Asutus on vuosisatojen kuluessa levinnyt paitsi muualta tulleiden, myös eteläisistä kylistä muuttaneiden uudisasukkaiden myötä. Vaikka alueen uudisasukkaiden lähtökohdat ovat olleet hyvinkin erilaiset, ei aina ole ollut kovin suuria sosiaalisen keskustan-periferian eroja eri tyyppisten tilojen asukkaiden välillä. Ensimmäinen peruluetteloista löytyvä talonpoikaissäestön kaappikello on juuri uudistilallisen kaappikello (Tornio 7/3 1782). Eräät luetteloiden kirjaamat kruunun- ja uudistilallisten kaappikellot ovat tosin samasta Alavojakkalan kylästä, missä Kurtio valmisti kelloja. Vuonna 1809 kuolleesta kruununuudisasukkaasta Nils Hanhirovasta tiedetään, että hän osti kaappiinsa kellon Kurtiolta vuonna 1804. Kameraalisen aseman mukaiset erot eivät ole uutuuksien omaksumisessa Länsipohjassa olleet niin merkittäviä kuin sosiaalisesti eriarvoisemmilla alueilla.

2. VARALLISUUS

Uutuusesineen omistajien varallisuudella on epäilemättä esineen kalleuden takia ollut merkitystä. Peruluetteloiden ilmoittamat varallisuuden määrät eivät sinänsä kuvasta todellista varallisuutta. Kaikki on arvioitu alhaisemmiksi, mutta ilmeisesti verrattain yhtenäisin perustein yhden pitäjän alueella. Lisäksi yhteenlas-

ketun varallisuuden määrästä olisi poistettava velat, jotta kuva olisi täysin oikea (Mäntylä 1988, 31).

Kaappikelloja omistaneiden tilallisten varallisuuden määrä kohoaa yleensä yli 100:n riikintaalarin, mitä on pidettävä jo varsin huomattavana omaisuutena. Pelkästään perintötilallisiksi mainittujen manttaalimäärältään melkoisten tilojen haltijoiden omaisuus liikkuu sadoissa riikintaalareissa 1700-luvulla, 1800-luvulla jopa tuhansissa (esim. Tornio 2/9 1794, 4/9 1809). Kruununtilallisten ja uudisasukkaiden varallisuuden määrät ovat pienempiä kuin vauraiden perintötilallisten, mutta mistään köyhistä asukkaista ei ole kysymys. Huomionarvoista on, että kelloseppätillallisen omaisuus ei ole kovinkaan huomattava. Myös lautamiesten ja kirkkoväärin varallisuus näyttää liikkuvan enemmän tavallisten talollisten varallisuuden keskiarvon ala- kuin yläpuolella (esim. Tornio 18/6 1791).

Varallisuus ei ole ainoa merkitsevä tekijä sinänsä kalliin uutuusesineen hankkimisessa eikä voida osoittaa, että uutuusilmiön omistajina olisi vain yhteisön varakkainta väkeä. Kaappikelloja omistamattomien perintötilallisten joukossa on myös huomattavan varakkaita henkilöitä.

3. SOSIAALINEN ASEMA

Perintötilallisten sosiaalinen asema kylässä on tietenkin vaihdellut paitsi varallisuudesta myös muista tekijöistä johtuen. Yksi arvostustekijä on ollut pitäjän luottamustoimen hoitaminen. Luottamustoimen haltija on yhteisössä saattanut olla myös mielipiteen muokkaaja (opinion leader) (Rogers 1969, 233—234).

Kaappikelloja omistaneiden perintötilallisten joukkoon on 1700-luvun lopulla kuulunut kolme lautamiestä ja kirkkoväärti. Yhdellä lautamiehellä ja kirkkoväärillä on ollut omaisuuden joukossa kaappikello jo 1780-luvulla. Lautamies on Haaparannalta, missä kaappikelloja tavataan vähemmän kuin muissa Alatornion kylissä. Luottamusmiehiä saatettaisiin arvostettuina pitäjäläisinä pitää uutuusilmiön kärkihenkilöinä. Peruluetteloiden tiedot yleensä eivät kuitenkaan anna aihetta tämän seikan korostamiseen. Näinä vuosikymmeninä on kaappikelloja monilla tavallisilla tilallisilla, myös kruununtilallisilla ja uudisasukkailla, mutta ei läheskään kaikilla luottamustoimien haltijoilla. Samoin näyttää paikoin Saksassa kaappikello-uutuuden hankkineen perintötilallinen ja torppari (Erben, Kötter) ennen kuin johtavassa asemassa oleva kylänvanhin (Schulzen) (Roth 1984, 168).

Lautamiehiä mainitsee kyllä myös Kurtio asiakkaikeeseen muiden tilallisostajien joukossa. Näistä Karungin lautamies Sakari on ostanut kaksikin kelloa, toisen vuonna 1800 ja toisen vuonna 1805, ilmeisesti ei kuitenkaan omaan tarpeeseensa. Käräjillä käynyt lautamiestä voitaisiin paremminkin pitää jonkinlaisena kyläläisten asiamiehenä Kurtion ”kelloliikkeessä”.

Kuten edellä on todettu ei luottamustoimen haltijan tarvinnut välttämättä olla varakkain eikä ilmeisesti ”edistyksellisinkään” kyläläinen. Arvosysteemissä näyttäisi kyläläisten osoittama arvonnanto olevan pikemminkin ristiriidassa uutuusesineen hankkimista edellyttävien arvojen kanssa kuten nykyaikaa koskevassa tutkimuksessa on osoitettu (Matter 1975, 59—60).

Tässä yhteydessä voidaan viitata myös amerikkalaisen Frank Cancianin maatalousuudistuksia koskevaan tutkimukseen, jossa torjutaan yleistys varallisuuden ja sosiaalisen aseman ja uudistusalttiuden rinnakkaisuudesta. Tutkimuksen mukaan rikkaimpia ja arvostetuimpia on todennäköisimmin ensi omaksujien joukossa ja köyhimmat ovat viimeisiä, mutta laajasta talonpoikaistosta on enemmän uudistusten ensi omaksujia alemman keskiluokan parissa kuin ylemmässä keskiluokassa. Tekijä nimittää ilmiötä ”ylemmän keskiluokan konservatiivisuudeksi” (Cancian 1979, 1—3, 20—21). Samantapainen tulos ilmenee Hägerstrandin tutkimuksessa uutuuden suhteesta varallisuuteen ja sosiaaliseen asemaan, esimerkiksi auton omaksumisen yhteydessä (Hägerstrand 1953, 157—159, 124—130).

4. SUKULAISUUS

Sukulaisuuden merkitykseen on viitattu erilaisten tilojen ja asutuksen laajenemisen yhteydessä. Sukulaisuus on myös havaittavissa suoranaisesti innovaatioilmiöitä levittävänä tekijänä 1700- ja 1800-luvun taitteessa.

Vuonna 1798 on ylivojakkalalaisen perintötilallisen Eskil Nilsson Kokon taloudessa vaimon peruluettelon mukaan ollut kaappikello, ja vuonna 1805 ostaa ”Nils JosepiSon Koko (Kokko) Yliwojakala kyläsä” Kurtiolta kellon (Tornio 9/1 1798). Kyseessä näyttää olevan aikaisemmin kaappikellon omistaneen Eskil Nilssonin isä, joka on seurannut poikansa esimerkkiä ja liittynyt kellon omistajiin; aivan varmasti on kysymyksessä samassa kylässä asunut sukulainen. Löytyy myös useita muita tapauksia, joissa saman sukunimen omaavilla henkilöillä, mutta ei lähiomaisilla, on taloudessaan kaappikello. Vertaamalla peruluetteloita ja Kurtion muistikirjaa havaitaan Alavojakkalassa toinen tapaus, jossa nuorempi sukulainen, vävy Johan Lisanantti oli ostanut Kurtiolta kellon paria vuotta aikaisemmin kuin appi Kittilän Erkki vuonna 1803 (TornionlaaksonM 321, Tornio 10/2 1806). Samalla käy ilmi, että apelle kelpasi hieman viallinen ja halvempi kello, kun vävy taas oli ostanut uusimuotisen.

Sukulaisuuden vaikutus voidaan todeta itse Kurtion kohdalla. Perukirjaaineistoja vertaamalla käy ilmi, että ensimmäinen Alavojakkalassa vuonna 1782 kaappikellon omistanut uudisasukas Eskil Jacobsson (myöhemmin Pentäjä) on Per Persson Kurtion setä eli isän Per Jacobssonin veli (Tornio 6/7 1797). Toinen kelloseppä Kurtioon läheisesti liittynyt kaappikellon omistanut henkilö on alaruumolainen vuonna 1809 kuollut Christine Nackola, joka on Kurtion anoppi, ensimmäisen vaimon Alaraumolta naidun Caisa Andersintytär Nackolan äiti (Tornio 1/12 1809; VA:IK 203). Kurtio on ehkä saattanut lahjoittaa tekemiään kelloja sukulaisilleen. Muuten sukulaisuutta, mikä on Tornionlaaksossa sekä yhden kylän sisällä että kylien välillä ollut yleistä, voidaan pitää tärkeänä omaksumista edistävänä yksityisen informaation levittämisen kannalta, samalla kun sen välityksellä on tarjoutunut tilaisuuksia uutuusilmiön ”kokeilemiseen” ja havaintojen tekemiseen siitä — kaikki tekijöitä, joita pidetään innovaation vastaanottamisen edellytyksinä.

5. MUUT TEKIJÄT

Omistajien iällä uutuusesineen hankinta-ajankohtana saattaa olla merkitystä, kun on kysymys uutuuden suhteuttamisesta perinnäiseen yhteisöön. Omistajien iät voitaisiin selvittää, mutta pari sataa vuotta sitten tapahtuneen omaksumisen ajankohtaa ei ole tarkasti selvitettävissä. Muiden kuin elinkeinon harjoittamisen kannalta merkittävien uutuuksien kuten esimerkiksi radion omaksujien iät ovat olleet ennemmin alle kuin päälle keski-ikä (Kun radio tuli meille 1974, 4). Radion ensimmäiset omaksijat olivat tosin usein itse valmistajia ja osasivat tekniikan; he olivat keski-ikää nuorempia, innostuneita uuden koneen tekemisestä ja ihmettelyn kohteita. Radiota voidaan verrata tässä suhteessa kelloon, jonka valmistajat ja itse kone olivat varmaan vielä suuremman ihmettelyn kohteena aikanaan. Kuten kellontekijöitä käsittelevässä luvussa on todettu, olivat monet omistajat itse myös valmistajia, joille kellonteko oli teknisen taitavuuden osoittamisen haaste. Edellä on myös todettu, että sukulaisten piirissä eräissä tapauksissa uutuuden omaksuivat ensin nuoremman polven edustajat. Toisaalta voidaan vastapainoksi havaita, että peruluetteloiden ensimmäinen mainittu kaappikellon omistaja on vanha mies, kellosepän setä ja että ensimmäisten omaksujien joukkoon kuuluu myös lautamies, joka ei liioin edusta alueensa nuorta polvea. Joka tapauksessa kaappikellon kohdalla voidaan todeta sama kuin radion alkuaikoina, että korkealla iällä on saattanut olla merkitystä uutuuden torjunnassa (vrt. Paulaharju 1962, 21–22).

Innovaation omaksujan ”ikäkysymys” on vaikeasti ratkaistavissa, ja on aivan ilmeistä, että iän vaikutus on varsin vaihteleva erilaisten uutuuksien omaksumisessa. Eräissä tapauksissa on haluttu korostaa, että esimerkiksi nuoret ja suurten tilojen omistajat ovat olleet uutuuksien omaksujien edelläkävijöitä (Svensson 1969, 103). Amerikkalaisissa innovaatiotutkimuksissa on todettu, että ensi omaksujien iällä 48 %:ssa tapauksessa ei ole ollut merkittävyyttä, 19 %:ssa on nuori ikä edistänyt uutuuden omaksumista ja 33 % taas korkea ikä (Rogers—Shoemaker 1971, 352). Ikää on kuitenkin usein käytetty uutuuden omaksumisen osoittimena, koska nuori-uusi-moderni koetaan yleensä positiivisempänä käsiteyhdistelmänä innovaatiota ajateltaessa kuin iäkäs-vanha-traditionaalinen.

Kontakteilla on uutuusilmiön omaksumisessa merkityksensä ennen muuta informaation kulun ja uutuutta kohtaan heräävän mielenkiinnon edistäjinä. Kysymykseen tulevat mainittujen sukulaisuussuhteiden lisäksi naapurikontaktit. Perunkirjoissa mainitut kaappikellot näyttävät keskittyvän muutamiin kyliin ja toisista kylistä löytyy pari kolme uutuutta. Alatorniolla kaappikelloja ovat omistaneet eniten alavojakkalalaiset, seuraavaksi eniten niitä on ollut naapurikylässä Ylivojakkalassa, Alaraumolla ja Karungissa Kukkolassa. Sen sijaan ne olivat 1800-luvun taitteessa harvinaisempia esimerkiksi Kivirannalla, Laivaniemessä, Pirkkiössä, Säivissä, Haaparannalla Tornion kaupungin lähetyvillä. Alavojakkalassa ja Kukkolassa on kysymys myös valmistuspaikan läheisyydestä ja esineen helposta saatavuudesta. Kurtion kellot levisivät kuitenkin myös muihin pitäjiin ja Alatornion etäisempiin kyliin kuten Pirkkiöön, vaikka niitä eniten hankittiin Alaja Ylivojakkalaan.

Elinkeinoharjoitukseen liittyvillä kontakteilla on epäilemättä merkityksensä

uutuusilmiön yhteydessä, niin kylästä ulos suuntautuneilla kuin sisäisillä. Ajannäyttäjän yhteydessä voidaan sisäisistä työkontakteista viitata perintötilallisten yhteiseen lohenkalastukseen (Vilkuna 1940, 76), esimerkiksi Kaakamassa tavaataan kaappikello juuri lohiosuukien omistajilla (Tornio 5/7 1814, 9/7 1814). Kyseessä on paitsi yhteistyötilanne, myös työ mikä nimenomaan perustui vuoroaikoihin ja ajannäytön tarpeeseen. Mitä kaappikello talonpiirissä osoitti lohiosuukien omistajille, sen teki myöhemmin kelloseppä Ajon valmistama Kukkolan koskikodan kello kalastuspaikalla. Tietenkin myös monet muut kokoukset, erityisesti herännäiskokoukset ja yhteistilaisuudet vaikuttivat mm. uutuusilmiötä koskevan informaation kulkuun. Tilaisuuksista myöhästyneille myös huomautettiin asiasta, mikä epäilemättä korosti ajannäyttäjän tarvetta (Tornionlaakson kansanperinnettä IV, 23).

Uutuusilmiön omaksumista ja omistajan ”edistyskellisyyttä” muilla elämän aloilla voitaisiin vertailla (mm. muut innovaatiot, elinkeinon harjoittamiseen liittyvät uutuudet) tai selvittää opinsaannin ja koulutuksen mahdollista merkitystä kuten on tehty lukuissa innovaatiotutkimuksissa. Koulutuksen merkitystä on korostettu esimerkiksi Etelä-Pohjanmaankaksikerroksisen talonleviämisen yhteydessä (Luukko 1969, 66—67), sen merkitys voidaan havaita myös radion vastaanottamisessa (Kun radio tuli...1976, 4, 32). Torniossa oli myös arvostettu pedagogio, jonka koulumestarien toiminta 1700-luvun lopulla nosti kaupungin sivistystason ennennäkemättömän korkeaksi. Tänä aikana oli pedagogiossa aina oppilaita myös kaupungin ulkopuolelta, osa heistä selvästi talollisten poikia (Mäntylä 1971, 492—495). Uutuusilmiöiden omaksumisen ja koulunkäynnin suhde ei ole tässä yhteydessä selvittävissä. Perehtyminen paikallisen kulttuurin yksityiskohtiin ja muutoksiin ja niistä mahdollisesti perukirjoihin jääneiden tietojen selvittäminen olisi kaappikelloja omistaneiden henkilöiden kohdalla mielenkiintoinen ja mahdollinen, mutta varsin suuritöinen tehtävä.

Tietynlaisena innovatiivisuuden merkinä voidaan kuitenkin pitää Tornionjokilaakson tilallisten ja tilattomienkin henkilöiden irtainten huonekalujen suurta määrää 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alussa (Tarkka 1964, 21—22). Perunkirjatietojen mukaan huonekaluja on ollut huomattavasti enemmän kuin muissa Pohjois-Suomen jokilaaksoissa ja useammanlaisia kuin maaseutuväestöllä muualla (Mäntylä 1988, 40). Erityistä mielenkiintoa herättäviä ovat 1700-luvun uutuushuonekalujen esiintyminen kaappikellojakin omistaneiden henkilöiden omaisuuden joukossa. Näitä ovat mm. piironki, joka on kuulunut esimerkiksi kelloseppä Waran omaisuuden joukkoon vuonna 1792, ja 1700-luvun lukuisten jäämistöjen sohvut, joita on yleisesti muualla Suomessa ja Ruotsissa pidetty selvästi uutena edustusesineenä. Joka tapauksessa sänkyjen, sohvien ja erilaisten tuolien suuri määrä Alatorniolla peruluetteloissa viittaa kiinteän kalustuksen esimerkiksi seinäpenkkien merkityksen vähenemiseen ja uudenaikaisemman sisustuksen omaksumiseen. Samaa osoittaa myös pöytien määrä 1700-luvulla ja eräät pöytäuutuudet, joita voidaan pitää melkoisina harvinaisuuksina talonpoikaismiljöössä yleensä Suomessa vastaavana aikana (Mäntylä 1988, 41).

Koska perukirjojen käytössä on keskitytty lähinnä huonekalujen tutkimiseen, ei niistä varsinaisesti ole etsitty muita uutuusilmiöitä. Eräät uudet harvinaisuudet

ovat kuitenkin silmiinpistäviä, kuten tusina porsliinilautasia vuonna 1820 Tukholman matkalla hukkuneen naimattoman talollisen pojan omaisuuden joukossa (Tornio 31/1 1820). Kahvin sanotaan tehneen tuloaan Perä-Pohjolaan 1850-luvun tienoilla. Tornionjokilaaksossa oltiin huomattavasti aikaisemmin kahvinjuojia; niin Alatorniolla, jossa talollisen vaimon jäämistössä mainitaan vuonna 1814 kuparinen kahvipannu, kuin Ylitorniollakin, jossa 1800-luvun alussa keuhuttiin väestön kahvitarjoilua ja vieraanvaraisuutta ylenpalttiseksi. (Ahvenainen 1985, 302; Tornio 9/7 1814; Portin 1968, 233.)

Eräänlaisena oppineisuuden osoituksena voidaan pitää talonpoikaisväestön peruluetteloiden esiintyviä kirjojen määriä. Kukkolalaisella talollisen vaimolla esimerkiksi oli vuonna 1809 omaisuuden joukossa 29 kirjaa, tavallisen virsikirjan ja ”biblian” ohella. Määrä ei ole tavattoman suuri, mutta ehkä kuitenkin suurempi kuin monilla nykyajan lukutaitoisilla. 1810-luvulla eivät silmälasitkaan ole harvinaisuuksia omaisuuden joukossa (vrt. Mäkelä 1958, 43–44). Myös taskukelloja tavataan ja alaraumolaisella lautamiehellä on kaksi kompassia, kaukoputki ja maanmittarin ketju, mikä osoittaa hänen osallistuneen myös isojaon toimittamiseen (Tornio 21/3 1810).

”Edistyksellisyttä” uutuusesineen suhteen voidaan arvioida vertamalla kaappikellojen omistajia seinäkellojen (timvisare) omistajiin. Pelkän ”viisarin” omistajina esiintyy lampuoti, mutta myös arvohenkilöitä lautamies ja kirkkoväärti, jopa niin myöhään kuin vuonna 1809 (Tornio 5/3 1795, 12/12 1809).

Kaappikellojen ensi yleistymisen aikaan pelkästään liittyvistä peruluetteloiden ja arkistotiedoista tehdyt huomiot ovat hajanaisia eivätkä Alatornion arkistomateriaalin tiedot liioin anna kuvaa koko Länsipohjasta. Siitä huolimatta voidaan esitettyjen havaintojen mukaan etsiä tyypillistä länsipohjalaista kalliin uutuusesineen varhaista omaksujaa (early adopter). Tällaista on haettava muualta kuin johtavien luottamusmiesten, iäkkäiden pitäjäläisten tai kaikkein rikkaimpien tilallisten joukosta. Sellaiseksi voisi nimetä keskivarakkaan perintötilallisen, jonka kontakteista eikä toiminnasta ole tietoja, mutta joka jo vuonna 1798 on omistanut sekä vanhan vähäarvoisen seinäkellon että uuden kaappikellon (Tornio 9/1 1798).

Myöhempien, laajemman yleistymisen ajan kaappikellojen hankkijoilta ja omistajilta ei ole ilmeisesti edellytetty kovin huomattavaa varallisuutta tai sosiaalista asemaa. Kun ensimmäiset omaksijat ovat uutuuden hyväksyneet, on se kysynnän ja tarjonnan kasvaessa omalla painollaan levinnyt laajemmalle sekä yhteisön piirissä että alueellisesti pohjoisiinkin pitäjiin kuten Muoniolle ja syrjäisiin kyliin ja vastaanotettu potentiaalisten henkilöiden omaisuudeksi. Esineen halpeneminen ja lähelle yltänyt tarjonta ovat vaikuttaneet leviämiseen (mm. Mora-kellot).

Nykyajan kaappikellojen omistajien asema ja arvostukset liittyvät vanhan esineen säilymistä koskeviin kysymyksiin, perinteen ylläpitämiseen myöhempiä innovaatiota vastaan.

B. UUTUUSILMIÖ LÄNSIPOHJALAISESSA YHTEISÖSSÄ

Kaappikellon kaltaisen ilmiön sopeutuvuuteen esinetasolla on viitattu tyylihistoriallisen käsittelyn yhteydessä, alueelliseen ammatilliseen valmiuteen valmistajia käsiteltäessä. Edellä on käsitelty omaksumiseen vaikuttaneita tekijöitä yksilötasolla ja uutuusilmiön sopeutuvuutta tarkastellaan funktion yhteydessä. Tarkoituksena on esittää huomioita uutuusilmiöstä ja 1700-luvun lopun länsipohjalaisesta kulttuurista ja hakea alueellisella tasolla vaikuttaneita tekijöitä ja syitä ennen muuta sille, miksi Länsipohjassa juuri Tornion tienoo vastaanotti uutuuden 1700-luvulla tyylinmukaisena ja miksi uusklassissävyinen ja uusklassinen kaappikello on Länsipohjassa yksinomainen juuri tällä alueella.

Maantieteellisesti Tornio sijaitsi kauempana pääkaupungista Tukholmasta kuin muut Västerbottenin kaupungit. 1700-luvulla meri ei kuitenkaan ollut erottava, vaan yhdistävä tekijä eikä maantieteellisen periferian tarvitse olla kulttuuriperiferia, jos muut edellytykset kulttuuri-ilmiöiden vastaanottamiselle ovat olemassa.

1. TALOUDELLISET TEKIJÄT

Kultuuriuutuuksien omaksumisen syynä on yleisesti pidetty taloudellista nousukautta. Tornionlaakson taloudelliset tekijät näyttävät osin tukevan selitystä, kyse on kuitenkin laajemmin koko talouselämän dynamiikasta.

Tornion kaupungin kauppavaihto oli jo 1730-luvulla suurin ja vientivoittoisempi kuin Luulajan ja Piitimen. Se oli myös 1805 näistä pohjoisen Länsipohjan kaupungeista varakkain (Mäntylä 1971, 406—407). Kaupungin varallisuus perustui ensi sijassa Lapin kauppaan (Tornion ja Kemän Lapit). Merkittävää on myös kansanelämän kannalta se, että talonpoikaisväestön elinkeinonharjoitus oli suurelta osin kauppatavaroita tuottavaa. Ekologisista syistä maanviljelyn merkitys oli pienempi kuin monipuolisesti myyntiartikkeleita tuottavaan karjanhoidon ja kalastuksen (lohi, kapakala) tai metsänkäytön (puutavara, laivanrakennustarpeet, terva). Maanviljely oli Tornionlaaksossa vähäisempää kuin Luulajan ja Piitimen tienoilla (vrt. kuokka ja lapio/aura; Halila 1954, 188; Hermansson 1968, 26—29; Steckzén 1958, 113). Oma merkityksensä talollisväestölle oli tuottavalla lohennyynnillä, mikä oli perintötilallisten ikimuistoinen ja vahvistettu oikeus. Lohella ei ollut vastaavaa merkitystä lännempänä, sillä Luulajan- ja Piitimenjoki eivät olleet sopivia lohijokia (Olofsson 1974, 425—426). Karjanhoito taas oli laajamittaisempaa ja monipuolisempaa kuin idässä Suomen puolella (Halila 1954, 214, 218—219). Talonpoikaisista sivuelinkeinoista voi mainita myös tiilenteon, tiiliä myytiin mm. Ouluun (Halila 1954, 350).

Talonpoikaiselinkeinojen tuotteiden myynti ansaitsee myös huomion. Talonpoikien tuotteiden kauppa tapahtui ensijaisesti kaupungissa, toissijaisesti markkinoilla, aina Muoniota myöten. Joki yhdisti maaseudun ja kaupungin, ja voimassa pidetty, periaatteessa kielletty kaupankäynnin muoto majamiesjärjestelmä piti yllä

kaupan suuntautumista (Mäntylä 1971, 371—372; Itkonen 1963, 36; Paulaharju 1921, 142—144). Kontaktien ja kulttuurivaikutteiden kannalta on huomattava ero, tapahtuuko kaupankäynti kaupungissa porvarin kotona vai etäisessä markkinapaikassa tai maaseudun satamassa. Talonpoikaistuotteiden myynnille oli merkityksensä myös Pohjanlahden talonpoikaipurjehduksella, jota pyrittiin harjoittamaan myös suurilla maaseudulla valmistetuilla aluksilla ja joka ulottui aina pääkaupunkiin asti.

Monipuolisen kaupankäynnin seurauksena kehittyi myös moderni talousmuoto — siirtyminen vaihdantataloudesta rahatalouteen. Tuotteet vaihdettiin osin tuotteisiin, esimerkiksi voi ja kala suolaan ja viljaan, mutta tuotannon runsaus tuotti myös ylijäämää — rahaa, jota voitiin käyttää erikoisvalmisteiden kuten kellojen ostoon. Kello on tässä suhteessa luokiteltavissa samantapaiseksi varojen kiinnityskohteeksi ja arvoesineeksi kuin jalometalliset esineet varhemmin (vrt. Ek 1960, 9—11). Kurtion tilikirjasta käy ilmi, että kello ostettiin rahalla joko kokonaan käteisellä tai ”vähittäismaksulla”. Ainoa, joka vastoin Kurtion ”mieltä” on maksanut kellonsa osin luonnontuotteina oli Kemijärven nimismies, ei kukaan Länsipohjan asukas. Myös valmistaja itse hankki raaka-aineet ja tilaamansa kellon osat rahalla.

Maaseudun elinkeinot eivät rajoittuneet pelkästään tilan tuottoon ja siellä harjoitettuihin sivuelinkeinoihin. Kaupungin laaja kauppa pääkaupunkiin Tukholmaan ja myöhemmin ulkomaille edellytti paikallisen kuljetuskaluston olemassaoloa. Alatorniolla, Nederkalixissa ja osittain myös ylempänä jokivarressa harjoitettu laivanrakennus oli merkittävä tekijä paitsi tuottavana elinkeinona myös ammatillista valmiutta edistävänä. Tornionlaaksossa kuten Pohjanmaalla, eteläisen Suomen laivanrakennuksesta poiketen, tapahtui rakennustoiminta kaupunkien porvareiden toimeksiannosta maaseudulla talonpoikaisin voimin. Kun laivoja rakennettiin runsaasti, talonpoikaipurjehduksenkin tarpeisiin ja kun yhden laivan rakentaminen edellytti talonpoikausrakennusmestarin lisäksi noin 10—20 hengen rakentajaryhmän, kirvesmiesten, puuseppien, sepän, köydenpunojien, yhteistyötä, on helppo ymmärtää, mikä merkitys tällä on ollut paitsi taloudellisesti myös ammattitaidon kehittymiselle ja ylläpitämiselle. (Arve 1921, 68—71; Mäntylä 1971, 360—362; Tenetz 1945, 626—627; Kaila 1931, 299—300.)

Torniolaiset rupesivat ennen alueen muita kaupunkia hankkimaan suuria aluksia ja 1700-luvun jälkipuoliskolla Tornio möi Tukholmaan keskimitaltaan ylivoimaisesti suurimmat alukset. Laivanrakentajat kokeilivat vuonna 1760 myös Chapmanin malleja, rakenteellisesti vastaavia aluksia, joiden tekeminen samana vuonna aloitettiin Chapmanin johdolla Viaporissa (Olofsson 1974, 490—491; Halila 1954, 347; Toivonen 1985, 99—101). Jos talonpoikaiset kirvesmiehet ja puusepät suoriutuivat Chapmanin malleista, ei ole ihme, että he pystyivät omaksumaankin uusia aiheita varhaisvaiheissa ja luomaan myös muita tyylinmukaisia esineitä suoraan seudulle tuoduista malleista. Laivanrakennustoiminta tarjoaa yhden vastauksen myös siihen, miksi Tornionlaaksossa kehitys käsityössä on maaseudulla kulkenut edellä, miksi kaupunkien välittävää vaikutusta ei ole tarvittu ja toisaalta miksi kaupungit eivät tarvinneet omia puu- ja metallialankäsityöläisiä kovin runsaasti.

Länsipohjan elinkeinoelämän monipuolisuudessa on oma merkityksensä Lapin luonnonvaroilla, ruukki- ja etenkin kaivostoiminnalla, mikä oli toista luokkaa kuin esimerkiksi Etelä-Suomen kartanoalueella. Huomattavaa on, että Ruotsin nykyisetkin tärkeimmät kaivokset sijaitsevat Tornionjoen liepeillä, entisen Tornion Lapin alueella.

Tornionjokilaakson osalta on selvästi kyse 1700-luvun lopulla vallinneesta taloudellisesta kukoistuksesta, minkä vaikutukset ovat saattaneet jäädä huomaimatta Länsipohjan kansanomaisia ilmiöitä käsittelevissä, yleensä joko pirkkalaisajan vaikutuksia tai 1800-luvun nousukausia korostavissa tutkimuksissa ja kirjoituksissa (Beskow 1952b, 84, 95; Rahikainen 1967, 116). Tornionlaaksossa ei kuitenkaan ole kyse 1700-luvun lopulla tapahtuneesta äkillisestä nousukaudesta, vaan pitempään jatkuneesta taloudellisesti menestyksellisestä ajasta, jonka juuria on haettava Pohjan sotaa edeltäviltä ajoilta aina keskiajasta asti. Ottamatta tarkemmin kantaa pirkkalaiskysymykseen on kuitenkin syytä todeta, että pirkkaisen toimintaa esiintyi keskiajalla selvärajaisella Piitimen ja Tornion välisellä alueella. Toiminnan yhtenä tarkoituksena on katsottu olleen pohjoisten alueiden kiinnittäminen Ruotsin yhteyteen (Vahtola 1980, 504—508). Tätä taustaa vasten voidaan myös nähdä keskiaikaisten Ruotsista saatujen kulttuuripiirteiden yhtäläisyys koko tällä selvärajaisella Länsipohjan—Norrbotenin alueella. 1700-luvulla vallitsi koko Pohjanmaan, niin läntisen kuin itäisenkin, rannikkoalueilla taloudellinen vauraus, silti sellainen uutuusilmiö kuin kaappikello ei kotiudu yhtälailla koko pohjalaiseen miljööhön.

Kysymyksessä on paitsi varallisuus myös elinkeinoelämän monipuolisuus, jota on pohjalaisella alueella esiintynyt paikoin jo 1700-lukua edeltäneenä aikana. Mitä merkitystä tällä on ollut yhteisön dynaamisuuteen (Sarmela 1969, 251—254; Sarmela 1970, 15—17), on kysymys, jota olisi selvitettävä yleensä pohjalaisen kansankulttuurin omaleimaisuutta pohdittaessa.

2. SOSIAALISET TEKIJÄT

Yhteisön rakenteella on ollut merkityksensä 1700-luvun taloudelliseen kukoistukseen liittyvän uutuusilmiön omaksumisessa. Länsipohjalainen yhteisö ei kovin suuresti poikennut yleensä pohjalaisesta yhteisöstä. Siinä on kuitenkin joitain eroja, joiden voidaan katsoa jossain määrin edistäneen vaikutteiden omaksumista. Yhteisö on ollut jonkin verran monipuolisempi. Säätyläisväestöä on ollut runsaammin. Sitä olivat papiston lisäksi ruukkien ja sahojen omistajat ja niiden virkamiehet ja ruotujakolaitoksen upseerit — Länsipohja oli varhain ruodutettu toisin kuin Pohjanmaa. Alatorniolla oli aliupseerien puustelleja Alavojakkalassa adjutantint ja Ylivojakkalassa vänrikin, Ylitorniolla puolestaan oli luutnantin puustelli (Vuento 1988, 97). Säätyläistöä ei kuitenkaan Etelä-Suomen tavoin ollut niin runsaasti, että sen ja talonpoikaiston välille olisi muodostunut uutuuksia suodattava kuilu, vaan uutuudet levisivät suoraan maalaisyhteisöön, joka muuten oli verrattain homogeeninen mm. alustalaisväestön vähäisyyden takia. Yhteisön rakenteeseen liittyvänä tekijänä on mainittava sosiaalisia eroja

tasoittavana sukulaisuuden vaikutus paitsi eri alueiden myös eri yhteiskunnan ryhmiin kuuluvien henkilöiden välillä. Länsipohjassa kuten muuallakin pohjalaisella alueella on yhteisössä ilmennyt säätykiertoa, mihin on viitattu esimerkiksi kelloseppä Kurtion yhteydessä. Kaupunkien porvareiden jälkeläisiä tunnetaan maaseudun tilallisina ja ammattilaisina, tyttäriä talollisten vaimoina, ammoisten ruukkien omistajien jälkeläisiä ympäri Länsipohjaa, puhumattakaan upseerien, virkamiesten ja varsinkin pappien suurista perheistä, joiden jälkeläisistä aina osa asui maaseudulla talonpoikaissäättyyn kuuluvina. Toisaalta tavataan talonpoikaissukujen jäseniä ja jälkeläisiä virkamiesten ja porvareiden puolisona. (Paulaharju 1963, 32—33; esim. Portin 1967, 354—355). Eri alueiden talonpoikaissäätö, nimenomaan tilallisten, moninkertaisilla sukulaisuussuhteilla on täytynyt olla huomattava merkitys paitsi yhteisöä homogenisoivana myös kulttuurivaikutteita levittävänä tekijänä.

Luonnollisesti väestön määrällä — kysynnän ja tarjonnan vuorovaikutusta lisäävänä — on ollut merkityksensä innovaation omaksumisessa. Tornionjokilaakson kylissä oli runsas asutus jo varhain ja 1700-luvun lopulla se oli huomattavasti suurempi kuin Kalixin- ja Luulajanjoen laaksoissa (Isaksson 1967, 71; Halila 1954, 56—57). Niissä Alatornion kylissä, missä oli eniten asukkaita vuosina 1789—1806 kuten Alavojakkalassa, Ylivojakkalassa, Kaakamalla ja Karungin Kukkolassa ja Korpikylässä, tavattiin myös runsaimmin uutuusesinettä kaappikelloa. Ylitorniolla puolestaan olivat Kainuunkylä, Kuivakangas ja Pello pitäjän suuria kyliä (Vahtola 1986, 97—99).

Eroja Länsipohjan alueella on havaittavissa myös yhteisöjen asutusmuodossa ja yhteistoimintamuodoissa. Ruotsinkielisen alueen, Luulajan ja Piitimen tienoon kylät ovat olleet ryhmäkyliä ja Tornionjokilaakson kylät alkuaan joenrannan rivikylä, joissa jokaisella talolla on ollut osuus jokeen (Erixon 1938b, 213—214). Olisi luonnollista, että tiiviimmässä ryhmäkylässä läheisemmät kontaktit levittäisivät helpommin uutuuksia. Kaappikellon kaltaisen talokohtaisen arvokkaan esineen omaksumisessa näyttää ”yksilöllinen” rivikylä tarjoavan vastaanottavamman ympäristön.

Kylien sisäisellä yhteistoiminnalla on uutuuksien vastaanottamisessa tai vanhan säilymisessä merkityksensä. Puuttumatta siihen, miten se on eri yhteyksissä vaikuttanut, voidaan mainita eroja Tornionlaakson ja muun Länsipohjan kylissä. Ruotsalaisissa kylissä oli voimassa kyläjärjestys ja pidettiin kyläkokouksia, joissa päätettiin yhteisistä asioista. Kyläjärjestystä ym. koskevat yhteiset asiat ratkottiin Tornionjokilaaksossa laajemmissa yhteyksissä käräjillä. Kylien sisäinen yhteistoiminta näyttää Tornionjokilaaksossa liittyneen ensisijaisesti elinkeinon harjoitukseen, lohenpyyntiin, kalakenttien ja suoniittyjen käyttöön (Isaksson 1967, 70—78).

3. KULTTUURIKONTAKTIT

Kuten edellä on havaittu liittyvät Tornionlaakson tilallisväestön kulttuurikontaktit suuressa määrin elinkeinojen harjoittamisesta johtuviin suhteisiin. Yhteisön

sisäisiä kulttuurikontakteja edustaa herännäisyys, jota käsitellään lähemmin toisessa yhteydessä.

Laajemmista kulttuurikontakteista voidaan mainita kansainväliset kontaktit muussakin yhteydessä kuin taloudellisissa suhteissa ja kaupankäynnissä. Tornion seutu on satojen vuosien ajan ollut kansainvälinen pohjoinen "turistikeskus", keskiyön auringon ihmettelypaikka, jossa ovat käyneet maan hallitsijat ja monenlaiset matkailijat ja matkakuvausten laatijat. Jo Olaus Magnus on kuvannut Tornionlaakson pohjoisena "kulttuurikeitaana" (Olaus Magnus 1973, 113; Grape 1971, 122). Hänen jälkeensä on seutu ollut mielenkiinnon kohde monille eri maista kotoisin oleville tiedemiehille ja tutkijoille, jotka ovat tutkimustensa yhteydessä tuoneet uutta tietoa alueelle ja toisaalta tutkimustulostensa ohella levittäneet myös ulospäin tietoja alueesta (Mäntylä 1971, 503,505; Harjunpää 1975, 79—80, 82). Kansainvälisesti merkittävimpiin Tornionlaakson kävijöihin kuuluu ranskalaisen Maupertuis'n tutkimusryhmä, jonka tarkoituksena oli saada selvyys maapallon muodosta ja Newtonin opin pätevyydestä (Ketonen 1948, 346). Oma mielenkiintonsa kaappikellon kannalta on juuri maapallon mittausutkijoilla. He ovat mittausvälineillään tehneet heiluria ja heilurikelloa tunnetuksi alueella. Maupertuis on käyttänyt kuuluisan ranskalaisen kellosepän Le Royn heiluria ja tuottanut tutkimuksiaan varten seudulle myös englantilaisen Grahamin heilurin (Outhier 1975, 97, 99). Jo paljon ennen ranskalaisia ja vain kolmekymmentä vuotta Huygensin keksinnön jälkeen olivat laakson asukkaat tutustuneet vuonna 1695 heilurikelloon, kun ruotsalainen matemaatikko ja piispa Johannes Bilberg suoritti siellä mittauksia mm. kolmen heilurikellonsa kanssa (Bilberg 1971, 131).

Oma merkityksensä uusien ajattelutapojen luomisessa on ollut alueella vierailleilla pietisteillä ja herrnhutilaisten läheteillä (Mäntylä 1971, 500—502). Heille aika ja kello olivat tärkeitä ja he muokkasivat maaperää uudelle aikakäsitykselle ja ajankäytölle ja niiden mukana myös uudelle aikaa mittaavalle esineelle.

Kansainvälistä kulttuurivaikutusta ovat seudulle tuoneet myös ne ruukkien palvelukseen tulleet valloinit, jotka saivat suojapaikan Ruotsin valtakunnassa. Heidän merkityksensä on ollut lähinnä ammattitaidon opettamisessa ruukkien palveluksessa olleille paikallisille asukkaille (vrt. myös Arnstberg—Ehn 1976, 29—34).

Voidaan siis ajatella, että Tornionjokilaakso on jo vanhoista ajoista edustanut sosiaalista keskustaa (Anttila 1974, 18), joka on joutunut uudistumaan ja omaksumaan uutuuksia, kun taas naapurialueet varsinkin Suomen puolella ovat sijainneet sosiaalisessa periferiassa.

4. ASUMISMUOTO

Kaappikellon kuten muidenkin uusien sisustusesineiden omaksumiseen on vaikuttanut asumismuoto, siirtyminen savuisesta "uloslämpiävään" asuntoon. Tukholmalaisen Daglig Allehanda -lehden "reportteri" kuvaa vuonna 1798 matkakertomuksessaan Länsipohjan talollisten asuntoja suuriksi ja hyvin sisustetuiksi ja esittää huomioita Tornionlaakson, Ala- ja Ylitornion pirteistä (Steckzén

1958, 109, 112—113). Tällä pirtti-pirttitupa -alueella (Valonen 1963, 81) hän on nähnyt tiloilla tiilisavupiippuja ja liedin, mutta myös puisen piipun pirtin katolla ja mainitsee myös, että Tornion kaupungin porvareidenkin oli rakennettava suosittu ”rökpörte” kaupunkitalojensa rakennusten yhteyteen palvelusväen viihtymistä varten. Varakkailla tiloilla kuten Outhierin 1730-luvulla kuvaamassa Pellon Korteniemen talossa oli myös useampia uloslämpiviä huoneita kuten tupa ja näiden rinnalla sisäänlämpiävä pirtti (Outhier 1975, 102—103, 113). Vaikka uloslämpivät asunnot ovat olleet tunnettuja Tornionjokilaaksossa, on sisäänlämpiävien suhteellisen suuri osuus 1700-luvun puolivälin tienoilla saattanut vielä ehkäistä kaappikellojen yleisempää omaksumista Tornionjokilaaksossa. Se on voinut olla yksi syy siihen, miksi varhaisin kaappikellotyyppi on yleisempi Luulajan—Piitimen alueella kuin pohjoisessa. On myös esitetty oletus, että mm. vanhaan traditioon pohjaaville tornionlaaksolaisille käyttöhuonekaluille olisivat pirtti ja tupa olleet liian arkisia sijoituspaikkoja ja että ne olisivat edellyttäneet kamareita asuinrakennuksessa (Valonen 1978, 140). Kamareita eivät kuitenkaan ole edes kaappikellot edellyttäneet Länsipohjassa sijoituspaikoikseen (vrt. kaappikellon funktio).

Vielä vuonna 1824 on Böckerin tilaston mukaan savutupa-asutus prosentuaalisesti suuri Alatorniolla ja Ylitorniolla, suurempi kuin esimerkiksi Kemissä ja Oulun tienoilla. Määrällisesti on Alatorniolla huomattavasti enemmän savujohdollisia taloja kuin itäisissä naapuripitäjissä tai Oulun tienoilla tai vaikkapa Halikossa, Maariassa, Kokemäellä tai Punkalaitumella (ATor 194, Tervola 45, Kemi 123, Oulu 100; Valonen 1963, 151—152, 157—158). Verrattaessa Portinin Tornionjokilaaksosta varhemmin esittämiin tietoihin, voisi olettaa, että tilastoon olisi savutupa-asutukseksi esitetty sellaisetkin asumukset, joissa vain esimerkiksi pirtti oli sisäänlämpiävä ja muut huoneet savujohdollisia (Portin 1967, 233). Kaappikellojen ja muiden irtainten sisustusesineiden kannalta on savujohdollisten asuntojen määrällä merkitystä. Kaappikello ei 1700-luvun lopulla missään tapauksessa kuulunut savuisiin tiloihin eikä se ollutkaan juuri muiden kuin ”edistyksellisten” tilallisten esine. Asumismuotokin on saattanut heijastella talonpoikaisväestön sosiaalisia eroja. Eron joko vanhoillisempaan tai varattomampaan asumistapaan ja samalla uloslämpävän asunnon ja kaappikellon omistajan arvon on haluttu korostuvan ehkä liikanaisestikin maalauttamalla savujohdollisen talon kuva kaappikellon kellotauluun (R:Tor 1). 1800-luvun puolivälin uusklassisten asuinrakennusten yleistymisellä (Isaksson 1962, 33—34) ja uudentyypisten kaappikellojen lisääntymisellä on myös selvä yhteys.

5. YHTEISÖN NOVAATIOALTTIUS

Uutuusilmiöt voidaan jakaa tehokkuutta ja tuotantoa lisääviin, lähinnä elinkeinoelämää edistäviin sekä sosiaalista arvoa korostaviin ja mukavuutta lisääviin (Ek 1960, 18). Eroja eri elämänaloihin liittyvien uutuusilmiöiden omaksumisessa on helppo todeta. Innovaatioiden seurausvaikutuksia tarkasteltaessa on puhuttu myös

perus- ja parannusinnovaatioista sen mukaan, kuinka laajalti ja missä määrin ne ovat yhteisön elämää muuttaneet (Bringéus 1976, 112, 113).

Kaappikelloa voidaan pitää yhteisön kokonaisuuden kannalta verrattain vaatimattomana uutuusilmiönä, jonka omaksumista on edistänyt omistajan vauraus. Laajemmassa yhteydessä ajanmittaajana ja mekaanisena koneena sitä voidaan pitää myös perusinnovaationa, joka on osaltaan aikojen kuluessa vaikuttanut mullistavasti aikakäsitteeseen.

Samaan aikaan kun kaappikello omaksutaan tyylinmukaisena rokokookellona tai kustavilaispiirteisenä on Tornionjokilaaksossa havaittavissa muita sekä ulkoa tulevia innovaatioita että sisäsyntyisen kehityksen myötä syntyneitä uutuuksia.

Edellä on jo yksilötasolla käsitelty, yleiseen asumismuotoonkin kuuluvaa Tornionjokilaaksoson ilmiötä, irtainten huonekalujen laajamittaista esiintymistä alueella. Tähän voidaan vielä lisätä se, että irtaimia huonekaluja 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alkuvuosina esiintyy kaikissa talonpoikaissluokan kerroksissa, myös piioilla ja rengeillä (Mäntylä 1988, 11, 37) ja niiden voidaan katsoa kuuluneen sekä savujohdollisiin että savujohdottomiin asuintiloihin. Muina yleistäkin uudistusalttiutta osoittavina mainittiin nimenomaan uudet huonekalutyypit ja mm. silmälasien yleisyys, kirjojen määrä, kahvin juonti. Vaikka taloudellisen vaurauden on katsottu liittyvän etupäässä statusta ilmentävien uutuusien omaksumisalttiuteen (Wiegmann 1976, 198), ilmenee Tornionlaaksossa samalla myös muilla aloilla uutuuksia. Elinkeinoelämän uutuutena voidaan viitata omaperäiseen sovellutukseen, pyramidikattoiseen kesänavettaan (Vilkuna A. 1961, 132, 149—150). Edellä on myös mainittu ammattilaisten valmius ammattiutuusien omaksumiseen.

Kaappikellon omaksuminen ja tyylinmukaisuus liittyvät muihin eri elämänaloilla tapahtuneisiin muutoksiin ja ilmentävät osaltaan Tornion tienoilla 1700-luvun lopulla vallinnutta uudistusalttiutta.

6. YHTEISÖPSYKOLOGINEN VAIKUTUS

Voidaan tarkastella myös mitä vaikutusta yhteisössä ilmenevillä psykologisilla tekijöillä on ollut talonpoikaismiljöön ensimmäisen merkittävän mekaanisen koneen, kellon omaksumisessa.

Taloudellinen vauraus on epäilemättä nostanut talonpoikaissäestön omanarvontuntoa. Siihen on vaikuttanut 1700-luvun lopun liberalismiin seurauksena talonpoikaissäestön yhteiskunnallisessa ja poliittisessa asemassa tapahtuneet muutokset. Ennen muuta vuoden 1789 yhdistys- ja vakuuskirjan perintö- ja kruununtalallisille takaamat maanomistus- ja maankäyttöoikeudet loivat näille tilallisille turvatumman pohjan, lisäsivät omanarvontuntoa, mutta samalla myös korostivat heidän asemaansa yhteiskunnallisena ryhmänä, mikä puolestaan heijastui suhteessa esimerkiksi syrjäisiin ja varattomampiin asukkaihin ja pohjoisen lappalaisiin (Mäntylä 1987, 347—348). Huomattavaa on kuitenkin se, että perintö- ja kruununtalallisia oli uudisasukkaihin verrattuna suhteellisesti enemmän Länsipohjassa kuin ”Suomenmaan” puolella (Halila 1951, 87). Länsipohjalaisten

omanarvon tunto ilmeni mm. maata ja lohioikeuksia omistaneiden talollisten ja heidän edustajiensa jatkuvana riitelynä lohiveroista valtiopäivillä (Portin 1967, 234, 241; Vilkuna 1940, 71—72).

Yhteisössä esiintyviin normeihin ja arvostuksiin vaikutti osaltaan myös alueella ilmenevä uskonnollisuus, joka oli suuressa määrin persoonalliseen uskoon pyrkivää. Se ilmeni 1700-luvulla aktiivisena pyrkimyksenä hengenelämän uudistamiseen eri uskonnollisten liikkeiden ja suuntien vaikutuksen alaisuudessa (Airas 1936, 243—244). Voidaan epäillä, onko tätä uskonnollisuutta pidettävä samassa määrin uudistuksia torjuvana kuin nykyaikana. Vasta myöhemmin Länsipohjassa uskonnollisuus sai yhteisöä sitovan normatiivisen muodon lesta-diolaisuudessa, minkä uudistuksia torjuva asenne on yleisesti tunnettu.

Tornionlaaksossa voidaan havaita yhteisössä selvää pyrkimystä yksilöllisyyteen. Länsipohja, varsinkin Tornionjokilaakso oli 1700-luvun lopulla sekä taloudellisesti että kulturellisesti varsin monipuolinen alue. Siinä ilmenevä dynamiikka tarjosi erinomaisen mahdollisuuden yksilöllisyyttä korostavan uutuusilmiön vastaanottamiseen ja omaksumiseen varhain ja tyylinmukaisena.

Edellä on käsitelty niitä yhteisön ja kulttuurin piirteitä, joiden katsotaan edistävän uutuusilmiön omaksumista: taloudellinen vauraus, ammatillinen taito, kontaktien runsaus, yhteisön suhteellinen homogeenisuus, joka kuitenkin suo sijan yksilöllisyydelle, uusien ajatusmallien ja uudenlaisten katsomusten vastaanottaminen sekä kuvattu paikallista kulttuuria, joka tarjoaa ”lokeron” uusille kulttuurin piirteille.

Kulttuurin muutosten tutkimuksista innovaatiotutkimuksissa korostuu se yksipuolinen näkemys, että uutuus on kulttuurin kannalta aina positiivinen ja edistyksellinen ilmiö ja sen vastaanottamattomuus taantumuksellinen ja negatiivinen piirre. Sama tulee tavallaan ilmi tässäkin työssä. Kulttuurin kannalta negatiivisia uutuusilmiöitä ei ole tutkittukaan. Voidaan kuitenkin kysyä, onko ylhäältä alaspäin omaksuttua ilmiötä pidettävä uusina positiivisia arvoja korostavana. Kello voidaan nähdä koneellistuvan aikakauden ensi oireena, mutta itse yläluokalta omaksuttua huonekalua voitaisiin pitää myös vanhan, konservatiivisen elämäntavan ilmauksena kansanomaisessa kulttuurissa.

Esinetarkastelussa on käynyt ilmi, että kaappikellolle uusine tyylipiirteineen on löytynyt ”lokeron” perinnäisessä paikallisessa esinekulttuurissa, johon se on sopeutunut niin hyvin, että uusia muotoja on syntynyt myös sisäisen kehityksen tuloksena. Ilmiön sopeutumista yhteisön toimintoihin ja elämäntapaan tarkastellaan kaappikellon funktion yhteydessä.

IX. KAAPPIKELLON FUNKTIO

A. AJANNÄYTTÖFUNKTIO

Kaappikellon ensisijaisena tehtävänä on ollut ajankulun ilmoittaminen. Kaupungissa, väkirikkaammassa yhteisössä, missä oli monenlaisia huone- ja henkilökohtaisia kelloja, mittasi kello kaupungin yhteistä aikaa. Yhteisen ajan säädin oli Pohjolan kaupungeissa raatihuoneen tornikello tai raatihuoneen kaappikello (Nahrstedt 1972, 93, 199; Vaasa, STK:WasastjärnaM).

Kellosta oli tullut mittaväline jo varhain ja itse asiassa rationalisoitu moderni lineaariaika oli syntynyt jo keskiajalla. Aikaisemmin kirkolle kuuluneesta ajasta oli renessanssin ja protestanttisen etiikan vaikutuksesta tullut ihmisten omaisuutta. Mekaanisen kellot saattoivat kaupunkien ajan tärkeäksi osaksi arkipäivää ja työelämää, samalla kun kalenteri muutti kirkollisen vuoden, jota säätelivät juhlat ja pyhät, mekaanisten viikkojen ja kuukausien jaksottamaksi vuodeksi. 1700-luvulla edistysajatus, merkantilismin, varhaiskapitalismin ja pietismin myötä toi dynaamisuuden ja aktiivisen ajankäytön työ- ja myöhemmin talouselämääinkin, ja onkin katsottu, että 1800-luvun vallitseva kehitysprosessi käynnistyi jo edellisellä vuosisadalla. (Le Goff 1980, 48—50; Wendorff 1980, 150, 184, 253—255, 268.)

Pohjolan kaupungeissa vallitsivat samat ajatukset 1700-luvulla ja niissäkin kellon käyttö säännöllisti elämää ja työtä ”kaappikellon vuosisadalla”. Kelloissa esiintyy tekstejä, jotka viittaavat uuteen ajan mieltämistapaan. Stjärnsundin kellomanufaktuurin kaappikelloihin kaiverretut tekstit korostavat ajan kulumista tässä ja nyt, eivät niinkään ajan kulumista suhteessa iäisyyteen. Kelloissa aluksi esiintyneen: ”Sic volitur aetas” sijasta otetaan käyttöön 1760-luvulla uusklassiseen aikaan sopiva teksti: ”Fugit irreparabile tempus”, joka tunnetaan samassa muodossa klassisen Rooman Vergiliuksella (Henrikson 1963, 272—273). Jälkimmäinen lause on siirtynyt myös maaseudulla valmistettuihin kelloihin, se esiintyy varhaisissa Mora-kelloissakin (Jacobsson 1987, 14). Kaupungeissa ajannäytöllä oli suurempi merkitys kuin maaseudulla, missä kello ilmoitti talon aikaa tai korkeintaan kylän aikaa. Uusi aika, uudet ajatukset ja arvostukset olivat kuitenkin ulottuneet talonpoikaismiljöön pariin jo 1700-luvun lopulla kuten edellä on esitetty (vrt. Ek 1972, 3—5).

Kellon tarpeellisuus ajannäyttäjänä talonpoikaismiljöössä varhempana aikana on saatettu asettaa kyseenalaiseksi. Ilman sitäkin osattiin pitää työ- ja ruokarupeamat, elää luonnon mukaan ja seurata ajankulkua päivällä auringon aseman ja yöllä kuun ja tähtien asennon ja eläinten käyttäytymisen mukaan (Aaltonen 1955, 83—92; Nilsson 1935, 53—65; Frykman—Löfgren 1979, 22—24; Sarmela 1979, 14—15). Asia on ilmaistu runollisesti kellottomassa Sisä-Suomessa: ”oli kellona Otava, kukon virret viisarina, arvattiin ajan juoksu, tulo päivän tunnettiin, ilman uurita tuvassa, seinäkellon kertomata” (K 1: Kaavi, S. Siimestö, Pihtipudas, M. Korhonen). Jos kuitenkin oli ”uuri tuvassa”, toi se vuorokauteen uuden aikajaon ja

uuden aikayksikön tunnin, jonka jako puoleen ja neljännekseenkin oli käytössä. Myös minuutti oli maaseudullakin tuttu, aluksi ehkä lähinnä aikayksikön nimenä, ei ajankäsitteenä, joksi se muuttui myöhemmin: “Somempi solis tiimaviitinen oottaak, ko minuuttiviitinen hiljastua, sano isäntä kun juna jätti” (Tornionlaakson kansanperinnettä 1978, 19).

Talon piirissä kello kuitenkin vapautti asukkaat seuraamasta pelkkään luonnon aikaa ja toi toisaalta tarkemman rytmin toimintoihin. Voidaan sanoa, että kello, tässä tapauksessa kaappikello, ja sen käyttö korostivat jo omaksumisvaiheessa 1700-luvulla uutta elämäntapaa talonpoikaismiljöössään. Luonnon ajasta vapautumisen symbolina ja humoristisenakin ilmaisuna voidaan pitää paikoin kaappikellon otsakoristeeksi veistettyä kukkoa, jonka mekaaninen ajannäyttäjä oli pannut viralta (R:Arv 1, Pit 7). Kellon avulla pystyttiin osittamaan aika ruokarupeamia lyhempiin jaksoihin, tunteihin, suunnittelemaan ja ajoittamaan lähipiirissä suoritettavat työt ja niiden kesto tarkemmin. Lyövä kello, joka ilmoitti tunnit tai puolet tunnitkin kuten Kurtion vuonna 1802 valmistama, teki sen vielä tehokkaammin, ja tällaisen kellon merkitys on ollut psykologisesti tärkeä. Seinäkellolla, Kurtion mukaan “wijsarilla, jonka tärpätigeli oli lyhempi Cuin Isoisa Seinä uurisa”, ja kaappikellolla ei talonajan ilmaisijana ole tässä suhteessa muuta eroa kuin rytmi ja tarkkuus. Rytmä oli seinäkellolla nopeampi ja tikuttava, pitkäheilurisella kaappikellolla verkkaisempi ja arvokkaampi, keskimäärin sydämen lyöntitiheyttä vastaava. Tarkkuus oli myös kaappikellolla huomattavasti suurempi. Tällä seikalla oli merkityksensä aikana, jolloin kellojen ajannäyttö jouduttiin edelleen tarkistamaan auringon ilmoittaman ajan mukaan (Lundwall 1955, 22). Ajannäyttöä ja kellon tarkistusta tosin helpotti se, että asuinrakennukset oli rakennettu ilmansuuntien mukaan, ja ikkunaan tehdyn “päivän piirun” avulla voitiin ainakin kesäisin tarkistaa summittainen paikallinen keskipäivän aika (Nilsson 1935, 54; Inkilä 1938, 27; Aaltonen 1955, 90—91; K 15:57 Kar, V. Lohi; Ollila, I. 1976).

Suuri merkitys talokohtaisen kellon käyttämisessä ja talokohtaisen ajan hyödyntämisessä oli juuri kellon tarkistusmahdollisuuksissa. Tähän tarjosi kaikkialla jonkinlaisen avun kansan parissa paljon varhemmin tunnettu ajan mittaaaja, almanakka, jossa moninaisen hyötytiedon lisäksi ilmoitettiin auringon nousu- ja laskuajat jonkin kaupungin horisontin mukaan. Tornionjokilaakso oli tässä suhteessa poikkeuksellisen edullisessa asemassa jo 1800-luvun alusta lähtien, sillä Tukholmassa oli ainakin vuodesta 1811 painettu suomeksikin almanakkaa “Haaparannan Horisontin jälkeen, joka on 65 ast. 50 5/6 min. pohjan puolella Eqvatoria, ja 24 1/3 ajan-min. idän puolella Tukholman Observatoriumia” (Soikeli 1907, 773; Länsiraja 2/12 1982). Tämä on oikeastaan luonnollista seurausta siitä, että Tornionlaakso jo sata vuotta aikaisemmin oli maailman tunnetuin mitauspaikka “pohjan puolella Eqvatoria”. Tornionlaakson liepeillä oli hyvät mahdollisuudet talvella ja hämäränä aikana almanakankin mukaan arvioida oikea paikallinen aika ja pitää talokohtaiset kellot oikeastaan jo seutukohtaisessa ajassa.

Huonekello ja henkilökohtainen taskukello liittyvät myöhemmin usein yhteen toisiaan täydentäen. Henkilökohtainen kello on tehnyt ajan seuraamisen mahdolliseksi myös huonekellon ulottumattomissa. Alkuaan taskukello oli enemmän

miehisen arvon ja ajan “omistamisen” merkki kuin välttämätön ajannäyttävä, ja henkilökohtaisen kellon käyttö töissä onkin myöhäisten aikojen piirre. Taskukelloa voitiin käyttää talonajan tarkistamisessa hyväksi, sen avulla voitiin käydä lainaamassa naapurilta oikea aika tai tuoda aika mukana esimerkiksi kaupunkimatkalta tai viedä myöhemmin rautatieasemalta tai postista syrjäisemmille seuduille (K 15:57 Kar, V. Lohi).

Etelä-Pohjanmaalla kaappikelloalueella Ilmajoella on kellolliseen talonpoikaistaloon saattanut kuulua satunnaisesti jo 1800-luvun alkupuoliskolla myös vellikello, jolla ajan kuluminen on ilmoitettu kauempana työskenteleville. Yleisemmin Pohjanmaallakin ja esimerkiksi Tornionjokilaaksossa on ruokakello vasta 1800-luvun jälkipuoliskon muoti-ilmiö, varhemmin kellottomassa Sisä-Suomessa sitä hankitaan vielä 1900-luvullakin (Vuorela 1975, 403; Kotilainen 1986, 17–18, 29). Oireena siitä, että jo 1800-luvun alkupuolella oli Tornionlaaksossakin tarve saattaa talon aika myös ulkona työskenteleville tiedoksi, voidaan pitää sitä kaksitauluista, sisälle ja ulos näyttävää kaappikelloa, joka Alatornion Arpelankylän Huhdan taloon tehtiin 1840-luvulla (Tornionlaakson kansanperinnettä 1978, 77–78). Uudenlaista ajannäytön arvostusta puolestaan osoittaa Pellon suurimman talon vellikelloon vuosisadan vaihteessa liittynyt sanomus: “Unholan vellikello soi on aika heittää pois (työ), sanoi heinä mies ja katsoi taskukelloaan” (Haapaniemi 1945, 574). Vellikellolla ei kuitenkaan varsinaisesti voida katsoa olleen suurempaa merkitystä varhaisen kaappikellon, yleensä huonekellon ajannäyttöfunktion yhteydessä.

Luonnonolojen vuoksi on huonekellon ajannäyttötehtävä ollut merkittävä pohjoisella seudulla, jossa osa vuotta on yötä ja osa jatkuvaa päivää. Ei liene sattuma, että englantilaisessa ajan käsitteellistämistä pohtivassa vertailevassa tutkimuksessa kolmesta ajan mieltämistavasta: kesto, pimeys, eteneminen, on juuri Suomen pohjoisosassa mainittu merkittävänä pimeys, jonka yhteydessä painottuvat yö ja ikuisuus (Doob 1978, 62–63). On myös katsottu, että suomalais-ugrilaisilla kansoilla olisi vuorokausien määrittelyssä ollut yö etualalla (Harva 1938, 198). Kello on joka tapauksessa vaikuttanut vuorokausirytmiiin, ilmoittanut kesällä yöaikaa ja “pidentänyt” päiväaikaa pimeänä talvena. Talvella on kellollisen talon ikkunasta pimeään aamuun loistava valo ilmoittanut myös ympäristölle “päiväsajan” alkamisesta (Paulaharju 1963, 20). Kellon ilmoittama tarkempi ajanjako tunteihin ja minuutteihin on vaikuttanut vuorokausi- ja työrytmin lisäksi myös koko aikakäsitykseen ja ajantajun muuttumiseen, vähittäiseen siirtymiseen nk. luonnonmukaisesta syklisestä ajasta nykyiseen lineaariseen. Voidaan myös katsoa tämän “kellollisella” maaseudulla tapahtuneen toisenlaisessa muodossa jo ennen kuin tehtaanpilli muutti työläisten ajan kellon tyranniaksi. Aikakäsityksen muuttumisesta on Tornionlaaksossa todettu myöhemmin vielä: “vain hoppusa mies tarttee kellon” (Tornionlaakson kansanperinnettä 1973, 7). Ajatus sisältää ilmeisesti negatiivisen viittauksen toimeliaaseen ja tarmokkaaseen mieheen, se voi olla yksittäinen toteamus ja eikä sen tarvitse merkitä sitä, että kellon käyttäjään ja tarvitsijaan olisi yleisesti suhtauduttu alueella torjuvasti. Kansanperinteestä löytyy esimerkkejä ajankäytössä “hakshtaneesta”, myöhästyneestä, vääränä päivänä kirkkoon saapuneesta. Nämä ovat tallentaneet hieman ilkeämielisen muiston

hölmönä pidetystä ihmisestä, jonka käytös on poikennut yleisestä tavasta ja hyväksytystä käyttäytymisestä. Ne eivät todista mitään yleistä ns. talonpoikaisesta ajantajusta tai osoita sitä, kuinka harvinaista entisajan talonpoikaisyyhteisössä on ollut ajankäytön suunnitelmallisuus, kellon tai almanakan tuntemus, paremminkin päinvastaista.

Kaappi- ja seinäkellon ajannäyttötehtävä on vaikuttanut myös sen sijaintiin. Säätyläisillä on kaappikello yleisesti sijainnut suurissa tiloissa, tavallisesti ruokasalissa tai salissa, joskus hallissa tai portaikossa (Suomen kartanot... 1939, 587; 1941, 258, 412, 519; Herrgårdar i Finland I 1928, 442, 370, 281; II 1928, 195).

Talonpoikaistaloissa on kaappikellon luonnollinen paikka ollut myös suurin käyttöhuone. Tornionjokilaaksossa kaappikellon alkuperäisenkin paikka on ollut pirtissä, jossa tehtiin sisätyöt, ruokailtiin ja nukuttiin ja jossa kello oli kaikkien nähtävissä ja kuultavissa. Myös myöhempien tietojen mukaan on kaappikello kuulunut pirtiin ja Ruotsin Norrbottenissa vastaavasti suurimpaan asuinhuoneeseen ("kök"). Eräät tiedot mainitsevat kaappikellon sijaintipaikaksi kamarin ja yhdessä tapauksessa se on ilmeisesti kuulunut tuvan puolelle. (esim. R:Kar 2, YTor 1, 3; NLul 7, ÖKal 6, 7, 8; K 1: Kar, E. Jylhä, R:YTor 2, U:YTor 1, ÖKal 1; NLul Nordberg 1928, 620; Hallert 1976, 24, 26.) Muutos näkyy eri-ikäisestä aineistosta: 1930-luvulla ovat överkalixlaiset kaappikellot vielä korkeassa vanhasa asuinhuoneessa (kök/vardagsstuga), viisikymmentä vuotta myöhemmin samat kellot sijaitsevat uuden talon matalassa olohuoneessa tai kamarissa (R:ÖKal 4, U:ÖKal 1; Johansson, A. 1987). Paikan vaihtumisessa on osin kysymys yleisen ja yhteisen ajannäyttötehtävän syrjäytymisestä, mutta myös kaappikellon arvostuksen muuttumisesta.

Sigurd Erixonin mukaan kaappikello on suhteellisen nuorena sisustusesineenä jäänyt vaille vakituista paikkaa perinnäisen asunnon sisustuksessa (Erixon 1938a, 139). Asian laita ei kuitenkaan ole näin, vaan kaappikellon paikka on vakiintunut niillä seuduilla, missä se on ollut yleinen, mutta vaihtelee alueittain kuten muukin sisustuksen sijoittelu. Länsipohjassa perinnäisessä tornionjokilaaksolaisessa pirtissä kaappikello sijaitsee peräkkunan sivulla "lautainpuolella" ikkunan ja peränurkassa olevan sohväsängyn välissä (K 1: Muon, F. Muotka, Tor, E. Niva). Nederluleälaisessa "köökissä" on kaappikellon paikka ollut sama peränurkan "kustavilaisen sängyn" ja ikkunan välissä (Nordberg 1928, 620). Kalixjoenlaaksossa on kaappikello kuulunut myös "vanhan tuvan" peräseinälle. Ruotsin puolella isommissa rakennuksissa korostuu kuitenkin sisustussysteemin suurempi symmetrisyys, kun kaappikello sijaitsee monessa vanhakantaisessa sisustuksessa keskellä peräseinää tavallisesti kahden ikkunan välissä suoraan sisääntulijan silmiin sattavana. Ruotsissa mainitaan tämän vuosisadan alkupuolella taskukellon usein koristaneen samassa kohtaa suurimman huoneen ("kök") peräseinää (Nordberg 1934, 88). Ajannäyttö- ja mittaamistehtävät liittyvät toisiinsa, kun kaappikellon vieressä seinällä on usein almanakka, myöhemmin myös radio, ilmapuntari ja lämpömittari. Kautta Länsipohjan näyttää kaappikello löytäneen perinnäisessä sisustuksessa vakiintuneen paikkansa. Tällä alueella kaappikellon sijoitteluun kuuluu myös kiinnitys haoilla seinään. Kaikki alkuperäisellä tai alkuperäistä muistuvalla paikalla olevat kaappikellot ovat "seinäkelloja" niin Tornionlaaksossa

kuin Kalixin seudulla tai esimerkiksi Nederluleässa; museoiden kaappikellot on sen sijaan usein asetettu lattialle. Kaapin alareuna saattaa olla jopa 30 cm lattiasta. Tähän on vaikuttanut ajannäyttäjän käynnin suojele lattian tärinältä, varjelu siivouksen tuhoilta, osin ehkä jo kaapittoman seinäkellon perinteellinen paikka sekä kaapin jalustan alareunan profiloitu muotoilu, mikä on tehnyt sijoittamisen lattialle tai penkille hankalaksi. Yleisimmin esimerkiksi Pohjanmaalla kaappikello ei sijaitse suoraan ovesta näkyvällä paikalla, vaan peränurkassa ruokapöydän takana tai vieressä, usein penkilläkin (esim. K 1: Ilmajoki, Y.J. Anttila, Kaarlela, E. Pulkkinen); samoin on sen paikka Ruotsin eri seuduilla länsipohjalaisesta poikkeava. Kaappikellon sijoitukseen ei ole vaikuttanutkaan pelkästään kellon ajannäyttöfunktio, vaan perinnäinen sisustussysteemi ja muut tekijät.

Ajannäyttäjänä kaappikello kuuluu yhteisen ajan käyttöönottoa edeltäneeseen talo- ja paikkakuntakohtaisen ajan kauteen. Yhteisen ajan käyttöönotto on itse asiassa varsin myöhäistä. Siirtyminen siihen tapahtui yhteisten töiden ja aikataulun mukaan liikkuvien julkisten kulkuvälineiden, ensisijassa rautatien ja junien myötä. 1800-luvun loppupuolella rautatiet ja lennätin noudattivat Suomessa Helsingin paikallisaikaa ja vuosisadan vaihteessa kävivät viralliset ja useimmat muutkin maan kellot Helsingin aikaan. Ruotsin puolella oli siirrytty yhteiseen sovittuun keskiaikaan vuonna 1892, joten kellon aikojen ero oli periaatteessa melkoinen Tornionjoen eri rannoilla. Suomessa otettiin liki viimeisenä Euroopan maana käyttöön kansainvälisesti sovittu keskiaika, 1.5.1921, ja siirryttiin noudattamaan Itä-Euroopan aikaa (Oja 1982, 42—43, Länsiraja 2/12 1982), joten virallinen tunnin aikaero tuli Tornion rajajoelle vasta tämän jälkeen. Yhteisen valtakunnallisen ajan vakiintuminen vei epäilemättä aikansa. Suomen puolella Yleisradio ryhtyi antamaan aikamerkkejä kellojen tarkistamiseksi vuonna 1926 (Kun radio tuli meille 1976, 57, 39), mutta vielä pitkään puhuttiin eri puolilla Suomea meijerinajasta, aseman ajasta, postin ajasta, joiden mukaan elettiin ja kelloja säädeltiin. Tornionlaaksossa oli tilanne mutkikkaampi, kun oli kaksi valtion virallista aikaa, ja niiden merkityksestä on Länsipohjan syrjäseudulla todettu: “Valtion kello ei talonpojalep passaa, soon aina jälissä” (Tornionlaakson kansanperinnettä 1973, 7). Jos Länsipohjassa oli totuttu elämään Haaparannan horisontin mukaista yhteistä aikaa ja määrittelemään ajankulku sen mukaan, on selvää, että Ruotsin Tärännössä uusi valtakunnallinen aika oli talonpojalle aina jäljessä.

Voidaan vain arvella minkälaisia hankaluuksia siirtyminen valtakunnalliseen aikaan aiheutti kellojen käytössä ja ajan seuraamisessa, kun jouduttiin muuttamaan esimerkiksi totuttu paikallinen keskiaurinkoaika muuksi, eikä niinkään yksinkertainen ajan tarkastusmerkki kuin “päivän piiru” enää pitänyt kuin summittaisesti paikkaansa. Jotain hankaluudesta voi mieltää nykyisinkin liki jokainen siirryttäessä totutusta talviajasta varhaiskevällä kesäaikaan. Kokonaan toinen asia on, kuinka paljon muutoksia yhteinen aika alussa vaikutti jo muotoutuneeseen aikakäsitykseen ja ajantajuun, jonka juuria on edellä johdettu jo 1700-luvulta. Nykyajan digitaaliaika, ajantaju ja ajankäyttö poikkeavat nk. talonpoikaisesta tai varhemmasta, tavallaan romantisoidusta aikakäsityksestä, jota on pidetty pelkästään syklisenä, luontosidonnaisena ja taaksepäin suuntautuneena,

yksinomaan yhteisöllisenä, josta on katsottu puuttuneen suunnitelmallisuuden, ja nk. porvarillisesta aikakäsityksestä, joka on liitetty kaupungistumiseen, teollistumiseen, jota on pidetty yksilöllisenä ja jonka myötä väitetään abstraktin ajankulun keksityn ja jolle on ominaista suunnitelmallisuus, joka on tulevaisuuteen ja kehitykseen suuntautunut. (Frykman—Lövgren 1979, 34—43; Asplund 1983, 99—105; Ilomäki 1980, 70, 74.) Sekä 1700-luvulla talonpoikaisyhteisössä ajantajussa että nykyajan yhteisössä voidaan löytää piirteitä kummastakin stereotypiasta: varhaisessa yhteisössä suunnitelmallisuutta ajankäytössä, yksilöllisyyttäkin, kehitykseen suuntautumista ja nykyaikana myös taaksepäin suuntautuneisuutta, lisääntyvää luontosidonnaisuutta ja yhteisöllisyyttä. Tähän nk. talonpoikaisen tai varhaisen ajantajan kritiikkiin on johtanut se, että aikaa on tarkasteltu nimenomaan kellon, kaappikellon, koneen suunnalta ja ajan kulttuurihistorian näkökulmasta eikä kulttuuriantropologisesti kuten monet varhempaa ajantajua käsittelevät tutkimukset. Tässä suhteessa on helppo yhtyä Lewis Mumfordin toisinkin tulkittuun ajatukseen “the clock, not the steam engine, is the key machine of the industrial age” (Parkes—Thrift 1978, 125). Kello vaikutti ajassa ennen industrialismin aikakauden koneita.

Ne muutokset, jotka kellon ajannäyttöfunktiossa myöhemmin tapahtuvat, eivät itse asiassa enää liity varhaisen kaappikellon ajannäyttöfunktioon. Lisääntynyt kellojen määrä ja niiden suurempi tarkkuus, yhteinen aika ja ajanjako sekunteihin ja niiden kymmenes- ja sadasosiin, joista esimerkiksi urheilussa taistellaan tai jotka ensimmäisenä välähtävät mikrotietokoneen käyttäjän silmään, kuuluvat jo kokonaan toiseen elämäntapaan, jossa monet muutkin ilmiöt ovat erilaisia ja muuttuneita — kulttuuriin, jossa nykyisin elämme. Kaappikellon funktioissa myöhemmin tapahtuneita muutoksia käsitellään folklorismin tarkastelun yhteydessä.

B. STATUSESINE

Kaappikellon toinen tärkeä funktio on ollut statuksen ilmentäminen. Nimenomaan tätä funktiota (Prestige—Innovationen, Repräsentationsgüter) ovat saksalaiset huonekalu- ja diffuusiotutkijat monessa tapauksessa korostaneet tutkiessaan uutuusesineitä, joita maaseudulle hankittiin äkillisen nousukauden ja varallisuuden huomattavan kasvun aikoihin. Myös kello on kuulunut käsiteltyjen sisustus-esineiden joukkoon, sen muihin funktioihin kuin edustusluonteeseen ei tosin ole kiinnitetty huomiota, ja se on liitetty esimerkiksi samaan ryhmään muiden “seinäkoristeiden” kanssa. (Wiegelmann 1976, 191—192; Wiegelmann 1978, 14; Meiners 1985, 169, 196; Roth 1978, 269; Heizmann 1981, 170—172, 198; Mohrmann 1985, 131, 141.)

Kaupungissa kaappikellon tärkein funktio lienee ollut ajannäyttö. Vaikka maaseudulla väestöllä oli seinäkelloja useissa paikoissa jo 1800-luvun taitteessa ja 1800-luvun jälkipuolella yleisemmin, oli kaappikello kuitenkin kuulunut vain

pienelle osalle maalaisväestöä. Kallis kone ja koristeellinen ulkoasu muodostavat esineen, jolla epäilemättä on haluttu korostaa yksilöllisyyttä, varallisuutta ja arvoasemaakin, mutta myös sitä, että omistajalla oli näytävällä tavalla aika hallussaan. Kaappikellojen sosiaalinen jakauma ja suhteellinen harvinaisuus antavat aiheen olettaa, että esineen statusfunktio olisi talonpoikaisyhteisössä varhemmin ollut ajannäyttötehtävän vertainen.

Statusesineen luonne ilmenee maaseudulla myös sen sijoituksessa, mitä edellä käsiteltiin ajannäyttöfunktionkin yhteydessä. Kaappikello on selvästi kuulunut Länsipohjassa siihen asuinhuoneen osaan, mikä on ollut isäntäväen aluetta. Pirtin/tuvan peräosa on ollut Länsipohjassa, myös ruotsalaisella puolella asunnon arvokkain osa. Tällä alueella on sisustussysteemi yleensä symmetrinen ja pöytä, Tornionlaaksossa perinnäisesti kaappipöytä on sijainnut päätyseinän keskellä ikkunan alla (Erixon 1938a, 88) ja sängyt peräosan kulmissa. Isäntäväen alue ja arvokkain puoli on ollut "lautainpuoli", uunin ja peräseinän välissä. Tässä osassa on ollut myös kaappikellon paikka. Kellon viereinen sänky on ollut isännän ja emännän vuode ja viereisessä kaappipöydässä tai myöhemmin piirongissa on ollut isäntäväen henkilökohtaisen omaisuuden säilytyspaikka. Mikäli kaappipöytää tai muuta samalla paikalla sijainnutta pöytää on käytetty ruokailuun, on sen kaappikellon puoleinen pää ollut isännän puoli (R:Kar 4, YTor 4, U:YTor 3; K 1: YTor, A. Anunti). Pohjanmaalla on kaappikello sijainnut myös isännän paikan kohdalla, mutta Suomessa vallinneen asuinhuoneen diagonaalijaon mukaisesti uunin vastapäisessä peränurkassa sijaitsevan ruokapöydän takana. Kaappikellon vetäminen on ollut myös isännän tehtävä kuten radionkin aukaisu myöhempinä aikoina (Vuorela 1975, 358; Kun radio tuli meille 1976, 4).

Itsetietoisuuden, joskin myös taidon ilmaisuna voidaan pitää, sitä Alatornion Huhdan kaappikelloa, joka näytti ajan sekä ulos että sisälle ja johon viitattiin ajannäyttöfunktion yhteydessä. Yleensä ei kaappikellon omistamista ole Länsipohjassa kuitenkaan tarvinnut korostaa niin näytävästi ulospäin kuin "vähäkelloissa" Sisä-Suomessa esimerkiksi Vesannossa, jossa asuinrakennuksen kuistin päätykoristeeseenkin on veistetty kaappikellon hahmo (STK:KuopionM inv.no 690).

Kuten jo ajannäyttöfunktion yhteydessä on käynyt ilmi sijoitettiin asuinhuoneessa kaappikellon lähetyville informaatiota tarjoavaa tai muuten tärkeää esineistöä. Kaappi- tai seinäkellon paikka on ollut keskeinen ja perinnäisesti arvokas tai muodostunut sellaiseksi myöhemmin juuri kellon takia. Kaappikellon lähelle on pirtissä sijoitettu myös uudemman ajan arvotavaroita kuten urkuharmoni, ompelukone tai isännän aseet, yleensä esineitä, joiden omistamisesta on haluttu tiedottaa ulkopuolisille tai joilla on ollut asukkaiden sisäpiirissä merkittävä asema; tavataanpa nykyaikana kaappikello television lähelle sijoittuneena (R:ÖKal 4). Kaappikellon myöhempää statusfunktioa käsitellään enemmän säilymisen ja folklorismin yhteydessä.

C. ESTEETTINEN FUNKTIO

Kaappikellon esteettistä funktiota on tavallaan sivuttu esinetyyppien ja niiden yksityiskohtien ja tyylipiirteiden yhteydessä. On myös viitattu kansantaiteelle ominaisiin tekijöihin käsiteltäessä kaappikelloa yhteisöllisessä ympäristössä. Puuttumatta suuremmin keskusteluun kansantaiteen olemuksesta, mikä on eri aikoina suuresti vaihdellut erilaisine arvoarvostelmineen, yhteisöllisyyden, nimetömyyden, yksilöllisyyden puutteen, aluellisuuden, yksinkertaisuuden ym. korostamisineen, on ilman muuta selvää, että kaappikellon kaltaisella esineellä on täytynyt olla hyvinkin huomattava esteettinen funktio. Kansantaidettakin käsiteltäessä on esteettisyys usein jäänyt toissijaiseen asemaan ja on korostettu yhteisöllisiä ja esineiden tarkoituksenmukaisuusnäkökohtia; todennäköisesti siksi, että muita kansanomaisen esineen puolia on paljon helpompi tutkia kuin ammattitaitoisestikin tehdyn esineen antamaa esteettistä vaikutelmaa.

Kaappikello on luonnollisesti tarve-esine, mitä kansantaidetta käsiteltäessä on usein esitetty kauniinkin esineen ensisijaiseksi funktioksi. Se ei kuitenkaan ole ruginlapa tai väärävarsiviikate, ei tavallinen tuoli tai muu "arkihuonekalu". Kuten tässä luvussa käy ilmi, sen funktiot ovat mainittuja esineitä monimuotoisempia. Siihen liittyy samoja koristeaiheita ja tyylipiirteitä kuin muihinkin alueen huonekaluihin. Se on alueellisen kauneusihanteen toteutuma.

Kuitenkin sen valmistaja on esineen yhteisöllisyydestä huolimatta ollut aina yksilö ja sen ostaja ja omistaja samoin. Ammattitaidosta riippuen on valmistaja luonnollisesti pyrkinyt aina tekemään myös mahdollisimman kauniin esineen eikä ostajakaan ole yleensä mitä tahansa kummajaista hyväksynyt ainakaan alueella, missä puunveistotaito on ollut pitkälle kehittyntä.

Esteettisyyden pohtiminen kansantaiteen yhteydessä on juuri yhtä vaikeaa kuin ilmettely siitä, miksi nykyisinkin varakkailla, arvostetussa asemassa olevilla henkilöillä, joilla on varaa hankkia mitä vain kallista ja kaunista, ei aina ole silmää eikä kykyä sitä tehdä. Alueellisen ja seudulla yleisen kansantaiteen piirissä esteettinen valinta on itse asiassa ollut helpompaa. Aina on ympäristössä ollut joku jolla on silmää ja kauneuden tajua, joka on osannut valmistaa ja joka on osannut ostaa ja vaatia tuttuun ympäristöön soveltuvia silmää miellyttäviä esineitä.

Pohdinta siitä, mikä on kansantaiteeseen luokiteltavan tuotteen ensisijainen funktio, on toissijaista esteettiseltä kannalta; onko se maaginen, yhteisöllinen, uskonnollinen tai jotain muuta. Aina sillä on ollut myös esteettinen funktio, minkä on vahvistanut yhteisössä vallitsevat kauneusihanteet. Samoin nk. korkeakulttuurinkin piirissä on joskus tunnettu viehtymystä rokokoon kaarevalinjaiseen sirouteen, joskus taas funktionalismi on ollut ainoa silmää tyydyttävä esteettinen suuntaus. Esteettisyyden mittaaminen on kuitenkin vaikeaa länsipohjalaisesta esineistöstä, sitä on pidettävä tietyllä tavalla itsestään selvänä kaappikellonkin funktiona. Mitenkä Länsipohjan asukkaat ovat itse esineistönsä esteettisyyden mieltäneet, on varmaan alueen eri seuduilla poikennut siitä, mitä varhainen Norrbottenin kansanhuonekalujen tutkija niistä kirjoitti: "Den konstnärliga halt, som eliten av möbler från Pite—Lule -området förmår uppvisa, kan icke kallas

hög. Alldeles särskilt framträder detta vid en jämförelse med Kalix—Tornebyg-
dens avgjort överlägsna möbelkonst” (Waldén 1927, 50).

D. SYMBOLINEN FUNKTIO

Ajannäyttötehtävän ja edustustarkoituksiin liittyvän aseman tai arvon korostamisen lisäksi kelloon, niin myös kaappikelloon, on aina liittynyt myös monenlaista symboliikkaa. Paitsi konkreettista aikaa on kello symbolisesti mitannut sydämen lyöntejä ja ollut rinnastettavissa elävään olentoon. Sitä on käytetty elämän ja kuoleman symbolina ja se on muistuttanut ajan kulumisesta suhteessa iäisyyteen. Yleinen kellokaappeihin maalattu lause viittaa myös elinajan kulumiseen ja esiintyy Tornionlaaksossa muodossa: “Kuule kello lyöpi ja aika kuluu, kuolema ja iankaikkisuus eessä seisoo” (U:YTor 1).

Kuinka kellon erilaiset funktiot tai denotaatio ja konnotaatiot on eri aikoina mielletty, on hyvin suuressa määrin kulttuuriin ja aikakauteen sidoksissa. Luonnollisesti myös itse kellon tyyppi on siihen vaikuttanut. Kaappikellon funktiot ovat olleet kokolailla toisenlaisia kuin nykyisen huonekellon, herätyskellon, tai rannekellon. Kuitenkin kaikki kellot kertovat ajankulusta ja viittavat toimimaan. Sekuntteja vilauttavaan digitaalikelloon ei ensimmäisenä liittyvä symboliikka ole elämän kulumisen ja kuoleman ajatus, herätyskello saattaa jälkimmäisen ajatuksen joskus tuoda mieleen, mutta kaappikelloon se on korostusti jopa kirjattuna. Myös ihmisen elämä on erilainen, ja sen on tiivistetysti havainnollistanut saksalainen historiantutkija Arthur E. Imhof (Imhof 1987, 13). Ennen ihmisen maallinen elämä oli lyhyt ja epävarma, sitä uhkasivat nälkä, taudit ja sodat, mutta sitä seurasi kuoleman jälkeen ylösnousemus ja mittaamaton iankaikkinen elämä. Nykyisin maallinen olemassaolo on monta kertaa turvatumpi ja pitempi, mutta samalla monesti usko ikuisuuteen on kadonnut. Tässä mielessä menneen ajan ihmisen elämä kokonaisuudessa oli turvatumpi ja pitempi kuin nykyaikana. Tähän liittyen voidaan menneen ajan syklinen ajan hahmottaminen ja modernin lineaarinen ajantaju kääntää päinvastaiseksi ja pitää varhempien vuosisatojen “eternalismia” lineaarisena ja nykyistä “temporalismia” syklisenä (Wendorff 1980, 174).

1. USKONNOLLINEN SYMBOLIIKKA

1700- ja 1800-luvulla on kuoleman ja iäisyyden symboliikka ollut myös uskonnollista symboliikkaa. 1600- ja 1700-luvulla on uskonnollisessa, erittäinkin herännäiskirjallisuudessa käytetty paljon kellovertauksuvia ja jatkettu uudenaikaisessa muodossa keskiajalta periytyvää viikatemies-tiimalasi -symboliikkaa. Todennäköisesti onkin mekaaninen kello ollut monin paikoin kansalle tuttu kirkollisten kirjojen ja saarnojen välittämänä katoavaisuuden symbolina ennen kuin itse

esinettä on nähtykään. Tornionjokilaaksossa tavataan peruluetteloissa uskonnollisen kirjallisuuden joukossa usein 1700-luvulla Johannes Arndtin, pietismin mystisen ajattelijan teokset ”Totisesta kristillisyydestä” ja ”Paratiisin yrttitarha” ja Pohjoisen pietistin, Tornion pedagogion rehtorin Wegeliuksen teoksia (Tamelander 1941, 148—179). Toisaalta myös maalauksissa ja painokuvissa on mekaaninen kello samana aikana usein kuvattu vastaavalla tavalla vertauskuvallisesti, sen ohella, että se on osoittanut omistajansa mahtipontisuutta ja ilmentänyt uutta aikaa.

Kaappikelloihin maalattu lause on ollut myös tuttu paljon käytetystä uskonnollisesta kirjasta, koska se on niin yleinen sekä Suomessa että Ruotsissa. Muitakin lauseita on kaappeihin maalattu. Piitimeläinen Fabricius on siteerannut myös Raamatua, vanhaa virsikirjaa ja herännäiskirjallisuutta (Hammarström 1960, 120). Itse kelloissa on ollut myös tekstejä. Ne viittaavat kuitenkin enemmän ajan kulumiseen kuin suoraan iäisyyteen ja kuolemaan. Paitsi teksteinä ilmenee uskonnollisuus kaappikelloissa myös maalauskoristelussa. Fabricius tai hänen tapaansa maalanneet muut alueen maalarit ovat kuvanneet sekä Uuden että Vanhan Testamentin aiheita. Yleisesti esiintyvä Kristuksen kärsimys -aihe ja verisymboliikka viittaavat juuri Länsipohjassa vahvasti vaikuttaneeseen pietismiin. Vaikka aiheet ovat olleet maalareiden, ovat ilmeisesti myös tilaajat voineet esittää toivomuksia niiden luonteesta saadakseen ne omaa uskonnollista vakaukseen vastaaviksi.

Kaappikellojen veistoskoristelussa esiintyy myös usein uskonnollisia symboleja. Muualla yleiset veistosaiheet ovat Länsipohjassa harvinaisia, mikä johtuu juuri runsaasta maalauskoristelusta. Satunnaisesti lähinnä alueen eteläosassa saattaa kaappikellojen otsakoristeessa olla veistettynä enkeli tai pääkallo tai kukko, joka on tunnettu myös uskonnollisena aiheena (R:Pit 1, NLul 3, Arv 1, Pit 7). Länsipohjassa laajalle levinnyttä rokokoo-otsakoristeen muunnosta (simpukka-risti -aihetta) voidaan täydellä syyllä pitää myös uskonnollisena symbolina. Kaappikelloon liittyvä uskonnollinen symboliikka korostuu myös talonpoikaissessa sisustuksessa, kun kellon viereen seinälle on kiinnitetty raamatullinen kuvataulu tai myöhempien uskonnollisten vaikuttajien Lars Leevi Laestadiuksen ja saarnaaja Juhani Raattamaan kuva (R:YTor 6; K 1: Muon, F. Muotka).

Länsipohjassa kirkko ja kaappikello kuuluvat esineellisestikin yhteen. Kello on kirkoissa korostuneemmin esillä kuin eteläisen Suomen kirkoissa. Kaappikello (jalustaosattomana) on sijainnut saarnastuolissa joko tiimalasin entisellä paikalla kaiteella tai saarnastuolin takaseinällä (ATor, MV:HKTA 17/XII -57; YTor, MV:HTKA 98766; Arjeplog, Beskow 1952a, k. 53). Saarnan kuuntelija ei ole voinut olla kaappikelloa näkemättä. Kirkkojen kaappikellojen erikoisuutena on se, että kellotaulu näyttää vain neljännestunnit ja siinä on vain yksi viisari. Kaappikellon ajannäyttö kirkossa noudattaa tiimalasin perinnettä. Se ei näytä vuorokauden ajan kulkua, vaan mittaa konkreettisesti kirkollista aikaa ja saarnan pituutta ja symbolisesti muistuttaa kuolemasta ja iäisyydestä.

Tornionlaakson huomattava uskonnollinen vaikuttaja kirkkoherra ja pedagogion rehtori Johan Wegelius puhuu suositussa postillassaan usein ”tiimalasin juoksemisesta” ja kuoleman kohtaamisesta, mutta myös hetki- ja tiimakellosta (Wegelius 1740, 513, 643). Protestanttisen etiikan mukainen oma tahto, mutta

erityisesti pietistien korostama persoonallinen usko korostavat ajan merkitystä. Siihen kuuluu oma tahto ajan hyödyntämisessä ja velvollisuuksien täyttämässä. Pietistisille yhteisöille oli ominaista tarkka ajankäyttö, päivän jako tunteihin, säännönmukainen elämä ja oman tahdon ja pelastuksen järjestyksen suunnitelmallinen toteuttaminen. Samat ajatukset toistuvat pietismiin pohjaavassa Achreniuksen (1745—1810) virressä:

"Joutukaa sielut, on aikamme kallis, Vuotemme virtana vierivi pois, Jeesus ei syntisen sortua sallis, Kaikille armosta autuuden sois, Oi valitkaa tie, Joka elämään vie! Kohta jo päättynyt päivämme lie.

Tiell' elon veltona olla ei auta, Vaarat ne vaanivat vaeltajaa. Kunnian kruunua laiska ei voita. Turhaan ei aikaansa tuhlata saa. Kun joutuvi yö, on jo myöhäistä työ, kiiruhda kohta jo hetkesi lyö." (Virsi 325, Suomen Evankelisluterilaisen kirkon virsikirja)

Ajan korostaminen ja kellon mainitseminen oli ominaista monille uskonnollisille kirjoittajille, myös amerikkalaisille 1700-luvun puritaaneille, joiden piiristä lähteneeltä Benjamin Franklinilta on kuuluisa lause: "Aika on rahaa". Ajatus on tulkittu usein suoran kapitalistisesti, mutta alkuaan tulojen lisääminen ei kuulunut ajan hyödyntämisen ideaan. Franklinin ajatuskin perustui pohjimmiltaan puritaaniseen uskoon, siihen että aika on käytettävä aktiiviseen toimintaan ja persoonallisuuden kehittämisen, missä kello ja kalenteri ovat suureksi avuksi. Vasta tämän uskontoon pohjaavan elämäntavan liittäminen talouselämään johti kapitalismiin. (Wendorff 1980, 277—278, 280—281; Weber 1980, 166.)

Kello, näyttävimpänä kaappikello, oli osa uskonnollista elämää ja osa uutta ajattelutapaa myös pietismin leimaamassa Länsipohjassa. Osoituksena siitä, kuinka vaikuttava ja ajatusmaailmaan mullistava esine mekaaninen kello 1700-luvun puolivälissä ja myöhemminkin oli, on vertaus kellontekijästä ja kellosta Jumalan ja luomisjärjestyksen symbolina, "he sanovat, että Jumala on alusta mailman cohta niñ luonut ja rakendanut sencaltaiseen järjestyseen ja siteeseen niñnkuin yxi Tijmakellon tekijä hänen kellons" (Wegeliu I 544, 7, II 1749, 620; myös Frosterus 1797, 6). Tämän usein käytetyn vertauksen mukaan ei mekaaninen kello symboloinut vain elinaikaa ja kuolemaa, vaan sen pitäisi olemassaolollaan uskonnollisten kirjailijoiden tulkitsemana olla myös Jumalan ja koko jumalallisen maailmanjärjestyksen symboli.

Tämän uskonnollisen symboliikan rinnalla on nähtävissä samana aikana Tornion ja Tornionjokilaakson oppineidenkin tuntema rationalistinen filosofia, Newtonin matemaattisen tarkka luonnontieteellinen järjestelmä. Newtonille aika oli mekaaninen ja ikuinen. Jumalan hän käsitti matemaatikoksi, joka on järjestänyt maailman siten, että se mekaanisesti jatkaa liikuntaansa; Jumala on "ikuinen ja kaikkialla läsnä oleva; olemalla ikuinen ja kaikkialla läsnä hän konstitutoi ajan ja paikan". Hänelläkin oli metafysisiä perusteluja ehdottomalle matemaattiselle ajalle ja paikalle (Salomaa 1949, 98). Vaikka Newtonin ajatukset ja järjestelmä saattoivat olla joidenkin tuntemia, oli Wegeliuksen esittämä uskonnollinen Jumalan järjestys epäilemättä ylevin miellelyhtymä, minkä tavallinen kaappikellon haltija saattoi kelloon liittää.

Uutuusilmiötä käsiteltäessä viitattiin siihen, että uskonnollisuus, avuliaisuus ja kuuliaisuus on nykyajan innovaatioita tutkittaessa todettu uutuutta torjuviksi arvoiksi. Länsipohjassa ja erityisesti Tornionjokilaaksossa on uskonnollisuus pietistisessä muodossaan 1700-luvulla aikaa, ajankäytön hallintaa ja hyödyntämistä työssä ja hartauden harjoituksessa korostavana ollut kellon kohdalla nimenomaisesti uutuusilmiötä suosivaa.

2. IHMISEEN LIITTYVÄ SYMBOLIIKKA

Kaappikello on ollut helppo samaistaa ihmiseen. Se on huonekaluista eniten ihmisen mallinen, sen kellolla on hyvin merkitykselliset ”kasvot” ja tasainen käynti kuin ihmisen sydämessä. Alatorniolainen vertaus ”syän lyöpi ko Perttulan suuri seinäkello” sisältää myös ajatuksen kellosta sydämen ja elämänsä symbolina, vaikka sillä viitataan naapurin poikkeuksellisen kaikuvaan kelloon (Tornionlaakson kansanperinnettä 1973, 42). Tämä yleisesti tunnettu kellon symbolinen funktio liittyy Suomessa ja Ruotsissa usein heilurilliseen kaappi- tai seinäkelloon, myöhemmin myös henkilökohtaiseen ajannäyttäjään. Kyseessä on yleensä omistajan, ensimmäisen haltijan ja hänen kellonsa suhde. Kellon poikkeava toiminta: edistäminen, jättäminen tai sen kuluminen on seurailut tai enteillyt omistajan kunnon tai elämän vaihteita. Laajalti tunnetaan kertomuksia kellon pysähtymisestä omistajan sydämen pysähtyessä. Uskomuksen iästä ei ole tietoa, mutta se on selvästi mekaanisiin kelloihin liittyvä; se kuitenkin jatkaa perinnettä aurinkokellojen ajalta, jolloin auringon pimeneminen ja ajannäytön pysähtyminen ilmaisi kuoleman hetken, kuten kristillisten kirkkokuntien merkittävänä päivänä tapahtui. Uskomus liittyy yhtä hyvin Ranskan Ludvig XVI:n ja Englannin kuninkaallisten kuin suomalaisen sotainvalidin kello-omistaja-suhteeseen (Hudson Moore 1937, 68; Lundwall 1955, 42; Virtanen 1974, 52—54). Aihe on keskeinen myös aikoinaan Suomen suosituimmassa, Hertha Odemanin kirjoittamassa radiokuunnelmassa Könnin kello, alkuperäiseltä nimeltään Mora-klockan. Tornionjokilaaksossa pidettiin vuonna 1959 lestadiolaispiireissä myös Jumalan merkinä sitä, että saarnaaja Antti Ylikylän kuollessa hänen pirtissään pysähtyivät sekä taskukello että seinäkello: toinen kuolinhetkellä ja toinen kuolintunnilla (Suolinna—Sinikara 1986, 80). Kertomuksen mukaan henkilökohtainen kello on läheisempi ja tarkempi ihmisen elämänhetkien mittaaja kuin huonekello; samalla se liikuttavalla tavalla ilmaisee käsityksen seinäkellon tarkkuudesta nykyajan näkökulmasta katsottaessa.

Kaappikelloon liittyy paljon profaanimpikin symboliikka, nimenomaan rokkoon kaarevalinjaiseen kaappikelloon. Tällaista kaappikelloa on nimetty ”mamselikeloksi” ja naisen muotojen malli siinä voidaan hyvin kuvitellakin. Nykyisinkin valmistetaan Pohjanmaalla ”mamselimallista” kaappikelloa, jossa jalustaosakin on kaarevalinjainen ja toisaalta ”rouvamallia”, joka on jalustaltaan suoralinjainen (Sakari Röyskö 1988). Tämän symboliikan humoristisia toteutuksia ovat ne paikoin valmistetut kaappikellot, joissa mamselilla on kengät jalassa ja kädet puuskassa vyötäisillä (Alaveteli KM:KE 4331:42; Åstrand 1969, 76). Ruotsin

kielessä on kello ajannäyttäjänä *hon* ja on näin ollen feminiiniseksi personoitu (Ordbok... 1932, 240). Kuinka feministiseksi pietistiset tai myöhemmin lestadiolaiset omistajat ovat kaappikellonsa mieltäneet on vaikea arvioida, mutta tietynlaista elämänriemua ja ääri-ilmiöitä on pohjoisen elämään aina kuulunut. Vaikka kaarevalinjainen kaappikellomalli on ollut suosittu näihin päiviin asti pohjoisessa, on sen rinnalla myöhemmin valmistettu myös uusklassista suoralinjaista mallia, josta tämä symboliikka on kaukana.

Kaappikello on perintöesine, joka on kulkenut isältä pojalle ja liittynyt sekä sukuun että taloon. Kellon ja omistajan välinen suhde on esineen periytyessä heikentynyt, ja merkilliset pysähdykset ovat ehkä tästä syystä ilmoittaneet myös muiden suvun jäsenten kuin omistajan poismenosta. Ylitorniolta on muistitiedon kantamalta tietoja siitä, että kaappikello olisi liittynyt taloon. Se on katsottu kiinteään sisustukseen kuuluvaksi eikä sitä ole saanut siirtää esimerkiksi irtaimiston pakkohuutokaupassa (K 1: A. Anunti). On luonnollista, ettei kaappikelloa ole aikaisemmin saanut siirtää talosta, vaan se on jäänyt taloa pitävän perijän haltuun. Mikäli kaappikellolla on tässä tapauksessa ollut symbolista merkitystä, on se liittynyt ajatukseen kellosta talonajan mittaajana "talon henkenä". Kaappikellon varhaisempaa kalleutta ajatellen, on kellon aikaisemmin täytynyt olla läheisesti omistajalleen ja suvulle kuulunut esine ja symboli. Tähän viittaavat myös tiedot perityistä, talon myynnin jälkeen muualle siirretyistä suvun kaappikelloista. Talon aikaa on sen sijaan enemmän tai vähemmän mahtipontisesti ilmoittanut vellikello. Kun kaappi- tai seinäkello pysähtyy omistajan kuollessa, liittyy uskomukseen nöyryyden ja kuoleman kunnioituksen ajatus. Kun taas varakkaan vellikellollisen talon isännän kerrotaan määränneen kuollessaan, että kelloa on hänen kuolemansa jälkeenkin soitettava kolmasti päivässä niin kauan kuin talo on olemassa (Haapaniemi 1945, 574), symbolisoi tällainen ajan ilmoittaminen jo kokonaan toisenlaista käsitystä ihmisestä, ajasta, talon ajasta ja iäisyydestä, kuin mitä kaappikelloon on koskaan liittynyt.

Kaappikello on sopeutunut länsipohjalaiseen kansankulttuuriin kodinsisustukseen, jossa se on löytänyt vakiintuneen paikkansa, ja käyttöesineeksi, jonka mukaan aika on voitu omaksuttujen uskonnollisten ja toiminnallisten arvojen mukaan suunnitelmallisesti hyödyntää. Se on toiminut omistajansa ja yhteisön arvojen osoittajana ja komeana esineenä epäilemättä tarjonnut esteettistä mielihyvää, samalla kun se on ylläpitänyt kellon ikivanhaa symbolista merkitystä elämän ja kuoleman ja iäisyyden ilmentäjänä.

X. KAAPPIKELLON ASEMA HUONEKALUNA

Edellä on eri yhteyksissä Länsipohjan, lähinnä Tornionlaakson tienoon kaappikelloa käsiteltäessä viitattu alueen muihin huonekaluihin milloin tyylipiirteiden tai koristeaiheiden milloin uutuusilmiön yhteydessä.

Kaappikelloa voidaan verrata muihin huonekaluihin tarkastelemalla sitä itse esineenä muiden säilyneiden huonekalujen joukossa ja toisaalta niiden tietojen valossa, joita peruluettelot Tornion tienoon ja jossain määrin myös Luulajan seudun huonekaluista antavat.

Kuten on käynyt ilmi, ei kaappikelloa peruluetteloissa 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alussa ole aina mielletty tai luokiteltu varsinaiseksi huonekaluksi, vaan sitä on usein pidetty niistä poikkeavana esineenä. Tämä on käynyt ilmi myös kaappikellon monia erilaisia funktioita tarkasteltaessa. Kaappikellosta on myös juuri kellon takia saatu enemmän tietoa valmistuksesta ja ajoituksesta kuin tavallisista puisista huonekaluista.

Kaappikellon yleisyyttä ja omistajia käsiteltäessä on esine aiemmin todettu perukirjatietojen mukaan 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alussa kuuluneen

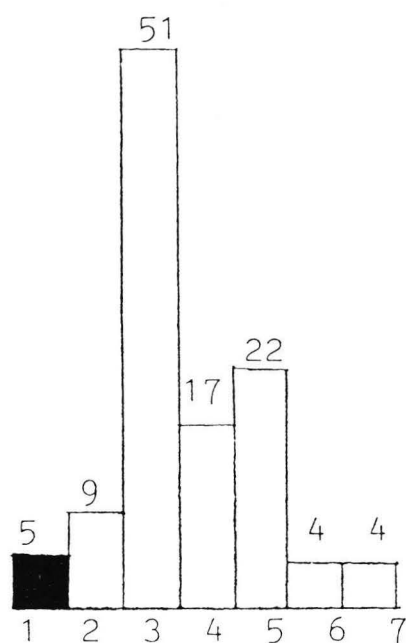

Diagramma. Talonpoikaissäestön huonekaluja Alatornion peruluetteloissa vuosina 1770—1809. Prosentuaalinen jakautuma seuraavista huonekaluista: 1 = kaappikello, 2 = kaappi, 3 = pöytä, 4 = tuoli, 5 = sänky, 6 = sohva, 7 = kehto.

verraten harvojen, usein vauraiden ja lähinnä tilallisten kotien sisustusesineeksi. On luonnollista, että tänä aikana muita huonekaluja on ollut omaisuuden joukossa paljon enemmän ja haltijat ovat olleet varallisuudeltaan ja asemaltaan paljon vaihtelevampaa väkeä kuin kaappikellojen omistajat. Oheisesta diagrammasta näkyy eräiden tärkeimpien huonekalujen osuus perukirjoissa 1770—1809 (Mäntylä 1988, 40). Tärkeintä ja yleisintä, arkkua ei ole otettu laskelmissa huomioon, koska se on tyypiltään pareminkin henkilökohtaisen omaisuuden säilytyspaikka ja kiinteämmin omistajalleen kuulunut; lisäksi se on monella henkilöllä ollut ainoa jäämistössä huonekaluna mainittu esine.

Kuten aikaisemmin uutuusilmiön yhteydessä on esitetty, tavataan Alatorniolla perunkirjoissa enemmän mainintoja huonekaluista kuin muualla Suomessa, erityisesti pöytien, tuolien ja sänkyjen määrä on huomattavasti suurempi. Se, ettei huonekaluja joka jäämistöstä ole kirjattu, johtuu monesta syystä. Ennen muuta kysymys on siitä, että irtaimistoon katsottiin kuuluvaksi vain

todella irtaimet huonekalut. Vuoden 1681 talonkatselmusasetus ja vuoden 1734 laki määräisivät kiinteäksi kalustukseksi myös pitkän pöydän ja rahin seinään kiinnitettyjen penkkien ja sänkyjen lisäksi: “Ware ock bonde skyldig at qwar wid gården lemna (the lås, som wid dör eller wägg fäste äro, så ock spjell, fenster) långbord och säte, wäggfasta bänkar och sängar...” (Sweriges Rikes Lag...1734. 1754, 160). Tämä selittää osittain monien seutujen sänkyjen vähäisyyden (mm. kerrossänkyalueet) ja esimerkiksi pöytien lähes täydellisen puuttumisen peruluetteloista. Toisaalta huonekalujen määrän mukaan voidaan peruluetteloista tehdä päätelmiä myös esimerkiksi savutupa-asutuksesta, uloslämpiviä asunnoista ja asuntojen huoneiden luvusta. Tätä taustaa vasten voidaan tarkastella sitä “huonekaluympäristöä”, mihin kaappikello Länsipohjassa liittyy.

Ruotsinkieliseltä alueelta ovat puuttuneet sisäänlämpiävät asunnot, mikä osittain selittää varhaisen kaappikellotyypin runsaamman esiintymisen ja erilaisen huonekalukannan Länsipohjan eteläosissa kuten on aiemmin esitetty. Tornionlaakson tienoilla peruluetteloiden lukuisat huonekalut 1700-luvun lopulla ja monet säilyneet vanhantyyppiset esineet viittaavat myös uloslämpivän asunnon vanhuuteen ja ainakin osittaiseen varhaiseen tuttuuteen tällä alueella.

Huonekalujen määrä liittyy toisaalta vanhaan perinteeseen, toisaalta mielenkiintoa herättäviä ovat kaappikellon ohella käyttöön otetut muut 1700-luvun uutuushuonekalut.

A. KAAPPIKELLO JA VANHAT HUONEKALUT

Vanhoista huonekaluista on pöytä kiinnostava siinä suhteessa, että Tornionlaakson 1770-luvun peruluetteloissa mainitaan usein sen sijaintihuone. Tämän kaltainen maininta katoaa luetteloista lähes kokonaan seuraavan vuosikymmenen kuluessa. Pöytien mukaan voidaan päätellä, että asunnot olivat paritupia, joissa oli pirtti ja tupa/”kööki”, tupa ja vierastupa, ne saattoivat olla kamarillisia asumuksia tai sitten tilaan saattoi kamarien määrästä päätellen kuulua kaksi asuinrakennusta, joista toiseen ilmeisesti kuului ainakin vierastupa ja kamari. Erilaisista pöydällä sisustetuista huoneista mainitaan edellisten lisäksi “köökikamari”, rantatupa tai luhtikin (8/10 1777, 16/4 1777, 6/10 1777, 25/6 1778, 19/1 1779, 23/2 1779). Peruluettelot vahvistavat aiempaa esitystä asumismuodosta ja Outhierin 1730-luvulla kuvaaman tornionlaaksolaistalon yleisyyttä vuosisadan jälkipuoliskolla. Pirttiäkään ei enää voida pitää kaikin paikoin sisäänlämpävänä, jos sinne on sijoitettu maalatuksi mainittuja huonekaluja, ja kuten aikaisemmin on käynyt ilmi sinne on kuulunut kaappikellokin.

Kun Tornionlaaksossa peruluetteloissa ryhdytään 1780-luvulla määrittelemään huonekaluja tarkemmin ja ilmoittamaan niitä esimerkiksi maalatuiksi, osoittautuu tarkemmin määrittelemättömän pöydän, ilmeisesti orsi- tai sarjapöydän, ohella yleiseksi pöytätyypiksi kaappipöytä. Tämä osin keskiajalle ja renessanssiin, viimeistään 1600-luvun muotoihin palautuva, laakson pohjoisosassa

hyvin barokinomainen huonekalu on ilmeisesti kuulunut perushuonekalustoon ja ollut jatkuvassa valmistuksessa ainakin edelliseltä vuosisadalta lähtien. Vanhimmat säilyneet ajoitetut kaappipöydät ovat peräisin 1820-luvulta (Kar vl.1823 MVKT:KA 3337:406; YTor vl. 1824 MVKT:KA 3337:693), joten perukirjat kertovat sen yleiseksi huonekaluksi 40—50 vuotta varhemmin. On myös varsin todennäköistä, että Karungissa säilynyt nykyisin valkea kaappipöytä, jossa on rokokookaappikellojen alalistaa muistuttava profilointi, on hyvinkin sama esine, mikä on kirjattu vuonna 1800 laadittuun talonväen jäämistöluetteloon (20/2 1800). Peruluetteloissa kaappipöydät mainitaan varsinkin 1790-luvulla maalatuiksi ja niin ovat säilyneetkin esineet. Säilyneiden kaappipöytien ja kaappikellojen maalauksella ei ole paljoa yhteistä, koska pöydissä on luonnollisesti useissa myöhäinen, esimerkiksi 1800-luvun loppupuolen päällemaalaus. Pöytien maalaus saattaa olla kelta-ruskeaa ”puskamaalausta”, pohjaväri tumman ruskeaa ja niiden ovien peilien kukkamaalaus jäykkää, reunalistoissa voi kuitenkin esiintyä vanhat kirkaat punainen ja sininen. Tornionlaakson eteläosista on tietoja varhemmastakin maalauksesta, aiempi väri saattaa viitata kustavilaiseen vaaleanpunaiseen tai -siniseen (ATor MVKT:KA 3337:89). Toisaalta tältä alueelta Karungista on myös museossa säilynyt renessanssipiirteinen vanhahtava kaappipöytä, jonka pohjaväri on punainen ja sen koristeaiheet osin jopa varhaisrokokoosta peräisin olevia (KarlG, BW 1925, 13). Kaappipöytä, jonka paikka pirtissä on peräseinän ikkunan edessä kaappikellon paikan vieressä, on ominainen Tornionlaakson tienoille. Se on lähes tuntematon Luleän- ja Piteänlaaksossa, missä ”kökin” sisustukseen on 1800-luvun taitteesta lähtien vastaavalle kohtaa kuulunut laskulevypöytä (Waldén 1927, 16, 33; Nordberg 1934, 90).

Toinen vanhantyyppinen huonekalu, joka tavataan sisustuksessa kaappikellon rinnalla ja joka tulee esiin perukirjoissa poikkeuksellisen yleisenä, on sänky. Sen ohella esiintyy 1780-luvun peruluetteloissa usein myös sohva, ja näitä molempia mainitaan myös maalatuiksi (14/10 1784, 3/4 1785, 1/11 1785, 20/5 1786, 24/10 1786). Sohvaä pidetään muualla Suomessa selvästi uutena edustusesineenä, ja vaikka Tornion tienoilla tunnetaan mm. kustavilainen pinnasohva 1700-luvun lopulta (NKal 1797, BW 1925, 6), voidaan sohvaä tällä alueella epäillä toisentyypiseksi esineeksi. Sohvan nimi on tullut käyttöön vasta 1600-luvun lopulla (Henschen—Blomberg 1962, 549). Kun Tornion tienoon sänkynä on yleisesti ollut sohvasänky, vetosänky tai vetosohva, on 1700-luvun lopun peruluetteloista vaikea erottaa, minkä tyyppisestä esineestä on kysymys, ja tuskin aina luetteloiden laatijatkaan ovat katsoneet erittelyn aiheelliseksi. Niitä voitaisiin itseasiassa kumpaaakin pitää vain sänkynä, jolloin tämän huonekalun suhteellinen määrä Tornion tienoilla näyttäisi olevan vieläkin suurempi. Kun kuitenkin esimerkiksi kaappikellonkin omistajan omaisuuden joukossa luetellaan rinnakkain samanarvoisiksi määriteltynä huonekaluina sekä sohva että sänky (20/5 1786), on niitä pidettävä erityyppisinä esineinä. Kumpi on uusi nk. kustavilainen sänky, kumpi vanhakantainen penkkisänky (fällbänk), on ratkaistava siten, että sohva-nimitys nykyiseen tapaan olisi Tornionlaaksossa 1700-luvun lopulla tarkoittanut lähinnä penkkisänkyä ja myöhemmin nimenomaisesti istumasohvia. Tätä esinettä on kuitenkin pidetty keskiaikaisperäisenä ja on mahdollista, että perukirjojen sohva,

nimeä vaihtaneena, vastaisi tyypiltään vanhakantaista aikaisemmin käsiteltyä 1600-luvun alun tulliluetteloiden mainitsemaa "Norrbottn sänghiä" (Sammallah-ti 1981, 20). Kuinka laajalti Norrbottenissa tämä sänky on ollut valmistuksessa, on enää vaikea tietää, varsinkin kun Länsipohjan eteläosista aina Kalixiin asti on myöhempinä aikoina, paikoin ilmeisesti jo 1600-luvulla, ollut yleisenä sänkytyyppinä renessanssiperäisesti koristeltu kaappisänky ("lucksäng") (Waldén 1927, 25—27; Erixon 1970, 73—74). Vanhimpien Tornion- ja Kalixinlaaksossa säilyneiden tämän tyyppisten sohväsänkyjen arvellaan olevan peräisin 1800-luvun alusta, ja maalauksin on niitä päivätty vuosina 1814 ja 1830 (Erixon 1970, 88; YTor 3337:641, 3337:660). Tornionlaakson tienoilla on säilynyt myös suuri joukko kustavilaistyyliä sohväsänkyjä, joiden ornamenttiikka on samanlaista kuin uusklassissävyyisissä kaappikelloissa (BW 1925, 5—6; Erixon 1938, 57; Erixon 1970, 88) ja joiden tyylipiirteet on otettu käyttöön 1700-luvun lopulla. Olisi perin houkuttelevaa pitää Karungissa säilynyttä kustavilaista sohväsänkyä (MVKT:KA 3337:324, 3337:328) yhtenä niistä kahdesta sängystä tai sohvasta, jotka on mainittu saman talon peruluettelossa vuonna 1784 (14/10 1784). Joka tapauksessa on 1700-luvulla Tornion tienoon sohvassa/sohväsängyssä aivan samoin kuin kaappikellossa, ehkä hieman aikaisemmin, hyödynnetty sekä vanhoja perinnäisiä että nopeasti omaksuttuja uusia tyylipiirteitä. Myöhemmän tyyppisiä sohväsänkyjä ja kaappikelloja voidaan verrata keskenään edempänä.

Kaappikelloja varhempia huonekaluja on länsipohjalaisessa talossa ollut tietenkin lukuisia. Yksi niistä on vanhantyyppinen Nederluleäta myöten käytössä ollut arkkutuoli, joka perinnäiseen malliin on Tornion seudulla saanut myöhempien tyylien kuten kustavilaisuuden piirteitä ja jossa kaappikellon lisäksi yhtenä harvana huonekaluna voidaan paikoin nähdä varhaiskustavilaista tai jopa rokokoonomaista toteutusta (YTor KM 6689). Säilyneiden arkkutuolien maalatut tai veistetyt ajoitukset ovat kuitenkin varhaisintaan 1820-luvulta (vl. 1821 TornionlaaksonM 677). Peruluettelot eivät myöskään anna tietoja arkkutuoleista, vaan ne ilmoittavat lähes kaikki tuolit karmituoleiksi, mutta 1700-luvun lopulla mainittuja lukuisia tuoleja ei voida kuitenkaan pitää pelkästään arkkutuoleina. Kirkkoväärtin 6 tuolin (18/1 1779) ja kaappikellon omistaneen tilallisen 10 tuolin (20/5 1786) joukkoon mahtuu varmasti myös muodikkaita kustavilaistuoleja, joita on Länsipohjassa runsaasti säilynyt (ATor MVKT:KA 3337:101, Kar 3337: 352, YTor 3337:522; BW 1925, 10—11; Erixon 1970, 236). Toisaalta ei voi olla hämmästellemättä arkkutuolin vankkaa asemaa sisustusesineenä ja niitä sopusuhtaisia vanhan arkkutuolin ja tyylinmukaisten kustavilaispiirteiden yhdistelmiä, joita alueella on syntynyt ja jotka koristeaiheiltaan ovat lähellä uusklassissävyyistä rokokookaappikelloja ja kustavilaisia sohväsänkyjä (Kar MVKT:KA 3337:352; ÖTor BW 1925, 11). Toisaalta, jos peruluettelossa mainitaan topattuja tai tyynyllisiä tuoleja (15/7 1791) on kysymyksessä todennäköisesti säätyläistyyppinen kustavilaistuoli ellei sitten jo 1700-luvun alkupuolelta periytynyt varhaisrokootuoli, jollaisia alueen pappiloissa ja Luulajan ja Piitimen tienoilla talonpoikaistaloissakin on säilynyt (NKal, BW 1925, 9; Waldén 1927, 32).

Arkkuihin ja varsinkin niiden maalaukseen on viitattu edellä kaappikellojen tyylipiirteitä käsiteltäessä. Arkkuja mainitaan Tornion seudun peruluetteloissa

runsaasti, ja usein kapioriesineiksi valmistettuina myös säilyneissä arkkujen maalausissa tavataan usein vuosilukuja. Vuosiluvut ovat useimmiten osa sisäkannen maalauskoristelua ja saattavat monessa tapauksessa kertoa aivan ilmeisesti ulkopinnan maalausta varhemmasta ajasta. Sisäkannen maalauksista monet ovat peräisin 1700-luvulta (esim. TornionlaaksonM MVKT:KA 3337:11, YTor STK:LM -62 VI:59—60, 62, ÖTor II:9, KM 8910:1). Sisäkannen maalauksena tavataan rokokookaappikellon maalauskoristelua muistuttavia henkilö- ja maisema-aiheita tai taidokkaasti maalattuja kukka- ja lehtiaiheita (YTor, ÖTor, Tor). Niitä esiintyy paikoin myös ulkopintojen maalauksissa, mutta myös useat 1800-luvun alkuvuosien arkkujen ulkomaalaukset noudattelevat vielä taidokkaasti rokokoomaalauksen perinteitä (Kar MVKT:KA 3337:330, KM 8910:2, YTor STK:LM-62 IV:36, KM 4713:24). Sen sijaan varsinkin 1820-luvulla ja sitä myöhemmin dateeratuissa arkuissa ovat ulkomaalausten kukka- ja lehtiaiheet järempiä, joskus jopa shabloonamaisia, vaikka kirkkaat värit niissä säilyvätkin, tai arkuissa voidaan tavata jo ruskeaa kiehkuramarmointia. Yhden 1700-luvun arkun dateeraus on heikosti näkyvä 1735/1785 ja sen maalauksen puu- ja maisema-aiheiden sanotaan muistuttavan Tornion kirkon penkkien ovissa ja penkkikortteleissa olevaa maalausta (KM 8910:1). Kulunut maalaus vaikuttaa samanlaiselta, ja jos se on maalari Erik Fellströmin tekemä, olisi se myös suora osoitus siitä että kirkkomaalarit koristelivat huonekaluja Tornion tienoilla, samalla olisi varhempi arveltu vuosiluku todennäköisempi ja arkku yksi vanhimpia säilyneitä, sillä Tornion penkkien maalaus suoritettiin vuonna 1748 (Pettersson 1986, 141). Maalatut arkut ovat peruluetteloiden mukaan Tornion tienoilla yleisiä 1780-luvulla ja etenkin suurta maalattua arkkua on luetteloissa pidetty varsin arvokkaana (12/10 1787). Tällainen arkku on todennäköisesti ollut korkea kuperakantinen ja pallojalkainen, ehkäpä komeasti rokokoonomaisesti maalattu tornionlaaksoisarkku, jonka kaltaisia on säilynyt 1800-luvun taitteesta. On selvää, että peruluetteloidenkin mukaan arkkujen ulkomaalaus on ollut yleistä jo 1700-luvulla, mutta väreistä ei tänä aikana mainita muuta kuin ruskea pari kertaa (3/4 1785, 24/4 1787). Sillä, että arkut ovat kuuluneet tavallisesta poikkeaville henkilöille, toinen kaappikellonkin omistaneelle urkurille, toinen taas piialle, on varmaan ollut oma merkityksensä, miksi esineen väri on ilmoitettu. Kyseessä voi olla jo myöhäiskustavilaista jäljittelevä punaruskea pinta, joka saattaa esiintyä uusklassissävyyisessä kaarevalinjaisessa kaappikellossakin. Arkut ja kaappikellot ovat huonekalumaalauksessa olleet varhemmin omalla tavallaan poikkeusasemassa Tornion tienoilla verrattuna muihin huonekaluihin, joista esimerkiksi rokokoonomaiset kukka-, maisema- ja henkilöaiheet lähes kokonaan puuttuvat. Länsipohjan eteläosan kaappikellojen ja arkkujen maalausta ei voi samalla tavoin rinnastaa toisiinsa; Luulajan ja Piitimen tienoilla sinänsä lukuisat arkut ovat varsin vaatimattomia komeasti koristeltuihin kaappikelloihin verrattuna (Waldén 1927, 46—47).

Kaappikellon tyylihistoriallisia piirteitä käsitellessä on sitä verrattu kautta Länsipohjan säilyneisiin vanhantyyppisiin kaappeihin. Kaapeista eivät perukirjat juuri tarkempia tietoja anna. Peruluetteloista käy ainoastaan ilmi se, että kaapit ovat olleet 1700-luvulla suhteellisen harvinaisia esineitä maalaisväestöllä Tornion

tienoilla, toisin kuin ilmeisesti Länsipohjan eteläosassa (Nordberg 1934, 88). Tähän löytyy osittain selitys kaappipöydästä, joka yleisenä ja perinteellisenä esineenä on täyttänyt suurelta osin myös kaappien funktion. Jäämistöjen joukossa tavataan sen sijaan uusia kaappityyppejä, jotka liittyvät osittain samaan uuteen ”sisustusaaltoon” kuin kaappikello.

Yksi kaappikelloa vanhempi esine ansaitsee kuitenkin vielä maininnan. Se on kehto, joka Länsipohjassa on ollut pitkittäisjalaksinen. Tällaisen kehtotyypin laaja ja ilmeisen vanha yhtenäinen esiintymisalue ulottuu Taalainmaalta ja Norjasta pohjoiseen Länsipohjaan, josta se jatkuu paikoin Tornionjokilaakson itäpuolelle asti (Erixon 1970, 130—131; Sammallahti 1980, 85). Tähän alueeseen liittyy luontevasti ”sillanpääasema”, minkä kehto on saanut myös Pohjanlahden itäranalla Keski-Pohjanmaalla, mistä tunnetaan myös muita yhteisiä ilmiöitä Norrlannin ja sen pohjoisosan Länsipohjan kanssa (Ahlbäck 1945, 114—115, 149—150; esim. Mäntylä 1982, kartta 5). Tämän tyyppinen kehto on alueella ilmeisen vanha, vaikka vanhin säilynyt tieto on vasta vuodelta 1732, jolloin Linné on sen pohjoisessa matkatessaan kuvannut (Erixon 1970, 130). Säilyneiden kehtojen maalatut dateeraukset ovat harvinaisia ja myöhäisiä, varhaisin on vuodelta 1848 (ATor MVKT:KA 3337:157). Tästä kehdosta ilmoitetaan myös, että sen aikaisempi väri on ollut vaaleanpunainen ja -sininen, kuten alatorniolaisessa kaappipöydässä edellä. Muuten kehdot on usein maalattu ”puskamaalauksella” tai ne ovat saaneet yksivärisen pinnan. Perukirjoissa kehdot ovat yleisiä 1780-luvulla ja useita maalattuja kehtoja mainitaan 1790-luvulla (esim. 14/2 1791, 9/7 1793). Vaikka tietoja 1700-luvun väreistä löytyy säilyneistäkin kehdosta, on kuitenkin myös ilmeistä, että kehdot eivät ole olleet talouksien ensimmäisiä maalattuja huonekaluja. Monet säilyneetkin kehdot saattavat olla maalikertaansa paljon vanhempia ja ilmeisesti 1800- ja 1900-luvulla niitä on myös siistimistarkoituksessa useasti peitetty uusin maalein.

B. KAAPPIKELLO JA UUDET HUONEKALUT

Uusia huonekalutyppejä omaksutaan käyttöön 1700-luvulla. Osa niistä saattaa olla perua jo edelliseltä vuosisadalta, mutta osa on seurausta siitä sisustuksessa tapahtuvasta uudistuksesta, johon viitattiin jo kaappikellon syntyvaiheita käsiteltäessä. 1700-luvun perukirjat antavat tietoja uusista esineistä.

Tornionlaaksossa ja muualla Länsipohjassa on säilynyt niitä pöytätyyppejä, joita peruluetteloissa tavataan. Mielenkiintoinen on 1770-luvulla mainittu jalallinen pyöreä pöytä (18/2 1778). Se voi olla vanhempi barokkipöytä, mutta edustaa todennäköisesti kustavilaisia palmikkonauhakoristeisia pyöreitä pöytiä, joita laaksosta tunnetaan (YTor STK:LM-62 V:51). Tällainen lienee ollut ainakin 1792 mainittu pieni pyöreä pöytä (27/2 1792). Pyöreä pöytä on voinut olla mainitsemisen arvoinen uusi esine huonekalujen joukossa, mutta se ei ole ollut mikään harvinaisuus Tornionlaaksossa eikä muuallakaan Länsipohjassa 1700-luvun lo-

pulla. Se on saattanut kuulua kamarien kalustukseen, mutta toisaalta vastaavanlainen pöytä on myöhemminkin esiintynyt myös tuvan huonekaluna. Sen sijaan suuret tuvan keskellä sijaitsevat pyöreät pöydät kuuluvat jo toiseen aikakauteen, niiden valmistajat ovat 1800-luvun loppupuolen tekijöitä, joihin on aiemmin viitattu, ja joilla ei ole mitään tekemistä kaappikellojen kanssa. Kaappikellon kanssa samaan aikakauteen kuuluvat sen sijaan 1700-luvun lopulla mainitut jatkettavat pöydät, puu-upotteiset, kivi- ja liuskekivipöydät ja teepöydät (28/1 1777, 20/5 1786, 15/10 1787, 14/12 1787, 16/2 1792, 9/10 1793). Näistä viimeksi mainitut kertovat paitsi maaseudulla huomattavan varhaisesta muodikkuudesta myös jo kokonaan uudenlaisesta elämäntavasta. Marmori ja muut kivilajit tulevat käyttöön pöytälevyinä barokin myötä, mutta ne ovat muodikkaita johtavissa piireissä myös rokokoon ja klassisten tyylien aikana; teepöytä on puolestaan 1700-luvun muotiesine (Henschen—Blomberg II 1961, 783—785, III 1962, 867). Tämän tapaiset pöydät kuuluvat usein saman talouden esineisiin kuin kaappikello, mutta uutuuspöytiä on voinut olla muillakin. Kuvaavaa myös on, ettei näitä uutuuksia ole peruluetteloissa edes pidetty kovin kalliina. Muita mainittuja erikoispöytiä ovat kaapillinen laskulevypöytä, yksi- tai kaksisiivuiset laskulevypöydät, ”kiivupöydät” tai klaffipöydät. Nämä voivat edustaa 1600-luvulla käyttöön tulleita pöytiä tai olla uudenlaisia varsinkin englantilaisten kehittämiä tyyppejä (Erixon 1938, 101—103). Laskulevypöytä on Kalixissa ja Luulajan tienoilla ollut 1800-luvun ”kökin” varsinainen ruokapöytä ja Tornionjokilaaksossa se on palvellut uunin puoleisen ”lautainlasin” alla leivinpöytänä (Nordberg 1934, 88; Hallert 1976, 24; ÖKal Martingården; K 1: Muon F. Muotka). Perukirjoissa luetellaan 1780-luvulta lähtien myös mm. maalattuja laatikkopöytiä (esim. 6/12 1784). Länsipohjassa tunnetaan sekä vanhemmantyyppisiä suuria renessanssiperäisiä että pienempiä kustavilaistyyllisiä laatikkopöytiä. Koska tällainen tavallisesta pöydästä erottava erikoismaininta on kirjattu, on todennäköisempää, että sillä on tarkoitettu aikakauden uutuutta.

Kaappikellon omaksumisen ohella otetaan käyttöön myös uudentyyppisiä kaappeja. Perukirjat kertovat 1770-luvulta lähtien uusista kaksiosaisista kaapeista, kaksoiskaapeista, laatikollisista kaapeista, lipastokaapeista ja lipastoista nurkka-kaappien ja maalatuiksi ilmoitettujen kaappien ohella (25/6 1778, 19/1 1779, 1/11 1785, 9/5 1786, 29/2 1792, 17/2 1797). Minkä tyyppisistä kaapeista on ollut kysymys, ei tietenkään ole tarkasti selvitettävissä. Ainakin niihin ovat kuuluneet Tornionlaaksossa tavalliset korkeat kaksiosaiset senkki- tai kaksoiskaapit, jotka paikoin runsaasti profiloituine otsalistoineen viittaavat osin varhempiin tyylikauisiin. Eräiden säilyneiden kaappien ikätiedot viittaavat 1820-luvulle, ja vanhin maalattu dateeraus on vasta vuodelta 1832 (YTor MV:KTKA 3322:778, Kar MV:KTKA 3300:3). Näitä kaappeja on tehty verrattain paljon aikaisemminkin, joskin myös myöhempinä aikoina. Länsipohjan säilyneiden kansanomaisten kaksoiskaappien joukossa tavataan myös sirompia 1700-luvun alulle tyypillisiä kaappeja (Rän vl. 1775 Erixon 1938, 131; Kar MVKT:KA 3337:319, 3337:414, YTor 3337:519). Kaapeissa on lipastomainen tai laatikollinen alaosa ja niissä saattaa esiintyä rokokoomaista keveyttä, vaikkei varsinaisia rokokoonomaisia kaappeja olekaan säilynyt kuin Länsipohjan eteläisemmissä osissa (BW 1925, 16;

Waldén 1927, 35, 39—40). Näistä kaapeista selvimmin 1700-luvun alun uutuuskaappeja edustavia ovat karunkilaiset kirjoituskaapit tai kaappi-lipasto -yhdistelmät. Tämä alkuaan englantilaisperäinen kirjoituskaappi (Henschen—Blomberg I 1961, 963) edustaa niitä uusia huonekaluja, jotka tulivat käyttöhuonekaluiksi kaappikellon rinnalla. Jokin 1700-luvun lopulla Alatornion peruluetteloissa kaappikellon ohella mainittu, muualla tähän aikaan hyvin harvinainen, “bureau” on saattanut olla, paitsi lipasto, juuri tällainen uuden aikakauden esine.

Huonekalu, jonka tyylipiirteisiin on kaappikellon ornamenttiikkaa käsiteltäessä usein viitattu on penkkisänky tai sohasänky, nk. kustavilainen sänky. Varsinkin Tornion tienoilla sekä tällaisessa sängyssä että uusklassissävyyisessä rokokookaappikellossa tulevat klassisten tyylien koristeaiheet kuten palmikkonauha, helmisauva, juokseva koira ja esimerkiksi pikarikoristeet selvimmin esiin. Ei liene tarpeen tässä yhteydessä paneutua tarkemmin kustavilaistyyllisen sohasängyn erityispiirteisiin ja kustavilaisuuden erilaiseen vaikutukseen esimerkiksi selustan muodoissa, jotka vaihtelevat kaarevalinjaisesta erilailla taitettuihin selustan päätyprofiileihin, vaan voidaan todeta Erixonin tavoin, että Länsipohja on yksi niistä Ruotsin alueista, joissa “den största rikedomen både i fråga om sängmaterial och den konstnärliga halten finnes” (Erixon 1938, 47—48, 52—57; BW 1925, 5—7). Huomio voidaan kuitenkin kiinnittää yhteen tyyppiin, jossa on ylöspäin kaartuva selusta ja suora harjalista ja jota Erixon pitää 1700-luvun jälkipuoliskon tyyppinä eli lähinnä myöhäiskustavilaisena (Erixon 1938, 47; 1970, 119). Malli on yleinen Tornionlaaksossa, mutta varhaisin maalattu dateeraus on vasta vuodelta 1851 (Kar MVKT:KA 3337: 399). Tyyppi on kuitenkin selvästi varhempi alueella. Sen selusta on kulmapikarien lisäksi saattanut saada pikarikoristeet myös harjalistan päälle kuten usein uusklassissävyyisissä ja varsinkin uusklassisissa kaappikelloissa (MV:KTKA 3337:1). Sohasängyn selustan malli ja uusklassisen kaappikellon kellohuone ovat tyylillisesti lähellä toisiaan ja sama tyyli-idea on epäilemättä vaikuttanut kumpaankin. Kaappikellotyyppi tunnetaan alueella jo varhemmin. Ilmeistä lisävalaistusta ajoitukseen voi saada peruluetteloista. 1800-luvun alkuvuosina mainitaan Alatornion peruluetteloissa sekä ruskeaksi maalattuja kaappikelloja että ruskeita sohvia ja sänkyjä (20/6 1809, 8/12 1809, 5/7 1814, 9/7 1814). Kun monet säilyneet tämän tyyppiset sohasängyt ja uusklassiset kaappikellot tunnetaan mahonginruskeina, voisivat perukirjamaininnat viitata esinetyyppien tuttuuteen alueella jo 1800-luvun alussa, mihin toisaalta viittaa myös se, että kolmiopäätteinen myöhempi Karl Johanin -tyylinen sohasänkykin on alueella dateerattu jo vuonna 1834 (Kar MVKT:KA 3337:410).¹ Perukirjoista selviää, että 1700-luvun lopulla on ollut käytössä myös katos- tai verhosänky (“säng med sparlakan”) (10/1 1779, 3/4 1785, 1/11 1785). Kysymyksessä oleva sänky viittaa 1700-luvun säätyläissänkyyn “lit à polonaise” -tyyppiin, jossa seinänvierelle asetettua sohasänkyä reunustaa katoksesta tai katosta laskeutuva sänkyverho. Peruluetteloissa saatetaan mainita myös verhon väriksi

¹ Tässä yhteydessä lienee syytä viitata Tornionlaakson kansanhuonekaluja käsittelevään artikkeliin, joka pohjaa suppeaan aineistoon ja lähteiden osin huolettomaan käyttöön. Artikkelissa ovat esimerkiksi eri huonekalujen, varsinkin sänky- ja sohvatyyppejen ajoitukset selvästi virheellisiä (Silvennoinen 1986, 50—55, 76).

sininen tai vihreä. Tyyppi on ollut tunnettu Ruotsissa mm. Norrlandissa ja sellainen on ollut käytössä myös Luulajan tienoilla, mutta muualta Länsipohjasta siitä ei ole säilyneitä tietoja; joka tapauksessa kyseessä ovat ilmeisen varhaiset tiedot uudenlaisesta esineestä (Erixon 1970, 100—105; Waldén 1927, 29).

Kaappikellojen ja muiden huonekalujen maalauksesta on ollut edellä puhetta. Vaikka peruluetteloissa monia esineitä on ilmoitettu maalatuksi jo verrattain varhain, ilmestyvät Tornion tienoon perukirjoihin yleisemmin maininnat eri väreistä vasta vuonna 1809. Niissä esiintyvät samat värit, jotka ovat olleet käytössä jo aikaisemminkin ja joita on mainittu kaappikellojen ja muiden huonekalujen yhteydessä: keltainen, sininen, punainen, ruskea (27/9 1809, 14/7 1809, 5/7 1814, 9/7 1814).¹

Myöhemmin esimerkiksi vuonna 1821 värimaininnat taas katoavat peruluetteloista, mikä viittaa siihen, että värikkäät huonekalut olivat varsin yleisiä, ja merkintöjä tehdään lähinnä erikoistapauksissa kuten ilmoittamalla loisivaimon jäämistöstä: siniseksi maalattu arkku, jonka rauditus on punainen, ruskeaksi maalattu sänky, ruskea pöytäkaappi (27/6 1821). Perukirjojen antamat tiedot huonekalujen maalauksesta vahvistavat niitä tietoja, joita on esimerkiksi väreistä esitetty. Keltaiset huonekalut voivat tosin viitata varhempaan kustavilaisen väriin tai ne voivat osoittaa kelta-ruskean marmoroinnin ”puskamaalauksen” varheman tyylin olleen käytössä jo 1800-luvun taitteessa. Ruskea maalaus taas voi viitata punaruskeaan, mahonginpunertavaan tai tummempaan oottraukseen, mikä tosin lienee yleisempää vasta 1800-luvun jälkipuoliskolla.

Vertailu perukirjojen mainitsemiin huonekaluihin että säilyneihin esineisiin osoittaa, että se ”huonekaluympäristö”, mihin kaappikello omaksuttiin, oli Tornion tienoilla varsin monipuolinen ja huonekalutyypeiltään eteläisen Länsipohjan sisustusesineistöstä poikkeava. Huonekalujen määrä ja moninaisuus osoittaa kiinteän kalustuksen merkityksen vähenemistä ja viittaa uudenaikaiseen sisustukseen. Samalla käy ilmi, että se vanhakantaisuus ja toisaalta modernisuus, mikä kaappikellossa ja sen tyylipiirteissä on havaittavissa, ei rajoitu vain yhteen huonekaluun. Useampia harvinaisiakin uutuuksia hankitaan tällä alueella kaappikellon ohella sisustusesineiksi. Toisaalta vanhat huonekalutyypit säilyvät elinvoimaisina ja niihin omaksutaan uusien tyylien piirteitä uusista huonekaluista.

Kun tarkastellaan alkuperäisellä paikallaan (Tornionlaaksossa pirtissä) sijaitsevien kaappikellojen ympäristöä, havaitaan muussa sisustuksessa aikojen kuluessa tapahtunut huomattava muutos. Monet muut vanhat huonekalut ovat väistyneet uusien tieltä. Kaappikellon viereen on usein ilmestynyt Karl Johanin -tyyliin pohjaava kulmapöytä ja sorvauskoristeinen tai vielä myöhempi kertaustyylien mukainen sohvasänky vanhemman tyyllisen tilalle. 1800-luvun lopun kertaustyylien mukainen piironki on myös omaksuttu pirtin kalustukseksi, ja huoneen keskelle on myöhemmän sisustusidean mukaisesti sijoitettu suuri pyöreä tai neliskulmainen ruokapöytä, jonka ympärillä on vanhojen tuolityyppien lisäksi

¹ Maalatuksi ilmoitettujen huonekalujen joukossa tavataan säilyneidenkin esineiden värisiä ja tyyppisiä mm. keltaiseksi maalattu pöytä, siniseksi maalattu sänky, punainen sänky, keltainen sänky, sininen messinkiheloitettu lipasto, sininen kaksoiskaappi, ruskea kaappipöytä, ruskeita ja keltaisia tuoleja.

monenlaisia uusia, yleisenä varsinkin *biedermeiertuolit*. Kaappikellon edusta tai lähitienoo on muodostunut keinutuolin, myöhemmin myös nojatuolin paikaksi. (R:Kar 2, 4, Pel 2, YTor 4, 6, 7, NLul 7; U:YTor 3, 4, ÖKal 1; Kar MVKT:KA 3337:388.) Sisustuksen muuttuminen uusien huonekalujen myötä näyttää olevan vastaavanlainen myös Länsipohjan eteläosassa (Hallert 1976, 32—35). Kaappikellon vakiintuneelle paikalle on voinut ilmestyä ajannäyttäjäksi myöhempi seinäkello tai muuta uutta esineistöä, ja uudenaikaisessa ympäristössä kaappikello saattaa joskus vaikuttaa todella menneiden aikojen muistolta.

XI. KAAPPIKELLON SÄILYMINEN

Kaappikelloa on edellä käsitelty kulttuurihistoriallisena esineenä ja painopiste on ollut menneen ajan uutuusilmiön tarkastelussa. Säilymistä käsittelevä luku sisältää esineen myöhemmän olemassaolon tarkastelun, syyt syrjäytymiseen ja nykyiseen olemassaoloon sekä näihin liittyen arvostusta ja sen muuttumista käsittelevät huomiot, materiaalista johtuen lähinnä Tornionlaakson ja Kalixin seudun osalta.

Syy, mikä vaikuttaa koko Tornionlaaksoon ja Tornion kaupungin kauppa-alueeseen, on Suomen sota ja sen seuraukset. Vuonna 1809 vedetty raja pirstoaa varakkaan kauppa-alueen, rikkoo hallinnollisen ja kirkollisen kokonaisuuden, erottaa Suomen puoleisen osan toiseen valtakuntaan. Kaupunki, mikä on ollut alueen taloudellinen ja kultturellinen keskus, tyypistyy ajanoloon mitättömäksi rajakaupungiksi, kun suuri osa sen varakkainta väestöä muuttaa pois (Mäntylä 1971, 407—408). Kysymys on varhemmin kuin muualla pohjalaisella alueella yleisen vaurauden vähittäisestä vähenemisestä.

Pitkällinen rajankäynti, omaisuuden siirrot, sukulaisten jääminen eri valtakuntiin ja viralliset toimenpiteet, kuten seurakuntien jako, uuden kaupungin perustaminen joen länsirannalle, kiellot käyttää toisen valtakunnan alueella sijaitsevia tuttuja kirkkoja mm. ovat psykologisesti olleet vaikuttavia tekijöitä ennen yhtenäisen alueen väestölle.

Valtioiden väliset suhteet selkiytyivät, kun rajajärjestelyt vihdoin saatiin loppuun suoritettua vuonna 1824. Vahvemmin eri valtioiden vaikutus ilmenee kuitenkin vasta 1800-luvun jälkipuoliskolla, jolloin itäranta on tiiviimmin liitetty Suomeen ja kielirajan jyrkkenemisen takia länsirannan suomalaisasutus on muuttunut vähemmistöksi (Arnstberg—Ehn 1976, 96—100; Hvarfner—Vilkuna 1973, 59—60). Virallisten toimenpiteiden vaikutusta joen eri rannoilla esimerkiksi ajan hahmottamiseen on käsitelty ajannäyttöfunktion yhteydessä.

Vaikka rajan merkitys on ensisijaisesti taloudellinen ja psykologinen, vaikuttaa se myös kulttuurivaikutteiden omaksumiseen. Se nopea vaikutteiden vastaanotto, joka toi alueelle mm. tyylinmukaisen rokokookellon ja uusklassiset aiheet, hidastuu. 1800-luvun alkupuolella, mikä on kaappikellojen laajemman yleistymisen aikaa, ei vaikutteiden vastaanottosuunta kuitenkaan vielä muutu. Tukholma säilyy seudun, myös Suomen puolen kulttuurikeskuksena ja virallisestikin se on sekä Tornion että tornionlaaksolaisten kauppakeskus vuoteen 1845 naapurikaupungin Haaparannan perustamiseen asti (Tenetz 1945, 628). Ruotsin raha on käytössä alueella myös pitkään, vaikka itärannalla viralliset arvot esimerkiksi perukirjoissa ruvetaankin merkitsemään ruplissa, tosin vasta 1820-luvun alusta lähtien.

Molemmissa maissa periferiaan jäävällä alueella omaksuttu esineellisen kulttuurin yhtenäisyys säilyy ja samoin laakson suomalaisväestön kontaktit. Kaappikellon kohdalla on rajan vaikutus jossain määrin havaittavissa. Kukoistuskautena kustavilaissävyinen rokokookello levisi laajalti Ruotsin puolella Råneåta ja

Överkalixia myöten ja Suomen puolella rajapitäjiin esimerkiksi Kemiin, ja samoin ulottui kelloseppä Kurtion asiakaspiiri Tornionlaakson lisäksi Suomenmaasta Råneån tienoille. 1800-luvun uusklassisen kaappikellon leviämisaalue rajoittuu lännessä Tornion- ja Kalixinlaaksossa pääasiallisesti suomalaisalueille ja painottuu enemmän Suomen puolelle kuten Ruotsin puolella asuneen Salomon Ajon ”kellokauppa”. Tämä kaappikellotyyppi on myöhemmin Suomessa levinnyt myös Tornionlaakson itäpuoleisiin pitäjiin. Laakson kulttuurivaikutteiden suunta kääntyy hitaasti itäänpäin. Eräissä ilmiöissä tulee esiin laakson suomalaisväestön keskinäinen vaikutus; esimerkiksi peräpohjalaiset 1800-luvun jälkipuoliskon uusklassiset asuinrakennukset leviävät Ruotsin puolella vain suomalaisväestön alueelle (Malm 1828, 27; Isaksson 1962, 30—34). Kaappikelloissa itäistä vaikutusta edustanee varsinkin uusklassissävyyisten kaappikellojen valkoinen pintamaalaus; valkoinen pohjaväri tavataan kelloissa Ruotsissa satunnaisesti Kalixia myöten, mutta siihen liittyy yleisesti vähintään veistosaiheiden monivärinen maalauskoristelu. Toisin kuin Suomessa yleensä Ruotsin puolella Överkalixissa ja Övertorneålla jatketaan 1800-luvun alussa syntyneen Strålbergin koulukunnan maalauskoristelua myös kaappikelloissa aina tälle vuosisadalle asti.

Tornionlaakson sisustusesineistöä tarkasteltaessa voidaan osin puhua kulttuurifiksaatiosta. Kukoistuskauden aikana nopeasti omaksuttu kustavilainen aihepiiri säilyttää vahvasti elinvoimaisuutensa hyvin kauan kummankin joenrannan kansanomaisessa sisustuksessa. Toisaalta yhteisön novaatioalttius ei hetkessä synny eikä muutu. Tornion tienoilla on kautta aikojen vastaanotettu uusia ilmiöitä ja omaksuttu uusia piirteitä vanhakantaisiin, jopa keskiaikaisperäisiin esineisiin. Se ei myöskään hetkessä katoa, esimerkkinä voidaan pitää Karl Johanin -tyylin aiheiden mukaan omaperäisesti luotua uusklassista kaappikelloa ja muita saman tyylin mukaisina omaksuttuja huonekaluja kuten sohvasänkyjä, jotka laajalti valtaavat alaa laaksossa. Voidaan myös havaita, että maaseudulla yleisesti 1800-luvun loppupuolella tapahtuvaan, mm. puutavarakaupan aiheuttamaan taloudelliseen nousuun liittyviä uutuuksia, esimerkiksi sisustuksessa uusrenessanssipiironeja ja keinutuoleja, ei Tornionlaaksossa torjuta, vaan vastaanotetaan hyvin halukkaasti. Samaan aikaan pidetään kuitenkin sitkeästi kiinni laakson kukoistavaan yhtenäisyyden aikaan pohjautuvasta sisustusesineistöstä. Kun esimerkiksi Etelä-Pohjanmaalla kaappikellojen teko 1860-luvun ja Könnien kuoleman jälkeen vähenee, valmistetaan Tornionlaaksossa varsinkin Ruotsin puolella runsaasti kelloja 1890-luvulla ja kaappikellojen tuotanto jatkuu suoraan 1930-luvulle. Sama koskee myös muuta perinnäistä sisustusesineistöä (Rahikainen 1967, 123—125; Beskow 1952b, 195). Voidaan myös havaita, että Länsipohjan eteläosassa Luulajan ja Piitimen tienoilla kellojen valmistus vähenee pohjoisosaa varhaisemmin, 1860-luvulla sinne ostetaan halpoja kelloja Morasta. Vaikka kaappikellon suosio saattaa vielä tällöin jatkuakin, ei siellä juuri käytetä vanhassa kaappikellotyyppissä klassisia aiheita kuten muissa huonekaluissa eikä varsinaisista uusklassista kaappikelloa valmisteta lainkaan. Länsipohjan pohjoisosassa ja Tornionlaakson suomalaisalueella tavattavan osittaisen kulttuurifiksaation syynä voidaan, ennemmin kuin taloudellisen nousun katkeamista, pitää niitä yhteisöpsykologisia syitä, joita homogeenisen alueen jako on aiheuttanut.

A. SÄILYMISEEN VAIKUTTANEITA KONKREETTEJA SYITÄ

Säilyneiden säätyläiskaappikellojen vähäiseen määrään Länsipohjassa kuten muuallakin ovat osittain vaikuttaneet uudemmat muoti-ilmiot, jotka usein syrjäyttävät vanhanaikaista esineistöä. Huonokuntoiset kellot on voitu hylätä, perinnön- jaot ja huutokaupat ovat voineet kuljettaa esineitä etäällekin. Torniossa on epäilemättä ollut syynä myös kaupungin huomattavien kauppiassukujen muutto Suomen sodan seurauksena, sama koskee upseeristoa ja osittain ainakin sodan aikana myös papistoa.

Kellokannan lisääntyminen ja erilaisten kellojen käyttöönotto ovat vaikuttaneet kaappikellon asemaan maaseudulla. 1800-luvun jälkipuoliskon huokeat tuontikellot ja taskukellojen lisääntyminen ovat johtaneet myös kellojen osoittaman ajannäytön yleistymiseen. Kuten edellä on käynyt ilmi ei kaappikello Tornionlaaksossa suoraan syrjäydy uusien kellojen myötä, mutta se ei myöskään juuri leviä aikaisempaa laajempiin sosiaaliryhmiin. Kellojen määrän kasvu tuo sen sijaan mm. seinäkellot useampien sosiaaliryhmien omaisuudeksi. Kellot hankitaan suuremmassa määrin kaupungin kellosepiltä tai huutokaupoista, ja tiedonantajien mukaan ovat seinäkellot 1800-luvun loppuun mennessä olleet Tornionlaaksossa jokaiseen talouteen kuuluvia esineitä (K 1: Tor, E. Niva, Muon, F. Muotka).

Kaappikellot säilyvät lähinnä talollisten omaisuutena, mutta luonnollisesti myös heillä tulevat käyttöön uudet ja halvemmat saksalaiset "Schwartzwaldin" maalauskoristeiset seinäkellot, amerikkalaiset ns. laivakellot ja uusrenessanssikaappiin suljetut saksalaisen Welcherin tehtaan seinäkellot (K 1: Muon, F. Muotka; SK:Tor 4, 5, YTor 2; Länsiraja 13.5.1982). Talollisilla on kaappikellojen säilymiseen luonnollisesti vaikuttanut esineen kunto. Kaapin särkynyt heilurikello on antanut aiheen koko esineen hävittämiseen, mutta vaikka kello on menettänyt ajannäyttötehtävänsä, on kaappi tai kello saattanut jäädä muistona paikoilleen uuden käyvän kellon viereen (U:Kar 2; SK:Kar). Toisaalta on vanha hyvä heilurikello voitu siirtää uudentyypiseen kaappiin ja ollut tarkemman varjelun kohde kuin kaappi konsanaan. Alueen säilyneitä ja varjeltuja kaappikelloja tunnetaan muualtakin kuin Tornionjokilaaksosta; ne ovat perimisten seurauksena ja muuttojen yhteydessä laaksolaisten mukana siirtyneet pois paikkakunnalta.

Tornionlaaksoson esineistöä, toisin kuin muualla Länsipohjassa ovat koskeneet myös sotien tuhot. Suomen sodan esineelliselle kulttuurille aiheuttamat haitat eivät olleet suuria. Hyvin tuhoisat seuraukset sen sijaan tuotti Tornionlaaksoson Suomen puoleiselle osalle jatkosodan jälkivaihe, jonka aikana saksalaiset järjestelmällisesti hävittivät Tornion- ja Muonionjoen rantojen kylät Ylitornion Kaulirannasta pohjoiseen (Vierimaa 1969, 47). Suuri osa esineellisestä kulttuurista, joka oli ollut perinteenäkin jatkuvaa, haihtui pohjoisessa savuna ilmaan, ja tämän alueen vanhoista kaappikelloista osa on säilynyt vain muistoissa (Ollila, I. 1976).

B. ARVOSTUSTEN MUUTTUMINEN

Suhtautuminen säätyläis- ja talonpoikaiskotien alkuaan hyvin kalliiseen arvoesineeseen on kellojen ja ajannäytön yleistymisen myötä muuttunut. Arvostusten vaihtelut sekä viime vuosisadan puolella että tällä vuosisadalla ovat olleet varsin moninaisia niin talonpoikaissäestön tai maalaisten parissa kuin entisten säätyläisten, kaupunkilaisten ja muiden sellaisten henkilöiden piirissä, joita kansalla oli ennen tapana kutsua ”herroiksi”. Varsinaisissa säätyläiskodeissa säilyneet valioluokan kaappikellot ovat harvinaisia, ja kuten aiemmin on ollut puhetta on tähän usein varhempina aikoina vaikuttanut muodikkuuden seuraamisen aste. Sen vuoksi nykyajan näkökulmasta katsoen voidaankin kaappikelloa Länsipohjassa kuten muuallakin Suomessa ja Ruotsissa pitää nimenomaan talonpoikaiskodeille luonteenomaisena sisustusesineenä.

Aiemmin on mainittu vanhojen säätyläiskaappikellojen kulkeutumisesta talonpoikaiskoteihin. Arvostavan kulttuuriperspektiivin käyttäminen esineellisen kulttuurin tutkimuksessa on uutta ja aiheuttaa ongelmia (Bringéus 1986, 171—172). Yksi tapa käyttää sitä ovat juuri nämä muutot ja siirrot, sillä niissä heijastuvat myös arvostuksessa tapahtuneet muutokset. Kuten Tornionjokilaaksossa on entisaikojen arvokkaita esineitä löytynyt maalaisten omistuksesta myös esimerkiksi Piitimen tienoilla (Steckzén 1935, 74). Vielä muutamia vuosikymmeniä sitten sijaitsivat Länsipohjan talonpoikaistaloissa kaappikellot usein perinnäisellä, vanhan jatkuvuutta korostavalla paikallaan, ja näin on nykyisinkin monessa tapauksessa vielä tai jälleen uusissakin asunnoissa ja uudenlaisen esineistön ympäröimänä.

Talojen piirissä säilyneiden kaappikellojen paikka on kuitenkin myöhempinä aikoina myös vaihtunut. Tähän ovat luonnollisesti vaikuttaneet uudet asumukset, mutta myös esineeseen kohdistuva arvostus. Kellokaappi on voitu jättää hylättynä paikalleen vanhaan rakennukseen (R:ATor), se voi sijaita funktioltaan entisen kaltaisessa huoneessa, keittiössä uuden astianpesukoneen lähetyvillä (R:ÖKal 8) tai entistä muistuttavalla paikalla ikkunan sivulla ja ruokapöydän tienoilla (U:ÖKal 2). Jokaisessa tapauksessa liittyy esineeseen erilainen, enemmän tai vähemmän perinnäisiin elämäntapoihin liittyvä arvostus. Kauniiseen vanhaan esineeseen kohdistuva suuri arvostus tulee ilmi niissä tapauksissa, joissa kaappikello on saanut sijansa arvokkaasti, hieman porvarillisesti sisustetussa olohuoneessa tai vanhan isännän tai emännän kamarissa, ja sen ympärystää koristavat omistajalle tärkeät esineet kuten sukuvalokuvat tai muut perinteestä ja menneestä ajasta kertovat kuvat ja maalaukset tai vaikkapa lastenlasten piirrokset. Tällaisia välistä tyylikkäitä, mutta myös liikkuttavia sisustuskokonaisuuksia tavataan nykyisin varsinkin Ruotsin puolella.

Tornionjokilaaksossa oli Suomen puolella kaappikello vielä jatkosodan aikana arvostettu esine. Monin paikoin pyrittiin evakotavaroiden joukkoon ottamaan mukaan kelloon liittyvien monenlaisten arvojen takia ainakin sen koneisto (Jokinen 1969, 68; Saviranta 1969, 93—94; Nikula 1969, 149). Sodan jälkeen on kellolle saatettu teettää uusi alkuperäisen mallinen kaappi. Toisaalta myös laakson

pohjoisen osan palamatta jääneissä kylissä on perinnäisen esineistön, muiden ohella kaappikellon arvostus säilynyt suurena (Ollila, I. 1976).

Mitkä kaikki seikat ovat kaappikellon säilymiseen vaikuttaneet, ei ole tarkoin yksittäisissä tapauksissa arvioitavissa. Kuten edellisessä luvussa on mainittu, on kaappikello usein säilyttänyt paikkansa muita huonekaluja paremmin. Siihen liittyneet arvostukset ovat myös olleet moninaisempia kuten kellon funktion käsittelyn yhteydessä on todettu. Eräissä tapauksissa voidaan havaita, että säilyneet kaappikellot Tornionlaaksossa kuuluvat perheille, joiden jäsenet ovat olleet alueensa vaikuttajajyksilöitä 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa (Leinonen 1958, 139). Perinnäinen esineistö on konservatiivissa oloissa epäilemättä paremmin säilyttänyt asemansa. Tähän on myös ollut vaikuttamassa uskonnollinen katsomus, normatiivinen lestadiolaisuus, joka pitää kunniassa isiltä perittyjä arvoja ja suhtautuu epäillen maailmallisiin uutuuksiin. Nämä tekijät eivät kuitenkaan pelkästään riitä selvittämään kaappikellojen säilymistä tai katoa tällä vuosisadalla.

Kaappikelloja ja muita perinnäisiä huonekaluja on joutunut paljon pois alkuperäisiltä omistajilta ja heidän sukulaisiltaan. Tätä on tapahtunut jo viime vuosisadalla, mutta erityisesti tämän vuosisadan puolella, eikä ainoastaan Länsipohjassa vaan joka puolella pitkin Suomen ja Ruotsin maaseutua. Esineestä luopumisen takana voidaan nähdä myös erilaisia esineeseen kohdistuvia arvostuksia. Huonekaluja on voitu pitää huonoina ja "vanhoina" ja ne on haluttu saada pois esimerkiksi uudempien standardiesineiden, myöhemmän ajan innovaatioiden tieltä. Aina ei kysymys ole kuitenkaan ollut pelkästään tästä, vaan taustalla voidaan nähdä myös erilaista ulkopuolista painostusta. Jo 1920-luvulla kirjoittaa länsipohjalaisia huonekaluja tutkinut museomies, että erityisesti Tornion ja Kalixin tienoon huonekalut ovat museoiden, antiikkikauppiaiden ja yksityishenkilöiden innokkaasti tavoitteleamia (Waldén 1927, 46). Olkoonkin tavoittelijoiden tarkoitus ollut antikviteettinen, omanvoitonpyynti tai esteettisyyden kaipuu, on se kuitenkin mitätöntä korvausta vastaan aina johtanut esineiden häviämiseen alkuperäisestä ympäristöstään. Omistajan esineeseen kohdistama arvostus on epäilemättä ollut toisenlainen museomiehen ja arvostetun virkamiehen edessä kuin "romuja" ostelevien vanhaintavarainkauppiaiden käsittelyssä. Voidaan tietysti ajatella, että museomiehet ovat onnistuneet pelastamaan edes jotain, mikä olisi voinut kadota antiikinostajien mukana tai uutuuksien tieltä. Suomessa tämä ei ole kovin hyvin onnistunut, Kansallismuseossa on yksi Tornion tienoon kaappikello ja sekin säätyläiskello. Vuonna 1890 ihmiset ilmeisesti vielä pitivät kiinni arvostamistaan kaappikelloista tai sitten kerääjiä eivät kiinnostaneet kuin hyvin koreat esineet. Tornion maakuntamuseoon on saatu kaksi kaappikelloa vuosina 1916 ja 1932 ja Pellon museoon yksi, muut ovat säilyneet omistajilla tai kadonneet muille teille. Ruotsin puolella on museoissa useita Tornionjokilaakson kaappikelloja, niin Nordiska museetissa ja Norrbottenin museossa kuin esimerkiksi Övertorneån paikallismuseossakin.

Tällä vuosisadalla on kaappikelloja kuten muutakin vanhaa sisustusesineistöä siirtynyt suuressa määrin seudun virkamiesten koteihin tai kaupunkilaisten asuntoihin (R:YTor 5; U:Pel 2; YTor 5; K 1: YTor, A. Anunti; Arrela, V. 1970;

Lindfors, L. 1987). Näin on esimerkiksi maalaaiskipparille aikoinaan joutunut säätyläislähtöinen stjärnsundilaiskaappikello hankittu arvovaltaiseen piitimeläiskotiin (Steckzén 1935, 74). Vuosisadan alkupuolella esimerkiksi tähän kotiin kerättiin lähinnä arvostettua antiikkia ja ammattikuntamestareiden töitä ja sinne kertyi ikään kuin sivutuotteena maaseudun esineitä. Myöhemmin on ”herrojen” keräilykohteena alueella ollut juuri talonpoikaisesineistö, ja sen saaminen on ollut yllättävän helppoa. Kun maaseudun asukkaat ovat myyneet halvalla perinnäisiä huonekalujaan esimerkiksi vanhoista esineistä kiinnostuneille paikallisille pankinjohtajille, on kysymyksessä voinut olla myös ambivalenttinen tilanne. Keräilyyn liittyy luonnollisesti näiden esineiden arvostus; ovatko taustalla esteettiset pyrkimykset, tietynlaisen seututunteen ilmentymä, omat talonpoikaiset juuret, on vaikea arvioida. Omistukseen hankittu kansanomaisen kaappikello on kaupunkilaisten ja virkamiesten porvarillisesti sisustetuissa kodeissa sijoitettu näytävälle ja arvostetulle paikalle: saliin, ruokasaliin tai halliin, ei koskaan keittiöön kuten välistä nykyisin kellonsa säilyttäneissä talonpoikaistaloissa. Kaappikellot sijaitsivat itse asiassa samoissa tiloissa ja samantapaisilla paikoilla kuin menneitten aikojen varsinaisten säätyläisten valiovalmisteiset kellot. Kaappikelloon kohdistunut arvostuksissa tapahtunut kierto ilmenee hyvin piitimeläisen ja torniolaisen säätyläiskaappikellon ”elämänvaiheissa”. Arvokas kaupunkilaisesine matkaa maalle, tuo ajan ja koristuksen talonpoikaisympäristöön ja palaa yhtä arvostettuna kaupunkilaiskotiin tai museoon arvoesineeksi. Kierto on voinut tapahtua myös toisin päin: maalaiskodin aikoinaan arvostama kaappikello päättyy virkamiesperheen omistuksesta pieneen paikallismuseoon niiden ihailtavaksi, joilla ei kaappikelloa ole koskaan ollut tai jotka ovat omastaan joskus luopuneet.

Kuten edellä on käynyt ilmi, on Tornionjokilaaksossa Suomen ja Ruotsin puolella havaittavissa eroja kaappikellon ja yleensä vanhan esineen arvostuksessa. Ruotsin puolella ja varsinkin suomalaisväestön keskuudessa ovat edellytykset perinnäisiin arvoihin liittyvien ilmiöiden ylläpitämiseen olleet jossain määrin Suomesta poikkeavia. Tähän ovat vaikuttaneet taloudelliset, demografiset ja asennetekijät. Vaikka taloudellinen kehitys on aikaisemmin Ruotsin puolella kulkenut nopeammin kuin Suomessa, on toisaalta kielellisen vähemmistön tunnepitoinen yhtenäisyyden tarve itärannan suomalaisiin monessa kohdin vahvemmin vaikuttanut vanhan yhteisen perinteen ylläpitoon. Ruotsin puolen nuorempi väestö on ollut myös alttiimpaa muuttoon kuin Suomessa ja jäljelle jäänyt väestö iältään vanhempaa ja vanhoillisempaa. Alue on muuttunut etnisesti homogeenisemmaksi ja siihen ovat vaikuttaneet myös uskonnolliset ja kielelliset tekijät (Hvarfner—Vilkuna 1973, 61—61; Haavio-Mannila—Suolinna 1971, 19, 27, 41—42.) On luonnollista, että näissä oloissa myös vanhaa yhtenäisyyden aikaista esineellistä kulttuuria on pidetty arvossa. Tämä on tullut esiin esimerkiksi kaappikellojen maalauskoristelua käsiteltäessä. Eroja voidaan havaita myös perinnäisten huonekalujen, kaappikellojenkin myöhempien aikojen valmistuksessa. Ruotsissa on viime aikoihin asti ollut enemmän tällaisten huonekalujen valmistajia kuin Suomen puolella. He ovat olleet joko vanhan valmistustavan suoranaisia jatkajia tai nuoria vanhat mallit omaksuneita tekijöitä, joiden tekemät kellokaapit ovat käyneet kaupaksi. Huomiota ansaitsee sekin, että sodan jälkeen

saattoivat kotinsa menettäneet itärannan evakot halutessaan hankkia vanhaan malliin valmistettuja huonekaluja Ruotsin rannalta, tuholta pelastettu kello saattoi näin saada myös entisenkaltaisen kaapin (Rahikainen 1967, 123—125; Ollila, I. 1976).

Suomen ja Ruotsin puolella alkuperäisessä ympäristössä säilyneiden kaappikellojen määrissä ei ole kovin suuria eroja, jos ei oteta huomioon sodan aiheuttamaa tuhoa. Ruotsin puolella on yleisesti kaappikelloja säilynyt Suomen Tornionlaaksoa enemmän. On myös kiinnitetty huomiota siihen, että Tornionjoen länsirannan suomalaisalueilla on kotiseutumuseoita runsaammin kuin itärannalla ja pidetty sitä vähemmistön etnisen identiteetin ilmaisuna (Hvarfner—Vilkuna 1973, 62). Museoita on epäilemättä enemmän, ne ovat vanhempia ja niissä on hyvin runsas esineistö. Tämä ei kuitenkaan ole suomalaisalueen erikoisuus vaan tyypillistä koko Ruotsin Länsipohjalle, missä sekä museoiden että kotiseutuyhdistysten toiminta on vanhempaa kuten koko maassa. Vuonna 1986 toimi Ruotsin Norrbottenin läänin alueella 30 museota ja 35 kotiseutuyhdistystä (Norrbottens museum 1986). Suomessa perustettiin Torniossa kotiseutuyhdistys vuonna 1914 (Länsiraja 3/4 1984) ja paikallisia kotiseutukokoelmia ryhdyttiin 1960-luvulla järjestämään museoiksi eräissä pitäjissä kuten Pellossa ja Alatorniolla, ja tällöin niihin oli vielä verraten runsaasti esineistöä saatavissa (Länsiraja 1/8 1985, 10/7 1984). Ylitorniolla saatiin museo- ja kotiseutuyhdistys perustettua vasta vuonna 1981 (Länsiraja 15/10 1981). Kun Ruotsin Norrbottenissa museoista löytyy yleensä ainakin yksi kaappikello (Johansson, A. 1987; Lindfors, L. 1987; Lundbäck, A-L. 1987; Anttila, O. 1987), on niitä Suomen puolen Länsipohjassa vain kahdessa museossa.

Tätä taustaa vasten asettuu kaappikelloonkin yleensä kohdistettu arvostus toisenlaiseen valoon. Tornionjokilaaksossa ei ole kysymys pelkästään itä- ja länsirannan asukkaiden vanhaa perinnettä kohtaan osoittamasta erilaisesta asennoitumisesta, mikä ei loppujen lopuksi ole kovin erilainen. Samaan aikaan kun Ruotsin Länsipohjassa luovutettiin uuden tieltä vanhaa esineistöä museoihin, joutui sitä Suomen puolella yksityishenkilöille ja vanhaintavarainkauppiaille, olisi ehkä annettu paikallisiin museoihinkin, jos niitä olisi ollut. Syitä esineiden säilymiseen ja arvostukseen, identiteetin ylläpitämisen ohella, löytyy laajemmin ottaen kummassakin maassa kulttuurisuuntatuneisuudesta, taloudellisista seikoista, sodasta ja rauhasta ja monesta muusta tekijästä. Kun Tornionjoen Suomenrannalla nykyisin elää vahva kiinnostus seudun vanhaa kulttuuriperinnettä kohtaan, on selvä, että kukaan ei ole halukas luopumaan esimerkiksi arvostamastaan kaappikellosta eikä niitä ole enää museoihinkaan saatavissa.

XII. KAAPPIKELLON UUSI TULEMINEN

Kuten kaappikellojen tekijöitä käsittelevässä luvussa on käynyt ilmi, on Länsipohjassa valmistettu kelloille kaappeja tällä vuosisadalla ja niitä tehdään nykyaikanakin. Kelloja ei enää 1930-luvun jälkeen ole yksityinen kellontekijä Tornionlaakson tienoilla kaappeihin tehnyt, vaikka Kalixissa perheyrittäjä toimiva ”urfabrik” on 1980-luvullakin valmistanut alueen vanhantyöppisten kellojen tapaisia heilurikelloja kaappeihin sijoitettavaksi. Kun esineen paikallinen valmistus on keskittynyt lähinnä kaappien tekoon, voitaisiin uudempiä tuotteita tarkasteltaessa nimityskin vaihtaa kaappikellosta kellokaapiksi. Tällöin korostuisi myös esineen uusi tuleminen ja siihen liittyvät folklorismin piiriin kuuluvat ilmiöt. Tähän ei kuitenkaan ole varsinaisesti aihetta, vaan nimityksiä käytetään edelleenkin synonyymien luonteisina, sillä kello ja koko esine on ajannäyttöfunktion ohella säilyttänyt vanhaan kaappikelloonkin liittyneitä ”konnotaatioita” tosin hieman muuntuneina.

Folklorismi on määritelty sovelletuksi ja muokatuksi perinteeksi, jonka ominaisuuksiin kuuluviksi on katsottu mm., että se on irrotettu luonnollisesta yhteydestään, sitä on elvytetty keinotekoisesti tai se on siirretty uuteen ympäristöön (Laaksonen 1974, 162—165; Anttila 1977, 172—173). Folklorismi on vaikea asia; sovellettua perinnettä on hyvin monenlaista. Suhtautuminen siihen on eri aikoina, maissa ja alueilla ollut varsin vaihtelevaa. Ilmiönä se on yleinen ja juuriltaan vanha, sen tausta löytyy romantiikasta ja sen aiempia ilmenemismuotoja ovat mm. kansallispuvut, kansantanssi ja muut ”epäaidot” ilmentymät. Saksassa pohdittiin 1960-luvun lopulla folklorismin olemusta ja sen ilmenemistä eri maissa. Havaittiin suuri ero sovellettuun perinteeseen suhtautumisessa kriittisesti asennoituneissa länsimaissa ja toisaalta sosialistisissa maissa, missä muokattu perinne oli yleisesti toteutettu osa kansallisuuspolitiikkaa, mistä meitä lähimpänä esimerkkinä noilta ajoilta olivat mm. karjalaiset kanteleyhtyeet, jotka panivat ”joka iltalinnut pajattamaan”. Yhtenä päätelmänä folklorismista oli mm., että alkuperäisestä yhteydestään irrotettuna tällaiseen kansankulttuurin ilmiöön liittyy aina uusia tarkoituksia ja että se on säännönmukaisesti saanut uusia funktioita (Bausinger 1969, 2—7).

Folklorismia on myöhemmin pyritty teoreettisesti lähestymään myös sen käyttäjien, toteuttajien ja tuottajien näkökulmasta. Sitä on pidetty historismin muotona, johon on kuulunut sentimentaalinen suhtautuminen menneisyyteen, siihen on liitetty paikallisuus ja traditionismi, jopa narsismi. Siihen on liitetty kaupunkivihamielisyyttä vastakohtanaan talonpoikaiselämän ihannoitiin ja katsottu toisaalta menneiden aikojen ilmiöiden jäänteiden jatkamisen ja ylläpitämisen edustavan kulttuuriviivettä, mikä on ominaista periferiselle tai jäykistyneelle yhteisölle. Folklorismien ilmiöiden on myös katsottu olevan resignoitunutta ja ritualisoitunutta ”parempien aikojen” muistelua, joka tyydyttää mielenkiintoa ja tarpeita ja joka toteuttamishetkellä on yhteisön kannalta myös käyttökelpoista ja tarpeellista (Korff 1980, 40—47).

Jos folklorismin toteuttajien suhtautuminen on ollut sentimentaalista, on myös tutkijoiden kannanotoissa ilmennyt affektipitoisuutta; ne ovat saattaneet heijastella asenteita ja voineet kulkea linjaa “suurkaupunkivihamielisyyso-agraariromantiikka”. Folklorismin on liittynyt vahvoja arvovaroja — ja niitä on ilmeisen vaikea välttää, koska varsinkin esinellisten ilmiöiden tarkastelussa tulevat esiin myös esteettiset näkökulmat. Folklorismia on kuitenkin käsitelty monenlaatuiseen, ei monenlaisena. 1970-luvulla saatettiin pitää kotiseutu- ja kotiteollisuusyhdistysten, -järjestöjen ja -liittojen aikaansaamia kömpelöitäkin esineellisiä tuotteita kultturellisesti arvokkaina, kun taas esimerkiksi liki kaikkea turismiin liittyvää ja massameedian tarjoamaa pidettiin kaupallisena ja torjuttavana. Taustalla oli muita arvoja kuin esimerkiksi esteettisiä.

Vanhoja kulttuuriantropologian termejä käyttäen voidaan todeta, että folklorismia ja siihen liittyviä ilmiöitä on useimmiten lähestytty juuri ulkopuolisen (etic) näkökulmasta, kuten kansatieteellisiä ilmiöitä yleensä (Bringéus 1988, 172). Edellä esitetty käyttäjän ja toteuttajan näkökulma edustaa emic-näkökulmaa, mitä tässäkin työssä pyritään käyttämään.

Yksi seikka, mihin folklorismia ja siihen suhtautumista tarkasteltaessa voidaan kiinnittää huomiota, on esineellisen ilmiön kohdalla tälläisen “perinnetuotteen” alkuperä. Vastakkain ovat toisaalta ohjattu “keskusjohtoinen” perintevaalinta tai -elvytys ja sen antamat mallit, toisaalta itsenäinen paikalliseen perinteeseen pohjaava tuote tai omaperäinen ehkä omalaatuinenkin “itte hoksattu” aikaansaannos. Kummaltakin taholta saadut vaikutteet ovat saattaneet johtaa mitä erilaisimpiin tuloksiin. Tässä yhteydessä ei ole syytä ottaa huomioon esineen aitoutta, aidonomaisuutta, epäaitoutta tai varhemmin monesti korostettua “kitschmäisyyttä”. Nämä ovat tarkastelijan käsitteitä ja heijastelevat hänen arvojaan. Ne arvot, mitä esineen valmistaja, ostaja ja käyttäjä siihen kohdistaa ovat kokonaan toisia. Ne ovat myös osittain erilaisia uuden, mukaellun tai sovelletun tuotteen alkuperästä johtuen. Kun tarkastellaan länsipohjalaisen kaappikellon “elämänvaihteita”, sen jatkumista tai uutta tulemistä on paikallinen näkökulma syytä ottaa huomioon.

Länsipohjassa, erityisesti Tornionjokilaaksossa on tällä vuosisadalla valmistettu alkuperältään neljän tyyppisiä kaappikelloja ja muita sisustusesineitä. Vuosisadan alkupuoliskolla tavataan suoraan tai lähes suoranaisesti vanhaan valmistukseen pohjaavia ja sitä jatkavia tuotteita, myöhemmin tehdään tuttua ja vanhaa paikallista mallia noudattelevia esineitä ja muualta usein ulkopuoliselta tai ohjaavalta taholta saatujen mallien mukaisia tuotteita tai eri lähteistä saatujen ideoiden mukaisia omia sovellutuksia. Uusimpina aikoina myös valmistuksessa on kahtalaisuutta, toisaalta se on ammattipuuseppien tuotantoa, toisaalta yksityisen ihmisen harrastustoimintaa.

Aikaisemmin on käsitelty vanhan tuotannon jatkumista, mikä oli voimissaan erityisesti Ruotsin puolella. Viime vuosisadan lopun huomattavan kellontekijän poika jatkoi isänsä työtä 1930-luvulle, kaappientekijä noudatti isänsä vuosisadan vaihteessa toteuttamia malleja 1970-luvulla, 1900-luvun alkuvuosikymmeninä kalixilaisen maalarin poika otti uudellen käyttöön isänsä koulukunnan viime

vuosisadalla luomia koristeaiheita, puhumattakaan niistä vanhanmallisista huonekaluista, joita suomalaiset saattoivat hankkia sodassa tuhoutuneiden tilalle. Osittain on kysymys vanhan kansantaiteen ja tuotannon suorasta jatkosta, osin on myös kyseessä folklorismi, esimerkiksi perheessä käytettyjen vanhojen aiheiden uudelleen käyttöönnotossa. Eroa on tarkastelijankin vaikea tehdä vanhan ja sovellutuksen välillä; paikallisen näkemyksen mukaan kummatkin olivat yhtä arvostettuja ja "vanhaa mallia".

Vanhoista paikallisista esineistä ovat hakeneet malleja monet sekä Ruotsin että Suomen puolella huonekaluja valmistavat puusepänverstaat. Nämä yritykset ovat aiemmin tehneet monenlaisia puutöitä, mutta varsinkin viime vuosikymmeniä siirtyneet useasti vanhanmallisten huonekalujen valmistukseen. Kuten tekijöitä käsiteltäessä on todettu on tämä toiminta ollut Ruotsin puolella varhaisempaa, ja siellä saattaa tavata kokonaisia nikkarointia harjoittavia kyliä, mutta se on viereää myös Suomen puolella. Käyttöön otettuihin paikallisiin malleihin on voitu liittää myös omia sovellutuksia. Itse tekijät ovat usein puutyökoulutuksen saanutta väkeä ja he jatkavat ammatissa, jolla on seudulla vankat juuret. Vanhojen kaappikellomallien noudattajia on harvemmassa kuin muiden vanhanmallisten huonekalujen valmistajia. Heitä on sekä yksin että verstasmaisesti työskenteleviä. Tekijät ovat itse laatineet mallipiirrokset kotiseutunsa kaappikelloista, oli se sitten uusklassisävyinen alatorniolainen "helmakello" tai uusklassinen Jarhoisten malli. Kaapeissa saatetaan käyttää erilaisia mukaeltuja ja sovellettuja koristeaiheita, varsinkin yksilöllisessä työssä kuten on aina tehty myös vanhojen kansanomaisen esineiden valmistuksessa. Tekijät itse korostavat tietynlaista ylpeyttä osoittaen malliensa alkuperäisyyttä, eikä kummaltakaan taholta lähteneillä kelloilla ei ole ollut markkinointivaikeuksia. Tornionjokilaaksossa saatetaan kursseilla ja opistoissa opettaa myös paikalliseen malliin pohjautuvien huonekalujen kuten arkkutuolien ja arkkujen valmistusta, mutta kovin usein ei ole länsipohjalainen kaappikello ollut lukuisten kellonveistäjien mallina. Folklorismia käsiteltäessä on arvostettu korkeammalle paikalliseen malliin pohjautuvien "perinne-esineiden" valmistusta kuin muualta saatujen kopiointien noudattamista (Sammallahti 1984, 12). Verraten harvinaisen ja monitahoisen esineen kuten kaappikellon kohdalla voidaan todeta tekijöiden haluavan tuoda valmisteellaan esiin myös monia muita kuin paikallisia arvoja. Epäilemättä, jos perinnetuotteiden ohjailuun halutaan ryhtyä, on aiheellista kehottaa paikallisten esineiden uudentamiseen, mutta vanhantyyppistä maalais-esineistöä halutaan valmistaa nykyisin myös monilla sellaisilla seuduilla, missä sitä ei ole ikinä kansanomaisena tunnettukaan.

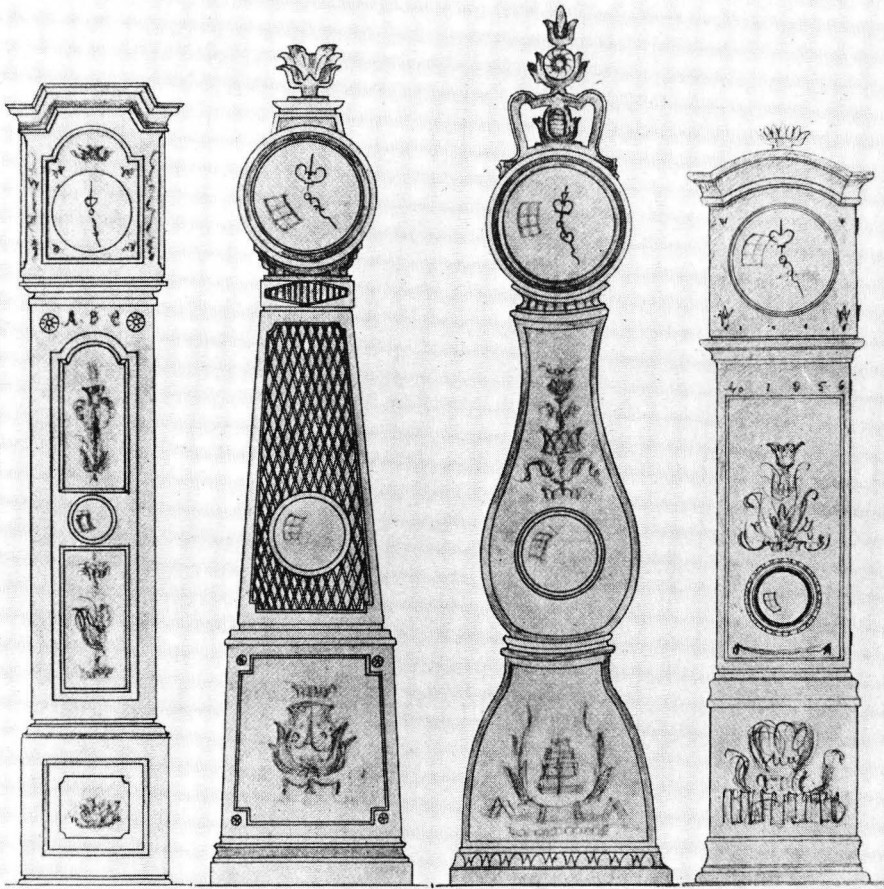
Kolmas Tornionjokilaaksossa ja muuallakin Länsipohjassa nykyisin valmistettavien kaappikellojen tyyppi onkin muualta opituun tai opetettuun malliin pohjautuva esine. Erilaisten mallipiirrosten mukaan tehdään myös muita huonekaluja. Niitä saattavat käyttää puutyöverstaat, mutta niiden mukaan opetetaan yleisesti huonekalujen valmistusta kotiteollisuuskouluissa ja kansalaisopistoissa, ja suuria määriä tällaisia huonekaluja syntyy oppilaitosten järjestämällä kursseilla ja ylläpitämissä harrastuspiireissä (Länsiraja 12/2 1982, 28/3 1983, 24/5 1984, 16/4 1985). Länsipohjalaista mallia toteuttavan arkku- tai keinutuolintekijän vierellä voidaan työstää esimerkiksi veistäjälleen tunnepitoisesti tärkeää esinettä kehtoa,

mikä poikittaisjalaksisena tulee keikuttamaan käyttäjäänsä päinvastaiseen suuntaan kuin alueen aikaisempien sukupolvien jäseniä on keinutettu.

Ammattimaisesti kaappikelloja valmistavat Lapin Koristepuusepät ovat Teuvalla opinkäyneinä tuoneet siellä oppimansa paikallisen kaappikellomallin mukanaan Tornion Kaakamoon. Nämä ammattitaitoista työtä tekevät ja hyvää materiaalia käyttävät tekijät ovat saaneet kauniille esineilleen Tornion tienoota laajemmalle ulottuvaa arvostusta. Teuvalainen kaappikellomalli ei leviä alueella ainoastaan puusepänverstaan tuotteina, toinen omistajista opetti jo vuonna 1983 kaappikellon tekoa esimerkiksi Kemissä kurssilla, jossa oli valmisteilla 20 kaappikelloa (Pesonen...1983). Kuten parisen sataa vuotta aiemmin oli kellojen teko sepäntöitä taitavalle haaste, samoin on nykyisin kellokaappin veistäminen haasteellista henkilöille, joiden ”kättä puu jo tottelee”. Näitä löytyykin paljon Tornionjokilaaksosta, jossa on vaikuttamassa vankka ja vanha huonekalujen ja muiden puutöiden valmistusperinne. Monet kaappikelloja kursseilla valmistaneet ovat aikaisemmin veistäneet esimerkiksi veneitä tai tehneet itselleen muita huonekaluja kuten sänkyjä, kirstuja ja arkkutuoleja (Länsiraja 1983, 1985).

Näiden kaappikellojen tekijöiden toteuttamat mallit ovat varsin moninaisia. Kaappeja tehdään erilaisiin etelä- ja keskipohjalaisiin kansanomaisiin kaappikelloihin pohjautuvien mallien mukaan joko suoraan tai muunnellen. Käytössä on myös tyypillisin Ilmajoen Könnien kaappikellon malli, jonka varsin tarkkaa ja mittasuhteiltaan alkuperäistä vastaavaa mallipiirrosta on 1970-luvun alusta lähtien ollut saatavissa ainakin Lahden käsi- ja taideteollisuusoppilaitoksesta (Länsiraja 1983, 1984; Koski, K. 1985). Kursseilla valmistetaan myös Kuningatar Annan -tyylistä kaappikelloa, ja tämän tyyppistä kelloa tehdään myös Piitimen tienoilla, ei tosin alueen vanhojen kaappikellojen mallisena vaan yksinkertaistettuna lasiovellisena tyyppinä (Länsiraja 1982). Tornionlaaksossa syntyvien Kuningatar Annan -tyyppisten kellokaappien malli muistuttaa kovasti Kotiteollisuuden keskusliiton jo 1950-luvulla lanseeraamia ja edelleenkin halukkaille myytäviä mallipiirroksia. Nämä mallit edustavat sitä folklorismia, joka on irrotettu luonnollisesta yhteydestään ja elvytetty keinotekoisesti. Niissä on yhdistetty monien eri alueiden kansanomaisille kaappikelloille ominaisia piirteitä ja liitetty mukaan 1940-luvun aiheita, ne muistuttavat myös yleisilmeeltään mainitun vuosikymmenen esineistöä. Kaappikellomalleja on vuonna 1950 esitelty seuraavasti: ”Rinnan viriävän kotiseutuharrastuksen kanssa on talonpoikaisväestömme piirissä päässyt voimakkaaseen kasvuun myös harrastus kansanhuonekalujen vaalimiseen. Tarjotakseen malliansaantimahdollisuuden niille, jotka haluavat koristaa kotinsa kansanomaisilla kaappikelloilla, on Kotiteollisuusjärjestöjen Keskusliitto valmistanut piirustukset tähän liitettuihin kellokaappeihin ja niille, jotka haluavat tilata valmiita kaappikelloja välittää näitä Kotiteollisuuden Keskusliike Oy” (Laine 1950, 48—49; kuva 39). Tästä lausunnosta käy ilmi myös muutamia niistä tekijöistä, jotka saattavat puutyöntaitoiset henkilöt nykyisinkin ohjattuun kaappikellojen tekoon ja jotka heijastelevat valmistajien omaa arvomaailmaa ja joita heidän aikaansaamansa arvokkaana pidetty esine myös ilmentää.

Yksityishenkilöt saattavat Tornionjokilaaksossa muiden puutöiden ohessa valmistaa kaappi- tai seinäkelloja joko omaksi huviksi kuten pellolainen tekstiili-

Kuva 39. Folklorismia edustavia kaappikellomalleja. Näitä Kotiteollisuuden keskusliiton laatimia piirroksia mainitaan kansanomaisten kaappikellojen mallipiirroksiksi, mutta niissä on yhdistetty monien eri alueiden kaappikellojen ominaispiirteitä 1940- ja 1950-luvun tyylipiirteiden kanssa (Laine 1950, 48).

kauppias tai myytäväksikin kuten ylitorniolainen eläkkeellä oleva tullimies (Länsiraja 22.4.1983, 31.5.1984). Mallit ja varsinkin koristeaiheet ovat välistä omalaatuisia ja usein hyvin etäällä yhdestäkään vanhasta esineestä ja niihin sopii erään vanhanmallisiakin huonekaluja valmistavan toteamus: “Se on kaikki vanhaa mallia, mitä täällä on ennenkin tehty — ja sitten sellaista, mitä on ittekin hoksattu” (Länsiraja 30.12.1982). Kädentaito varsinkin puutöiden tekemisessä on yleisesti arvostettu asia. Oma yrittäminen ja “itte hoksaaminen” ovat paitsi itsensä valmistajan ylpeyden aiheita myös ympäristön arvostamia. Paikallislehdessä on 1980-luvun alkupuolella melkein joka numerossa ollut artikkeita, joissa kerrotaan verstaiden työskentelystä, yksityisistä harrastajista, kurssien vireästä toiminnasta.

Artikkeleista käy ilmi “perinnäisen” työn arvostus ja “käsin tehdyn” kunnioitus. Monissa puutyötä käsittelevissä teksteissä kerrotaan myös materiaalista: Lapin punahongasta. Lehden kirjoittelua voi pitää osin ohjailevana, mutta yhtä varmasti sen kirjoitukset ovat lukijakunnan tarpeita tyydyttäviä ja tärkeitä asioista kertovia.

Kaappikelloa kehutaan ylvään näköiseksi ja arvokkaaksi esineeksi, jonka valmistaja voi ylpeillä taidollaan. Näyttävän esineen teko on kaikilla valmistajilla mielessä, kuten yksittäisellä kurssilaisella: “Kellosta pitäisi saada sellainen, ettei se olisi turhan vaatimattoman näköinen” (Länsiraja 16/4 1985). Kaappikello on edelleenkin komeana sisustusesineenä kodeissa näyttävällä ja arvokalla paikalla ja jatkaa näin vanhan kaappikellon edustusfunktiota. Esineenä kaappikello on myös varsin arvokas. 1980-luvun alkupuolella maksoi kaakamolainen taitavasti maalauksin koristettu kaappikello 5800 markkaa. Valmiina ostettujen kaappikellojen hinnat saattavat vaihdella. Haastattelija olisi saanut Lapin hongasta valmistetun kaappikellon 1750—5800 markan hinnalla; halvin oli yksityisen tekijän tuote ja hintaan vaikutti varmasti myös haastattelijan ja valmistajan keskinäinen kunnioitus. Kaappikello on edelleenkin hinnaltaan siksi arvokas esine, ettei sitä joka kotiin hankita kuten ei tehty uutuusesineen ilmestymisen aikoihinkaan. Siihen ei ollut varaa haastattelijallakaan. Nykyisin valmistetun kaappikellon hinnoittelu on päinvastainen kuin menneinä vuosisatoina. Kaappi on esineen arvokkain osa, se on käsin tehty, kun taas massavalmisteinen kello muodosti hinnasta pienen osan. Kuten kellontekoa tarkasteltessa on todettu, tilataan nykyisin kellot usein suoraan tehtailta. Kalixilaisen “fabriikin” perinteitä noudatteleva heilurikello oli hinnaltaan 700 markkaa ja varmaan kalleimmasta päästä koneistoja. Entisaikojen statusesinettä vastaava nykyisinkin arvostettu ja kallis huonekalu saadaan omistukseen paljon halvemmallakin, jos taitoja riittää. 1980-luvun alussa sai mukailtujen kaappikellojen mallipiirustuksia Kotiteollisuuden keskusliitosta 25 markan hintaan, ja kaappikellon valmistamiseen riittävät kurssi- ja materiaalimaksut. On myös käynyt ilmi, että Tornionjokilaaksossa kurseille kannattaa kellojen koneistot halvempina ostaa Ruotsin puolelta, jotta esineen valmistamisen vaatimat varat voitaisiin keskittää kaapin tekoon. Tee se itse -periaatteella kaappikelloja hankkivat hyvin eri-ikäiset henkilöt, joukossa tosin on usein eläkeläisiä, jotka vapaina muusta työstä voivat helpommin toteuttaa taitojaan ja aiempia haaveitaan. Niitä hankkivat myös asemaltaan erilaiset henkilöt kaupunkilaisista ja entisajan säätyläisiä vastaavista virkamiehistä työmiehiin, onpa joukossa naisiakin, ja kellot leviävät nykyisin kautta yhteisön eri sosiaaliryhmien omistukseen toisin kuin vanhat esineet aikoinaan.

Kaappikelloja on käsitelty muista huonekaluista poikkeavina esineinä, mutta kaikkien vanhanmallisten huonekalujen yksittäiseen valmistamiseen johtavat myös samat tekijät. Arvoja voidaan käsitellä erikseen, mutta itse valmistamista voi pitää juuriltaan maalaislähtöisen väestön parissa puhdetöiden jatkona. Talvikausina ei voi askarrella kuten kesämökillä, varsinkaan kaupunkiasunnoissa ei saa nikkaroida, sen sijaan koulujen kellarit täytyvät iltaisin innokkaista oppilaista. Tähän on vaikuttanut myös yleistynyt ja lisääntynyt aikuiskoulutus ja aikuisille tarkoitettut opistot, jotka tarjoavat ihmisille mahdollisuuden puhdetöihin, olivat ne

sitten englannin opiskelua, poppanoiden tekoa tai kaappikellojen valmistusta. Kurssitoiminta täyttää myös toisen puhdetöiden funktion, oppimisen ja työskenteilyn toisten ihmisten seurassa.

Nykyajan kaappikellon funktioita on edellä esineen valmistuksen yhteydessä monessa kohdin sivuttu. Sen funktioita ja siihen liittyviä arvoja voidaan tarkastella myös omistajan näkökulmasta. Ostajista ja omistajista saadaan tietoa useampia vanhan mallin mukaisia kaappikelloja valmistaneilta henkilöiltä. He ovat tehneet kelloja lahjaksi ja myyneet tuttavilleen, tästä on laajamittaisempi valmistus useimmiten lähtenyt käyntiin, ja kaappikelloja on ostettu myöhemmin laajalti Suomessa ja Ruotsissa (Viita, A. 1983; Pesonen...1983; HeSa 26/11 1973). Omaisille annetuilla lahjoilla on haluttu siirtää seudun "perinnettä" jälkipolville. Tuttavat ovat osittain tukeneet toimintaa, ja he sekä muut ympäristön asukkaat Suomessa ja Ruotsin puolella ovat pitäneet esineitä ominaan Tornionjokilaakson kansankulttuurin erottamattomana osana. Voidaan katsoa, että tällaisilla kaappikelloilla on ollut merkityksensä paikallisen etnisen kiintymisen ylläpitämisessä ja oman identiteetin ja kotiseututunteen korostamisessa. Vastaavasti myös Piitimessä on vanhoihin länsipohjalaisiin malleihin tai vieraampiinkin pohjautuvia kaappikelloja ja muita talonpoikaishuonekaluja hankittu sekä maalaiskoteihin että kaupunkiin (Länsiraja 1982). Tornionjokilaaksoa kauemmas kulkeutuneiden kaappikellojen ostajat ovat myös olleet sekä maaseutu- että kaupunkilaissävästöstä. Tekijöille itselleen on ollut merkittävää, että kelloja on ostettu kaupunkiin; heidän maalaistuotteeseensa kaupunkilaisten kohdistama arvostus on näin lisännyt myös tekijöiden omanarvontuntoa. Vanhan tornionlaaksolaismallin valmistaja mainitsee ylpeänä, että hänen kellojaan on ostettu kahteenkymmeneen Suomen kaupunkiin ja että eräs henkilö on hankkinut kaksi kappaletta aina Göteborgiin asti. Muualta tuodun mallin valmistajalle on ollut merkitystä sillä, että hänen tuotteensa on saanut ostajia Etelä-Suomesta ja varsinkin Helsingin ja Loviisan kaupungista. Osa kaupunkilaisostajista, vanhan mallin hankkijoista suurin osa, on ollut lähtöisin Tornionjokilaaksosta, näiden joukossa myös Göteborgiin itselleen ja omaisilleen kaappikellot ostanut henkilö. Tornionjokilaaksolaisilla on kaappikellon hankinnan motiiveina epäilemättä ollut nostalgia ja kotiseudun ja juurien korostaminen, edustipa esine perinnäistä mallia tai oli muuten vain kotiseudulla valmistettu. Muilla kuin Tornionlaaksosta lähtöisin olevilla henkilöillä, esimerkiksi siuntiolaisilla tai loviisalaisilla, ovat Länsipohjassa valmistetun talonpoikaismallisen kaappikellon ostamiseen vaikuttaneet muut syyt: esineen näyttävyys, hyvä käsityö, mahdollisesti eteläsuomalaisia valmisteita halvempi hinta, omat esteettiset mieltymykset ja aivan varmasti talonpoikaaisuuden tai talonpoikaissäädöisyyden korostamisen tarve. Kysynnässä näyttää nykyisin Tornionjokilaaksoakin usein olevan merkittävimpänä tekijänä se, että esine on "käsillä tehty", olipa huonekalu sitten vanhaa "alkuperäistä mallia", "itte hoksattu" tai muualta alkunsa juontaneen mallin mukaisesti valmistettu.

Nykyaikana valmistettavien uusien kaappikellojen funktioista on edellä mainittu esineen näyttävyys ja edustava luonne. Statuksen ilmentäminen on muuttunut, varallisuuden osoittaminen tai omistajan yhteisöllinen asema ei ole enää primaarista, tilalla ovat talonpoikaaisuuden osoittaminen ja omistajan omasta

taitavuudesta kertominen. Uskonnollisen arvomaailman ilmeneminen saattaa olla esineessä säilyneenä, mutta sitä on ulkopuolisen vaikea todeta. Kuolemasta ja iäisyydestä muistuttaminen ei nykyaikana ole kellon olennaisia funktioita. Kellon pysähtymisen merkitys on epäilemättä vieläkin uskomuksena olemassa kuten kautta aikojen on ollut. Uusien tehdastekoisten kellojen pysähtymisistä ei ole tietoja, ja paristokäyttöisen kellon pysähtyminen näyttää nykyisin kertovan lähinnä pariston loppumisesta. Sen sijaan elävään ihmiseen, naiseen liittyvä symboliikka on käynyt varsin vahvasti ilmi ainakin ”peräpohjalaisen helmakellon” tekijän haastattelussa. Samoin on jotain hyvin kaunista, naisellisuuden korostamista siinä, kun nykyisin kaarevalinjaista kaappikelloa kursseilla veistävät isot miehet kertovat valmistavansa ”morsiuskelloa”.

Sovelletun perinteen mukaisesti valmistetun kaappikellon esteettisen funktion arvioiminen on vaikeaa. Tarkastelijan näkemykset voivat suuresti poiketa esimerkiksi valmistajan näkemyksistä. Ulkopuolisesta saattaa mukailtu esine monessa tapauksessa tarjota vain niukalti esteettistä mielihyvää, jos tällaista ”perinnetuotetta” verrataan vanhaan perinteelliseen esineeseen. Rumia ja kauniita esineitä on kaikkien ihmisten ympäristössä. Valmistajalle, omistajalle ja käyttäjälle esineen kauneusarvot voivat siihen liittyvien muiden arvojen ohella olla kuitenkin varsin huomattavia.

Kaappikellon ajannäyttöfunktio on säilynyt. Kellojen yleisyydestä huolimatta on suuri ja tarkka, pitemmällekin näkyvä ja varsinkin tunnit ja puolet lyövä huonekello taloudessa luonnollinen ajan tarkistamisen kohde. Lyövä kello ilmoittaa pimeydessä ajankulumisen aivan samoin kuin kaappikellon alkuaikoina. Kaappikellon kuten kaikkien muidenkin kellojen ajannäyttöfunktioita voidaan pitää neutraalina aiempiin aikoihin verrattaessa. Nykyisin ilmenee Tornionjokilaaksossa kuitenkin mielenkiintoinen suhtautuminen kelloon, mikä viittaa selvästi kellon ja ajannäyttäjän arvostuksen säilymiseen. Menneinä vuosikymmeninä on kello yleisesti liittynyt ihmisen elämänkaaren tärkeisiin vaiheisiin ja se on ollut yleinen merkkipäivinä annettava lahja. Sillä on juhlistettu ripillepääsyä, koulun loppumista, 50-vuotispäivää tai eläkkeellejääntiä. Näissä tapauksissa on yleensä ollut kysymys henkilökohtaisesta ajannäyttäjästä, vaikka myös lyövä seinäkello on voinut olla myöhemmän iän merkkipäivien lahja. Tornionjokilaaksossa on seinäkello 1980-luvulla ollut yleinen julkiseen tunnustukseen liittyvä lahja- tai palkintoesine. Lähes joka pitäjässä on ollut tapana valita vuoden emäntä, jolle paikallinen säästöpankki ja maatalousseura on tunnustukseksi lahjoittanut seinäkellon. Myös joukkoliikuntaan osallistuneiden joukosta arvotutut henkilöt ovat voineet saada muistoksi juuri seinäkellon (Länsiraja 1982, 1983). Tapa voi olla yleinen myös muualla, mutta ainakin Tornionjokilaaksossa on kellon lahjoittaminen ollut näyttävästi kuvinkin tiedotettu uutinen paikallislehdessä. Paitsi ajannäytön merkityksen tärkeyden korostamista tulee näissä tapauksissa esiin myös muita kelloon liittyviä symbolisia funktioita. Kuoleman ja iäisyyden muistutus liittyyneenä uskonnollisiinkin arvoihin näyttää kellolla säilyneen vanhainkoteihin hankittujen tai lahjoitettujen kaappi- tai seinäkellojen yhteydessä. On varmaan myös arveltu tällaisen folklorismin tuotteen tuovan tutun ympäristönsä menettäneille vanhuksille samaa turvallisuuden tunnetta kuin, mitä menetetty oma ja mahdoli-

sesti vanha ja perinteellinen arvostettu esineistö on kotioloissa ihmiselle suonut (vrt. Bringéus 1988, 174). Vaikka sovelletun perinteen mukainen kaappikello ja muu ajannäyttävä on Länsipohjassa saanut uusia ja muuttuneita tarkoituksia, on se myös säilyttänyt monia esineelle alkuaankin kuuluneita funktioita.

Kaappikellon "elämä" jatkuu Tornionjokilaaksossa ja muualla Länsipohjassa. Kuten alussa esitettiin tämän voidaan katsoa osoittavan sentimentaalista suhtautumista menneeseen, paikallisuuden korostamista ja talonpoikaisuuden ihannointia, aluetta voidaan myös pitää periferisenä seutuna, jossa folklorismin mainitaan elävän kulttuuriviiveenä. Mukailtujen kaappikellojen valmistus ja kysyntä on kuitenkin niin yleistä Suomessa, ettei "cultural lag" -termi ole aivan paikallaan, ellei sitten koko Suomen tai ainakin niiden tuhansien talonpoikaisesineistöä valmistavien puuseppien ja puunveistoa puhdetöinä tekevien katsota kärsivän kulttuuriviiveestä.

Jo sotien jälkeistä rakennemuutosta ja kaupungistumisen aiheuttamaa vieraantumista kuvaamaan ja huomattavan kansanosan tunteita tulkitsemaan syntyi 1950-luvun alkupuoliskolla joukko laulelmia, joissa suhtauduttiin haikean muistellen menneeseen ja katoavaan aikaan. Suuri osa näistä lauluista liittyi menneen ajan kansanelämään, haikailtiin kahdesta vanhasta tukkijätkästä, puisten laivojen rautaisista merimiehistä ja surtiin pollen katoamista pelloilta. Tässä yhteydessä myös kaappikello sai oman iskelmänsä. Tässä Kari Aavan ja Orvokki Idän (Toivo Kärjen ja Reino Helismaan) vuonna 1954 tekemässä ja vielä kymmenen vuotta myöhemminkin Yleisradion lauantain toivotuissa levyissä soineessa laulussa "Mummon kaappikello" kerrotaan kaappikellon valmistuksesta, kuvataan sitä entisajan ruginlavan tapaan morsiuslahjaksi, lauletaan siihen liittyvistä tunnearvoista ja kellosta ihmiselämän vaiheiden mittaajana (Toivelauluja 17, 1954, 14; Oi niitä aikoja 1954).

Mummon kaappikello

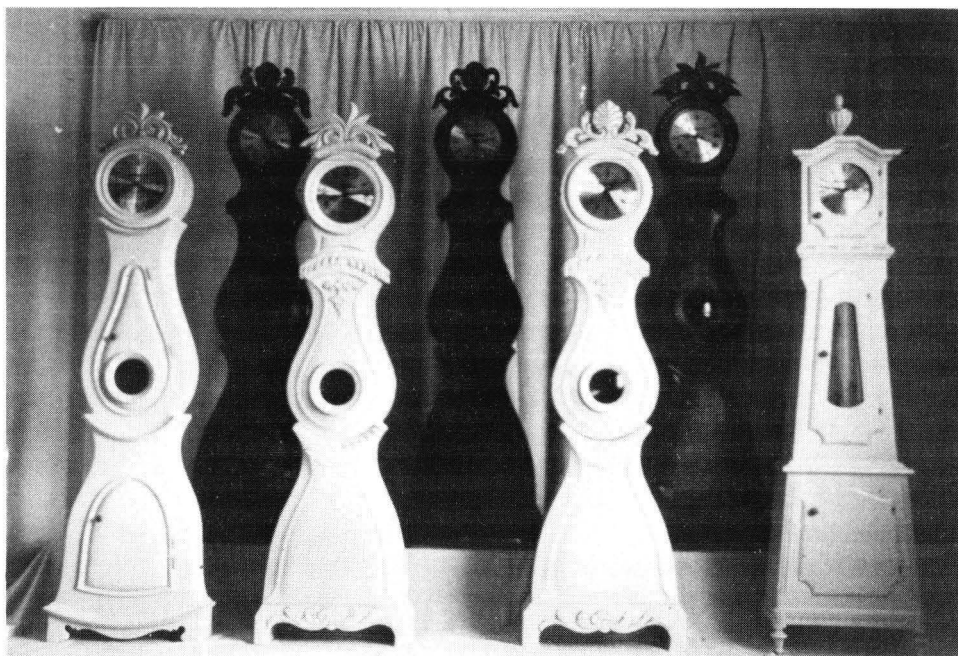
Hiljaa mummon vanha kaappikello raksuttaa mummon pientä lämpimässä. Mummo kutoo sukkaa hämärässä — sukkaa, jonka lapsenlapsi saa. Kerran oli kello nuori niin kuin mummokin, mutta siitä kauan on jo — kauan tietenkin — kello raksuttaa muistojen tiellä.

Nuorikkona mummo kerran lahjaksi kellon sai, silloin päivä oli mittumaarin — kellon tehnyt oli käsi vaarin, onni pientä täytti tottakai. Päivät silloin lipuivat kuin joutsenet ne vain — riemu arjestaan teki silloin sunnuntain — kello raksutti onnea pelkkää.

Pienet jalat piipersivät sitten kellon luo ihmetellen raksutusta rattaan. Nuoruus kulki niin kuin tahtomattaan — aika riensi niin kuin virran vuo. Vaarin tuoni vei ja lapset lähti maailmaan — joku saapui kerran vain ja lähti uudestaan — kello raksutti kaipausta silloin.

Hiljaa mummon vanha kaappikello raksuttaa mummon pientä lämpimässä. Nukkunut on mummo hämärässä, unta josta herättää ei saa. Uni on nyt mummolle se kaunis tuttu tie, joka jälleen vanhan mummon onnen aikaan vie — kello raksuttaa mennyttä aikaa.

Ajatukset olivat epäilemättä sanoittajan omia eivätkä aivan todellisuutta vastaavia, mutta on myös ilmeistä, että laulelma yhdessä samaan aikaan suosittun

Kuva 40. Myyntiin 1980-luvulla valmistettuja folklorismia edustavia kaappikelloja (Museovirasto).

Könnin kello-kuunnelman kanssa iski kaappikellon yleisessä tietoisuudessa katoavan maalaiselämän arvokkaaksi symboliksi ja todennäköisesti oli vaikuttamassa muiden kehotusten ohella varhempaan valmistusintoon. 1980-luvulla puhutaan taas rakennemuutoksesta, kaappikelloja ja muita talonpoikaisesineitä nikkaroidaan, vanhoja laulelmia lämmitetään uudelleen ja on havaittavissa, että maalaismaisuuden korostaminen on Suomessa nykyisin hyvin yleinen ilmiö. Sitä esiintyy esimerkiksi ensin pohjoisten oululaisarkkitehtien, myöhemmin myös muiden luomassa modernissa arkkitehtuurissa, jossa betonirakennusten latomaiset tai liiterinomaiset yksi- tai kaksilapekattoiset ulokkeet ja lisäkkeet ovat silmiin pistäviä piirteitä.

Kaappikellojen uusi tuleminen on yleistä. Niitä valmistetaan paljon alueilla, joissa esineellä on vanhat perinteet kuten Etelä- ja Keski-Pohjanmaalla tai vaikkapa Iitissä. Etelä-Pohjanmaalla syntyy alkuperäisten könniläisten mallin mukaisia kelloja ja myös keskipohjalaiset vanhat kaappikellotyypit ovat alueella käytössä (HeSa 22/9 1973). Iitin Perheniemessä tehtiin jo vuonna 1971 Kotiteollisuuden keskusliiton ”rokokoomallia” ja myöhemmin muitakin vanhasta iittiläisestä poikkeavia kaappikellotyyppejä (Koti- ja pienteollisuusnäyttely, Helsinki 1971; Sammallahti 1984, 10). Kaappikelloja tehdään paljon myös sellaisilla seuduilla, joilla esine ei ole koskaan ollut kansanomaisena tunnettu. Niitä syntyy maalla ja kaupungeissa, ammattikasvatushallituksen tietojen mukaan eri oppilaitoksissa ja kursseilla tuhansia vuodessa. Esimerkkinä voidaan mainita Joensuussa

tehtävä ”morsiuskello”, jota sanotaan malliltaan Karjalasta kotoisin olevaksi ja Kansallismuseossa olevasta mallista hiukan tyylitellyksi (Asiakas-Orava 1986, 22—23); kaappikellotutkija saattaa tietää, ettei Kansallismuseossa ole aitoa karjalaista morsiuskelloa. Hyrynsalmella on puolestaan myynnissä, mm. arvokkaaksi merkkipäivälahjaksi tarjottu ”Rompatar, perinteinen aito talonpoikaisrokootyylinen kaappikello” (HeSa 30/9 1984); Rompatar on samoin sovellettujen ja mukailtujen kaappikellojen edustaja (kuva 40). On kuitenkin selvä, ettei valmistusta olisi ilman kysyntää. Kansantaide vanhassa talonpoikaisessa muodossaan on epäilemättä kuollut, mutta ilmiö on säilynyt ja elää; kansankulttuurissa, muuttuneen kansan parissa, on puunveisto kukoistuksessaan ja käden taito arvossaan. Akateemisessa tutkimuksessa on lopuksi todettava, että folklorismia edustava kaappikello on saanut myös akateemisen hyväksynnän, kun Oulun yliopistossa tällainen kaappikello on voinut olla osana kasvatustieteen kandidaatintutkinnossa (HeSa 30/5 1983). Helsingin ”alma materiin” kuuluvan Lahden tutkimus- ja koulutuskeskuksen syyskuussa 1988 järjestämässä näyttelyssä edustivat folklorismia niin ikään mukaillut kaappikellot (TV-uutiset 5.9.1988).

XII. LÄNSIPOHJALAISEN KAAPPIKELLON ASEMA

Kaappikellon historialliset vaiheet heilurikellon keksimisestä vaikkapa Länsipohjan nykypäivän folklorismiin osoittavat, että tämä yksityisen ihmisen näyttävän ajanmittaaja painottuu olemassaolonsa aikana selvästi kansanomaiseksi esineeksi ja saavuttaa ilmiönä erikoislaatuisen aseman sen väestön osan keskuudessa, jonka omistukseen se on kulloinkin kuulunut niin Länsipohjassa kuin muuallakin.

Työssä on useammassa eri yhteydessä viitattu muihin ruotsalaisiin tai suomalaisiin kaappikelloihin. Kohteena on kuitenkin ollut yhden alueen esine ja sen vaiheet ja se on saanut osakseen kaiken huomion ja tullut esitellyksi ainutlaatuisena. Ainutlaatuinen se tietenkin on siinä mielessä, että länsipohjalaisen kaappikellon eri tyypit ovat selvästi muodostuneet erikokoisten alueiden tai koko seudun alue- tai seututyypeiksi, jotka poikkeavat muiden seutujen tyypeistä ja jotka toisten huonekalujen kanssa ilmentävät kulloinkin vallinnutta paikallista huonekalutyylää. Ainutlaatuisuutta on korostettu myös sisäsyntyisen kehityksen tuloksena pidetyn omaperäisen uusklassisen kaappikellotyyppin yhteydessä.

Esineenä länsipohjalainen kansanomainen kaappikello ei tietenkään ole ainutlaatuinen. Sitä on osittain keuhuttu tyyllillisesti ylivertaiseksi, mutta tyyllisesti läheisesti esikuvia noudattelevia erityyppisiä kaappikelloja löytyy muualtakin. Määrällisesti esimerkiksi sen ei liioin voida katsoa olevan erikoisasemassa muihin kaappikelloalueihin verrattaessa. Vaikka länsipohjalaista kaappikelloa voidaan alkuaan pitää osana ruotsalaista kansankulttuuria, voidaan keskeisen esiintymisalueen Tornionlaakson tienoon kannalta yleisempi vertailu suorittaa Suomea koskevaan kaappikelloaineistoon, varsinkin kun Ruotsin materiaali koostuu enemmän tai vähemmän satunnaisista paikallisista esimerkeistä.

Suomalaista materiaalia tarkasteltaessa käy ilmi, että kansanomainen kaappikello on lähinnä rintamaiden ja rannikkoalueihin liittyvien seutujen esine, ja suurta osaa Sisä- ja Itä-Suomea voidaan kutsua kellottomaksi. Ennen muuta kansanomainen kaappikello on vahvasti pohjalaiseen kansankulttuuriin kuuluva. Suomalainen talonpoikaiskoti -tutkimusaineiston kaappikellomateriaalista on yli 60 % peräisin Pohjanmaalta (Varsinais-Suomi 10 %, Satakunta n. 10 %, Uusimaa 5 %, STK). Tupakyselyvastausten kaappikellojen tyyppimaininnoista koskee suuri osa myös pohjalaista aluetta. Pohjalaisuus korostuu vahvasti niin ikään 1700-luvun loppua ja 1800-luvun alkua käsittelevän peruluettelotutkimuksen tuloksissa. Siinä ruotsinkielinen Keski-Pohjanmaa (Pietarsaaren tienoo) osoittautuu rikkaimmaksi kaappikelloalueeksi ja sitä seuraavat Kalajoki, Ilmajoki, Närpiö ja viidentenä Tornion seutu, muiden Suomen alueiden jäädessä kaappikellojen yleisyydessä selvästi jälkeen (Mäntylä 1988, 40). Muuallakin eteläisen ja läntisen Suomen alueella kuten Ruotsissakin on kaappikello saavuttanut paikoin näyttävänkin sijan kansanomaisessa sisustuksessa ja se on niin ikään muodostanut selvästi tunnistettavia aluetyyppejä, mutta varhainen yleistyminen ja Länsipohjassakin havaittu valmistajien suuri määrä ovat pohjalaisen alueen ominaisuuksia. Tästä syystä

Länsipohjan kaappikellon luontainen vertailukohde ovat muut pohjalaiset kaappikellot. Määrällisesti länsipohjalainen kansanomainen kaappikello jää jälkeen Kokkolan—Pietarsaaren tienoon tai Etelä-Pohjanmaan kelloista. Säilyneen aineiston ja peruluetteloidenkin mukaan se on Tornion tienoilla kuitenkin selvästi yleisempi esine kuin ”Suomenmaan” puolella esimerkiksi Oulun tienoilla tai yleensä Keski-Pohjanmaan pohjoisosassa ja Pohjois-Pohjanmaalla.

Ajallisesti kansanomainen kaappikello ilmestyy Länsipohjaan jonkin verran myöhemmin kuin keskipohjalaiselle alueelle Kokkolan—Pietarsaaren tienoille, jossa vanhin Kuningatar Annan -tyylinen kaappikello saavuttaa varhain vankan sijan. Kaappikello yleistyy Länsipohjassa kuitenkin samoihin aikoihin 1700-luvun loppuvuosikymmeninä kuin esimerkiksi myöhemmin juuri kelloalueena tunnetulla Etelä-Pohjanmaalla.

Länsipohjalaisen Kuningatar Annan -tyylisen kaappikellon moninaiset, myös perinnäisestä kulttuurista saadut piirteet osoittavat, että paikallisille kelloille on ollut runsaasti esikuvia käytettävissä, mutta myös sen, että varsinaisesti tämä tyyppi ei vielä suuremmassa määrin päässyt osaksi paikallista kansankulttuuria. Länsipohjan eteläisessä osassa se näyttää saavuttaneen vankemman sijan varhaisemmin. Tämä Luulajan—Piitimen tienoo liittyy tässä suhteessa Västerbottenin suuntaan, mutta myös Pohjanlahden itärantaan Kokkolan—Pietarsaaren seutuun, mikä on varhaisen Kuningatar Annan -tyylisen kaappikellon keskeisalue Suomen puolella. Länsipohjan eteläosan ja Kokkolan tienoon kaappikellossa havaittiin myös yhtäläisyyksiä muotojen ja koristeaiheiden käsittelyssä. Samanlaista yhteyttä, johon työssä on useammassa kohdin viitattu, nähdään monissa muissa esineellisen kulttuurin ilmentymissä vastaavan Suomen alueen ja Länsipohjan, osin laajemmin Ruotsin puolen Norrlandin välillä, mm. kirkollisessa rakennus- ja esinekulttuurissa jo 1700-luvun alkuvuosista lähtien ja kansanomaisessa esineistössä, vaikkapa pitkittäisjalaksisessa kehdomassa.

Rokokookaappikello on yleisin kaappikellotyyppi Länsipohjassa, kuten Ruotsissa ja Suomessakin Lounais-Suomea lukuunottamatta, jossa uusklassiset kellot ovat kansanomaisina yleisimpiä. Siroja rokokookaappikellomalleja tunnetaan 1700-luvun lopulta Ilmajoen tienoilta ja Keski-Pohjanmaalta, missä tyylipiirteet kuitenkin usein liittyvät myös varhemman tyyppiseen kaappikelloon. Rokokoon kaarevalinjainen kaappikello omaksutaan Länsipohjaan varhain ja sen rokokoon-omaista tyyppiä voidaan pitää tyylinmukaisimpana säätyläiskaappikellon kansanomaisena sovellutuksena. Sitä osoittavat rokokoon laatukaappikellojen mukainen otsakoriste, veistetyt kartussiaiheet ja mm. maalauskoristelun aihepiiri. Mutkikkaat veistetyt rokokookoristeet ovat kansanomaisissa kaarevalinjaisissa kaappikelloissa harvinaisia, ja jos niitä esiintyy kuten esimerkiksi Ahvenanmaalla, ovat ne säilyttäen uusklassisten tyylien mukaisia.

Tornionjokilaakson tienoon uusklassissävyisen kaappikellon klassinen aihepiiri ei ole vieras muuallakaan Suomessa tai Ruotsissa kansanomaisissa kaarevalinjaisissa kaappikelloissa. Itse asiassa se on yleisintä tällaisissa kaappikelloissa. Se on ollut helpommin toteutettavaa kuin aiempien tyylien aiheet, ja lisäksi monin paikoin kaappikello on vastaanotettu tai se on yleistynyt juuri samoihin aikoihin kuin uusklassiset tyylipiirteet ovat muutenkin vaikuttaneet paikallisissa kansanomai-

sessä esineistössä. Eri seutujen uusklassissävyyisten kaappikellojen lähempään vertailuun ei tässä yhteydessä voi tarkemmin paneutua; tyyppejä ja aiheiden, mm. helmisauvan, rihlausten, huipun uurnakoristeen, toteutuksia löytyy eri puolelta Suomea varsin monenlaisia. Sen sijaan voidaan pohjoisen alueen kaappikellojen ainutlaatuisuuteen palata ja verrata Tornionlaakson kaappikellojen tyyppillistä, seudun muillekin huonekaluille ominaista, nauhaornamentiikkaa muiden alueiden uusklassisesti koristettujen kaarevalinjaisten kaappikellojen aiheistoon. Pohjoisen suosima palmikkonauha on muualla hyvin harvinainen. Sen tilalla esiintyy yleisesti lehtisauva-aihe esimerkiksi Kokkolan tienoilla ja Ahvenanmaalla. Ajallisesti nauhaornamentiikan käyttö kaappikelloissa on Tornionlaaksossa varhempaa kuin muualla Suomessa, jossa se kuuluu vasta 1800-luvun kaappikelloihin (esim. Kokkolan tienoilla, Ahvenanmaalla, Iitissä). Ruotsin puolella lähin seutu, missä uusklassiset aiheet leimaavat kansanomaista sisustusesineistöä on Härnösandin tienoo Ångermanlandissa. Siellä myös esimerkiksi palmikkonauha on kaappikellojen koristeaihe 1800-luvun alussa, mutta muiden klassisten aiheiden toteutus on tyyllillisesti myöhempää kuin Tornion tienoilla. Tornion seudulla jo kustavilaisuuteen pohjaava ja perinnäiseen aihepiiriin liittyvä koristeaiheisto on muodostanut oman seututyylin, jota uusklassissävyyinen kaarevalinjainen kaappikellonkin ilmentää.

Uusklassiset suoralinjaiset kaappikellot ovat yleisiä lounaisen ja eteläisen Suomen kaappikellojen joukossa, mutta kuten länsipohjalaista tyyppiä ja sen erikoispiirteitä käsiteltäessä on käynyt ilmi, on se ollut yleinen myös pohjalaisella alueella, jossa se paikoin on ollut tornionlaaksolaista vastaavalla kellohuoneella varustettu. Muiden Suomen alueiden uusklassiset kaappikellot poikkeavat kuitenkin kaapin yleislinjoilta kaikki tornionlaaksolaisesta. Tällä alueella on luotu omaleimainen ja omapohjainen uusklassinen kaappikellotyyppi.

Uutuusilmiön, statusesineen omaksumisen taustaa on tarkasteltu Länsipohjan piirissä. Vastaavasti voidaan verrata ilmiöön vaikuttaneita tekijöitä Länsipohjan, erityisesti Tornion seudun ja niiden Suomen alueiden välillä, joissa ilmiö on vastaanotettu ja uutuus omaksuttu. Vastaavuutta on havaittu Kokkolan ja Tornion seudun välillä. Kyseessä ovat 1700-luvulla suuren kauppa-alueen verrattain pienet keskukset: Torniolle oli Lappi ja Kokkolalla Keski-Pohjanmaa ja Sisä-Suomi (Ajo 1947, 25). Alueiden varallisuus perustui eri tekijöihin, mutta samanlaista oli kaupunkeja ympäröivän alueen taloudellinen monitoimisuus, jonka yhteisenä nimittäjänä voitaisiin pitää laivanrakennusta. Kokkolan seutu oli 1700-luvulla Pohjanmaan johtavaa laivanrakennusalueita, jonka ammattitaito perustui jo edellisellä vuosisadalla perustetun laivaveistämön vaikutukseen (Kaila 1931, 293, 296). Tornion seudulla toiminta kukoisti 1700-luvun jälkipuoliskolla. Kaupunkien samankaltaisuus ilmenee myös niiden kahtaanne suuntautuneena vuorovaikutuksena. Kaupunkien kulttuurikeskus oli pääkaupunki Tukholma, josta kulttuuri-ilmiöt tuotettiin suoraan, toisaalta voidaan puhua avoimista kaupungeista maaseutuun nähden. Kaappikellon kaltaisen prestiisiuutuuden omaksumisessa havaitaan yhtäläisyyttä Pohjanlahden kaupunkeja ympäröivällä alueella. Kansanomaiseksi kaappikello omaksutaan nopeasti aikakauden muotisuuntausten mukaisina: Kokkolan seudulla varhaisemmin tyylinmukaisena Kuningatar Annan

-tyylisenä kellona, Tornion tienoilla myöhemmin tyylinmukaisena rokokoo-kellona.

Tornion tienoota voidaan verrata myös lähimmän kaupungin Oulun seutuun. Oulu oli 1700-luvulla suurempi kaupunki, hallinnollinen keskus ja esimerkiksi käsityöläisten määrään nähden selvästi itseriittäisempi yhteisö kuin Tornio ja muut Länsipohjan kaupungit Luulaja ja Piitime. Raja kaupungin ja maaseudun välillä oli myös jyrkempi. Vaikka Oulussa esimerkiksi kauppa maaseudun kanssa oli hyvin mittavaa, ei 1700-luvun prestiisiuutuutta ole likimainkaan samassa määrin kuin Tornion tienoilla löydettävissä kaupunkia ympäröivältä maaseudulta. Sama ilmiö on havaittavissa myös muiden suurempien kaupunkien esimerkiksi Helsingin kohdalla (vrt. Wiegmann 1976, 198).

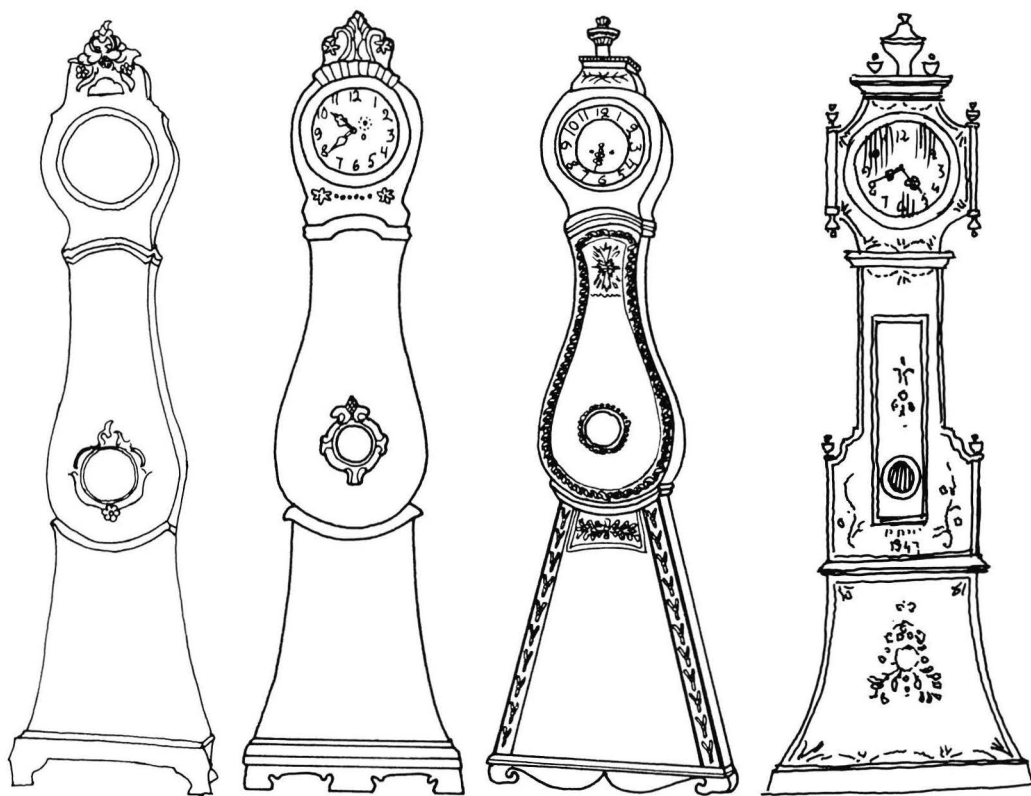
Kaappikellon kaltaisen uutuusilmiön omaksumiseen vaikuttavat hyvin moninaiset alueellisen yhteisön tekijät, eikä kyseessä ole pelkästään taloudellisen nousukauden seuraukset. Länsipohjassa havaitaan eri seikkoja pääkaupunkikeskeisyydestä keskiaikaisen perinteen vaikutukseen. Länsipohjalaisen kaappikellon omaksumiseen 1700-luvulla vaikuttaneista tekijöistä on osa yhteisiä koko pohjalaiselle alueelle, ja länsipohjalaisen kaappikellon voidaan tässä suhteessa katsoa hyvin edustavan 1700-luvun ja 1800-luvun pohjalaista, Ruotsin pohjalaista ja Suomen pohjalaista, kansankulttuuria.

Esineistön säilymisen syyt ja kaappikelloon liittyvät arvostukset ovat vaihdelleet Länsipohjan eri seuduilla. Tornionlaaksossa on niihin vaikuttanut homogeenisen kulttuurialueen jako kahteen valtakuntaan. Yli puolentoista vuosisadan aikana on suhtautuminen perinteeseen ollut tällä alueella toisenlaista kuin muualla Länsipohjassa. Perinteitä on Tornionjokilaakossa toisaalta tarkoin vaalittu, toisaalta varsinkin myöhempinä aikoina ne ovat välillä jääneet pienemmälle huomiolle etenkin Suomen puolella. Monet Tornionlaaksossa myöhemmin esineistön säilymiseen ja arvostukseen liittyvät tekijät, kuten mm. sotien vaikutukset ja vanhan esineistön Ruotsista poikkeava katoaminen, ovat yhteisiä epäilemättä muunkin Suomen alueille.

Toisaalta koko Länsipohjaa, kuten Ruotsia ja Suomea yhdistää nykyisin vanhan tai vanhantyyppisen esineistön uusi arvostus ja valmistus, menneen ajan nostalginen kaipuu. Folklorismi ei tunne rajoja. Vaikka se kiinnittää huomion vanhaan ja ”perinteiseen”, tulee se toisaalta omalta osaltaan epäilemättä vähentämään niitä eri alueiden esineistön seutu- ja aluetyyppien eroja, mitkä olivat ominaisia vanhalle kansanomaiselle kulttuurille. Yksittäinenkin esine heijastelee aina ympäristönsä kulttuurin piirteitä ja arvoja, ja tämä on kaappikellon näkökulmasta pyritty tuomaan esiin. Koska inhimillisen kulttuurin tutkimuksen kohteena on viimekädessä kulttuuria luova ja toteuttava ihminen, on ”ihmislähtöinen” näkökulma ollut esinetutkimuksessa mukana ja pyrkimyksenä ollut kuvan piirtäminen myös länsipohjalaisesta ihmisestä kulttuuriympäristössään yhteisöllisine ja taloudellisine edellytyksineen ja henkisine arvoineen, sellaisena kun se on ollut mahdollista aineellisen esineen ollessa tutkimuksen lähtökohtana.

Tutkimusta voidaan pitää tapaustutkimuksena, tapaus on länsipohjalainen kaappikello. Yhtä hyvin on kysymyksessä ”elämän historia”, alueellisen esineen vaiheet syntymisestä nykyhetkeen. Pyrkimys on ollut sama kuin muissa mainitun-

laisissa tutkimuksissa: luoda yleisluontoinen kuva ilmiöstä kontekstissaan, kuva joka ei koske vain yhtä esinettä yhdellä alueella, vaan jonka avulla voitaisiin nähdä yleiset ilmiöt esineellisessä kulttuurissa ja jota voitaisiin hyödyntää yleensä kansankulttuurin tutkimuksessa. Tähän on pyritty erityisesti ilmiön alkuvaiheiden käsittelyssä soveltamalla innovaatiotutkimuksen menetelmiä ja ilmiön jälkivaiheiden pohdinnassa käyttämällä hyväksi folklorismin tutkimuksen laajaa kirjoa, samalla kun näiden kehysten välissä on käsitelty länsipohjalaisen kaappikellon elämäнкаaari esineenä ja ilmiönä 1700-luvun puolimaista 1980-luvun lopulle.

Kuva 41. Länsipohjalaisia kaappikelloja. Piirrokset Taina Rasi, Leena Hakli, Pentti Hammarberg (STK).

LIITE

PITÄJÄLYHENTEET

Arv	= Arvidsjaur
ATor	= Alatornio
Hiet	= Hietaniemi
Kar	= Karunki
KarlG	= Karl Gustav
Kem	= Kemi mlk.
KemJ	= Kemijärvi
Luul	= Luulajan tienoo
Muon	= Muonio
NKal	= Nederkalix (Alakainuu)
NLul	= Nederluleå
Norr	= Norrfjärden
Paj	= Pajala
Pel	= Pello
Pit	= Piteå
Rov	= Rovaniemi
Rån	= Råneå
Terv	= Tervola
Tor	= Tornion tienoo
YTor	= Ylitornio
ÖKal	= Överkalix (Ylikainuu)
ÖLul	= Överluleå
ÖTor	= Övertorneå

KAAPPIKELLOAINEISTO

pitäjä	vl.	tyyppi
<i>KA = Kuningatar Annan -tyyliset kaappikellot</i>		
NLul	Erixon 1926, 245 kuva 1071	1852 A a
Norr	Hammarström 1960, 136	(B)
Pit 1	Erixon 1926, 234 kuva 1064 = Hammarström 1960, 107 = Waldén 1926, 47 kuva 33 = Norrbottens museum 336	1763 A a
Pit 2	Erixon 1926, 242 kuva 1062	A a
Pit 3	Erixon 1926, 243 kuva 1066 = BW 1925, 20 kuva 42 = Waldén 1962, 47 kuva 32	1779 A b
Pit 4	Hammarström 1960, 136, 112	(B)
ÖLul	Erixon 1926, 249 kuva 1087	A a
A	= suoralinjainen kellokaappi	
a	= neliönmuotoinen kellohuone	
b	= kaaripäätteinen kellohuone	
B	= kaarevalinjainen kellokaappi	
()	= kirjallinen kuvaus	

R = Rokokookaappikellot

Arv 1	BW 1925, 21 k. 46	1769	A
Arv 2	BW 1925, 21 k. 47		A
ATor	MV:KTKA 3337:84, L. Mäkiö	1794	B
Hiet	Länsiraja 47/1970		B
Kar 1	Tornionlaakson museo 14 = STK:K.Paulaharju—63 I:7	1789	A/B
Kar 2	MV:KTKA 3337:326—327, L. Mäkiö		A
Kar 3	MV:KTKA 3337:255—256, “		B
Kar 4	MV:KTKA 3337:368—369, “		B
Kar 5	A.Viita, 1983	1970-1.	B
KarlG	BW 1925, 22 k.48		B
Kem 1	MV:KTKA 2585:130		B
Kem 2	Tornionlaakson museo, H. Nordberg 25.3.1983		B
Luul 1	Hammarström 1960, 127, 112	1793	A
Luul 2	BW 1925, 20 k.44		A
Luul 3	BW 1925, 20 k.45		A
Muon 1	I. Ollila, Ylimuonio		(B)
Muon 2	I. Ollila, Ylimuonio		B
NKal	Bromsgården, Nordiska museet, bildarkivet nr. 228		B
NLul 1	Erixon 1926, 259 k.1122 = Erixon 1938, 272 k.937		A
NLul 2	BW 1925, 20 k.43 = Waldén 1926, 47 k.35	1805	A
NLul 3	Hammarström 1960, 135, 113, 112, 132	1797	(A)
NLul 4	Hammarström 1960, 113, 112, 132	1797	(A)
NLul 5	Hammarström 1960, 114, 112	1802	(A)
NLul 6	Hammarström 1960, 112, 122	1801	A
NLul 7	Isaksson 1973, 48		A
Norrf 1	Hammarström 1960, 133, 121	1800	A
Norrf 2	Hammarström 1960, 114		(A)
Pel 1	MV:KTKA 3337:14—15, E. Vornanen		A
Pel 2	MV:KTKA 3337:19, “		A
Pit 1	Hammarström 1960, 117, 113 = Waldén 1926, 47 k.34	1793—95	A
Pit 2	Hammarström 1960, 113	1796	(A)
Pit 3	Hammarström 1960, 114		(A)
Pit 4	Hammarström 1960, 114	1800	(A)
Pit 5	Hammarström 1960, 114	1820	(A)
Pit 6	Hammarström 1960, 114, 112		A
Pit 7	Norrbotten 1978—79, 123		A
Rov	MV:KTKA 3322:612	1723(?)	B
Rån 1	Erixon 1926, 259 k.1124 = Erixon 1938, 273 k.941	(n.1800)	A
Rån 2	Erixon 1926, 259 k.1123		B
Rån 3	Erixon 1926, 259 k.1125		B
Rån 4	Hammarström 1960, 112, 113, 131, 122	1795	A
Rån 5	Hammarström 1960, 111, 112, 114	1805	(A)
Rån 6	Hammarström 1960, 112	1765	(A)
Tor 1	Suomalaisia kansanhuonekaluja 1969, 109		A
Tor 2	Peräpohjolan Opisto, H. Nordberg 1981	1766	B/ KA:a

YTor 1	MV:KTKA 3337:522, L. Mäkiö	1802	A
YTor 2	MV:KTKA 3337:550—552, “		B
YTor 3	MV:KTKA 3337:634, “		A
YTor 4	MV:KTKA 3337:697, “		A
YTor 5	MV:KTKA 3337:734, “		B
YTor 6	MV:KTKA 3337:440, “	1940-l.	B
YTor 7	MV:KTKA 3416:152, M. Räsänen		A
YTor 8	J. Barsk, Tampere (Kuivakangas)		A
ÖKal 1	A. Johansson, 1987:1		B
ÖKal 2	A. Johansson, 1987:2		B
ÖKal 3	A. Johansson, 1987:3		B
ÖKal 4	A. Johansson, 1987:4		B
	= Norrbottens museum, Acc.nr 1977:94		
ÖKal 5	A. Johansson, 1987:11		A
ÖKal 6	Martingården, A. Johansson, 1987:7		B
ÖKal 7	Martingården, A. Johansson, 1987:8	1826	B
ÖKal 8	A. Johansson, 1987:9	1825	B
ÖKal 9	A. Johansson, 1987:10		B
	= Norrbottens museum, Acc.nr 1977:4		
ÖKal 10	Norrbotten 1940, 77		B
	= Norrbottens museum 4, 175		
ÖKal 11	Norrbottens museum, Acc.nr 1978:673		B
ÖTor 1	STK: Matarengin museo, L. Mäkiö —62, I:3		B
ÖTor 2	“ “ “ “ II:13		B
ÖTor 3	“ “ “ “ II:14—16		A
ÖTor 4	“ “ “ “ II:18		B
ÖTor 5	“ “ “ “ II:21		B
ÖTor 6	BW 1925, 22 k.49		B

A = rokokoonomainen kaappikello

B = uusklassissävyinen kaappikello

U = Uusklassiset kaappikellot

Hiet	STK: L. Mäkiö —62 IV:64—65	1847	
Kar 1	Tornionlaakson museo 540		
	= STK: K. Paulaharju —63 III:11		
	= MV:KTKA 2543:21		
Kar 2	MV:KTKA 3337:381, L. Mäkiö		
Paj	HeSa 26/11 1973		
Pel 1	MV:KTKA 1557:7		
Pel 2	Länsiraja 1.8.1985		
Tor	Suomen Kuvalehti 1/81, 45	1855	
YTor 1	MV:KTKA 3337:658—659, L. Mäkiö	1830	
YTor 2	MV:KTKA 3416:77, M. Räsänen	1867	
YTor 3	E. Salmi, Meltosjärvi	1878	
YTor 4	Sundfeldt—af Geijerstam 1980, 106		
YTor 5	Tornionlaakson museo, H.Nordberg		
	25.3.1983 (Kemi)		
ÖKal 1	A. Johansson, 1987:5	1859	
	= Norrbottens museum, Acc.nr		
	1978:674		
ÖKal 2	A. Johansson, 1987:6		

E = Esikuvakaappikellot

E 1a	Tor MV:KE:HE 32100:171, neg. 65972, J. Salo
1b	Pit Steckzén 1935, 71—72
E 2	NKal Ullenius 1930, 74

SK = Seinäkellot

ATor	Tornionlaakson museo 497	1700-l.	KA
Kar	MV:KTKA 3337:266, L. Mäkiö		
Tor 1	Tornionlaakson museo 348		KA
Tor 2	Tornionlaakson museo s.n:o		KA
Tor 3	MV:KM:KE B 1499		
Tor 4	Tornionlaakson museo 2115		
Tor 5	Tornionlaakson museo s.n:o	1871	
YTor 1	MV:KTKA 3337:476, L. Mäkiö		
YTor 2	MV:KTKA 3337:423, “		

K 1 = Muistatteko vanhan tuvan ja pirtin. Kansallismuseo. Kansatieteenosasto kysely 1, 1956.

	vl.	rokokoo- kaappikello (kuva 46)	vl.	uusklass. kaappikello (kuva 47)
ATor	H. Fräki	R		
Kar	E. Jylhä	R		
Kem	A. Åqvist	R		
KemJ	T. Tasala	—		—
Muon 1	F. Muotka	R	1845	U
Muon 2	K. J. Välijoki	1786		
Pel	A. M. Niku	1780		
Rov 1	K. Kantola	R		
Rov 2	V. Ylikinnari			U
Terv 1	A. Isotalus	R		U
Terv 2	S. Palosaari	R		U
Tor	E. Niva	R		U
YTor	A. Anunti	1796		U

K 15:57 = Ajan ottaminen kelloon. Kansallismuseon kysely XV. 1968.

Kar	V. Lohi
Muon	I. Ollila

K 22 = Kello. Museoviraston kansanperinteen keruukilpailu 22. 1975

ATor	V. Lohi
------	---------

LÄHDELUETTELO

PAINAMATTOMAT LÄHTEET

Arkistolähteet

MV = Museovirasto

HTKA Historian toimiston kuva-arkisto

HT:topogr. Historian toimiston topograafinen arkisto

KeA Museoviraston keruuarkisto

Kysely 1. Muistattekko vanhan tuvan ja pirtin? 1956.

Kysely 15:57. Ajan ottaminen kelloon. 1968.

Kysely 22. Kello. 1975.

KM:HE Kansallismuseon historiallinen esineistö

KM:KE Kansallismuseon kansatieteellinen esineistö

KTa Kansatieteen toimiston arkisto

Peruluetteloiden kopiokokoelma: Tornio 2—23, 1770—1823.

KTka Kansatieteen toimiston kuva-arkisto

Nordiska museet. Bildarkivet. Stockholm.

Norrbottnens museum. Bildarkivet. Luleå.

OMA = Oulun maakunta-arkisto.

Tornion kaupungin arkisto. Perukirjat 1741—1767.

RA = Riksarkivet, Stockholm

Kommerskollegii arkiv. Kammarkontoret: Förteckning på Handlande, handtverkare och gernasman 1848.

STK = Suomalainen talonpoikaishuonekalukortisto. Helsingin yliopiston kansatieteen laitos.

TKA = Tornion kaupungin arkisto. Kaupungin tilit 1795.

TKSA = Tornion kaupunkiseurakunnan arkisto. Rippikirjat 1830—1852.

Tornionlaakson maakuntamuseo. Kurtion tili- ja muistiinpanokirja, n:o 321.

VA = Valtionarkisto.

IK 193. Tornion rippikirjat 1780—1820.

IK 203, 204, 205. Alatornion rippikirjat 1780—1837.

IK 217. Alatornion tilikirjat 1683—1809.

IK 409. Ilmajoen rippikirjat 1782—1803.

IK 644. Kaarlelan rippikirjat 1744—1755.

MaTk 10, 13, 17, 41. Kaupakkollegion tuomiokirja-aineisto.

Painamattomat opinnäytteet ja käsikirjoitukset

KOSKIMIES, MIRJA 1968: Kansanomaisten huonekalujen tekijät. Helsingin yliopiston kansatieteen laitos, esitelmä 207.

NURMI, SINIKKA 1964: Kaappikello Suomessa peruluetteloiden mukaan noin vuonna 1800. Helsingin yliopiston kansatieteen laitos, esitelmä 83.

MÄNTYLÄ, SINIKKA 1982: Länsipohjalainen kaappikello. Helsingin yliopiston kansatieteen laitos. Lisensiaatintyö.

PAUNONEN, ANNA LEENA 1970: Arabialaisten ja roomalaisten numeroiden esiintyminen Kansallismuseon kaulauslaudoissa. Helsingin yliopiston kansatieteen laitos, esitelmä 275.

PUHTO, ELINA—NURMI, SINIKKA 1964: Kylä- ja perheyhteisöstä. Tutkimus Orimattilan Malusjoen kylästä. Seurasaarisäätiön kylätutkimusarkisto.

RITVANEN, VIENA 1956: Suomen kansanomaisia kellokaappeja. Helsingin yliopiston taidehistorian laitos. Laudaturtyö.

RÄSÄNEN, MATTI 1967: Rakennustutkimus Ylitornion Kainuunkylästä. Seurasaarisäätiön kylätutkimusarkisto.

TARKKA, ELINA 1964: Suomen kansanomaiset huonekalut 1700-luvun lopussa ja 1800-luvun alussa perunkirjojen mukaan. Helsingin yliopiston kansatieteen laitos, esitelmä 82.

PAINETUT LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

- AALTONEN, ESKO 1955: Kansanomaisia ajanmäärittystapoja vuorokauden ja viikon puitteissa. — Kalevalaseuran vuosikirja 35. Helsinki.
- AHLBÄCK, RAGNA 1945: Kulturgeografiska kartor över Svensk-finland. — Folklivstudier 1. Helsingfors.
- AHVENAINEN, JORMA 1985: Pohjois-Suomi 1809—1939. — Farvidin maa. Pohjois-Suomen historia. Studia Historica Septentrionalia 9. Oulu.
- AIRAS, KAARLO 1936: Tornionlaakson tärkeimpien hengellisten liikkeiden suhteista 1700-luvulla. — Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja XV—XVIII, 1925—1928. Helsinki.
- AIRILA, MARTTI 1912: Äännehistoriallinen tutkimus Tornion murteesta. — Suomi 12:4. Helsinki.
- AJO, REINO 1947: Liikennealueiden kehityminen Suomessa. — Fennia 69:3. Helsinki.
- AJO, REINO 1972: Erään kello-sarjan aikakausi Tornionlaaksossa. — Tornionlaakson vuosikirja 1972. Tornio.
- ANDRÉN, ERIK 1961: Möbelstilarna. 4. painos. Stockholm.
- ANNALA, VILHO 1928: Suomen varhaiskapitalistinen teollisuus Ruotsin vallan aikana. Helsinki.
- ANTTILA, VEIKKO 1974: Talonpojasta tuottajaksi. Helsinki.
- ANTTILA, VEIKKO 1977: Kansantaiteesta folklorismiin. — Kotiseutu 6/1977. Helsinki.
- ARNSTBERG, KARL OLOV—EHN, BILLY 1976: Etniska minoriteter i Sverige förr och nu. Lund.
- ARVE, F.E. 1921: Hajanaisia piirteitä Tornion kaupasta. — Tornio 1621 12/5 1921. Oulu.
- Asiakas-Orava 1986/1. Kansallis-Osake-Pankin asiakaslehti. Helsinki.
- ASPLUND, JOHAN 1983: Tid, rum, individ och kollektiv. Stockholm.
- Atlas över svensk folkkultur 1959. Red. Sigurd Erixon. Uddevalla.
- BARABÁS, JENŐ 1971: Invention, Innovation and Endogenous Development in European Folk Culture. — Studia Ethnographica in Honorem Béla Gunda. Debrecen.
- BAUSINGER, HERMANN 1969: Folklorismus in Europa. — Zeitschrift für Volkskunde I/1969. Stuttgart.
- BEITL, KLAUS 1983: Dinge als Zeichen. — Umgang mit Sachen. Zur Kulturgeschichte des Dingegebrauchs. Volkskunde-Kongress in Regensburg 1981. Herausgegeben von Konrad Köstlin und Herman Bausinger. Regensburger Schriften zur Volkskunde. Band 1. Regensburg.
- BERENDSEN, ANNE 1967: Het meuble van gotiek to biedermeier. Hilversum.
- BW 1925 = WALDÉN, BERTIL
- BESKOW, HANS 1952a: Bidrag till studiet av Övre Norrlands kyrkor. — Kungl. Vitterhets historie och antikvitets Akademiens Handlingar 79:1. Stockholm.
- BESKOW, HANS 1952b: Några reflexioner kring övre Norrlands möbelkonst. — Norrbotten 1952. Luleå.
- BESKOW, HANS 1953: Bidrag till studiet av övre Norrlands kyrkor. — Norrbotten 1953. Luleå.
- BILBERG, JOHANNES 1971: Keskiyön auringon oikea ja näkyväinen asema Norrlannissa. — Tornionlaakson vuosikirja 1971. Tornio.
- BORCHERS, WALTER 1970: Volkskunst in Westfalen. Münster.
- BOULANGER, GISELE 1966: L'art de reconnaître les meubles régionaux. Paris.
- BRINGÉUS, NILS-ARVID 1968: Das Studium von Innovationen. — Zeitschrift für Volkskunde 1968/II. Stuttgart.
- BRINGÉUS, NILS-ARVID 1976: Människan som kulturvarelse. Lund.
- BRINGÉUS, NILS-ARVID 1986: Perspektiven des Studiums materieller Kultur. — Jahrbuch für Volkskunde und Kulturgeschichte. Jahrgang 1986. Berlin.
- BRITTEN 1956 = Britten's Old Clocks and Watches and Their Makers. Ed. G.H. Baillie, C. Clutton and C.A. Ilbert. 7. painos. London.
- BRUTON, ERIC 1964: The Longcase Clock. London.
- BÄCKSBÄCKA, LEONARD 1935: Urmakare i Ekenäs under den svenska tiden. — Kulturhistorisk årsbok 1934. Ekenäs.
- BÄCKSBÄCKA, L. 1954: Urmakare i Helsingfors 1791—1880. — Finskt Museum LXI. Helsingfors.
- CANCIAN, FRANK 1979: The Innovator's Situation. Upper-Middle-Class Conservatism in Agricultural Communities. Stanford.
- CECINSKY, HERMAN—WEBSTER, MALCOLM 1969: English Domestic Clocks. London.

- The Country Life International Dictionary of Clocks 1979. Ed. Alan Smith. London.
- DENEKE, BERNWARD 1969: Bauernmöbel. Münster.
- DEUTSCH, H. 1970: Oeconomiska anteckningar rörande norra delen af Uleåborgs län under resor derstädes åren 1814 och 1815. — Tornedalica 9. Kalix.
- DOOB, LEONARD W. 1978: Time: Cultural and Social Anthropological Aspects. — Making Sense of Time. Timing Space and Spacing Time. Volume 1. Ed. Tom Carlstein, Don Parkes, Nigel Thrift. London.
- EK, SVEN B. 1961: Economic Booms, Innovations and the Popular Culture. — Economy and History, Vol. III, 1960. Lund.
- EK, SVEN B. 1972: Fiktioner om 1800-talets kulturomvandling. — Rig 1/1972. Stockholm.
- EK, SVEN B. 1983: Föremål och klasskampssymbolik. — Meddelanden. Etnologiska institutionen. Göteborgs universitet. Nr. 4, hösten 1983. Göteborg.
- ELFSTRÖM, TAIMI 1976: Kellosepät Suomessa vuosina 1600—1875. — Suomen kelloseppäliiton matrikkelisarja, osa 1. Helsinki.
- ERIXON, SIGURD 1926: Möbler och heminredning i svenska bygder II. Stockholm.
- ERIXON, SIGURD 1938a: Folklig möbelkultur i svenska bygder. Stockholm.
- ERIXON, SIGURD 1938b: Hur Sverige och Finland mötas. — Rig 21. Stockholm.
- ERIXON, SIGURD 1970: Folklig möbelkonst i svenska bygder. Liggmöbler. Stockholm.
- ERIXON, SIGURD 1972: Sveriges konstnärliga landskapskarakter. — Nordisk folkkonst. Lund.
- FISCHER, ERNST 1931: Svenska möbler i bild. Stockholm.
- FROSTERUS, I. 1797: Hyödyllinen Huutus Luomisen Töistä yksikertaisille awuxi Jumalan Hywyden Tundoon ja Palweluxeen. Waasa. 1979.
- FRYKMAN, JONAS—LÖFGREN, ORVAR 1979: Den kultiverade människan. Lund.
- GRAPE, HJALMAR 1971: Carta Marina som resejournal. — Norrbotten 1971. Luleå.
- HAAPANIEMI, YNGVE 1945: Ett bosättningscentrum i Tornedalen. — Tornedalen Nr 14. Haparanda.
- HAAVIO-MANNILA, ELINA—SUOLINNA, KIRSTI 1971: En jämförelse av sociala och ekonomiska förhållanden i finska och svenska Tornedalen. — Studier kring gränsen i Tornedalen. Nordiska udredningsserie 71/7. Stockholm.
- HALDIN, INGEBORG 1979: Bönder och urmakare. Lassilaklockornas historia. — Österbotten. Årsbok 1978. Vasa.
- HALILA, AIMO 1953: Oulun kaupungin historia 2. 1721—1809. Oulu.
- HALILA, AIMO 1954: Pohjois-Pohjanmaa ja Lappi 1721—1775. — Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia V. Oulu.
- HALLERDT, BJÖRN 1976: Ladornas bygd. — Norrbotten 1974—75. Luleå.
- HAMMARSTRÖM, KATARINA 1960: Johan Nilsson Fabricius, en norrbottnisk allmogemålare. — Norrbotten 1960. Luleå.
- HANNO, CARL-UNO 1973: Bottniska gelgutare och ryska tjukor. — Norrbotten 1973. Luleå.
- HANSSEN, BÖRJE 1952: Österlen. Ystad.
- HANSSEN, BÖRJE 1973: Common Folk and Gentlefolk. — Ethnologia Scandinavica 1973. Lund.
- HARJUNPÄÄ, TOIVO 1975: Ranskalaisen papin havaintoja Tornion tienoilta v. 1736—1737. — Tornionlaakson vuosikirja 1975. Tornio.
- HARVA, UNO 1938: Suomalaisten ja sukukansojemme ajanlasku. — Kalevalaseuran vuosikirja 18. Helsinki.
- HAYWARD, CHARLES H. 1947: English Period Furniture. London.
- HEDERYD, OLOF 1982: Överkalix. Del 1. Från stenhacka till järntacka. Norrbottens museum. Kalix.
- HEDERYD, OLOF 1986a: Bytta, forsfärd, lucksäng och helstekt ren. — Norrbotten 1986. Luleå.
- HEDERYD, OLOF 1986b: Överkalix. Del 2. Från fiskestider till avfolkningstider. Norrbottens museum. Luleå.
- HEDIN, NATH. 1928: Allmogeurmakeriet i Värmland. — Värmland förr och nu XXVI. Karlstad.
- HEIZMANN, BERTHOLD 1981: Novationsphasen der ländlichen Möbelkultur in Minden-Ravensberg. — Beiträge der Volkskultur in Nordwestdeutschland. Heft 19. Münster.
- HEINONEN, JORMA—VUORISTO, OSMO 1964: Antiikkikirja. Helsinki.
- HEINONEN, JORMA—VUORISTO, OSMO 1979: Antiikkikirja. 4. uudistettu painos. Helsinki. Helsingin Sanomat 1973, 1983, 1984

- HENRIKSON, ALF 1963: Antiikin tarinoita. II. Helsinki.
- HENSCHEN, INGEGARD—BLOMBERG, STEN: Svenska Möbellexikon I 1961, II 1961, III 1962. Malmö.
- HERMANSSON, ÅKE 1968: Socken och kommun. Kalix 2. Uppsala.
- Herrgårdar i Finland I 1928, II 1928, III 1929. Red. Gabriel Nikander. Helsingfors.
- HOFRÉN, MANNE 1925: Norrländska konstprovinser. — Tidskrift för konstvetenskap 9, 1924—1925. Lund.
- HOFRÉN, MANNE 1929a: Per Westman i Utanö. — Svenska Kulturbilder 1. Stockholm.
- HOFRÉN, MANNE 1929b: Österbottningar i Norrland. — Budkavlen 1929:2. Åbo.
- HOFRÉN, MANNE 1962a: Norrländska klockstapelmästare under 1700-talet. — Nordsvenska studier och essayer. Nordiska museets handlingar 56. Kalmar.
- HOFRÉN, MANNE 1962b: Storsnickare — ett kapitel ångermanländska bygdekonst. — Nordsvenska studier och essayer. Kalmar.
- HOFRÉN, MANNE 1972: Per Westman i Utanö. — Nordisk folkkonst. Lund.
- HUDSON MOORE, N. 1937: The Old Clock Book. 2. painos. New York.
- HUGHES, G. BERNHARD 1970: The Country Life Collector's Pocket Book. 9. painos. London.
- HULKKO, ILMARI 1963: Karungin seurakunnan historia. — Tornionlaakson vuosikirja 1963. Tornio.
- HVARFNER, HARALD 1960: Kring tre Norrbottenskartor. — Folk-Liv 1960—61. Stockholm.
- HVARFNER, HARALD—VILKUNA, ASKO 1973: Tornedalen — a Divided Entity. A Model for Boundary Research. — Ethnologia Scandinavica 1973. Lund.
- HÄGERSTRAND, TORSTEN 1953: Innovationsförloppet ur korologisk synpunkt. Lund.
- HÄGERSTRAND, TORSTEN 1974: On socio-technical ecology and the study of innovations. — Ethnologia Europaea, Volume VII, 1973/74. Göttingen.
- ILOMÄKI, HENNI 1980: Suomalaisen kansankulttuurin aikakäsityksistä. — Suomen Antropologi 2/1980. Helsinki.
- IMHOF, ARTHUR E. 1987: Planning Full-Size Life Careers. Consequences of the Increase in the Length and Certainty of our Life Spans over the Last Three Hundred Years. — Ethnologia Europaea. Volume XVII, 1. Lyngby.
- INKILÄ, ARVO T. 1938: Vuorokauden ositus ja ilmansuunnat vanhojen juvalaisten tietämyksessä. — Virittäjä 1938. Helsinki.
- ISAKSSON, ESTER 1973: Skogflickorna. — Norrbotten 1973. Luleå.
- ISAKSSON, OLOV 1962: Svenskt-finskt-ryskt. Byggnadskick i Tornedalen. — Norrbotten 1962. Luleå.
- ISAKSSON, OLOV 1967: Bystämman och bystadga. — Skytteanska samfundets handlingar 5. Uppsala.
- ITKONEN, T.I. 1963: Tornio ja Lapin kauppa viime vuosisadan alkupuolella. — Tornionlaakson vuosikirja 1963. Tornio.
- JACOBSSON, EVA 1987: Urmakare i Mora socken. Falun.
- JOKINEN, ALLAN 1969: Edelweiss. — Tornionlaakson vuosikirja 1963. Tornio.
- JUTIKKALA, EINO 1958: Suomen talonpojan historia. 2. painos. Helsinki.
- KAILA, E.E. 1931: Pohjanmaa ja meri 1600- ja 1700-luvuilla. Helsinki.
- KEHUSMAA, AIMO 1970: Helsingin ja Loviisan puuseppien ammattikuntien oppipoika-aines ja opissa olleiden sijoittuminen yhteiskuntaan. — Helsingin yliopiston kansatieteen laitoksen tutkimuksia 2. Helsinki.
- KETONEN, OIVA 1948: Suuri maailman järjestys. Tutkimus maailmankuvan historiasta. Helsinki.
- KLOSTER, ROBERT 1972: Håndverksbygden och bygdehåndverkeren. — Nordisk folkkonst. Lund.
- KORFF, GOTTFRIED 1980: Folklorismus und Regionalismus. — Heimat und Identität. Probleme regionaler Kultur. Volkskunde-Kongress in Kiel 1979. Neumünster.
- KOTILAINEN, KARI 1986: Ruokakello. Kansatieteellinen tutkimus suomalaisesta ruokakellosta. — Jyväskylän yliopisto, etnologian laitos. Tutkimuksia 20. Jyväskylä.
- KREISEL, HEINRICH 1968: Die Kunst des deutschen Möbel I. München.
- KULISCHER, JOSEF 1958: Allgemeine Wirtschaftsgeschichte des Mittelalters und der Neuzeit II. München.
- Kun radio tuli meille. Yle 50 1926—1976. Lahti.

- KÖNNI, YRJÖ 1959: Kisällinäyte joululahjaksi v. 1830. — Kelloseppä 1959/2. Helsinki.
- LAAKSONEN, PEKKA 1974: Folklorismi, sovellettua perinnettä. — Folklore tänään. Helsinki.
- La pendule française, des origines à nos jours I—II. 1961—62. Paris.
- LAGERQUIST, MARSHALL 1959: Ett golvur i götisk stil. — Fataburen 1959. Stockholm.
- LAINE, YRJÖ 1930: Vanhoja kaappikelloja. — Kotiliesi 1930. Helsinki.
- LAINE, YRJÖ 1950: Kansanomaiset kaappikellomme. — Kotiteollisuus 3/1950. Helsinki.
- LAINE-JUVA, YRJÖ 1967: Kaappikellojen muotoilu uuden ajan tyyllivaiheiden aikana. — Kelloseppä 1960/12. Helsinki.
- LAQUIST, BIRGIT 1939: En norrbottensk målarskola. — Norrbotten 1939. Luleå.
- LAQUIST, BIRGIT 1945: En konstnärlig möbelmålare i Norrbottens kustbygd. — Norrbotten 1945. Luleå.
- LAURILA, JAAKKO—KÖNNI, KUSTAA 1949: Könnin suku. Vaasa.
- LE GOFF, JACQUES 1980: Time, Work & Culture in the Middle Ages. Chicago.
- LEHTONEN, JUHANI U.E. 1974: Den typologiska metoden inom etnologin i går och i dag. — Rig 1974/2. Lund.
- LEINONEN, HANNES 1958: Turtola—Pello. Pitäjän kirja. Tampere.
- LINDFORS, G. W. 1941: Karl Gustavs sockens historia 1543—1934. Haparanda.
- LINDGREN, H. 1929: Henrik Adolf Widmark. — Norrbotten 1929. Luleå.
- LLOYD, H. ALLAN 1958: Old Clocks. London.
- LUNDWALL, STEN 1949: Stjärnsundsuren. Väggtillverkningen vid ett 1700-tals bruk. — Nordiska museets handlingar 35. Stockholm.
- LUNDWALL, STEN 1955: Ur och urverk. Stockholm.
- LUUKKO, ARMAS 1967: Suomen historia 1617—1721. — Suomen historia VIII. Porvoo.
- LUUKKO, ARMAS 1969: Missä oli Etelä-Pohjanmaan talonpoikaistalon malli. — Kotiseutu 2—3/1969. Helsinki.
- LYTH, EINAR 1971: Gårdar i Lapträsk. Byggnadskick och näringsliv som det var 1958. — Norrbotten 1971. Luleå.
- Länsiraja 1970, 1976, 1981, 1982, 1983, 1984, 1985. Ylitornio.
- MALM, G. 1928: Norrbottens län, dess bebyggelse och näringsliv. — Norrbotten 1928. Luleå.
- MATTER, MAX 1975: Wertsysteme und Innovationsverhalten. — Stadt-Land -Beziehungen. Göttingen.
- MATTER, MAX 1978: Wertsystem und Innovationsverhalten. Studien zur Evaluation innovations-theoretischer Ansätze durchgeführt im Lötschentah / Schweiz. — Kulturanthropologische Studien. Band 3. München.
- MEIER-OBERIST, EDMUND 1956: Kulturgeschichte des Wohnens im abendländlichen Raum. Hamburg.
- MEINERS, UWE 1985: Wohnkultur in süddeutschen Kleinstädten von 17. bis zum 19. Jahrhundert. — Beiträge zur Volkskultur in Nordwestdeutschland. Heft 40. Münster.
- MEINANDER, K.K. 1921: Tornion kirkon kaunistelu ja irtaimisto. — Tornio 1621 12/5 1921. Oulu.
- Mitä kello on. Näyttely Kansallismuseossa 19.8.—26.9. 1976. Näyttelyluettelo. Museovirasto. Suomen Kelloseppäliitto r.y.
- MOHRMANN, RUTH-E. 1985: Städtische Wohnkultur in Nordwestdeutschland vom 17. bis zum 19. Jahrhundert (aufgrund von Inventaren). — Nord-Süd Unterschiede in der städtischen und ländlichen Kultur Mitteleuropas. Beiträge zur Volkskultur in Nordwestdeutschland. Heft 40. Münster.
- MOILANEN, REINO—OSSA, MIKKO 1971: Seitsemän kirkkoa. Porvoo.
- MÜHE, RICHARD—VOGEL, HORAND M. 1976: Alte Uhren. Ein Handbuch europäischer Tischuhren, Wanduhren und Bodenstanduhren. München.
- MÄHÖNEN, REINO [1966]: Alatornion kirkko [Oulu].
- MÄKELÄ, MARJA 1958: Silmälasimuotia 1700- ja 1800-luvuilla. — Osma 1957.
- MÄNTYLÄ, ILKKA 1971: Tornion kaupungin historia I. 1621—1809. Tampere.
- MÄNTYLÄ, ILKKA 1985: Suomalaisen juoppouden juure.. Viinanpolto vapaudenaikana. Helsinki.
- MÄNTYLÄ, ILKKA 1987: Kustavilainen aika. — Suomen historian Pikku Jättiläinen. Helsinki.
- MÄNTYLÄ, SINIKKA 1976: Länsipohjalainen rokokoo-ornamentti — talonpoikaisen statusesineen koristeaihe. — Kulttuurityyliä ja muotien kansanomaistuminen. Helsingin yliopiston kansatieteen laitoksen toimitteita 2. Helsinki.

- MÄNTYLÄ, SINIKKA 1988: Furniture research in Finland based on probate inventories. — *Ethnologia Fennica. Finnish Studies in Ethnology*. 1986. Volume 15. Helsinki.
- MÖLLER, SYLVI 1968: Merkantilismin aikakausi. — *Suomen talous- ja sosiaal historian kehityslinjoja*. Historian korkeakoulu 2. Porvoo.
- MÖLLER, SYLVI 1970: Kokkolan kaupungin historia III. 1809—1878. Porvoo.
- NAHRSTEDT, WOLFGANG 1972: Die Entstehung der Freizeit. Göttingen.
- NIKANDER, GABRIEL 1932: Urmakare i Åbo under den svenska tiden. — *Gustavianskt. Festskrift för Sigurd Wallin*. Stockholm.
- NIKANDER, GABRIEL 1945: Kokkolan kaupungin historia II. 1714—1808. Turku.
- NIKULA, EEVA 1969: Siviilinäkymiä Haaparannan evakuoimisesikunnan piiristä. — *Tornionlaakson vuosikirja* 1969. Tornio.
- NILSSON, MARTIN P:N 1935: Folklig tideräkning. — *Svenska kulturbilder* III. Stockholm.
- Noin 200 vuotta suvussa säilynyt ammatti. — *Suomen Kelloseppä* 1929/1. Helsinki.
- NORDBERG, ALBERT 1928: En gammal Norrbottensbygd. Anteckningar till Luleå sockens historia I—II. Luleå.
- Norrbotten 1951, 1978—79. Norrbottens läns hembygdförenings / Norrbottens museum årsbok. Luleå.
- Norrbottens musem 1986 Hembygdsföreningar i Norrbottens län. Museer i Nordkalotten. Luleå.
- NÄSLUND, ANNA-GRETA—TELHAMMER, INGRID 1986: Träsnidaren Nils Jacobsson Fluor. Norrbottens museum. Skellefteå.
- ODENCRANTZ, REINHOLD 1938: Maunu-skåpet i Norrbottens museum. — *Norrbotten* 1938. Luleå.
- ODENCRANTZ, REINHOLD 1939: Något om Maunu-skåpets historia. — *Norrbotten* 1939. Luleå.
- ODENCRANTZ, R. 1945: Haparanda stad 100 år. Uppsala.
- Oi niitä aikoja 1954. Yleisön pyynnöstä. — *Toivekokoelma* 1. (Teksti). Valitut Palat 1980.
- OJA, HEIKKI 1982: Allakkatieto. Espoo.
- OLOFSSON, SVEN 1974: Övre Norrlands historia under frihetstiden. — *Övre Norrlands historia* III. Tiden 1683—1772. Umeå.
- Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien 1932. 11. bandet. Lund.
- OUTHIER, RÉGINALD 1975: Matka Pohjan perille 1736—1737. Keuruu.
- PALACIOS, ALVAR GONZALES 1969: The Age of Louis XVI. London.
- PARKES, DON—THRIFT, NIGEL 1978: Putting Time in its Place. — *Making Sense of Time. Timing Space and Spacing Time. Volume 1*. Ed. Tom Carlstein, Don Parkes, Nigel Thrift. London.
- PAULAHARJU, SAMULI 1921: Torniolaiselämää 1800-luvun keskivaiheilla. — *Tornio* 1621 12/5 1921. Oulu.
- PAULAHARJU, SAMULI 1961: Kiveliöitten kansaa. Pohjois-Ruotsin suomalaisseuduilta. 2.painos. Porvoo.
- PAULAHARJU, SAMULI 1963: Vanhaa Lappia ja Peräpohjaa. 2.painos. Porvoo.
- Pennteckningar från Ista Finska Konstindustri utställningen i Helsingfors 1881. Helsingfors.
- POLLARI, OIVA 1975: Eteläpohjalainen kansantaide. Seinäjoki.
- PORTIN, JOHAN 1967: Samlingar til Beskrifning öfver Öfver Torneå Sockn uti Västerbottens Höfdingedöme. Med kommentar av Erik Wahlberg. — *Tornedalica* 5. Uppsala.
- PÖYKKÖ, KALEVI 1975: Uusklassisen maalaustaiteen ja arkkitehtuurin romanttisista piirteistä. — *Helsingin yliopiston taidehistorian laitoksen julkaisuja* II. Helsinki.
- RÁCZ, ISTVÁN—CLEVE, NILS 1976: Suomen renessanssin ja barokin taideartaiteita. Helsinki.
- RÁCZ, ISTVÁN—CLEVE, NILS 1968: Suomen rokokoon ja uusklassismin taideartaiteita. Helsinki.
- RAHIKAINEN, HANNU 1967: Tornionlaaksolainen kansanomai n sänky ja sohva. — *Tornionlaakson vuosikirja* 1967. Tornio.
- RENVALL, PENTTI 1947: Historian tutkimuksen työmenetelmät. Turku.
- ROGERS, E. 1969: Diffusion of Innovations. 7.painos. New York.
- ROGERS, EVERETT M.—SHOEMAKER, F. FLOYD 1971: Communication of Innovations: Cross-Cultural Approach. New York.
- ROSANDER, GÖRAN 1980 Gärdfarihandel i Norden. Stockholm.
- ROTH, KLAUS 1978: Die Eingliederung neuen Mobiliars und Hausrats im südlichen Münsterland im 17. bis 19. Jahrhundert. — *Kulturelle Stadt-Land -Beziehungen in der Neuzeit*. Münster.

- ROTH, KLAUS 1984: Neuerungen in der bäuerliche Wohnausstattung. Zum Rekonstruktion historischer Innovationvorgänge. — Volkskundliche Kulturraumforschung heute. Beiträge zur Volkskunde in Nordwestdeutschland. Heft 42. Münster.
- SAARI, HILKKA 1950: Eräs varakas helsinkiläiskoti vapauden ajalla. — Kotiseutu 3—4/1950. Helsinki.
- SAHLBERG, IRJA 1937: Turun kellosepät hallioikeuden aikana. — Turun kaupungin historiallisen museon vuosijulkaisu 1937. Turku.
- SALOMAA, J.E. 1949: Filosofian historia. Porvoo.
- SAMMALLAHTI, LEENA 1981: Sofa, Bed or Bed-sofa? — Ethnologia Fennica 1981. Volume 11. Helsinki.
- SAMMALLAHTI, LEENA 1984: Kansanomaiset huonekalut ja seututyylit. — Kotiteollisuus 2/1984. Helsinki.
- SAMMALLAHTI, LEENA 1986: Iittiläisiä puuseppiä. Helsinki.
- SARMELA, MATTI 1969: Reciprocity System of the Rural Society in Finnish-Karelian Culture Area. Helsinki.
- SARMELA, MATTI 1970: Ekologinen näkökulma suomalaisessa kansankulttuurin tutkimuksessa. — Kotiseutu 1/1970. Helsinki.
- SARMELA, MATTI 1979: Sopeutuminen aikaan. — Kalevalaseuran vuosikirja 59. Helsinki.
- SAUKKONEN, JUSSI 1959: Käsiyöläisammattikunnat. — Oma maa V. Porvoo.
- SAVIRANTA, S.S. 1969: Kovan kohtalon vuodelta 1944. — Tornionlaakson vuosikirja 1969. Tornio.
- SCHERE, J. OTTO s.a.: Antike Pendulen. Bern.
- SCHMITZ, HERMANN II 1923: Deutsche Möbel des Barock und Rokoko. Deutsche Möbel vom Mittelalter bis zum Anfang des 19. Jahrhunderts. Band II. Stuttgart.
- SCHMITZ, HERMANN III 1923: Deutsche Möbel des Klassizismus. Band III. Stuttgart.
- SIDENBLADH, ELIS 1947: Urmakare i Sverige under äldre tider. 2.p. Stockholm.
- SILVENNOINEN, TUIJA 1986: Tornionlaakson kansanhuonekalut. — Tornionlaakson vuosikirja 1986. Tornio.
- SOIKKELI, KAARLE 1907: Ajanlaskusta ja almanakoista Suomessa. — Oma maa I. Porvoo.
- STAVENOW-HIDEMARK, ELISABETH 1975: Möbelförlagor och mönsterböcker från 1840-talet. — Fataburen 1975. Stockholm.
- STECKZÉN, BERTIL 1935: Mitt barndomshem i Piteå. — Norrbotten 1935.
- STECKZÉN, BERTIL 1958: Övre Norrland i tidningar åren 1740—1810. Luleå.
- STEENSBERG, AXEL 1964: Danske bondemøbler. 2. painos. København.
- SUNDFELDT, JAN—AF GEIJERSTAM, BENGT 1980: Än strömmar Torne älv. Östervåla.
- SUOLAHTI, GUNNAR 1912: Suomen pappilat 1700-luvulla. Porvoo.
- SUOLINNA, KIRSTI—SINIKARA, KAISA 1986: Juhonkylä. Tutkimus pohjoissuomalaisesta lestadiolaiskylästä. Helsinki.
- Suomalaisia kansanhuonekaluja — Old Finnish Furniture 1969. Teksti Jorma Heinonen. Helsinki.
- Suomen evankelis-luterilaisen kirkon virsikirja. 1962. Vammala.
- Suomen kartanot ja suurtilat I 1939, II 1941, III 1945. Toim. E. Jutikkala ja Gabriel Nikander. Helsinki.
- Suomen kirkot 2 1961. Mynämäen rovastikunta. Tove Riska. Helsinki.
- Suomen Kuvallehti 1/1981. Helsinki.
- SVENSSON, SIGFRID 1969: Bygd och yttervärld. Lund.
- Sweriges Rikes Lag gillad och antagen på Riksdagen Åhr 1734. 1754. Stockholm.
- SYMOND, R.W. 1947: A History of English Clocks. London.
- TALLQVIST, HJ. 1939: Urens och urteknikens historia. — Svenska tekniska vetenskapsakademien i Finland. Helsingfors.
- TALVE, ILMAR 1972: Suomen kulttuurirajoista ja -alueista. — Suomalainen Tiedeakatemia. Esitelmät ja pöytäkirjat 1971. Helsinki.
- TALVE, ILMAR 1979: Suomen kansankulttuuri. Helsinki.
- TAMELANDER, EINO 1941: Tornion kaupungin pesäluetteloita 1666—1800. — Peräpohjolan ja Lapin kotiseutuyhdistyksen julkaisuja IV. Tornio.
- TENETZ, HUGO 1945: Några drag ur Tornedalens historia. — Tornedalen 15. Haparanda.
- TOIVANEN, PEKKA 1985: Fredrik Henrik Chapmanin Pohjanmaan matka 1758—59. — Scripta

- Historica IX. Oulu.
- Toivelauluja 17. 1954. Kokoelma suosittujen laulujen ja iskelmien tekstejä. Toimittanut Kullervo. Oy Fazerin Musiikkikauppa. Helsinki.
- Tornionlaakson kansanperinnettä I 1973, II 1974, III 1975, VI 1978. Koonnut Arvi Oukka. Tornio.
- TROTZIG, DAG 1937: Urmakeriet i Mora. — Dalarnas hembygdsbok 1937. Falun.
- TROTZIG, DAG 1971: Urmakeriet i Mora. Lisätty 2. painos. Falun.
- ULLENIUS, GUNNAR 1930: Norrländska högreståndskultur och dess förutsättningar. — Norrbotten 1930. Luleå.
- ULLYETT, KENNETH 1951: In Quest of Clocks. London.
- VAHTOLA, JOUKO 1980: Tornionjoki- ja Kemijokilaakson asutuksen synty. Nimistöhistoriallinen ja historiallinen tutkimus. — Studia Historica Septentrionalia 3. Rovaniemi.
- VAHTOLA, JOUKO 1986: Asutuksen muotoutuminen Tornionlaaksossa 1500-luvulta 1800-luvun alkuun. — Tornionlaakson vuosikirja 1986. Tornio.
- WALDÉN, BERTIL 1925: Bilder från Norrbottens museums samlingar. Möbel I. — Norrbotten 1925. Luleå.
- WALDÉN, BERTIL 1927: Den gamla gården II. Möbelskick och möbelkonst i Pite- och Luledalarnas bondehem. — Norrbotten 1927. Luleå.
- WALLIN, SIGURD 1933: Nordiska museets möbler från svenska herremanshem. Del II. 1700-talet. Stockholm.
- WALLIN, SIGURD 1935: Nordiska museets möbler från svenska herremanshem. Del III. 1800-talet. Stockholm.
- VALONEN, NIILLO 1965: Die Widerspiegelung der mittelalterischen Kulturgebiete in der finnische Volkskunst. — Congressus secundus internationalis fenno-ugristarum. Pars II. Helsinki.
- VALONEN, NIILLO 1972: Folkkonsten i Finland. — Nordisk folkkonst. Lund.
- VALONEN, NIILLO 1976: Kulttuurityyliin kansanomaistumisesta. Esimerkkejä etenkin suomalais-ugrilaisesta kansantaiteesta. — Kulttuurityyliin ja muotien kansanomaistuminen. Helsingin yliopiston kansatieteen laitoksen toimitteita 2. Helsinki.
- VALONEN, NIILLO 1978: Keskiajan kulttuurin iskostuminen Tornionjokilaaksoon. — Kalevalaseuran vuosikirja 58. Helsinki.
- WEBER, MAX 1980: Protestanttinen etiikka ja kapitalismin henki. Helsinki.
- WEGELIUS, JOHAN 1747, 1749: Se Pyhä Ewangeliumillinen Walkeus Taiwallisesa Opisa ja Pyhäsa Elämäsä. I—II. Stockholm.
- WENDORFF, RUDOLF 1980: Zeit und Kultur. Geschichte des Zeitbewusstseins Europa. Wiesbaden.
- WENTZ, HILMER 1980: Klockaren i helg och söcken från medeltid till nutid. Malmö.
- WIEGELMANN, GÜNTER 1975: Diffusionsmodelle zum Ausbreitung städtischer Kulturformen. — Stad-Land -Beziehungen. Göttingen.
- WIEGELMANN, GÜNTER 1976: Novationsphasen der ländlichen Sachkultur Nordwestdeutschlands seit 1500. — Zeitschrift für Volkskunde 1976/II. Stuttgart.
- WIEGELMANN, GÜNTER 1978: Einführung. — Kulturelle Stadt Land -Beziehungen in der Neuzeit. Herausgeben von Günter Wiegmann. Münster.
- VIERIMAA, VILJO 1969: Maihinnousu Tornioon ja Väylänvarren taistelu. — Tornionlaakson vuosikirja 1969. Tornio.
- VILKUNA, ASKO 1961: Karjan kesäsuojista ja laiduntamisesta Pohjanmaalla. — Kansatieteellinen Arkisto 15. Helsinki.
- VILKUNA, KUSTAA 1940: Siian lippoamisesta Tornionjoella. — Kotiseutu 1940/1—3.
- WIRILANDER, KAARLO 1966: Taiteilija sääty-yhteiskunnassa. — Suomalainen Suomi 5/1966.
- WIRILANDER, KAARLO 1974: Herrasväkeä. Suomen säätyläistä 1721—1870. — Historiallisia tutkimuksia 93. Helsinki.
- VIRTANEN, LEA 1974: Kun kello pysähtyy. Tavallisen suomalaisen ylikuonnolliset kokemukset. Porvoo.
- VOIONMAA, VÄINÖ 1929: Tampereen kaupungin historia II. Tampere.
- VUENTO, PERTTI 1988: Tornion komppanian ruotumiehistä ja ruotuveljistä jakolaitoksen aikana. — Scripta Historica XI. Oulu.
- VUORELA, TOIVO 1949: Etelä-Pohjanmaan kansanrakennukset. — Kyrönmaa VI. Helsinki.
- VUORELA, TOIVO 1958: Suur-Ilmajoen elämästä perukirjojen valossa Ruotsin vallan aikana.—

Jalasjärven kirja. Kyrönmaa X. Helsinki.
 VUORELA, TOIVO 1975: Suomalainen kansankulttuuri. Porvoo.
 WÜHR, HANS s.a.: Alte Uhren. Wohnkunst und Hausrat. Darmstadt.
 ZELLER, ALFRED P. 1980: Uhren. Herrsching/Ammersee.
 ZINNER, ERNST 1959: Alte Uhren. — Keyzers Kunst- und Antiquitätenbuch. Band II. Heidelberg
 — München.
 ÅGREN, KATARINA OCH PER UNO 1978: Målade möbler. — Västerbotten 2/1978. Umeå.
 ÅSTRAND, BARBRO 1969: Gamla ur. 3.painos. Falköping.
 Övre Norrland förr i tiden. Nr. 5. Skogen och malmen. Umeå.

HAASTATELLUT HENKILÖT

Suullisia ja kirjallisia tietoja ovat mainituilta seuduilta ja ilmoitettuina vuosina antaneet seuraavat museoihmiset, kotiseutuyhdistysten jäsenet ja yksityishenkilöt:

ANTTILA, OVE, Kalix forskarförening, Kalix 1987
 ARRELA, VELI, kanslianeuvos, Tornio 1970, 1976
 BARSK, JAAKKO, Tampere (Ylitornio) 1979, 1984
 JOHANSSON, ANITTA, Överkalix hembygdsmuseum, Överkalix 1987
 KOSKI, KARI, Hämeenlinnan kansalaisopisto, Hämeenlinna 1985
 LINDFORS, LENNART, Nedre Tornedalens Hembygdsförening, Haparanda 1987
 LUNDBÄCK, ANNA-LISA, Töre Hembygdsförening, Töre 1987
 NORDBERG, HENRI, museonjohtaja, Tornio 1976, 1981, 1983
 OLLILA, IIDA, Muonio 1976
 PESONEN & SAARENPÄÄ, Lapin Koristepuusepät, Kaakamo 1983
 RÖYSKÖ, SAKARI, Seinäjoki 1988
 SALMI, EELIS, Ylitornio 1973
 VIITA, ARMAS, Karunki 1983

THE LONGCASE CLOCK IN NORTHWESTERN FINLAND AND NORTHERN SWEDEN

FROM INNOVATION TO FOLKLORISM

This study deals with an instance of material culture — the longcase clock. It is a micro-level study of the artifact both a timepiece and a piece of furniture and various matters relating to it.

The object is considered from many perspectives. Nils-Arvid Bringéus has in his recent synopsis discussed the various aspects involved in the study of material culture. He characterises these aspects as antiquarian, aesthetic, technological, diffusionistic, contextual, instrumental, symbolic-communicative, and appreciative (Bringéus 1986, 159—174). The antiquarian and technological aspects are barely touched in this study but the others are dealt with to a greater or lesser degree. Though Bringéus presents these cultural perspectives in historical order he also states: “In gewissen Fällen muss man sie eher als Komplement heranziehen, um die Dinge in einem neuen Licht erscheinen zu lassen”. This has largely been the purpose of this study.

The subtitle of the study is ‘From Innovation to Folklorism’ which is intended to indicate the ‘life history’ of the northern article from its invention, innovation and diffusion leading up to its renewal in recent times in the present-day communities and surroundings.

The micro level in question is the area covering today’s Finnish Tornio River valley and Swedish Norrbotten. Up to 1809 this area was a part of Swedish Västerbotten, equivalent to Finnish Österbotten province. The border east of the Tornio River valley separated from each other not only these administrative districts but also the Härnösand and Turku archbishop diocese. The Tornio River valley has always been a border area. Today the border of Finland and Sweden crosses the valley dividing the formerly homogeneous Finnish-speaking valley population into different countries. Although in this Finnish study the main focus is on the Tornio valley, the longcase clock is viewed as an object common to the whole northern Västerbotten area. The parishes studied are those which earlier formed the trading area of the towns Tornio, Luleå and Piteå from Norrfjärden in the south up to Muonio and Pajala in the north (see map 1). Hence the object itself might well be considered a phenomenon of the Swedish folk culture of the previous centuries.

The sources for the study range from studies in theory, history and the history of art to local newspapers, folklore collections and ethnographical inquiries. Only relatively smallscale studies on the longcase clock have previously been published in Finland so Swedish, Central European and especially English studies of this

particular object (and furniture in general) have been of great use. The chief source is naturally the object itself, as represented in photos and pictures, alongside of archive materials such as church registers and probate inventories. Criticism of sources in the study of material culture is likewise discussed.

THE OBJECT

The material object, the longcase clock, is viewed as regards both overall form and stylistic features. Three types have been delineated: the Queen Anne, the rococo and the neo-classical longcase clock. The first type displays English and Dutch influences, whilst the second and third manifest stylistic influences adopted in Sweden from France.

The invention of the pendulum clock and its construction by Christiaan Huygens and Salomon Coster in 1657 was the *raison d'être* for the invention and adoption of the longcase clock. The longcase clock reached Sweden by the end of 17th century in the main from the great clockmaking country of that period, England. The English-type longcase clocks were made in manufactories and fabricated by guild masters in Stockholm from which point they made their way to the northern countryside in the 1750s and 1760 having been adopted by the Tornio, Luleå and Piteå bourgeoisie in the two previous decades. In Sweden the rococo (Louis XV -style) curvilinear longcase clock came directly from France to Stockholm in the 1740s and 1750s. The form and features of Swedish high-quality longcase clocks of this period closely resemble those of the elaborate French ones. The longcase clock was more widely adopted in the countryside during the age of Swedish rococo, and the best examples of vernacular longcase clocks exhibit decorative features which are closely-related in style. If the Swedish-Finnish curvilinear Louis XV clocks (both high-quality and vernacular ones) are compared with those of other Nordic or Central European countries, it becomes clear that this type is not only stylistically superior but also more common in Sweden and Finland than in any other country outside France. It can be regarded as a typical object of Swedish and Finnish folk culture. The rectilinear, neo-classical high-quality longcase clocks are seldom found in domestic environments being out of fashion — they are mainly cases for regulator clocks of high technical quality. But in the Swedish and Finnish countryside these clock-cases were popular and the many local and regional forms and types of neo-classical styles in both countries bear witness to this popularity.

The oldest of these types, the Queen Anne longcase clock, is not very common in the north or at least only a few examples have been preserved or are in good condition today. In the southern region of the Piteå and Luleå district this type seems to have been adopted not earlier than in the Tornio district but more commonly (see figures 1—2).

The curvilinear rococo longcase clock is known throughout the area. It can be

subdivided into two main types. The first one is slender and is decorated with typical rococo ornaments resembling more closely the high-quality pieces (see figures 3—9). The other type has a more substantial case. Whilst the ornaments may be derived from rococo they in fact bear a classical tone. A typical feature of this type is, however, the use of neo-classical ornaments such as urns and goblets on the hood top, pediments resembling column tops, pearl-, leaf- and bandmouldings circumscribing the dial and pendulum holes. This type is decorated with fretted case edges, and a particular characteristic of these clock cases is the guilloche bandmolding on the trunk (see figures 10—15).

The first type of rococo clock is found in the area extending from Norrfjärden in the south to Övertorneå in the north. The distinctive feature in these clocks is the hood-top decoration. It is based on the shell, flower and leaf -ornament found in high-quality Swedish rococo clocks. The decoration is realised in different ways; it may resemble the refined model or it may be realised in a local manner typical to the different river valleys. In the south the resemblance to the original model is remarkable like in Övertorneå while elsewhere local features distinguish the carving.

Another noteworthy feature in these northern vernacular rococo clocks is their painted decoration which is amazingly similar to that of the high-quality lacquered clocks. The main color in the south is blue or greenish and red in the north. On the base section there is a variety of painted detail: landscapes with rural buildings, domestic scenes, scenes of working life, ships, musical instruments and other motifs typical of rococo lacquer painting and in general to the Age of Enlightenment. Such decoration is rare in vernacular longcase clocks in general. One local motif which has symbolized the Laplands since the Middle Ages and which has also been part of the longcase clock rococo painting deserves particular mention that is the Lapp figure in a sledge driving reindeer.

The second type of curvilinear longcase clock with neo-classical ornamentation is unknown in the southern part of Norrbotten but very common in the Tornio trading area. It has even been made in the Råneå region which represents a watershed in Norrbotten material culture, especially in vernacular furniture. This type of clock has been made since the end of the 18th century and the same model is followed in many longcase clocks carved today.

The rectilinear neo-classical longcase clock of this area is unique in shape (see figures 16—18). The hood is similar to other neo-classical longcase clocks and its shape is derived from the Louis XVI (Gustavian) wall or cartel clock popular in leading circles at the end of the 18th century. The trunk has features reminiscent of neo-gothic clocks but on the whole the longcase clock is so exceptional that it can be considered to be the product of endogenous development. This type dates from the beginning of the 19th century. It has been made in a still smaller area than the above-mentioned type: the Tornio and Kalix river valleys spreading to the neighbouring Finnish parishes. It is the other type reproduced in the Tornio valley today.

These northern longcase clock have followed the 'models' of the upper-class households. Whilst they exhibit features prominent in English, French, and

Stockholm clocks of the 17th and 18th centuries they also show features peculiar to the local culture. The oldest type reflects traits of the gothic style that was common to the whole Norrbotten region and some forms from the Renaissance and the old church interiors may also feature on their cases. The best examples of the rococo clocks more closely resemble the high-quality longcase clocks than any other vernacular curvilinear clock — at least in Finland. The Tornio valley with its neo-classical and classical-featured clocks is the area in the north with the most diversified array of longcase clocks.

In addition to the longcase clock itself the clock- and cabinetmakers and painters are also studied. Typically the early northern clockmakers from Västerbotten/Österbotten did not work in the towns but in the countryside. Many of them were farm-owners and freeholders who made a considerable number of clocks as a “gentleman’s hobby” alongside the main job of farming. Quite a few clockmakers are known to be from the area and even clock-making families near Piteå and Tornio. At the turn of the 19th century there was a prominent clock-making family living near Tornio one of whose number was elected in 1802 the first master clockmaker in Tornio town. The family was hitherto unknown because the brief, albeit notable duration of its clock-making. The war which in 1809 separated Finland and part of Tornio valley from Sweden was fatal to this family however.

As in England the longcase clocks in Norrbotten are known rather according to the clockmaker than the cabinetmaker as e.g. in France. The early casemakers and painters are neither as well known nor highly respected in their time as the clockmakers, a factor of general validity in the vernacular art. Today, however, it is the casemaker who is known whilst the clocks are purchased from factories or even from mail-order companies.

THE PHENOMENON

As phenomenon the longcase clock is first studied as an innovation object.

Because of the source material the longcase clock owners are studied as innovation adopters mainly in the Tornio valley. The study is based on probate inventories and other archive material. The high-quality longcase clocks purchased in Stockholm and owned by gentry and clergy alike were very valuable objects. Likewise, the vernacular longcase clock was the most expensive piece of furniture among the peasantry and thus not available to everyone in the farming community. In the countryside by the end of the 18th century every member of the clergy and many officials owned longcase clocks as did many of the parish clerks and other church functionaries. The clergy and officials also had in their possession other domestic clocks and valuable watches. At the turn of the century five percent of the peasantry owned longcase clocks (the small pendulum wall-clocks were more common in larger circles of the community) and in the same period watches were

to be found among the property of a few farmers as well. Those owning longcase clocks were not only freeholders, jurymen, churchwardens but also country artisans, sailors and settlers. Social status was not a very decisive factor. It was discovered that the early adopter was not necessarily the leading or richest person in the village but rather a farm-owner of moderate wealth or a skilled craftman. Some other factors relative to the adoption of this innovation are also discussed such as kinship and other relations, contacts in the village and outside it, age, education and "progressiveness" and innovativeness in general.

Features of the northern culture and factors, such as why Tornio town and its trading area in particular was more ready to adopt novelties like the longcase clock, are also argued in the study.

The question is partly of the whole Bothnic (Västerbotten/ Österbotten) culture, the culture of a homogeneous free peasantry. The innovativeness is found in the neighbourhood of small mercantile towns while the larger towns seem to have been more selfsufficient one result of which was a division between town and countryside. There were a few members of the gentry living in the countryside, enough to spread influensal tastes but not too many to prevent the novelties from being adopted by the farming population. Another feature typical of the north is social mobility and family relations among the peasantry and the clergy, officials, and the urban bourgeoisie. By the end of the 18th century Tornio was the wealthiest town of the three in the area. The economic structure around it was very diversified; a notable feature being the extensive shipbuilding which increased wealth and the demand for craftsmanship necessary in other kinds of carving and joinery as well. The countryside was ready to change the barter economy to a monetary one. Ethnological studies often emphasize the importance of the economic boom for the adoption of expensive and prestige innovations and stress that the subsequent cultural fixation is an essential feature of peasant culture. In the case of Tornio and the clock novelty in the 18th century the question is not of a sudden economic growth but of a long economically favourable period of time during which the innovation is accepted, developed and modified as a part of the previous multiform and diversified local culture.

In the study several other features of the culture which promote the acceptance of an innovation are argued for: the general receptivity towards innovations in the community, together with sociopsychological factors. Such hindrances as the Finnish smoke-hut dwelling which tended to impede novelty in home furnishing did not have much importance in the case of the clock. One interesting feature in the Tornio region as an information-promoting agent were the external cultural contacts established. The area was even earlier the northern centre of the globe survey which brought prominent scientists to the valley, and with them the dissemination of knowledge about the globe, nature and time.

It is natural to consider the primary function of a clock to be that of measuring time and the longcase clock is no exception. In the towns, bigger communities where people had different domestic and personal clocks municipal time was measured according to the tower-clock or longcase clock of the town hall. Renaissance and protestant ethics shifted the possession of time from the church to

the ordinary layman. In the 17th and 18th century mechanical clocks made time an important part of everyday life and the ideas of these centuries brought the dynamic and active use of time reckoning into working life — later into economic life. The change in the concept of time is noticed in the longcase clocks owned by town inhabitants. The dials of the clocks from the Stjärnsund manufactory were provided with the text “*Sic volvitur aetas*” up to the 1760s when it was changed to “*Fugit irreparabile tempus*”, a citation from Vergilius which appears in vernacular clocks as well.

In the towns the measurement of time was more important than in the countryside where the clock followed the farm’s own régime or that of the village. But the new concept of time, new thoughts and values had already reached the peasantry by the end of 18th century and for those who owned longcase and other clocks, the timepiece was also important for dividing time into smaller units and for planning the work-day tasks and activities especially in the north where the winter sun rose for just a few hours and in the summer the daylight hours were so long.

The concept of time and the need for time measurement in the former peasant communities have been called into question. The so-called rustic or earlier sense of time, contrary to the bourgeois or modern sense of time, has been considered from a rather romantic standpoint without going deeper into the nature of the former life. It has been regarded as merely cyclic, nature- and community-bound, backward-looking, lacking planning and individuality etc. while the other sense, urban and industrial, is considered to be exactly the contrary and it is even reckoned that with it linear time and the abstract concept of time was discovered. Both stereotypias are misleading: there was planning in the use of time in earlier communities, linearity and orientation toward the future in the sense of time (Frykman—Löfgren 1979, Asplund 1983, compare with Le Goff 1980, Wendorff 1980).

In one respect the earlier human being, whether a town inhabitant or a country dweller, was nature-bound in his reckoning of time. The precision of the longcase and wall clocks were in 18th and 19th centuries set according to the sun. In this respect the Tornio valley was in a favourable position. In Stockholm a calendar according to the Tornio horizon has been printed for a long time — due to Tornio’s fame as an international globe survey region — and according to the same horizon (Haparanda) from 1811 onwards this calendar has even been printed in Finnish. A clock and a calendar are linked together; the rising and setting of the sun marked in a calendar according to the local horizon were of use in correcting the clock’s running. This relation between time-reckoning implements is noticable even today in the living-rooms of the Tornio valley.

The placement of longcase and wall clocks in the living-rooms in the Tornio district and likewise in the other parts of Norrbotten reflects the time-measuring function of the object too. The wall clock — a longcase clock is also traditionally hung on the wall — is according to the northern Swedish symmetric furnishing system located on the living-room back wall by the centre window or between two windows in a conspicuous place, catching a person’s eye from the doorway. This place has also been the ‘station’ for time reckoning and information in the house.

It is here that we find calendars and later thermometers, barometer and a radioset alongside the clock.

The other important function of the longcase clock is that of prestige and representation. Wall-clocks were common in the Tornio valley and property of practically every household by the end of the 19th century but a longcase clock was unique. It was earlier a rare and expensive timepiece and a decorative and impressive piece of furniture by which the owner undoubtedly wanted to express individuality, wealth and status. The longcase clock was located in the most respected part of the living-room/kitchen; in the part occupied by the farm owner. There was the farmer's bedsofa, beside the clock a cupboard-table for the master's personal property, and if this table was used for dining, the master's seat was also nearest to the longcase clock. It was naturally the master's task to wind up the clock, and communicative property such as the master's weapons, later harmonium and sewing machine were placed by the longcase clock. The 19th century saw the appearance of the rocking-chair in front of the clock later to be replaced by the easy-chair.

Local furniture was in general colourfully painted but the decoration on the longcase clocks was often more refined and in its time more modern than in ordinary furniture. The aesthetic function of a vernacular object is difficult to estimate. Such an estimation should, however, be made from the point of view of the local community, not from that of an outsider. A prestige object like the longcase clock has had a high aesthetic value. In an earlier study of the Norrbotten vernacular furniture the writer states that the artistic quality which the best of the Piteå-Luleå furniture attains cannot be called high, especially if compared with the artistically superior furniture of the Tornio-Kalix region (Waldén 1927). Even if one were to agree, it should be recognised that the aesthetic function of the Piteå—Luleå furniture has been totally different for its owners.

The symbolic function of a clock has always been significant. It has symbolized the course of life and served as a reminder of death and eternity and at the same time called for action. In the 18th and 19th century the symbols of death and eternity were also religious symbols. This is emphasized in the longcase clocks with their carved or painted emblems, pictures of the Passion and blood symbolism, and citations from the Bible and other religious literature. In several local churches the longcase clock replaced the sand-glass in the pulpit. Religion can also — contrary to the present day — be considered as a innovation-promoting factor in the north, especially in the Tornio region. Tornio was an early centre of pietistic protestantism which, like puritanism and calvinism, emphasized the right use of time in the temporal life and in expectation of the eternal. For this the clock and calendar were important implements. A leader of pietism in the 18th century was the minister and Tornio school rector Johan Wegelius who, in his sermons, compared the system of the world to a clock and God to a clockmaker. The most profound symbolism attached to a timepiece, a longcase clock likewise, was a symbol of divine order and harmony.

The clock symbolism extends directly to the human frame. It is about the size of an average human being and has a expressive and meaningful face, and the

running resembles heart beat. The standstill of a clock has indicated the death of the owner, a worldwide belief familiar in the north but also connected to the execution of Louis XVI, a king known to be a passionate clockmaker as well. There is also a more profane symbolism linked to the rococo-style longcase clock. The casemakers and owners have seen female curves in the curvilinear clock case.

A PIECE OF FURNITURE

In the study the longcase clock is also compared with other items of furniture, and it is revealed that Norrbotten and especially the Tornio region, as compared with other parts of Finland, was an advanced area in terms of the amount and variety of furniture. The comparison is made with the old-type furniture: chests, beds, tables, chest-chairs and with the new types belonging to 18th century furnishing. The use of carved ornaments is similar in the relatively new object, the longcase clock, and in the chest-chair and the old bed-type (called "Norrbottns säng" in the 17th century customs declarations). The classical ornaments in the Tornio district furniture, especially notable in the above-mentioned types, characterize the regional style of folk art, and they are assumed to date back to the 17th century Renaissance in the area, revitalized by the later neo-classical style. In this sense the new piece of furniture was assimilated into the older traditional style. On the other hand the painted rococo motifs in the clocks are similar to those used in the bridal chests and these pieces of furniture, precious and affectional, are distinct from ordinary furniture. Together with the longcase clock new furniture appeared in Norrbotten: chests of drawers, bureaus, sofas, teatables etc. which reflects the fashionableness of the country furnishing of the 18th century. In the Tornio region the styles and motifs in sofas and longcase clocks in particular resemble each other and this similarity continues even later in the 19th century neo-classical (Karl Johan -style) sofas and longcase clocks. The longcase clock found its niche among other furniture and reflects regional styles as well. In many local interiors the longcase clock has retained its place while other furnishing has been renewed which gives to the clock an old-fashioned character.

The longcase clock reaches its saturation in the the last quarter of the 19th century when new timepiece-innovations slowly replace it. Nevertheless it continues to be made especially on the Swedish side of the Tornio river valley until the beginning of the 20th century. The longcase clock does not spread to any wider circles of the peasant population than it did in the phase of innovation.

The survival of the longcase clock up to the present day depends on concrete factors as well as changes in appreciation. The major concrete factor for survival of any traditional objects of folk art in the Finnish side of Tornio valley are the consequences of the second World War; the German troops systematically burnt all the river-side villages of the northern valley during their retreat.

In the changes of appreciation is also significant the meaning of a border in the

folk culture. The 1809 peace treaty divided the Finnish speaking population in different countries and the more conservative attitudes in keeping up the folk culture of the period of erstwhile homogeneity are more noticable in the Swedish side. The border also destroyed a flourishing trade area and in this connection the question is one of partial cultural fixation on the Finnish side as well, though the innovative character of the region did not suddenly disappear. The making of traditional furniture on the Swedish side continues up to the present; those who lost their homes and old objects in second World War could purchase furniture, among other things longcase clocks of the old kind from the Swedish side.

In the study the differences in appreciations of the longcase clock and other traditional furniture in Sweden and Finland is argued for from the point of view of the country people and today's town inhabitants. There are many reasons for these differences of evaluation ranging from economical, social and cultural relations to maintenance of identity. The consequence, however, is that in Sweden, not only on the Swedish side of the Tornio valley, the longcase clock has survived better in homes and especially in the museums than in Finland.

THE REBORN LONGCASE CLOCK

In the Tornio valley and in Norrbotten longcase clocks are made even to this day. They are manufactured alongside other so called traditional furniture by craftsmen in small enterprises or clock-cases are carved by private persons on a smaller or larger scale or made as a hobby in courses organized in handicraft schools and associations and folk high schools, as one form of adult-education. In Finland thousands of clock-cases a year are carved in courses like these.

This is a matter of folklorism: modified, imitated or newly-adapted traditional culture, part of the folk culture of the present day. The attitudes toward folklorism have varied greatly in different countries and at different times, and sometimes there has been a subjective tone to it. Some decades ago nearly anything, however clumsy or modified it might have been, offered and advised by handicraft advisers, schools or folklore associations was considered acceptable and things linked to tourism and offered by mass media were considered dubious. Later folklorism has been studied also from the point of view of the users, producers, and realizers, with set of an emic approach, not that of the outside observer with his own values intact. Folklorism has been seen as a form of historicism with sentimental attitude toward the past, localism and traditionalism. Anti-urban hostility might be seen as counterpart to the idealisation of the country and the peasant way of life. Folklorism is in the community or society satisfying needs and interests and, at the moment of realization, it is practicable and servisable in the community.

In the study the modified longcase clocks are regarded according to the models. Clock-cases are made after a local traditional model or a traditional model from another region, after adapted pattern designs obtainable from handicraft associ-

ations or according to a home-made blueprint. All these clock-cases are equally appreciated by the people of the Tornio valley and Norrbotten and they are praised in the local newspaper. The entrepreneurs and buyers, especially those who have moved away, might prefer the older more traditional model, a local variety or such that has never belonged to the region's own folk culture, as long as it is made in the home district. The people carving clock-cases in the courses do not necessarily know the origin of the model. On the other hand a model of individual creation, often very estranged from any specimen of traditional folk art, is respected in a region with an old and developed tradition in handicraft and furniture carving.

The functions of the present-day longcase clock have partly changed. The time-measuring function is present, a big striking clock is still the family's most important time-reckoning implement. The longcase clock has preserved its representation function as well, it has a valued place in the household, but this function has changed. The longcase clock does not any more communicate the owner's wealth and social status, it reflects peasant origin, appreciation of "traditional" artifacts, and above all, if self-made, it is the manifestation of the owner's craftsmanship. The symbolic function has diminished in today's world. The aesthetic function is a difficult matter to determine, often being greater to the owner and maker than to an observer, but everybody is surrounded by more or less beautiful objects.

The "life history" of the Tornio/Norrbotten longcase clock has not reached its conclusion. The northern traditional material culture and folk art was viewed through the longcase clock as well as the attitudes and appreciation of people in the local culture, past and present. Undoubtedly folk art in its traditional form has disappeared in the present-day world but the phenomenon has remained, craftsmanship is flourishing and hand-made objects appreciated.